

Б-318/29

УДК 39

YU ISSN 0351-1499

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕНТОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 29

ДУШАН ДРЉАЧА

КОЛОНИЗАЦИЈА И ЖИВОТ
ПОЉАКА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ
ЗЕМЉАМА

БЕОГРАД, 1985.

КОЛОНИЗАЦИЈА И ЖИВОТ ПОЉАКА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА

Књ. 29

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

MONOGRAPHS
VOLUME 29

DUŠAN DRLJACA

COLONIZATION AND LIFE OF
POLISH POPULATION IN
YUGOSLAV COUNTRIES

FROM THE END OF THE XIX TH TO THE MID — XX TH CENTURY

Editor: Dušan Bandić, ph. d.
University professor

Secretary: Aleksandar Janković

Accepted at the session of the Scientific Council of the
Ethnographical Institute on December 24th 1984.

BEOGRAD, 1985.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 29

ДУШАН ДРЉАЧА

КОЛОНИЗАЦИЈА И ЖИВОТ
ПОЉАКА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ
ЗЕМЉАМА

ОД КРАЈА XIX ДО ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Уредник: др Душан Бандић
професор универзитета

Секретар: Александар Јанковић

Примљено на седници Научног већа Етнографског института
САНУ од 24. децембра 1984.

БЕОГРАД, 1985.

Издаје: СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

БИБЛИОТЕКА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
И. Бр. 21114

Рецензенти:
Проф. др БУРБИЦА ПЕТРОВИЋ
Проф. др ПЕТАР ВЛАХОВИЋ

Лектор:
ЛЕПОСАВА ЖУНИЋ

Превод текста на енглески језик:
АНДРИЈАНА ГОЈКОВИЋ

ТИРАЖ: 500 примерака

Штампа: ГИРО „ПРОСВЕТА“ — ПОЖАРЕВАЦ

Примљено на седници Научног већа и Збора радника
Етнографског института САНУ 24. децембра 1984.

Штампано уз учешће финансијских средстава Републичке
заједнице науке Србије.

Публикација ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

УВОД —————— 7

ПРВИ ДЕО

I. КОЛОНИЗАЦИЈА СТРАНОГ ЖИВЉА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КРАЈЕМ XIX ВЕКА ——————	23
II. ПОЉСКИ КОЛОНИСТИ У БОСНИ (1892—1982.) ——————	29
1. Од досељења до краја првог светског рата ——————	29
2. Босански Пољаци у периоду између два рата ——————	52
3. Ратне године (1941—1945.) босанских Пољака ——————	68
4. Репатријација југословенских Пољака у завичај 1946. године ——————	72
5. Пољаци у Босни након ослобођења Југославије ——————	75
III. СТРАНИ КОЛОНИСТИ У СУСЕДСТВУ БОСАНСКИХ ПОЉАКА ——————	87
1. Немци у Windthorstu (Нова Топола) и Календеровцима ——————	88
2. Украјинци у Церовљанима ——————	90
3. Моравци и Чеси у Мачином Брду ——————	92
4. Италијани у Штивору ——————	94

ДРУГИ ДЕО

I. ПОЉАЦИ У ХРВАТСКОЈ (1900—1977.) ——————	99
1. Пољски досељеници у Старом Петровом Селу ——————	100
2. Пољски досељеници у Канижи ——————	104
II. ПОЉАЦИ У ВОЈВОДИНИ ——————	109
1. Пољски мигранти из Босне у Чуругу, од 1946. ——————	109
2. Пословачени Пољаци у Остојићеву од 1846. ——————	115
3. Остојићевски Пољаци и југословенски Словаци ——————	128

ТРЕБИ ДЕО

ГОВОР И СТВАРАЛАШТВО ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПОЉАКА КАО ЕЛЕМЕНТИ У ПРОУЧАВАЊУ ЕТНИЧКИХ ПРОЦЕСА — — — — 141

1. Процеси језичке (и етничке) консолидације босанских Пољака у периоду између два рата — — — — —	142
2. Говор буковинских Пољака у Југославији — — — — —	142
3. Неке сличности у говору челиновачких и остојићевских Пољака	144
4. Говор Пољака у Славонији — — — — —	145
5. Језик као чинилац спајања или раздвајања, на примеру југословенских Пољака. — — — — —	145
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА — — — — —	147
ЛИТЕРАТУРА — — — — —	159
ПРИЛОЗИ — — — — —	167
SUMMARY — — — — —	201

УВОД

У појединим областима данашње Југославије било је, а има још и данас, појединачно или групно насељених Польака. У односу на начине њиховог досељавања могу се установити три категорије досељеника:

1. Польаци — индивидуални досељеници у оквиру планско-наменског размештаја цивилних и војних кадрова Хабзбуршке Монархије. Они се појединачно јављају у Хрватској већ од првих деценија XIX века, а у Босни после аустроугарске окупације 1878. године. Дужина њиховог боравка, претежно у градским насељима, зависила је од потреба државе и углавном је трајала сходно одредбама надлежних власти. О тим Польцима неће бити речи у овом раду.

2. Польаци — индивидуални досељеници, који добровољно долазе у поједине наше крајеве почев од првих деценија XIX века па све до првог светског рата и ту остају.

3. Польаци — групни досељеници, који долазе у Босанску Посавину планско-наменским програмом колонизације у Аустро-Угарској Монархији.

Од добровољних индивидуалних досељеника и колонизованих групних досељеника створено је у нашој земљи неколико енклава, и то у Босни, Славонији и Војводини, које представљају тему овог рада. При том, тежиште је стављено на колонизоване Польаке.

Под појмом „колонизација“ у овом раду подразумева се организовано насељавање на унапред припремљеном терену, где се колонистима обезбеђују одређене привилегије и повластице.¹ Колонизацији претходи или је прати индивидуално насељавање („аутоколонизација“), чији учесници понекад стичу права организованих колониста. У раду се доследно разликује појам „досељавања“ од овако схваћене колонизације. „Југословенским земљама“ сматрају се све покрајине које су после првог светског рата ушли у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије, а после другог светског рата чине југословенску социјалистичку заједницу.

После окупације Босне и Херцеговине 1878. године, у наше крајеве досељавају се, уз Немце, и припадници других народа из Аустро-Угарске и других земаља, а међу њима и Польаци. Први Польаци — земљорадници, додуше само неколико породица, доселили су се у Босну 1892. године уз

1 В. Николова, *Колоније некад и сад*, Београд 1954, 8

буковинске Немце, и то у Windthorst, данас Нову Тополу. Своју колонију Челиновац (код Босанске Грађашке), која и данас постоји, засновали су крајем 1895. и почетком 1896. године, а два највећа польска насеља у Босни (Раковац и Мартинац, код Прњавора), оформљена између 1899. и 1901. године, престала су, уз још нека, да постоје после ослобођења наше земље јер се у домовину вратила главнина польских колониста.

Пољаци у Славонији нису колонисти; доселили су се почетком овог столећа из Галиције, када је јењавала и најзад била обустављена колонизација у Босни, док другу групу чине потомци босанских колониста који су у Славонију прелазили од 1930, после парцелације. Пољаци у Чуругуту су потомци босанских колониста који су од 1946. прелазили у Бачку, док су Пољаци у Остојићеву потомци некадашњих шалитраша из прве половине XIX века.

По размерама и снази, најјаче досељавање Пољака у југословенске земље јесте њихова колонизација у Босни. О броју тих Пољака постоје опречна мишљења у релевантној литератури. И две најчешће цитирane бројке морају се прихватити с резервом. Прва је из аустријског пописа становништва из 1910, по коме је у Босни било 10 975 Пољака; у ту цифру су убројани чиновници у босанској администрацији, војници у саставу оружаних снага, а, с обзиром на завичајност, и Украјинци. Друга бројка је из Протокола о репатријацији југословенских Пољака 1946. године — 15 301, која, с поправком, на основу података службе прихвата у завичају, сеже до 18 000 људи.²

Етнолошка проучавања колонизације и живота југословенских Пољака започео сам теренским испитивањима у Доњем Шљонску 1961. године. Као стипендиста польске владе, био сам с колегом К. Квашињевским у насељима Пољака — повратника из Босне, о чему смо исте године објавили краћи рад. Касније је К. Квашињевски написао већи етнолошки прилог о овим репатрирцима,³ а Ч. Бучек социолошку студију о процесима друштвене адаптације польских повратника из Босне.⁴

По повратку у домовину, утврдио сам да у нашој литератури нема радова о Пољацима у Југославији, али да се из података пописа становништва може утврдити да још постоје мање или веће њихове оазе, пре тежно у Босни. Због такве констатације намеће се питање: како то да једна,nama близска, словенска етничка заједница, после пола века, добро вољно и тако рећи комплетно, напусти средину у којој је била сразмерно

2 Подаци о броју страних колониста-земљорадника, броју колонија и количини подељеног земљишта нису сагласни, иако је реч искључиво о влади чним подацима. Тако је 1905. у Босни и Херцеговини било 9.660 колониста у 1.817 породица, организовано у 54 колоније са 21.892 ha земљишта. По подацима које наводи Ч. Бучек, само између 1900. и 1903. године Босну је, у оквиру инверсних сеоба, напустило 4.000 галицијских колониста. Године 1913. колонија је било знатно мање (38), а колониста неупоредivo више (13.340), али је тешко повери вати да је и тај податак тачан. „Пољаци су уопште представљали најбројнију националну скупину међу свим колонистима — земљорадницима“ — пише Н. Јарак.

3 D. Drljača i K. Kwasniewski, *Drogi powroto*, »Odra« 7, Wrocław 1961, 53 — 56; K. Kwasniewski, *Z badań nad kulturą ludowa reemigrantów z Bosni*, »Zeszyty Etnograficzne«, t. I, Wrocław 1963, 81 — 102.

4 Cz. Buczek, *Repatrianci z Jugosławii w woj. wrocławskim w 1946 — 1964. Proces adaptacji społecznej na przykładzie wybranych osiedli*, Wrocław 1966 (рукопис).

добро примљена? Иако смо, нарочито у послератном периоду, били сведоци разних кретања и прегруписавања становништва, ишак су узроци те ремиграције морали по много чему бити својствени и особени. У средсређен на проучавање босанских Пољака, њихове миграције у Славонију и Бачку и репатријације у Пољску, био сам склон да у потпуности прихватај податке које је о банатским Пољацима, као Словацима пољског порекла, изнео пре приближно 60 година Јан Гажо тадашњи учитељ у Потиском Светом Николи.⁵ Онеспокојавало ме је једино то што поменути аутор, не прећуткујући њихово пољско порекло, ни једном речју није поменуо евентуалне специфичне црте по којима би се та група становништва разликоваја од осталих Словака у Банату. Тражење одговора на постављена питања подстакло ме је да почнем систематски да се бавим проучавањем Пољака у Југославији. При том сам вршио етнолошка теренска испитивања, упоредо радићи у архивама.

ИЗВОРИ

1. Етнографска теренска грађа

Теренска проучавања вршио сам у Босни (у околини Босанске Грађишке, Прињавора и Дервенте), у Славонији (у околини Славонског Брода и Нове Грађишке), Војводини (у Чуругу и Остојићеву), Пољској (у околини Болеславјеца и Висле). Највећи део ових испитивања обавио сам у време од 1967—1972. године.

Сл. 1 Казивачица Станислава Јахович-Андрес (82) из Челиновца (1972)

Сл. 2 Казивач из Челиновца Бенедикт Дроздек (76) с ћерком и унуком (1972)

У околини Босанске Грађишке, главна база за рад била ми је у Челиновцу, где и данас Пољаци живе у релативно компактном насељу (чл. 1 и сл. 2). Проучавао сам у Церовљанима и њихове прве суседе Украјинце, са којима чине једну катастарску општину. У околини Дервенте радио сам у селима Горњи Детлак и Малица. У околини Прињавора обишао сам напуштене пољске колоније у Раковцу и Мартинцу и проучавао суседе некад

⁵ Прилог Ј. Гажа о Потиском Светом Микулашу, у књизи: А. Vereš, *Slovenska evanjelicka krestanska cirkev, aug. vyz., Petrovci 1930, 149 — 155.*

Сл. 3 Казивач М. Ковалски (54) из Лепенице, са суседом Србином (1972)

Као што се из изложеног види, изостала су теренска испитивања бар неких насеља у Галицији (и Волинији), одакле се у Босну преселио највећи број Польака, а затим неких села у Буковини. Пошто ми је био онемогућен архивски рад у Лавову, с разлогом се нисам могао надати одобрењу за рад на терену.

Кад су у питању Польаци у нашој земљи, па и босански повратници у Польској, морам да нагласим да сам међу њима имао неколико десетина врсних казивача, али углавном носилаца, и само изузетно и твораца, народног усменог стваралаштва. Можда је то и разумљиво кад се има у виду да су први пољски досељеници у Босни претежно секундарни колонисти, који су се из сиромашних западногалицијских села најпре пре сељавали у Волинију, у Русији, а затим колонизовали у Босни. Тако одвојени од материце, на нашем тлу окружени етнички мешовитим живљем у међуратном периоду углавном без школованих људи из своје средине, били су упућени више на чување него на стварање и развијање властитих традиција.

Казивачи којима сам се обраћао у више наврата и са којима сам више пута контактирао, припадали су разним друштвеним структурама, а у том пресеку се огледао не само некадашњи састав пољске мањине у Југославији већ и део њиховог система вредности и стремљења, кад је у питању друштвени статус и задобијање угледа у својој средини. Тако су главну масу казивача чинили земљорадници, а затим људи других занимања. Разуме се да сам увек водио рачуна да међу мојим саговорницима буду заступљени представници свих генерација и оба пола. Тежио сам да свакако наћем људе који су рођени у старом завичају. Тако, на пример, међу најстарије казиваче може се убројити Станислава Јахович—Андрес,

⁶ Пре мене, етнолошка испитивања у Остојићеву вршили су: 1960. године С. Пешић, тада кустос Народног музеја у Кикиндзи, и 1965. М. Миросављевић, кустос истог музеја. Обојица су ми љубазно уступили део својих теренских бележака који се односи на Польаке, за шта им дугујем захвалност.

коју сам виђао између њене 74. и 86. године и која је данас, ако је жива, ушла у своју десету деценију⁷ (Прилог I, сл. 1).

На терену сам радио на три начина: 1) стварајући записи на основу својих непосредних проматрања, 2) служећи се, у разговору са казивачима, упитницима за Етнолошки атлас Југославије, уз додатак питања о динамици појаве, њеном трајању и евентуалном губљењу и 3) водећи са казивачима слободне разговоре и бележећи их на магнетофонску траку. У слободним разговорима настојао сам да се бар неки испитаници преобразите у испитиваче, па сам у тим њиховим питањима налазио понеки, за мене драгоцен одговор.

Неке од најкарактеристичнијих мојих фонографских записа транскрибовао је етномузиколог mr Д. Големовић, а са мелодијама из најужег завичаја упоредио етномузиколог dr Ј. Тацина, за шта обојици дугујем посебну захвалност. Изостало је кинетографско бележење народних игара, с обзиром на непотпуну спремност аутора и немогућност да на терен одведем етнокореолога.

Нема сумње да етнолог, кад је реч о реконструкцији прошлости, ако се претерано поузда у властита запажања, може погрешити и дати искривљену слику стварности.⁸ Стога је у овом случају веродостојност етнографске теренске грађе проверавана на три начина: 1) бележењем међусобно независних записа, од неколико казивача, о истом питању (дати су у изворном облику у документацији овога рада); 2) комбиновањем података истраживачеве опсервације и поновљеног посматрања с напред поменутим записима, као и теренском грађом других етнолошких испитивања, из Остојићева (Народни музеј у Кикинди) и региона Бескида (Народни музеј у Бјелском-Бјалој) и 3) поређењем тако добијених резултата са вантеренским изворима, претежно властитим интегралним исписима из матица рођених, венчаних и умрлих, као и архивским фондовима.

При том треба истаћи да су вантеренски извори најчешће потврђивали веродостојност и представљали допуну тако прикупљене грађе. До извесне несагласности, кад је у питању било прецизно утврђивање године досељавања, дошло је у вантеренским изворима разне врсте, при чemu је у овом раду дата предност подацима из матичних књига.

2. Писани извори

Локалне изворе — претежно матичне књиге обрадио сам, у највећој могућој мери за пољска насеља у Босни, а затим нешто мање за Польаке у Остојићеву, у Банату, руководећи се начелом да су у питању две највеће групе ових колониста и досељеника. Одсељени Польаци у Славонију и Бачку углавном су потомци босанских колониста; о њима не располажем подацима из матица.

⁷ Д. Дрљача, *Творци и носиоци народног стваралаштва међу преосталим Пљачакима у Југославији*, Народно стваралаштво XXI, 82 — 84, Београд 1982, 6067

⁸ Z. Bialy i E. Zagorecka-Bialy, *Uz probleme provjeravanja u etnološkim terenskim proučavanjima*, »Etnološki pregled« 3, Beograd 1961, 5 — 57 и нарочито 46 — 57; Z. Rajković, *Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja*, »Etnološki pregled« 12, Ljubljana 1974, 129 — 134; Б. Петровић, *Етнолошке белешке с пута по Босни и Херцеговини у јесен 1953. године*, „Гласник Земаљског музеја БиХ“, Етнологија Н. С. 35/36, Сарајево 1980/1981, 158 — 162.

За Пољаке у Босни обрадио сам матичне књиге римокатоличких жупних үреда у Новој Тополи (Windthorst), Прњавору и Дервенти, а за баничке Пољаке — матичне књиге евангелистичке, православне и римокатоличке црквене општине у Остојићеву (Tisza Szent Miklós — Потиски Свети Никола). Тачније, за босанске Пољаке проучио сам матице колонија Нови Мартинац и Раковац, затим Деветине, Гумјере и Кунове, од њиховог настанка до последњег увођења (почев од 1900—1946. године). За насеље Нову Тополу (raniye (Windthorst) користио сам податке из матичних књига за 1880 — 1910. годину, Дервенту од 1884. до 1892, Прњавор од 1891. до 1901. и Дубраве од 1892. до 1946. године. У Остојићеву обрадио сам евангелистичке матице од 1840. до 1897, а, осим њих, и православне од 1838. до 1895. и римокатоличке од 1859. до 1871. године, с обзиром на то да су и у њих увођени остојићевски Пољаци. Матичне књиге евангелистичке црквене општине у Висли имао сам могућности да прегледам само за раздобље од 1823. до 1848. године.

На основу прикупљених података за босанске Пољаке начинио сам, колико је то било могуће, неколико прегледа, као, на пример: број рођене деце у појединим насељима — по годинама; матична насеља за већину жупљана, чиме се могло указати на њихово порекло и завичајност; размештај досељеника у појединим босанским селима; број склопљених бракова — по годинама, као и оних национално мешовитих — по структури и годинама, и, најзад, број умрлих лица — по годинама, узроку смрти и добу.

Такође сам експертирао податке из пописа душа (*Status Apitum*) за жупе Мартинац, Раковац и Деветину, из међуратног периода. Из тих књига, које нису вођене у сваком насељу, види се структура домаћинства, континуитет насељености у истом месту, одсељавање или гашење поједињих породица. Разуме се да су ти прегледи већином неједнаке вредности, зависно од квалитета и квантитета извора којима сам се служио.

Од архивских фонда, за процесе насељавања Пољака у Босни, првобитни извор представља Фонд Заједничког министарства финансија, Одељење за Босну и Херцеговину (Komisatōm), президијална и обична архива, у Архиву Босне и Херцеговине, у Сарајеву. Из тог фонда обрадио сам BH Präsidial index 1888 — 1897. и BH Materien index 1891 — 1897. године. За нешто каснији период (1909 — 1914) и прве године после првог светског рата (1919 — 1924), обиље материјала чува се у Фонду Окружне области и недовољно обрађеном Фонду Управног одељења Врбаске бановине, у Архиву Босанске крајине у Бањалуци. Документи првих фонда садрже најчешће захтеве галицијских сељака за насељавање у Босни, спискове њихових имена, конфесионалну а понекде и етничку припадност, места из којих се досељавају и своту новца којом располажу, понекде и одбијенице (нпр. рутена), а затим извештаје из колонизованог подручја.

За став пољских власти према положају мањине у Југославији, посебно од 1931. до 1939. године, значајна су акта Пољског конзулатата у Загребу и Амбасаде Републике Пољске у Београду, која се чувају у Архиву нових аката у Варшави — Archiwum Akt Nowych. У том архиву прегледавши, у Архиву Босанске крајине у Бањалуци. Документи првих фонда са Фонд „Колонизација“, а посредством доцента Познањског универзитета др Витолда Шулца добио сам ксеро-копије и преписе важнијих докумената.

Године 1973. радио сам у архивима у Новој Градишки и Славонском Броду, али нисам наишао на документе о Пољацима. У Архиву у Кикинди нисам радио. Одobreње за коришћење галицијских фондова најпре ми је било дато, а затим на лицу места ускраћено. Поучен тим, молбу за обраду буковинских фондова у Архиву у Черновицу нисам ни подносио.

Поједина документа архивских фондова користио сам, као што је већ речено, за потврду веродостојности или, ређе, за оповргавање истинитости записа насталих теренским радом.

За обраду постављеног проблема, од извесног значаја су званични статистички подаци садржани у резултатима пописа становништва. На основу њих може се с релативном прецизношћу утврдити бројност и остали елементи које пружа та врста извора, и то не само за проучавану групу већ и с обзиром на општу етничку, као и привредну и културну слику наших крајева у време насељавања.

О становништву посавских предела највише података садржи аустријски пописи становништва из 1895. и 1910. године, затим југословенски из 1921. и 1931. године, као и пет послератних пописа, од којих резултати последњег, из 1981. године, нису доступни у пуној мери.

Број Пољака у југословенским земљама према пописима становништва

Година	1895.	1910.	1921.	1948.
Број				
Од неколико де- сетина до неколи- ко стотина По- љака у БиХ	11 133 (земљо- радника 8 899, војника 2 234 у БиХ)	14 764 (у БиХ 10 705)		5 937

За ова испитивања издвојио бих по значају пописе становништва из 1895, 1910 и 1921. године — као граничне и оне из 1948. и 1953. године (Прилог II). Први, с обзиром да даје слику још увек ретко насељених босанских предела, затим што је у њему обележено за земљу везано становништво (првенствено гркоисточне вере) и што се у одређеним, касније „пољским“, срезовима и селима само понегде појављује „инородно“ становништво. Други по реду (и значају) јесте попис из 1910 који даје потпuno изменјену слику: повећану насељеност предела и самим тим верско и етничко шаренило. О поузданости података о броју колониста тешко је говорити, јер у приступу попису није учињена јасна разлика између појмова „досељеник“ и „колониста“.

Од два међуратна пописа значајнији за тему је онај из 1921. године, који попут последњег аустријског даје изменјену слику, само што је то сада увид у промењени друштвени статус домаћег живља (нема кметова), а затим даје биланс поједињих мањина без стране војске (у аустријским пописима „цивили и војни живаљ“ били су у једној рубрици), аустро-угарског чиновништва и једног броја колониста — повратника у завичај. О бројности поједињих етничких група у овом попису закључке изводимо на основу података о матерњем језику и вероисповести, јер питање народности није ни било постављено. Други међуратни попис, из 1931. године, имао је, поред претходна два питања и питање о народности, али са упутством да се уписује „Југословен“. Године 1948. у попису се постав-

ља и питање народности, а 1953. то се проширује додавањем података о материјем језику и односу према вероисповести. Од каснијих пописа (1961, 1971. и 1981) податке о Пољацима можемо да користимо углавном из резултата пописа по насељима. То зато што Пољаци, живећи у дијаспори широм Југославије, изузев Челиновца и, донекле, Горњег Детлака, представљају у појединим местима Босне савим незнатац процент у односу на већински живљањ. Осим тога, први резултати пописа становништва 1981. године за Босну и Херцеговину нису ми били доступни, као на пример они за СР Хрватску и САП Војводину.

О Пољацима у Остојићеву нисам могао да се користим подацима пописа становништва све до пописа урађених после другог светског рата. Све до тог времена, у Остојићеву су евангелистичкој цркви припадали не само Пољаци већ и Немци, те су се те две народносне групе, с обзиром на методологију пописа, исказиване заједно. А из послератних пописа по насељима, о Пољацима у овом месту може се мало шта закључити, с обзиром на то да чине тринадесет део свих мештана (видети Прилог 1).

Ни подаци из штампе нису за овај рад представљали неки значајнији извор. Сарајевска штампа („Сарајевски лист“, Bosnische Post) више доноси вести него чланке из живота колониста, углавном немачких. Региструју се успеси Немаца у пољопривреди, а почетком овог века наводе се и њихови захтеви изношени пред босанским Сабором. У време између два рата, нешто више о животу пољских колониста сазнаје се из „Врбаских новина“. Осим текућих вести (изложбе и предавања J. Bettendorfowske, пријеми код почасног конзула А. Бурде), разматра се и питање њиховог држављанства, а половином четврте деценије напада њихово јатаковање с одметником Конопком.

3. Преглед литературе

Кад је реч о пољским колонистима у Босни после аустроугарске окупације тих крајева, треба истаћи да су се тим питањима неупоредиво више бавили Пољаци, што је и разумљиво. Нису то били, бар у прво време, ни историчари, ни економисти, ни етолози, већ људи других струка: мисионари, лекари или аустријски чиновници у Босни, па су њихови прилози утолико драгоцености, како због обиља података тако и због онога што се између редова може прочитати. Међутим, већина тих хроничара оправдава аустријски колонизаторски став, залаже се за права својих земљака, а остale народе у Босни или не види или их представља у увредљивом светлу, понижава их и обесправљује. Уз недовољно оправдане јадиковке о судбини својих колониста, у њиховим радовима су изречене и неке горке истине о аустријској политици и, узгряд, о неравноправности наших народа у односу на досељенике.

У чланцима пољских аутора, заједнички је страх од Срба, Хрвата и Русина. Од Срба — што су у напону снаге, Хрвата — што Аустрија у Босни подстиче њихов шовинизам, а први су им на удару Пољаци због јединства вере, Русина — који су се, издајући се за Пољаке, кришом од власти, заједно с њима насељили, а њихов клер се у Босни боље снашао. Дакле, опасност за Пољаке у Босни, према овим писцима, вребала је са свих страна од посрబљавања, храћења и украјинизирања, тј. рутенизације. До првог светског рата нема у том погледу никаквих разлика, али има оштријих и блажих тонова.

Први од писаца кога треба поменути јесте пољски мисионар — језуита М. Чермињски, који је у Босни боравио у неколико наврата, а први пут 1896. године. Оставил је драгоцена сведочанства о првим колонистичким данима пољских земљорадника у Босни и изнео резултате својих усputних посматрања живота староседелаца. Приликом другог пропутовања бележи видан напредак код колониста.⁹ Године 1903, на основу вишегодишњег боравка и личног увида, о Польацима у Босни врло инвентивно пише један други Пољак — Т. Каспарек,¹⁰ вероватно судија по занимању. За разлику од Чермињског, сматра да је остварење споразума министара Голуховског и Калаја о скретању таласа потенцијалних емиграната из Галиције у Босну, уместо у Америку, уназадило досељене Пољаке. По њему, девиза: „Босна Босанцима“! прекинула је колонизацију и тек је анексија колонистима дала сигурност да им се додељена имања неће одузети. О том времену пише и Ј. Магијера,¹¹ најискључивији од свих пољских хроничара босанске колонизације. Он јадикује што пољски беземљаша немају довољно средстава од откупе земљу од Турака (тј. Муслимана) који се одсељавају на исток. Магијера сматра да су сви страни досељеници у Босни своју културну мисију, што им је влада одредила, испунили. Према овој тројици писаца, опасност за однарођивање Пољака у новој етничкој средини претила је са свих страна, а те њихове тврдње најчешће су биле без основа у реалном животу.

Неопходно је овим ставовима супротставити погледе српских хроничара, па чак и неких знаменитих научника из тог времена, као што су: Ј. Мишковић,¹² Ш. Грбић,¹³ Д. Васиљевић,¹⁴ Ј. Цвијић.¹⁵ Сви они пишу о потискивању Срба и различитим видовима политичке неравноправности, фаворизовању католика на рачун иновераца, страном чиновништву у Босни и његовој појалности према Аустрији, корумпираности и злоупотребама власти. Цвијић, међутим, греши кад међу страним земљорадничким елементом, насељеним у Босни, посебно истиче католичке Немце и унијатске Русине, кад се поуздано зна да су Польаци представљали најброжнију земљорадничку струју колониста у Босни.

Занимљива су и нека друга мишљења и ставови, као оно А. Бара, с почетка XX века, који удео Пољака у администрацији Босне и Херцеговине веома негативно оцењује.¹⁶ Барова књига је, иначе, у послератној најшој историографији позитивно оцењена.¹⁷

9 М. Czermiński, *Z podróży po Bosni i Hercegowinie*, Krakow 1899, XII 352; исти, *Kolonie polskie w Bosni* (Wspomnienia z mysji w roku 1902), Krakow 1903, 11 — 82.

10 Т. Kasparek, *Bosnia a emigracja galicyjska*, Lwow 1903, 21.

11 Ј. Magieta, *Chłopi polscy w Bosni*, Kalendarz »Przyjaciół Ludu« т. VI, Krakow 1911, 37 — 45; исти, *Ludność polska w Bosni*, »Świat Słowiański«, т. VIII, т. I, Krakow 1912, 81 — 100.

12 Ј. Мишковић (Један путник), *Кроз Босну, Херцеговину и Боку Которску*. Путнице, војнне и друге белешке. Систематски рад Аустрије на деонацијализацији и колонизацији БиХ. „Годишњица Николе Чупића“, XVI, Београд 1896, 175 — 222.

13 Ш. Грбић, *Колонизација у Босни и Херцеговини*, „Преглед“ 6, 7, 8, г. III, Сарајево 1912, 367 — 382.

14 Д. Васиљевић, *О Босни и Херцеговини*, Београд 1909, 34.

15 Ј. Цвијић, *Анексија Босни-Херцеговини и србскиј вопрос*, Петроград, око 1912.

16 А. Barre, *La Bosnie Hercegovine. Administration autrichien de 1878 — 1903*, Paris 1906, 219.

17 Enciklopedija Jugoslavije, т. 1, Zagreb MCMLV, s. v.

Поменућу на овом месту једну књигу, писану на основу архивских извора, у којој се говори о источној Галицији и јужној Буковини, крајевима из којих су се Пољаци досељавали у Босну, објављену додуше 1964. године. *М. М. Кравец* пише да је тамо украйински (и пољски) сељак живео под хегемонијом пољске шљахте, односно румунских боляра, који су народ држали у неравноправности и слепој потчињености коју су инспирисале аустријске власти.¹⁸

У међуратном периоду, пољски аутори о Пољацима у Босни пишу, са изузетком књижевнице *М. Домбровске*, на сличан или готово исти начин као поменути хроничари. Наиме, сви они се и даље боје однорађавања Пољака — било похрањењем или украйинизирањем, више или мање истичући одбојност Пољака према Србима. То су следећи аутори: лингвиста *М. Малецки* (1927),¹⁹ опат *В. Кнеблевски* (1930),²⁰ конзул Пољске Републике у Загребу *С. Ф. Алберти* (1934. и касније),²¹ па чак и географ *А. Малицки* (1938),²² док су нешто објективнији прилози *Р. Лазарског*²³ и *А. Росеа*.²⁴ Међутим, једино је *М. Домбровска*, у свом исцрпном извештају из 1935. године²⁵, кристално јасно говорила о етничким приликама и међуетничким односима Пољака у Босни, истичући поред остalog: да Пољска не би требало, у односу на Југославију, да се позива на Уговор о правима мањина, а затим је указала на недовољно разумевање пољског колонисте за ситуацију у којој је колонизација изведена (да је то била аустријска, државна акција) и за промене које су га у новонасталој Југославији ставиле у нешто неповољнији положај; о неразумевању које Пољаци испољавају кад је реч о менталитету домаћег становништва, посебно Срба; о прохрватској делатности домаћег католичког клера и духовника међу пољским колонистима; о погрешној, идеализованој слици завичаја коју колониста ствара и носи у свом срцу, итд.

С друге стране, став сличан Цвијићевом ставу у односу на етничка питања проузрокована колонизацијом странаца у Босни и Херцеговини имали су српски историчари у периоду између два рата: *В. Скарић*²⁶ и *В. Боровић*.²⁷ Не треба, међутим, изгубити из вида да се у њиховим радо-

-
- 18 М. М. Кравец, *Селянство Східнай Галичини и Привінчнай Буковини у другий половини XIX ст.*, Львив 1964; упор. и Т. Пильат, *Еміграція галицьких селян і їх причини*, „Галичанин” р. I, Львів 1893, 26 — 29.
- 19 М. Malecki, *Polskie kolonie w Bosni i ich język*, »Język Polski« Nr 12, Warszawa 1927, 97 — 108.
- 20 Ks. W. Kneblewski, *Polacy w Jugosławii*, »Ruch Słowiański« г. III, Nr 1 — 3, Lwow 1930, 72 — 75.
- 21 С. Ф. Алберти, *Поверљиви извештај из 1936. генералног конзула Републике Пољске у Загребу*, Архив нових аката Министарства спољних послова у Варшави (ААН—MSZ), симн. 10462.
- 22 А. Malicki, *Osadnictwo polskie w Bosni w 1938. roku*, Lublin 1946.
- 23 Р. Лазарски, *Пољаци у Југославији*, „Нова Европа“ 3 (1931), књ. XXIII, Београд 1931, 204 — 207.
- 24 А. Росе, *Обнова пољске пољопривреде*, „Нова Европа“ 3 (1931), књ. XXIII, Београд 1931, (168 — 177).
- 25 Д. Дрљача, *Марија Домбровска о Пољацима у Босни*, Зборник за славистику 10, Матица српска, Нови Сад 1976, 133 — 148.
- 26 В. Скарић, *Босна и Херцеговина* (Хисторијски преглед), Сарајево 1922, 31.
- 27 В. Боровић, *Босна и Херцеговина*, Београд 1925, 82.

вима, као и прилозима о страној колонизацији у Босни и Херцеговини, написаним пре и после њих, апострофирају немачки досељеници и о том насељавању изричу доста критични и негативни судови, а да се „Галицијани“ углавном и не помињу.

Од часописа из међуратног периода, највише чланака је у „Новој Европи“. Више је, међутим, оних у којима се пише о Польској (унапређење ратарства, развој задругарства), а сасвим незнатајан је број оних у којима се помињу питања из живота польских колониста у Босни.

У послератној југословенској историографији изнети су о последицама колонијалне политике Аустро-Угарске према Босни оштри судови и ставови, истина поткрепљени са више чињеница и изречени мирнијим тоном. О питањима која нас занимају, писали су: Ф. Хауптман, Н. Јараћ, Х. Капицић, М. Екмечић, В. Дедијер, И. Хаџибеговић, Ц. Јузбашић и други. Већином су то врло озбиљни радови о општим питањима колонизације Босне, бесправљу домаћег становништва и повлашћености страних колониста. У њима се више помињу Польаци — чиновници у аустријској управи него польски земљораднички колонисти.

Из Хауптмановог рада упозорио бих на податак да се од године 1893. и касније из среза Прњавор ређају жалбе на колонисте — због одузимања шума, паšњака и заједничке земље.²⁸ Н. Јараћ у својој књизи²⁹ наглашава да су властима за спровођење аустријске колонијалне политике пружали већу гаранцију напредни страни земљорадници — колонисти не-го наш домаћи сељак са врло примитивним господарењем и културном заосталошћу.³⁰ Х. Капицић је писао о протесту који су колонисти упутили Земаљској влади у Сарајеву.³¹ Колонисти су себе сматрали натурализованим елементом и истицали су свој значај у привреди и државном апарату. „Овај меморандум јасно говори, закључује Капицић, о повлашћености страног елемента и колонијалном карактеру аустроугарске владавине.“³² Питањима која нас интересују баве се у *Историји народа Југославије* М. Екмечић и В. Дедијер. М. Екмечић пише о Калајевој искључивости и лавирању у националној политици и указује на промену етничке структуре у Босни.³³ Упркос извесним концесијама које је Буријан учинио српској буржоазији, као и муслиманским агама и беговима — пише В. Дедијер — и даље је вршена дискриминација на националној основи, у погледу запошљавања у администрацији.³⁴ Почетком XX века, на селу је још увек било 88% становника Босне и Херцеговине од којих око 55 000 кметова.³⁵ Питањима етничког и друштвеног развитка у Босни и Херцеговини, у пе-

28 F. Hauptmann, *Reguliranje zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austro-ugarske vladavine*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XVI, Sarajevo 1965, 152

29 N. Jarak, *Poljoprivredna politika Austro-ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadružarstvo*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Grada I, Odjeljenje privredno-tehničkih nauka I, Sarajevo 1956, 7

30 Исто, 44

31 Н. Капидžић, *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Članci i rasprave, Sarajevo 1968, 68.

32 Исто, 69 — 70

33 *Istorijski narod Jugoslavije*, Beograd 1973, 324 — 327.

34 Исто, 361 — 364.

35 Исто, 362.

риоду аустроугарске управе, бави се *Д. Јузбашић*,³⁶ а проблематиком миграција становништва Босне и Херцеговине, првенствено исељавањем Муслимана, *И. Хаџибеговић*.³⁷

Од пољских аутора, поменућу овде само неке: историчаре Х. Верешчицког и Ј. Хлебовчика, антропогеографија М. Готкијевића и социолога Ч. Бучека.

У новијој пољској историографији (пре свега у књигама Верешчицког и Хлебовчика), процеси националног консолидовања поједињих језичко-етничких група у оквиру Хабсбуршке Монархије посматрају се дијалектички. *Х. Верешчицки* указује на повлашћени положај Пољака у Галицији у односу на Украјинце.³⁸ По њему је Б. Калај у Босни, пуне две деценије, водио „мађарску“ политику подржавања најконзервативнијих елемената и гашења националних („српско-хрватских“) покрета сваке врсте.³⁹ У својој опсежној студији, *Ј. Хлебовчик* пољско-русинске односе у источној Галицији у XIX веку убраја, поред осталих, у такозвани „мађарски проблем“ и пише: „Суштина појаве коју овде описујемо као мађарски проблем не односи се ни у ком случају и није карактеристична само за ситуацију у земљама под круном св. Стефана, јер се јавља у значајно ширем обиму. Наиме, она се испољава свуде где одређена национална заједница, у борби за своју пуну равноправност, истовремено одриче остварење тог истог постулата другим језичко-етничким групама, по правилу слабијим или нешто заосталијим у свом развијатку.“⁴⁰

Више од три деценије посветио је *М. Готкијевић* проучавању миграција бескидских планинаца. Пред други светски рат, боравио је у Буковини и касније објавио велики број драгоценних радова антропогеографског и етнолошког карактера. У својим разматрањима је веома често користио локалне изворе, првенствено матичне књиге.⁴¹ Истицао је, у неколико наврата, да је једна струја буковинских Пољака отишла крајем прошлога века у Босну, али се из његових каснијих прилога јасно види да није био у прилици да те мигранте посети и испита.⁴²

36 Dž. Južbašić, *Bosna i Hercegovina 1874 — 1914. u radovima jugoslavenskih istoričara u poslednjih deset godina*, Pli, g. XI — XII, broj 11 — 12, Sarajevo 1976, 245 — 259; исти, *Neke napomene o problematici etničkog i društvenog razvitka u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave*, исти часопис, 305 — 324; исти, *O austrougarskoj kolonizacijoj politici u Bosni i Hercegovini poslije okupacije*, у истој публикацији 325 — 331; исти, *Pitanje regulisanja zvaničnog jezika u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, Godišnjak Društva istoričara BiH, g. XVII (1966 — 1967), Sarajevo 1967, 61 — 130.

37 I. Hadžibegović, *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (1878 — 1918)*, у књизи: *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb 1978; исти, *Migracije stanovništva Bosne i Hercegovine, 1878—1914 godine*, Pli, g. XI — XII, 11 — 12, Sarajevo 1976, 310 — 317.

38 H. Wereszczyk, *Pod berlem Habsburgow. Zagadnienia narodowościowe*, Krakow 1975, 182.

39 Исто, 249.

40 J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie srodkowej w dobie kapitalizmu*, Katowice — Warszawa — Krakow 1975, 121.

41 M. Gotkiewicz, *O czadeckich repatriantach z Bukowiny*, »Etnografia Polska« VI, Wrocław — Warszawa — Krakow 1962, 93 — 133; исти, *Z dziejów polonii jugosłowiańskiej*, »7 dni w Polsce« Nr 47 (303), Warszawa 1965, 5.

Социолог Ч. Бучек написао је обимну студију о друштвеном прилагођавању пољских повратника из Босне, чији је само незнатајан део објављен. У врло садржајном уводу о Пољацима у Босни до 1941, он као владајући принцип у односима између пољских досељеника и староседелца истиче начело узајамне толеранције и постојање, у мешовитим селима, „посебних етничких заједница са јако развијеним осећањем групне припадности“.⁴² Не пропушта да помене и конфликте којима су узрок биле знатне повластице које су уживали колонисти. Према Бучеку, Пољаци у Босни били су представници вишег степена организације и културе рада. На њихове међусобне везе са староседеоцима више су утицале, како истиче, друштвене и економске него верске разлике.

После другог светског рата повећано је научно интересовање за Пољаке у Остојићеву, како југословенских, тако и словачких, чешких и пољских аутора. У Југославији, о словачкој колонизацији Војводине, па, пре- ма томе, и досељавању Пољака у Банат писао је Б. Јанкулов,⁴³ а монографију Остојићева, са доста појединости из живота Пољака, објавио је Р. Веселиновић.⁴⁴ Крајем шездесетих година И. Јерковић је одбранио докторску дисертацију о језику Пољака у Остојићеву, додуше из упоредне лингвистике,⁴⁵ а почетком седамдесетих је Б. Польак⁴⁶ написао дипломски рад из историје о својим сународницима. Од словачких научника, Ј. Сирацки је веома прецизно обрадио податке о досељавању Словака у тако-зване Доње земље,⁴⁷ а етнолог Р. Беднарик дао је преглед материјалне и духовне културе југословенских Словака.⁴⁸ Пољаке у Остојићеву обожија убрајају у „Словаке пољског порекла“. Чехиња Б. Питронова објаснила је узроке досељавања шлеских поданика у Угарску у првој половини XIX века.⁴⁹ О шалитрашима из тих крајева писао је Ј. Винклер⁵⁰ и, неколико година пре њега, А. Вантула, пољски евангелистички бискуп, који своја интересовања за Вислане продубљује краткотрајном посетом Банату.⁵¹

Пољски колонисти у Босни су се у току другог светског рата, активно и масовно, борили у редовима народнослободилачке војске Југославије. Њихово извесно оклеванање у опредељивању, о чему је писао Р. Чолако-

42 Cz. Buczek, n. d.

43 Б. Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX в.*, Нови Сад 1961.

44 Р. Л. Веселиновић, *Историја Остојићева*, Нови Сад 1970.

45 И. Јерковић, *Говор Пољака у Остојићеву* (рукопис докторске дисертације), Универзитетска библиотека у Београду.

46 Б. Польак у свом домаћем раду за завршни испит из историје: *Насељавање Војводине после укидања поморишко-потиске границе, с освртом на насељавање Пољака* (рукопис), Београд 1974.

47 J. Síracska, *Stachovanie Slovakov na Dolnu žem v 18 a 19 storoci*, Bratislava 1966; исти, *Slovaci vo svete*, I, Bratislava 1980, 77.

48 R. Bednárik, *Slovaci v Juhoslavii*. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre (II doplneno vydanie), Bratislava 1966, 202.

49 B. Pitronova, *Emigrace šleských poddanych do Uher v první polovině 19 století*, »Slezsky Sborník«, 59, Nr 2, Opava 1961, 174 — 188.

50 J. Winkler, *Sanitrari, Radosna zeme*, r. IV, č. 4, Opava 1954, 3 — 4; J. Wantula, *Sanetrorze*, Zwrot 1952 (5), Czeski Cieszyn 1952, 15 — 16.

51 K.s. A. Wantula, *Początki osadnictwa na Wisle, Zaranie Śląskie r. IX*, z. 4, Cieszyn — Katowice 1933, 158 — 169; исти, *Wśród wiślan w Jugosławii*, Zwiazstun (Pismo religijno-koscielne, Organ urzedowy Kościola ewangelickiego-augsburgskiego) r. VI (XXI), Nr 17 (482), Warszawa 1966, 250 — 257.

вић кад је 1943. ослобођен Прњавор,⁵² може се тумачити жељом да се непогрешиво одлуче на праву страну: да се с оружјем у руци боре за национално и социјално ослобођење. О оснивању њихових јединица и многим борбама, претежно на матичном терену, писали су В. Тушински⁵³ и, изузетно документовано, Д. Лукач.⁵⁴

На разумљиву жељу Пољака да се кад-тад врате у завичај, што је већина и остварила, можда је најпресуднији утицај имала чињеница да су се на њиховом терену, пред крај и по завршетку рата, сукобљавале усташке и четничке банде, што је велики број Пољака погрешно тумачио као сукобе на националној, а не на националистичкој основи. У сваком случају, повратак босанских Пољака у домовину, после пет деценија проведених у Босни, оповргао је ставове оних пертерано забринутих за њихово брзо однаређавање у етнички мешовитој средини.

Методски приступ

У етнолошком проучавању група одвојених од матице могућни су различити истраживачки приступи: 1) проучавање елемената матичне културе, што подразумева примену компаративног методског поступка; употребљивање структуре и функције културе у новој средини са културом у завичају у периоду пред исељавање;⁵⁵ 2) утврђивање резултата насталих у свакодневном контакту са представницима других народа, припадника других типова културе, што подразумева примену методе својствене проучавању акултурације. Као резултат прва два постављена циља следило би свеобухватно утврђивање стања културе у новој средини, што подразумева свођење резултата до којих се дошло интегративним методским приступом, применом вишеврсних анализа (формалне и генетске, функционалне и комуникационско-структуралне) релевантних података. У овом раду определио сам се претежно за утврђивање затеченог стања, с тим што сам више пажње посветио акултурацијским процесима.

У радовима неких пољских аутора, израз „судар култура“ користи се као синоним за изразе „културни контакт“ и „акултурација“. До феномена контактне ситуације често долази услед миграција. Проучавање акултурације намеће се као задатак свих испитивачима културне промене. Акултурација у вези с миграцијама је убрзан процес који се може пратити готово у лабораторијским условима. Тај стални процес интеракције има динамички карактер и погађа две или више група у контакту. Јасно је да у акултурацијским процесима не долази само до прихватања, прожимања и изједначавања (синкретизације) и одбијања (реакције) већ и различитих комбинација тих последица. Из тога недвосмислено произлази да је асимилација такође једна фаза акултурације, и обратно. Такође нема

53 Р. Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата II*, Београд 1958, 506 — 508.

54 W. Tuszynski, *Polacy w partyzantce jugosłowiańskim*, Wojsko Ludowe 6 (85), Warszawa 1957, 33 — 40; D. Lučić, *Pripadnici poljske nacionalne grupe u Jugoslaviji i toku narodnooslobodilačkog rata*, Vojnoistorijski glasnik 1, Beograd 1970, 287 — 303.

55 B. Filova, *Tradicična kultura vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultury*, TlSvV, Novy Sad 1973, 23 — 33.

56 K. Kawasiński, *Zderzenie kultur. Tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, Warszawa 1982.

сумње да између друштвенокултурних и лингвистичких чинилаца промене постоји блиска веза. Историјски подаци, мада се њиховим посредством не могу увек открити и узроци промена, користе се у овим проучавањима кад год је то могућно.⁵⁷ Историјски контекст је, наиме, поуздан ослонац да се у основи продуби компаративна метода.

Основни теоријски циљ изучавања акултурације Пољака у југословенским земљама није само идентификација процеса већ покушај да се укаже на неке узроке одбијања у културном контакту. Стога сам у својој анализи настојао да што целовитије обухватим различите степене одржавања пољске традицијске културе, зависно од сеоба, етничког састава становништва у новом окружењу (реполонизација по повратку у завичај!), друштвено-историјских услова и времена трајања процеса.

Као што је већ изнето, главни извори за проучавање већине пољских и пољско-украјинских колонија били су, уз податке из литературе, са често субјективно интерпретираним чињеницама, анализа података из матичних књига, архивска грађа и статистички подаци, а за пољску колонију Челиновац и пољско-украјинску колонију Горњи Детлак, као и за насеља у којима Пољаци живе уз већински инородни живља — Старо Петрово Село, Канижа, Чуруг, Остојићево — био сам у прилици да водим и теренска проучавања, као и компаративна рекогносцирања у Болеславицама и Висли, у Польској. С обзиром на ипак непотпуну могућност коришћења етнолошких релевантних извора (две највеће пољске колоније — Нови Мартинци и Раковац, године 1946. и буквально су престале да постоје), о животу и обичајима пољских колониста у Босни у појединим значајним раздобљима у раду се углавном уопштено говори, а исцрпније се то питање разматра на основу познавања потпуније и дубље проучених насеља Челиновац и Горњи Детлак и мање обухватно испитаних места у Славонији (Старо Петрово Село и Канижа) и Војводини (Чуруг и Остојићево).

За сваку од пољских група у нашој земљи, у сваком раздобљу, настојао сам, колико сам могао, да дам одговор на питање: чиме се у традицијској култури дотична група одликова, шта је од тих одлика изгубила у новом окружењу или пренела затеченом становништву и шта је од староседелаца или инородних досељеника преузела и очувала у изменjenim условима живота и рада. При том сам обратио пажњу и на њихов језик.

Однос етнолога према питањима језика и говора проучавање етничке заједнице може, у суштини, бити двојац: 1) да попут М. Филиповића у књизи *Галипољски Срби*⁵⁸ и неких других испитивача помно бележи и анализира говорне облике, користећи при том сву расположиву лингвистичку литературу, у настојању да и кроз ту компоненту народног живота открије или назре део етничких процеса, свестан да његово лингвистичко ангажовање има много мањкавости, и 2) да поклони пуну веру резултатима претходних језичких испитивања или да чека да се таква проучавања пре-дузму ако дотад нису вршена, не упуштајући се у анализе које говорна грађа нуди етнологу и пропуштајући тако могућност да укаже на неке од процеса који се чине очигледним. Разуме се да је ово друго кудикамо безбедније, асекурантско становиште. Говорне одлике Пољака у Југославији бележене су из најмање три разлога: говор колониста требало би да: 1) са-

57 R. Bilz, *Akulturnacija, Antropologija danas*, Beograd 1972, 535 — 555.

58 М. С. Филиповић, *Галипољски Срби*, Београд 1946. 32 — 42.

држи извесну архаичност у односу на савремени пољски језик, с обзиром на њихово уже порекло и време досељавања; 2) да показује степен адаптације новој средини и 3) да указује на ставове Пољака — колониста према суседним народима.

Сам механизам колонизације разматра се у овом раду једино у мери и степену који се чине неопходним да се укаже на постојање две, нити паралелне нити равноправне колонизације — спољну и унутрашњу. Кад је реч о екстерној колонизацији, указује се, колико је то могућно, на национално и верско рангирање страних колониста у остваривању права на ерарску земљу и добијање других повластица, што је значајно за каснији живот у Босни разних категорија досељеника.

Предоминантност архивске грађе за већину пољских колонија, у поређењу с теренским записима, утицала је, нарочито у првим поглављима, на начин излагања материјала. Определио сам се да сакупљене податке изложим у оквиру три раздобља: период аустроугарске окупације Босне (или до краја првог светског рата), време између два рата, и послератни период. Определио сам се, dakле, за хронолошку поделу, прихваћену у историографији, али не из формалних разлога. Утврдио сам, наиме, да су два ослобођења југословенских земаља, пропраћена одговарајућим друштвено-политичким и економским променама, била и преломни тренуци у животу свих колониста у нашој земљи, па, према томе, и Пољака у Босни. У хронолошком излагању, критички примљеним историјским и архивским чињеницама одређеног раздобља присајединио сам и етнолошке податке који се односе на тај временски одсек.

I

КОЛОНИЗАЦИЈА СТРАНОГ ЖИВЉА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ
КРАЈЕМ XIX ВЕКА

Аустро-Угарска је у Босни и Херцеговини затекла елементе типичног феудалног поретка, општу несигурност, натуналну привреду и низак степен образовања.¹ Уз то треба додати: недостатак путева, екстензивну земљорадњу и незаинтересованост кмета за њено унапређење, непостојање индустрије. Нешто развијенији били су сточарство, воћарство, домаћа радиност, занатство, а и трговина. Аустријска „алтруистичка“ парола је гласила: „Решење аграрног питања у Босни и Херцеговини“. У суштини, било је у питању освајање сировинске базе, а затим и тржишта за индустријске производе, с намером стварања одскочне даске за даљи продор на Балкан, што, како истиче Јарак, Аустријанци нису ни крили.²

У пољопривреди Босне и Херцеговине владао је пред аустроугарску окупацију систем наслеђен из средњег века, који су нешто либерализовали агинске, а затим прихватиле аустроугарске власти.³ Суштина овог кметског система била је обавеза земљорадника да даје трећину приноса спахији, а десетину власти.⁴ За време турске владавине, реакција на такво стање биле су побуне, каткад и у крви угушиване. Несигурна је била и спољна трговина, тада у рукама аустријских држављана, којима је стога предлагано да се определе за стални боравак у Босни и Херцеговини.⁵

Аустро-Угарска је пре продора у Босну и Херцеговину већ имала одређена искуства у развоју економије у Галицији и Буковини. Зато је сачињен такозвани Плаколбов план стварања пољопривредних колонија у

1 N. Jagak, n. d., 7

2 Исто, 8

3 V. Glück, *Agrarni problemi u Bosni*, Pregled, Sarajevo , 636, 639 id.; *Istorijski narod Jugoslavije*, Beograd 1973, 275.

4 T. Kasparek, n. d., 8 — 9

5 R. Zaplata, *Privredne prilike u Bosni i Hercegovini polovinom XIX vijeka* (Iz povjerenljive arhive austrijskog generalnog konzula u Sarajevu), Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XLV, 1932, Sarajevo 1933, 77 i d.

Босни и Херцеговини, који се затим, у остварењу колонизације, не помиње. Ову, „интерну“ колонизацију, попут оне из Галиције у Буковину, Аустро-Угарска је предузимала да би бар делимично спречила одсељавање Польака и Украјинаца из тих покрајина у прекоморске земље.

У години окупације (1878) појавило се више публикација у којима се држављани Царевине позивају да се насле у ове наше крајеве. Једна од њих, у издању Генералног заступства у Загребу за насељавање Босне и Херцеговине, садржи на kraju оглас и позив у којима се, бираним речима, хвале природна богатства Босне и обећава благостање и лагодан живот за дошљаке⁶ (Прилог III). Преиспитује се број хришћанског становништва и саопштава да оног грчког обреда има око пола милиона, а католика 120000, као и да је католички фрањевачки клер веома поносан на своје старе привилегије, те је са чуђењем примио насељавање траписта.⁷ Оснивач трапистичког манастира код Бањалуке фра Franz Pfanner пише у »Christlicher Pilger«, поред осталог и следеће: »Jetzt nach der Okupation ist die höchste Zeit für Niederlassungen in Vrbaistalle«.⁸ Из временске перспективе и с обзиром на догађаје који су уследили, трагикомично звуче речи царске и краљевске прокламације: »Der Kaiser und König hat mit Schmerz vernommen, des der Bürgerkrieg dies schöne Land verwüstet... Unter Seinem mächtigen Scepter wohnen viele Völker beisammen und jedes spricht seine Sprache. Er herrscht über die Anhänger vieler Religionen und jeder bekennst frei seinen Glauben«.⁹

1.

Почетком јануара 1879. године у Босни и Херцеговини је усpostављена врховна земаљска управа, с аустријским генералом на челу. Поверљиви аустро-угарски чиновници постали су високи државни функционери у Босни и Херцеговини, а познавање језика није било битан предуслов за добијање положаја. Остало чиновништво бирало се преко огласа, из дотадашњих аустроугарских покрајина, под условом да говори један од словенских језика.¹⁰ Већ 1881. године и велики број Польака био је у државној служби у нашим крајевима. Највише их је било у судству. Наводимо имена само неких од њих: М. Федински, привремени асекурант Окруж-

6 *Aufruf und Einladung zur Auswanderung nach Bosnien*, у књизи: A. Lukšića, *Bosnien und die Herzegovina. Kurzgefasste Darstellung zur geographischen, volkswirthschaftlichen und sozialen Verhältnisse dieser Länder*, Prag 1878, 115 — 116.

7 A. F. v. Schwieger — Lerchenfeld, *Bosnien. Das Land und seine Bewohner*, Wien 1878, 110 — 111.

8 Цитирано према: J. Heimfelsen, *Die deutschen Kolonien in Bosnien*, Sarajevo 1911.

9 *Proclamation an die Bevölkerung des Occupationsgebietes erlassen*, у књизи A. F. v. Schweiger-Lerchenfeld, *Bosnien. Das Land und seine Bewohner*, Wien 1878, 194.

10 Dž. Juzbasić, *Pitanje regulisanja upotrebe zvaničnog jezika u austrougarskoj politici i Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, GDiBiH, g. XVIII, 1966 — 1967, Sarajevo 1969, 76, 92 и д. Судећи по неким документима који се чувају у Архиву Босанске крајине у Бањалуци, њихово знање српскохрватског језика је оскудно. Уместо речи „пријесуда“ на многим актима пише „изрек“ што није ништа друго већ буквально србохрватизирање польске име-нице »wyrok« истог значења.

ног суда у Бањалуци, а Ј. Бајер у Бихаћу; Р. Левицки у Приједору; В. Голонб у Травнику; Г. Ебнер у Босанској Градишци; др Б. Моћик у Прњавору; М. Зажицки у Котарском уреду у Бањалуци. Као и у другим местима у Босни, тако је после аустроугарске окупације и у Дервенти било судија Пољака — аустријских чиновника, званих са осталима поспрдно „куфера-шима“: М. Небелски, С. Бабињски, В. Грушецки, Л. Тертил, Е. Михалски, П. Федор, Ф. Роса, А. Сирек, многи од њих у национално мешовитим браковима.¹¹ Према статистици из 1910. године, у Босни је било 588 чиновника Пољака, а у Сарајеву — од 12 саветника Земаљског суда, чак деветорица су били Пољаци.¹²

Постојећи отомански закони и наредбе имали су и даље да важе, те су између 1878. и 1880. године издати у преводу. Међутим, усклађивање муслиманских „старих правица“ са увођењем модерних прописа није текло безболно и без потреса.¹³

Септембра 1882, за заједничког министра финансија постављен је Б. Калај, који је тог лета проучавао прилике у Босни и, на основу сопствених запажања, доставио извештај цару. Његов став је пројект настојањем за снажењем католичанства и неутралисањем православног елемента у Босни и Херцеговини као најљућег непријатеља.¹⁴ Осим тога, Калај потискује заслужне фрањевце и доводи у Босну и Херцеговину нетрпеливе и агресивне језуите.¹⁵ Исте године, утврђена су, Наредбом број 809/I, и основна начела колонизације.¹⁶

2.

На Фанеров исцрпни чланак и позив, штампан 1878. у Немачкој, одмах су се јавили људи спремни за насељавање у Босни. Основни разлози за напуштање Есена и рурске области били су: верски сукоби католика и протестаната, криза у пољопривреди и снажан покрет за исељавање у прекоморске земље. После првих подробнијих писмених информација од настојатеља трапистичког манастира, прве немачке породице почеле су, од октобра 1879. године, да се спуштају у околину Босанске Градишке и откупљују мањом беговску земљу (Шибића Хан).¹⁷

Пошто су се прве немачке породице (њих 28, са 196 чланова), без споразума с Владом, населиле у околини Босанске Градишке, власти издају обавештење (1879) да ће колонизација моћи да се спроведе само на државним комплексима. И док прве досељенике погађају елементарне непогоде

11 Матица крштених Жупе св. Јурја Мученика у Дервенти, св. II (1884 — 1892).

12 J. Magiera, *Na jugu slowianskim*, Krakow 1911, 60.

13 R. Maldini-Wildenhainski, *Bosna i Hercegovina*, Zagreb 1908, XIII и XIV; види и: *Sammlung der für Bosnien und Herzegovina erlassen Gesetze, Verordnungen und Normeweisungen* (1878 — 1880).

14 B. Gavranović (fr.), *Biskup fra Marijan Marković*, Dobri pastir I — IV, г. XV — XVI, Sarajevo 1966, 218.

15 Б. Коровић, *Босна и Херцеговина*, Београд 1925, 80.

16 R. v. Stefanowski, *Handlexicon für den bos. — her. Verwaltungsdienst, Manuscript für Mitarbeiter Kolonisation*, Arhiv Bosanske krajine, Banjaluka 14.505/1899.

17 Д. Режановић, *Jedan prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine* (О продирању Нижемача у Босну poslije okupacije), *Pregled* 7, II, juni 1947, Sarajevo 1947, 294 — 302.

и болести, власти их ослобађају плаћања пореза и дају сагласност да оснују своју општину под именом Windthorst.

И следеће, 1880. године босанске власти констатују да још нису остварени услови за колонизацију, јер се пописује земљиште и чине припреме за доношење закона о колонизацији. До доношења тог законског акта требало је да важи „Скица о начину насељавања колониста који се насељавају у Босни и Херцеговини“, уз напомену да би требало стварати веће колоније од истоврсних колониста како би се избегли могућни спорови. Међутим, са појавом немачких колониста јача нездовољство староседелаца у срезовима Босанска Грађашка и Прњавор. Тада је, према подацима Архива Босанских крајина, у котару Босанска Грађашка живело 500 Муслимана и 16000 Срба. У самом Прњавору било је 100 мусиманских и известан број српских кућа,¹⁸ док су у селима овог среза живели претежно Срби.¹⁹

Прву своју већу насеобину у Босни, Windthorst (данас Нова Топола код Босанске Грађашке), основану уз помоћ траписта, Немци из северо-западне Немачке назвали су по презимену хановерског посланика, поборника за верску и културну равноправност и борца против Бизмарковог законодавства. Друго немачко насеље је Rudolfstahl (данас Александровац крај Бањалуке), а треће Framziosefsfeld код Бијељине. У те три колоније, 2 800 чланова у 520 породица живело је на 4 060 ha земље. Док су земљиште куповали, грађу и ратарске потрепштине су добијали, а уживали су и многе олакшице и повластице. У ратарству и сточарству су врло брзо напредовали (неки су стекли и кметове!), а било их је који су се затим определили и за друге делатности, као што су занатство, трговина, индустрија.²⁰

Окупација Босне и досељавање странаца проузроковало је исељавање знатног броја Мусимана у Турску и пределе под турском управом,²¹ бежање Срба у Србију и јачања прекоморске емиграције. И сиромашнији домаћи живаљ стекао је, додуше само номинално, право на колонизацију у Посавини.

Осамдесетих година, мусимански земљопоседници нису могли да се ускладе с италијанским дошљацима који су се 1882. године доселили из Тирола у Мањовљане (22 породице).²² Чак 36 мусиманских породица из Прњавора и оближњих Коњуховаца пријавило се за исељавање у Турску иако су, како власти истичу, свега три њихова младића позвана у војску. Мада још није било званичне колонизације, прихваћено је, без посебних компликација, насељавање у Босни 20 немачких евангелистичких породица (хелветске оријентације) из Волиније.²³ Штавише, досељеницима се одобравало да једанпут промене одређено место за насељавање. Тако Италијани из јужног Тирола учествују у унутрашњем сељакању, прешавши из Херцеговине у Босну.

18 ABH Sarajevo, Präsidial-Index 82/1888. Colonisten in Prnjavor.

19 Т. Ковачевић, *Опис Босне и Херцеговине*, Београд 1879, 71.

20 N. Jarak, н. д., 308 — 310.

21 ABK Banjaluka, Fond Kreisbehörde 7/87, Kotarska oblast Prnjavor Vrhovnom суду u Sarajevu; упор. и: Д. Васиљевић, *О Босни и Херцеговини*, Београд 1903, 33.

22 ABH Sarajevo, Präsidial-Index, Materialien 7889, 8111, 7344, 3836, 1117. Anmeldung auf das Colonistengebieten in Mahovljani.

23 ABH Sarajevo, Präsidial-Index 567/a. a.

Године 1882, упркос неједнообразно прикупљеним подацима, у Босни су већ биле 1 343 досељеничке и колонистичке стране породице, са укупно 8 424 члана. То су претежно били Немци (међу њима известан број Холанђана), а затим Италијани, који су земљу куповали често по веома ниским ценама. За остале су била на снази различита ограничења, која је постављала власт, као: распис по коме се не могу насељавати породице које се претходно не најаве; резерве у погледу одобрења за насељавање сељацима из Чешке, јер немају кауцију у новцу (1 500 — 2 000 гулдена). Из истих разлога није било дозвољено ни насељавање 135 породица из Јакобењија у Буковини, нити, пак, породица из Галиције које су у Србији радиле на изградњи железнице. Ни Јевреји из Румуније нису, по мишљењу власти, долазили у обзир за колонизацију — из политичких и привредних разлога. Али је довољно било да Калај 1886. дâ своју сагласност и да већ 18. априла стигну у околину Бијељине мађарски колонисти из комитета Торонтал.²⁴

3.

Колонизација страног живља у Босни и Херцеговини званично је почела 1896. године и, такође службено, завршена 1905.

У оквиру те званичне аустроугарске колонизације, стварају се нове стране колоније у Босни, када су, у околини Прњавора, основане немачке колоније Штутберг и Шибовска, и то довођењем становништва из Галиције, Буковине и Угарске (Бачка). На простору између Прњавора и Босанске Градишке (сл. 10) нешто раније досељени су Италијани (колоније Маховљани и Штивор), а касније Моравци и Чеси (Босански Кобаш, Нова Вес, Мачино Брдо), Мађари, Словаци, Украјинци (Лишња и Хрваћани) и Холанђани. За немачке колонисте колонизација је стварно почела 1890, а продужила се за разне категорије странаца и у разним видовима све до почетка првог светског рата, а створене су, као што је већ наведено, и колоније Пољака.

За учеснике у екстерној колонизацији, колонизација је била беспрекорно организована. Пошто су у матичним насељима прибавили потребна документа, поред осталих потврду да располажу готовином од 600 круна, пријављени су очекивали од власти одобрење за колонизовање на претходно одређеном и премереном земљишту. Свака породица добијала је, према уговору, од 10,5 — 12 ha шумовитог земљишта за крчење, које најмање десет година није могла отубити. Уз бесплатну грађу за кућу и привредне зграде, била је ослобођена (наводно само у неродним годинама!) пореза — десетине, а могла је да се користи и бескаматним кредитима за унапређење пољопривреде. Наравно да су те повластице највише користили Немци као боље организована и фаворизована група колониста.

Прописи за насељавање у Босни и Херцеговини су се множили.²⁵ Било је предвиђено да се и домаће становништво може настањивати на теренима предвиђеним за колонизацију, формално са истим правима (од 8 — 12 ha), али уз два значајна ограничења: 1) „...а само у изузетним случајевима на мање земљишне парцеле, али у сваком случају веће од 5 ду-

24 N. Jarak, н. д., 43.

25 R. v. Stefanowski, н. д.

нума површине²⁶ (за странце је напомена гласила да се имућнијим земљорадницима могу додељивати за насељавање и комплекс већи од 12 ha)²⁷ и 2) да је домаће становништво везано за свој ужи завичај и да се на новим местима тешко привикава „а такође се са страним елементима не може лако спријатељити нити сложити“.²⁸ Правом да се пресели у плодније крајеве користио се мали број домаћих сељака (до краја 1905. године свега 238 породица на 1 602 ha државног земљишта), док је више староседелачких породица добило нешто земљишта поред својих кућа. У целини, 2 968 домаћих породица бесплатно је добило 8 571 ha државног земљишта.²⁹

Ми се нећемо посебно бавити немачком колонизацијом у Босни и Херцеговини и немачким пољопривредним колонијама, о чemu је, иначе, доста писано,³⁰ нити ћемо опширенје писати о процесима досељавања ос-талог страног живља у Босну и Херцеговину. Поновићемо само да су од свих страних досељеника Немци бити најбројнији (1914. године — 24 300), да су припадали различитим друштвеним слојевима (најбројнији индус-тријски радници — око 10 000), док су земљорадници били други слој по заступљености (8 500).

26 Исто. 148

27 Исто, 146

28 Исто, 143

29 N. Jarak, н. д, 43.

30 I. Heimfelsen, н. д.

II

ПОЉСКИ КОЛОНИСТИ У БОСНИ (1892 — 1982)

1. Од досељења до краја првог светског рата

У Босну су се, као што смо видели, најпре досељавали Немци, а затим Италијани и Мађари и, уз њих, тек понека породица друге националности. За те друге, званична колонизација још није била почела.

Почевши од 1895. године у Босни је основано 12 пољских колонија, четири пољско-украјинске и три украјинске колоније. Пољске колоније основане су следећим редоследом: Челиновац (1895), Доњи Бакинци (1896), Миљевачка Козара (1896), Горњи Бакинци (1898), Дубрава (1899), Нови Мартинац (1899), Раковац (1899), Гумјера (1900), Кокорски Луг (1900), Смртићи—Плачковци (1900), Кујнова (1902) и Грабашница (1904). Пољско-украјинске колоније настале су 1900 — 1901. године: Гајеви (1900), Деветина (1900), Стара Дубрава (1900), Горњи Детлак (1901). Нешто каснијег постанка су украјинске колоније, у којима је свакако било и Пољака: Каменица (1900), Нова Дубрава (1905), Расовац (1905). Мада су прве пољске колоније формиране у подручју бањалучке Козаре, ипак је главнина Пољака смештена између река Врбаса и Укрине. Административно, главни центар пољске колонизације је у некадашњем срезу Прињавор, мање их је било у околини Босанске Градишке и Бањалуке, а најмање у околини Дервенте и Тешња.

Године 1879. насеља у Босанској посавини између Саве, Укрине и доњег Врбаса, у која и око којих ће аустријске власти распоредити пољске колонисте у ствари су засеоци са неколико десетина кућа (од 15 до 82) са изузетком Велике Илове (182) и Лишње (142).¹ Свих 12 будућих пољских колонија су у срезовима Прињавор, Бербир (Босанска Градишка), Дервента, Бањалука и Босански Нови. На подручју катастарских општина где ће се насељити Пољаци претходно је живело скоро искључиво становни-

1 Statistika mesta i pučanstva BiH (Ortschafts— und Bevölkerung Statistik von Bosnien und Herzegovina), Aechtliche Ausgabe, Sarajevo 1880, 33 — 40.

штво „гркоисточњачке вјериоисповјести“, са изузетком села Просјек, на који ће се једним делом наслонити будућа польска колонија Нови Мартинец, а у коме је било 337 становника „мухамеданске вјере“.²

Избор подручја за насељавање странаца никако није случајан и упућује на неке не баш другостепене циљеве аустријских власти. Јер, на пример, урезу Бањалука било је, у то време, више од десет насеља са по 250 и више староседелаца — римокатолика, у прњаворском додуше само једно — Кулаши (229). Урезу Бербир изабрани су други терени за насељавање странаца, а не Доња и Горња Долина и Орубица у којима је живело римокатоличко становништво. Најзад, у околини Дервенте насеља са римокатоличким живљем била су у већини, а за досељавање колониста одабране су само катастарске општине са православним и муслиманским становништвом. Приликом досељавања странаца строго се водило рачуна о томе да се којим случајем две, по вери различите, групе колониста не сместе у исто насеље.

И све четири польско-украјинске колоније настале су углавном на терену катастарских општина са православним живљем. Изузетак је колонија Гајеви, која је основана делом међу српским а делом међу муслиманским становништвом, у Лишњи 950 а у Поточанима 337 Муслимана.

Три украјинске колоније су искључиво међу катастарским општинама са православним живљем.

На карти уз попис из 1885. године котар Прњавор је представљен чисто зеленом бојом, што значи да га настањује претежно православни живљавање, као и да се одликује малом густином насељености.

На територији бањалучке области густина насељености била је 36 становника на 1 km². Главно богатство биле су шуме, а затим воћарство и ратарство — гајење шљива, кукуруза (пшенице знатно мање!), и то на примитиван начин (углавном без ћубрива, применом парлога, уз несавршену оруђа). У сточарству, гајена је домаћа стока ситне расе, с познатим „босанским“ коњићем.

1.01. Први польски досељеници у околини Босанске Градишке

Почетком десете деценије прошлог века немачко насељавање у Босни и даље је трајало (колонија Опсјечко код Бањалуке), муслиманске породице су се насељавале код Прњавора (Инђол, Свињар, Брњевица), а староседеоци из Равног Села обраћали су се властима с молбом да им се опрости десетина.³ Водили су преговоре с државним органима у Черновицу о насељавању око 100 „словачких“ породица из Буковине.

Међутим, званично су биле одређене три категорије приоритета у колонизацији Босне и Херцеговине: 1) муслимански повратници из Азије, 2) интерни колонисти и 3) спољни колонисти, који су властима најважнији. Прве, према упутствима, требало је упућивати код Сарајева и Високог, а за екстерне колонисте резервисано је земљиште у околини Прњавора.⁴

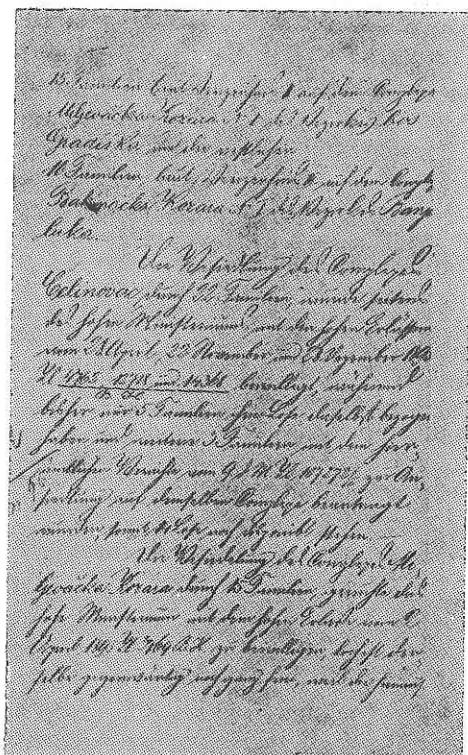
2 У Папжанима, код будуће колоније Гумјера, живео је само један Муслиман.

3 Архив Босанске крајине.

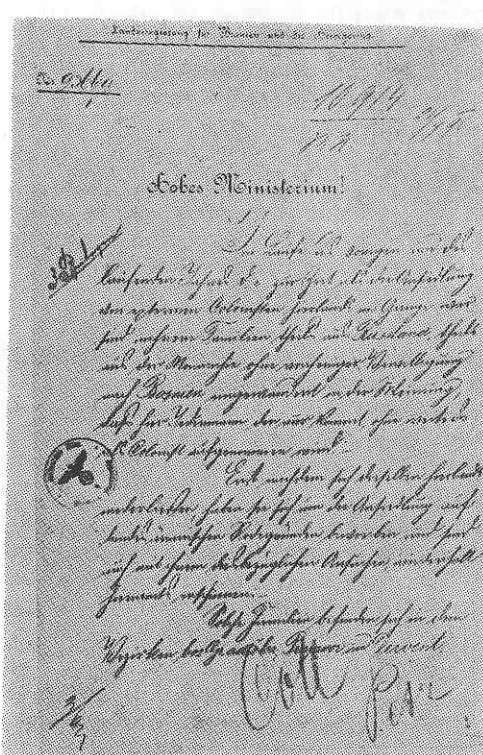
4 Allgemeine Bestimmungen für die Colonisations-Angelegenheiten und zwar, ABH Sarajevo 754 i ABH Sarajevo 224.

Чешким породицама из Русије, које су отуд долазиле због верског притиска, Кучера је замолио Калаја да се одобри насељавање у Босни.⁵

Године 1892. у Windthorstu (Нова Топола) појавиле су се польске породице из Буковине, вероватно следећи Немце из тих крајева. То су Найдекови и Дроздекови,⁶ означени у матичним књигама из следеће године као »coloniisatorum polonorum«.⁷

Сл. 4 Двадесет две польске породице у Челиновцу од пролећа 1895, АБХ

Сл. 5 Од прогнаних из Русије регрутује се део колониста у Босни

Две године касније (1894) покрет у Галицији и Русији за исељавање у Босну био је веома снажан⁸ (сл. 4). У посавским срезовима се преиспитивало државно и шумско земљиште подесно за колонизацију. Колонисти, они који нису имали потребну кауцију од 600 форинти, чекали су на руској или босанској граници да им се одобри зајам. Међутим, ускраћује се одобрење за насељавање из Русије 22 польске породице у Челиновцу, јер нису имале довољно готовине, а желеле су да је стекну допунским радом у индустрији. Нису добиле сагласност ни оне польске породице из Буко-

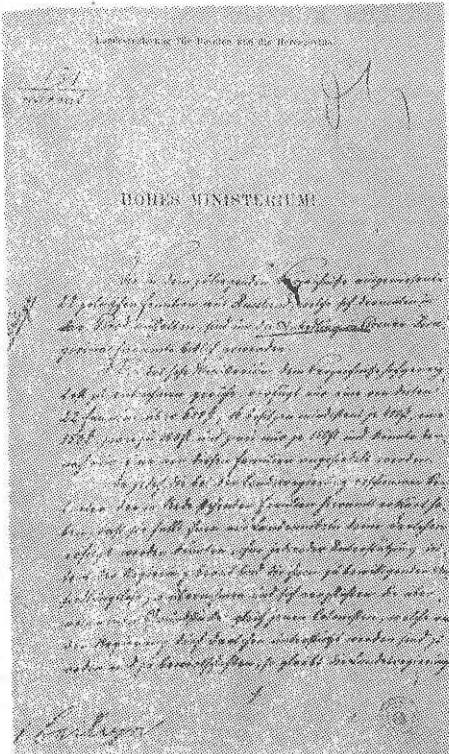
5 Ansiedlung von 23 čechischen Familien aus Rusland in Bosnien, ABH Sarajevo präsidual 1120 i ABH Sarajevo 1310/z. a.

6 Liber Baptisatorum Windthorst (1880 — 1901), XXXVIII.

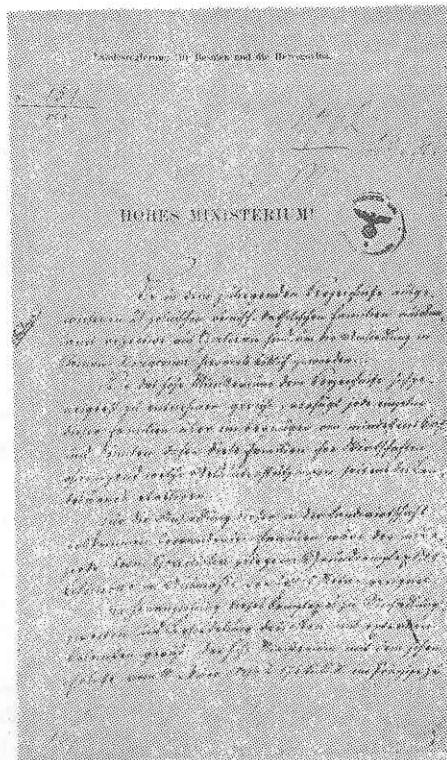
7 Liber Mortuorum Windthorst (1881 — 1910), XX, 2.

8 Auswanderungs Bewegung in mehreren Bezirken Galiziens, ABH Sarajevo präsidual 666, ABH Sarajevo präsidual 806.

вине које су се већ биле распоредиле на виндхортским парцелама (Ламинци) у очекивању да им се одобри насељавање у дубљим пределима Козаре. Разрађиван је план насељавања комплекса Челиновац⁹ (сл. 5, 6. и 7).

Сл. 6 Двадесет две пољске породице из Русије очекују у Славонском Броду дозволу да се наслеле у Босни

Сл. 7 У Челиновцу је одређен 291,5 ha за 21 пољску римокатоличку породицу из Галиције

Колонистима из Русије (срезови Владимир, Луцк, Кијев), међу којима је и девет пољских породица, одобрено је у Челиновцу (комплекс Страна) по 12 ha земљишта, од чега 1 ha за стамбену и привредне зграде; уз то су биле предвиђене површине за заједнички пашњак, а понегде и за цркву и школу.¹⁰ Године 1895. од 22 парцеле у Челиновцу, предвиђене за насељавање пољских римокатоличких породица из Русије, биле су заузете само две (колонисти Скутњик и Смутек), па су на тај комплекс упућени римокатолици из Буковине (из места Појана Микули и Глит), одакле су претерани и од којих је 13 немачке, а шест словачке народности¹¹

⁹ Beisiedlung von Grundcomplexes II Čelinovac Bezirk Bosanska Gradiška, ABH Sarajevo materien 4762, ABH Sarajevo materien 12718, ABH Sarajevo materien 14368.

¹⁰ ABH Sarajevo nr 687/I

¹¹ ABH Sarajevo nr 106 092/1, ABH Sarajevo nr 14368; у литератури тог времена, посебно немачкој (Kaindl), становници Буковине, пореклом из области Чадца, а досељени у околину Гура Хуморе почетком XIX века, третирани су као Словаци.

и један Польак (Јохан Ђугањик), сви аустријски поданици. Ови „Словаци“ нису се разликовали по броју чланова породице (од 3 до 8) од Немаца, с тим што су један Немац и један Польак имали по девет чланова фамилије. Сви су располагали са најмање 600 форинти у готову, неки чак и са 1 000 форинти. Као „Словаци“ су означени Јурашик, Дроздек, Козминћук и Ку-харик¹² (Прилог IV).

У јеку овог насељавања, власти су вршиле попис становништва у Босни и Херцеговини, па је упутно да подсетимо на неке чињенице из tog документа. Тако, према резултатима аустријског пописа из 1895, лица која су се бавила польопривредом разврстана су на: власнике, слободне земљодјелце, кметове и друге. У срезовима Прњавор, Босанска Градишча и Бањалука кметова је било много више од слободних сељака, а власника је сасвим мало. Тако је у срезу Прњавор власника земље било само 55 („главара обитељи“), а кметова више од 2 000. Кметови су, по правилу, живели у многочланим породицама („сродници“ по попису) вероватно и у заједничким фамилијама. У бањалучком срезу, власника је било 16, са 38 сродника, кметова 4 559, са 32 130 чланова породице (просек већи од 7), а у босанскоградишком срезу било је 73 власника, са 243 сродника, и 3 788 кметова, са 19 615 чланова породице (просек око 5,4). Категорија „слободних земљодјелаца“ била је између поменуте две друштвене класе и по броју „главара обитељи“ и по броју „сродника“ са којима живе у заједничком домаћинству.¹³ Страни аутори који су описивали прве дане колониста у Босни или нису запазили или нису желели да примете ове чињенице. У сваком случају, нису писали о положају затеченог становништва кад су се залагали за права свог досељеног живља. Њихово стално прибојавање од снаге староседелаца, сагледано у светлу стварне обесправљености и потлачености нашег света, личи у најмању руку на лицемерно претеривање.

Польски досељеници и колонисти долазе у Босну са разних страна. Први польски досељеници у Босни су из јужне Буковине, а затим из источне Галиције. Дошавши уз Немце, многи од њих су касније стекли право на колонизацију. У мањем броју насељавали су се Польци из Краљевине Польске и Русије. Прве две земље, Буковина и Галиција, сматране су још од прве половине XIX века за аграрно-сировински додатак индустријски развијеним провинцијама аустријске монархије.¹⁴ Поседи су били уситњени, владала је аграрна пренасељеност (од 84 до 113 људи на km²),¹⁵ са исељавањем најпре у Русију (Подоље, Волинија) и масовном емиграцијом, у последњој деценији прошлог века, у разне европске државе и прекоморске земље, највише из срезова који су и завичајни предели босанских колониста.¹⁶ У завичају тих људи, пишу савремени украјински аутори, владала

12 ABH Sarajevo nr 14364/1895.

13 Година 1895.

14 М. М. Кравјес, н. д., 125 — 126.

15 Исто, 144

16 А. Росе пише да је и у аустријском и у руском делу Польске све било тако удешено да се спречи индустријализација и њен развој на том терену. У руском делу Польске, кметство је укинуто 1864. године. Упореди: *Обнова польске польопривреде*, Нова Европа 3, Београд 1931, књ. XXIII, 172. У Галицији, од 1868, владала је дракса поделе земљишног поседа наследницима (па и свакој кћери). Упор.: J. Burzta, *Spolecznosci lokalne, EP PKL*, t. I, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdansk, 1976, 444.

је политичка обесправљеност и национално угњетавање Украјинаца од пољског чиновништва и администрације.¹⁷ Јавио се и покрет, који је иницирала Руска православна црква, за превођење закарпатских Украјинаца (и, изгледа, не само њих) у православље.

Већ 1896. године, коју су власти означиле као почетак колонизације, у Windthorstu је привремено смештено 39 пољских породица, а у новембру исте године дата је сагласност за насељавање неких породица из Галиције у Челиновац (Жепецки, Оскварек, Озимек, Фриц, Геверт). Насељавање рутенских породица је за власти још увек непожељно, али ће оне ићи уз Пољаке баш као и пољске породице уз Немце. Не одустаје се од обавезног новчаног минимума којим колонисти треба да располажу, изузев у случајевима кад су ти људи намеравали да крену пут Америке, па им се чине олакшице да се усмере у Босну.¹⁸

У немачкој колонији Windthorstu је те 1896. године привремено боравило и 10 римокатоличких пољских породица из Галиције, све аустријских поданика, које су упућене на подручје Бакиначке Козаре (касније колонија Бакинци). То су фамилије: Стичек, Бајек, Домбол, Марут, Смочни, Островски, Печурка, Кохут, Малецки, Бугањик. У Миљевачку Козару (касније колонија Миљевци) насељава се 15 римокатоличких породица из Галиције (срезови Ниско, Жешов). То су ове породице: Рис (3), Вархол (2), Кумош (2), Њерадка и друге.¹⁹

Од првих пољских досељеника из Буковине у Челиновац (Дроздек, Најдек, Папик, Зјелонка, Хабињак, Кохут, Сјек) већина је дошла из ових срезова: Гурахумора (Нови Солонец, Солка, Појана Микули, Плеша), Кимполова (Пронос, Руска Моддава, Стулникани), Сторожитец и Сучава. Из Галиције, први су колонисти из среза Ниско, а затим из срезова Бережани, Бучач, Јаков (Подласки), Лавов Колбушова, Монастежиска, Мостки, Подхајци, Рохатин, Скалат, Сокал и Тарнополь. Њихова презимена су: Ђосмаќ, Хањишевски, Јарош, Ката Куликовски, Ликвјаж, Налипа, Овчаж, Скутњик, Смутек, Вујћик. Из тадашње „руске Пољске“, највише је досељеника из Владимира (Волинјско) и Лублина, с презименима Битко, Мазјаш и др. Повод за њихово исељавање био је исти као и за Чехе; наиме, као колонисти у Волинији били су изложени притиску да пређу на православље.²⁰ Казивачи пореклом из Буковине саопштавају легенду о заједничком претку, по којој је један Словак из Тренчине дошао у Гура Хумору, у Буковини. Жена му је изродила 12 синова и једну кћер. Кад се тих дванаест поженило, већ је било 13 кућа. У Босни су се доселили унуци и праунуци, тј. четврто и пето поколење. По њима, главне челиновачке породице Дроздек, Јурашик, Папик и Бугањик су Словаци, римокатоличке вере.²¹ Пољаци су постали, наводно, тек у Босни. Казивач Бенедикт Дроздек рођен је 1898. у Челиновцу, а у Босну се доселио његов отац. Из Галиције су до-

17 Ј. Перени, *Из историји закарпатских українцев (1849 — 1914)*, Budapest 1957. Види и: В. К. Осечинський, *Колоніальні становища Галичини в складу Австро-Угорщини*, Наукові записки львівського Державного університета, т. 36, Серія исторична, випуск 6, Львів 1955, 35 — 65.

18 ABH Sarajevo nr 93669.

19 ABH Sarajevo nr 10914/1896.

20 У одговору апела Петрашику поводом жеље 100 маџурских породица да се насле у Босни. Bureau für die Angelegenheiten Bosniens und der Herzegovina, Departament I, 62, nr 4271 ABH Sarajevo 1894 i ABH Sarajevo nr 10456/94.

21 Исказ Бенедикта Дроздека (74) из Челиновца.

сељеници долазили у Челиновац касније. Казивачица Катажина Пшибила (девојачко презиме Шивецки), рођена је у Халичу, Станиславов (данас Иванофранковск, у Украјини). Њен отац се одселио у Windthorst, а она је удајом за Пшибилу прешла у Челиновац. Најстарија казивачица Станислава Андрес је из Краљевине Польске. Рођена је у Клучковицама, код Лублина. Њен отац Јахович није био колониста, већ је земљу купио у Галиповцима код Прњавора. Она је 1909. удајом дошла у Челиновац, у колонистичку породицу Андрес. Према њеном казивању, у селу су уз Буковинце — „Хуцули“ и Пољаке — „Мазури“ били Украјинци, а унаоколо — „православни“.

Буковински Пољаци су даљим својим пореклом из предела Чадца, али и из других пољских области.²² Традиције о пресељењу из чадецких планинских предела још увек су веома живе у фолклору буковинских горштака, досељених у Босну крајем прошлог века, или пресељених из Буковине у Доњи Шљонск после другог светског рата. У Буковини, пољски планинци су живели у околини места Гура Хумора, Појана Микули и Нови Солонец — свуда у прилично тешким животним условима. Кад су деведесетих година прошлог века аустријске власти почеле да пресељавају у Босну буковинске Немце, заједно с њима или после њих кренули су и Пољаци из Буковине. Тих Немаца је, наводно, било око 150 и за њих су у Босни била обезбеђена колонизациона права која Пољацима још нису припадала. Јер, обавест и позив за колонизацију босанских земаља оглашена је тек 1895. године, а до тог времена већ је било створено шест немачких колонија, и то на најбољем земљишту. За друге је било предвиђено да крче шуме.

И ово, прво насељавање пољских земљорадника у Босни, баш као и неке друге колонизације, прате тужни, па чак и трагични почети. Тако из Матице крштених немачке колоније Windthorst, у којој је пребивао и један број Пољака, сазнајемо да је први Пољак био Joannines Najdek, agricultor ex Mikula, који је 15. децембра 1892. године крстио своју кћер Марију. Није, међутим, прошло ни месец дана, што сазнајемо из друге матичне књиге, а сироти Joannines и жена му Joannina Najdek, collomisatorum polonorum ex Bulkowinie, сахрањују своју Марију коју је пратила зла коб да буде и прва Пољакиња записана у Матици умрлих у Windthorstu.²³ Осим Најдекових, и породице Дроздек и Папик су из околине Појане Микули, у Буковини. Из Галиције (Przyszów Szlachecki, срез Ниско) године 1896. први се доселио Adam Fonderýś. Доласком још неких галицијских Пољака створени су и у Челиновцу предуслови за унутаретничко мешање. Постоји је у другим местима, од досељених највише било колониста из Галиције, до маји живаљ је и Пољаке и Украјинце називао „Галицијанима“.

Око Windthorsta (Нова Топола), нарочито у његовом горњем делу (Ober—Windthorst) створен је, између 1895. и 1898. године, прстен пољских поткозарских колонија (Челиновац, Миљевци, Бакинци — Горњи и Доњи), са становништвом пореклом из Буковине и Галиције, а само мањим делом из Польске под руским протекторатом. Настаје унутрашње померање оних којима је тек била одобрена колонизација, а били су у насељу колониста; из Windthorsta се селе у Челиновац или, још дубље у Козару (Горњи Ба-

22 M. Gotkiewicz, *Szukamy krennych na Bukowinie, Zarazie Ślaskie r. XIV, z. V, Bytom — Cieszyn — Katowice — Orlowa* 1938, 273 — 284.

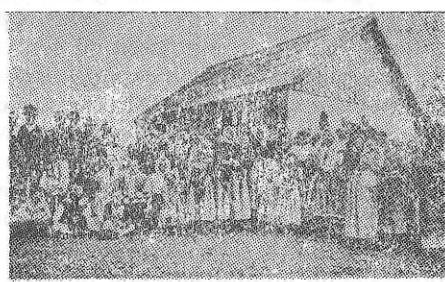
23 Liber Baptisatorum Windthorst (1880 — 1901) i Liber Montuorum Windthorst 1881 — 1910.

кинци су основани тек 1898), па чак и у Дубраву код Босанског Новог.²⁴ Године 1897. у Челиновцу умире троје пољских колониста, које сахрањују у римокатоличком гробљу у селу. У исто време, муслмански колонисти у бањалучком срезу моле власти да буду ослобођени плаћања десетине, док се један део староседелаца из околине Босанске Градиште одсељава у Бразил.²⁵

Године 1898. пољске колоније у Босни посетио је мисионар Марћин Чермињски, језуита из Кракова. Према његовом опису, од Windthorsta до колоније Челиновац, возио се ужасним путем, на колима у која су били упргнути коњићи домаће, босанске расе. Куће пољских досељеника биле

Сл. 8 Пољски колониста Ђижегож Папик с породицом пред новом кућом у Челиновцу (1898), снимио М. Чермињски

Сл. 9 Пољски колонисти пред кућом која им је служила као капела у Челиновцу, 1898. године
(снимио М. Чермињски)

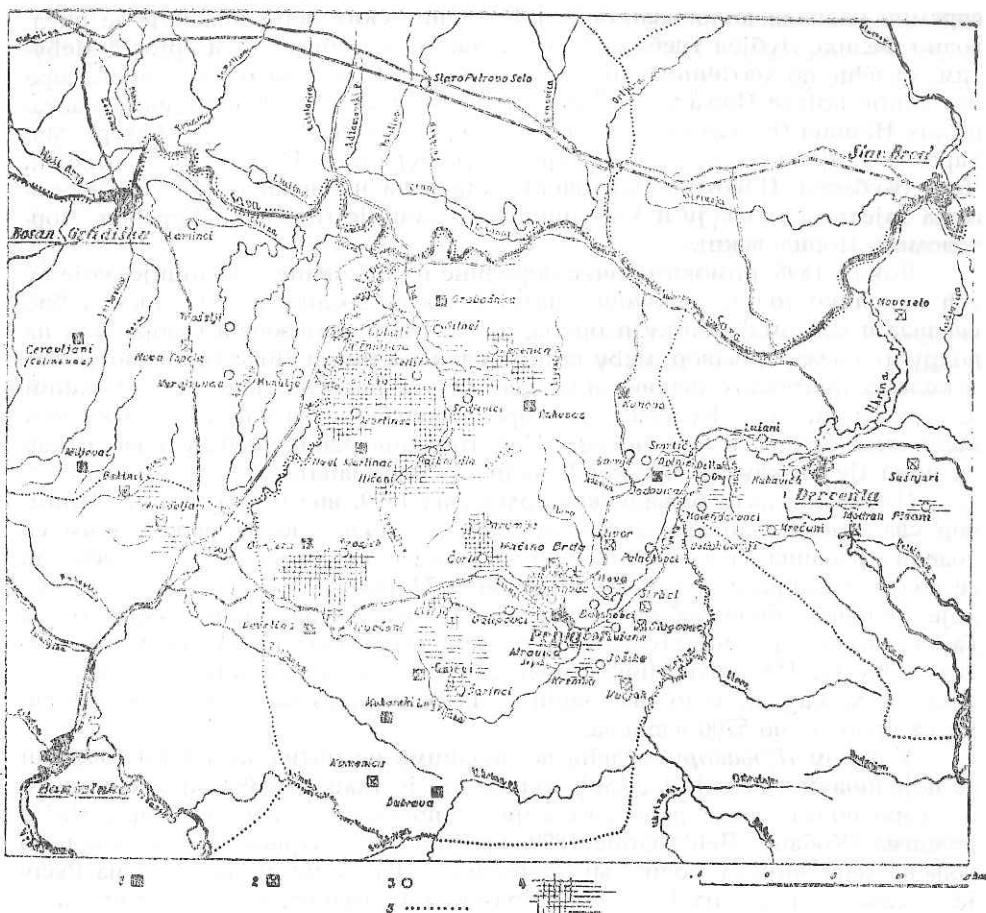
су распоређене на седам брежуљака, у сред обрадиве земље коју су досељеници створили крчењем храстових, грабових и букових стабала. Процес насељавања Пољака овде је био у пуном јеку. Двадесет две колонистичке породице добиле су бесплатно по 12 — 18 морга земље, а још више пољских породица већ је чекало у Босни да из Сарајева добије одобрење за колонизацију. И приликом саме поделе земље нашао се Пољак, инжењер Мочињски, чиновник босанске администрације. Домаће становништво је, пише Чермињски, свесрдно помогло досељеним Пољацима у крчењу шума, али је убрзо потом избио неспоразум.²⁶ На овом поткозарском терену, ста-роседеоци су, по традицији, стоку пуштали да слободно пасе током целе године. Стога нико није ни гајио озиме усеве, већ претежно јари овас и кукуруз, а те њиве би оградили и тако их чували од стоке. За ратарство босанских сељака, Чермињски пише да је на најнижем степену.

За те две године од досељења, Пољаци у Челиновцу још нису били стигли да подигну капелу. Домаћин мисионару био је челиновачки кнез (wójt) Ђижегож Папик који је део своје куће уступио да у њему радним даном буде пољска читаоница, а недељом и празником да се ту обавља

24 Auswanderungs-Bewegung unter den orthodoxen in B. Gradiška... Brasiliens, ABH Sarajevo nr 231/a.a. i ABH Sarajevo nr 234/a.a.

25 Von Topola in die Colonien Dubrava und Čelinovac, ABH Sarajevo nr 291 präsidial nr 375, nu 405, nr 459.

26 M. Czermiński, *Z podróży po Bosni i Hercegowinie*, Krakow 1899, XII 352

Сл. 10. Размештај польских колонија у Босанској Посавини, 1938. године
(према проф. А. Малицком)

богослужење. Чермињског су служили оним што се у кући нашло: млечном чорбом, уобичајеном у завичају, пирошкама са сиром, млеком са додатком маслаца.

1.02. Ширење основаних и стварање нових польских колонија

После ових почетака у околини Босанске Градишке, польски колонисти, сада претежно из Галиције, највише се усмеравају у срез Прњавор и Дервенту, Босански Нови и Тешањ. Највећи број насељио се у Босну од 1898. до 1902. године (сл. 10).

Новембра 1894. године девет польских породица са имовином од 4010 форинти (недостаје им, по пропису, 1390) чекало је да им се одобри зајам да би се населили на земљиште код Дервенте.²⁷ Следеће године били су

27 ABH Sarajevo, g. 1894.

спремни планови колонизације,²⁸ и 16 галицијских породица које је предводио Феликс Дубјел требало је да се насељи у дервентском срезу.²⁹ Међутим, судећи по матичним књигама дервентске римокатоличке жупе, пре масовније појаве Пољака, у *Дервенти и околини* је већ било доста настањених Немаца (Енгелхарт, Хиленбрант, Грунсбитец, Бајер, Блехингер), Мађара, Италијана из Тирола (Патерностер, Бурадели, Гварадели, Капелети), Чеха (Кубелка, Новотни, Павличек), Моравца и Словака, док се с Пољацима заједно појављују и Украјинци из Галиције (Граљук, Жеребни, Чортоломни, Попиловски).

Док се 1898. римокатоличке породице из Буковине и Галиције, које су већ неколико година закупци имања у срезу Босанска Градишка, добро сналазе и већ имају стоку и оруђа, дотле 139 колонизованих породица на подручју среза Прињавор, међу којима свакако има и Пољака, не могу због неколико протеклих неповољних година „да послуже као узор домаћим земљорадницима“. Кучера зато предлаже да се насле у комплексима *Бакиначка Козара и Челиновац*.³⁰ Међутим, инверсних сеоба у завичај као да нема (један случај: Блажеј Кумош из Миљеваца).

На основу акта бањалучког архива из 1899. види се да у срез Прњавор свакодневно долазе пољске и рутенске породице и траже да им се додели крчевина за насељавање. Џако нема више крчевине, нико неће да се врати у Галицију.³¹ У Раковцу је било 73 такве породице, са 420 душа, које још нису биле добиле земљу. Среске власти заступају мишљење да Галицијанима који немају дозволу од Земаљске владе треба забранити прелаз у Босну. Из статистичког прегледа страних колониста досељених у Босну и Херцеговину до 1899. види се да су до тада насељене 1054 породице, са приближно 5700 чланова.

У самом Прњавору, судећи по подацима из матичних књига, Пољаци се појединачно јављају од 1893. године, па је тако до 1899. крштено свега шесторо пољске деце родитеља који су претежно стационирани у Сеферовцима (Кобаш). Већ године 1899. крштено је у Прњавору шеснаесторо пољске деце, чији су родитељи претежно из Галиције, мање их је из Русије, а само је један из Буковине. Крајем исте године, у овим књигама је забележено да неки (Фечек, Дуда, Ањол, Москва, Техман) живе у Раковцу. Године 1900. крштено је у Прњавору 51 дете пољских колониста који, уз Раковац, насељавају Мартинац, Кокорски Луг, Дубраву, Деветину, Смртиће и Коњуховце,³² и Нови Мартинац, где међу досељеним Пољацима из Галиције има и оних из Русије.

И колонисти у Раковцу претежно су из Галиције, из око 40 срезова, највише из околине места Ниско, Тарнобжег и Лавов. Знатно мање их је из такозване „руске Пољске“ (15 срезова), из Волиније и околине Тарнова. По свему судећи, име насељу колонисти су дали према месту Rakowiec у околини Хороденке. Преко локалних извора сазнајемо да су у Раковац,

28 Ansiedlungspläne für die Bezirke Derveent. Gelebenden Ansiedlungscomplexe und zwar, ABH Sarajevo präsidual 222/1895.

29 Ansiedlung 16 galizische Familien (Felix Dubiel et com.) in Bezirk Dervent, ABH Sarajevo materien 5951 i ABH Sarajevo materien 6078/1895.

30 ABH Sarajevo nr 13076/1 i ABH Sarajevo präsidual nr 9598.

31 ABK Banjaluka, Fond Kreisbehörde. Kotarski ured Prnjavor Okružnoj oblasti Banjaluka, nr 342/17 година 1899.

32 Liber Baptisatorum parochiae ad s. Antonium Paduan in Prnjavor I/1891 — 1901/, 9 — 89.

у приличном броју, долазили они чија су се деца одселила у Америку, Бразил и Канаду и да су се везе с рођацима и земљацима, нарочито удадбене, и касније одржавале.³³ Пољаци су се из ове колоније пресељавали у суседна насеља (Срђевићи, Ђукале, Инаћол, Босански Свињар, Ситнеш, Горња Лепеница), ретко негде даље (Босанска Градишка, Вареш).

Од 215 досељеника, у Новом Мартинцу, највише их је (75) било у категорији од 21 до 30 година старости, 66 од 31 до 40, 36 од 41 до 50, 26 од 51 до 60 година, девет између 61 и 66 година, а свега троје испод 20 година. Осим тих колониста, било је 28 закупаца, од којих више од половине између 21 и 40 година старости.³⁴

Баш као у Мартинцу и Раковцу, и колонисти у Деветини су претежно из Галиције, из 18 срезова, највише из околине места Ниско, Бучач и Бжежани. Из „руске Польске“, из 10 срезова, највише их је из Волиније, околине Јанова и Замошћа (Колонија Јвањицка, Колонија Суховола). Из Буковине је у селу био само један досељеник. Осим што се већи број њихове одрасле деце пре колонизације родитеља у Деветину већ био одселио у Бразил, Америку и Канаду, таквог исељавања је било и из Босне, истина у међуратном периоду (1924), као и повратака извесног броја у Польску (1922).

И у Дубраву су колонисти досељени већином из Галиције, из 27 срезова, али највише из околине места Ниско и Бучач (из овог другог је и већина Украјинаца). Из Русије су из Волиније (Влођимјеж) и Јанова. Попједничног досељавања је било, додуше у незнатном броју, из Горњег Шљонска, који је у то време припадао Немачкој. У том польско-украјинском насељу, према подацима из 1913. године у 91 дому („нумери“) живело је 120 породица и девет киријаша. Становници Дубраве имали су чак два пароха Пољака: Józef Ziembia (1912 — 1913) и Joannes Wachalla (1913 — 1916).³⁵

Године 1900. не одобрава се долазак у Босну одређеним галицијским породицама и износи став „да се не дозволи насељавање сеоског пролетаријата“. Мења се и комплекс за насељавање код Прњавора за 20 породица из Мађарске, јер су бугарског порекла, „те се може сумњати у њихово мађарско опредељење“. Земљиште, одобрено 1894. за стране колонисте, било је запоседнато; преостала су два комплекса код Прњавора на која се, према закључку власти, може насељити нових 160 породица, претежно польских.

На комплексу Пастирево код Босанског Новог (потом польска колонија Домброва, Дубрава) било је насељено 25 породица од планираних 45. Намера Владе је да ту насли још 13 польских и осам рутенских породица. На комплексу Деветина насељава се 185 польских породица из Русије и Галиције, у атару Каменица—Дубраве 143 польске породице из истих предела, а на земљишту Луг Смртићи—Палачковци (касније колоније Кокор-

33 Попис душа РМКТ жупе Раковац.

34 Књига крштених у Новом Мартинцу (1900 — 1946). Књига вјенчаних у Новом Мартинцу.

35 Матица кршћених св. И Дубрава (Стара), 1892 — 1946.

36 Упореди: К. Телбизов и М. Векова—Телбизова, *Традиционен бит и култура на банатските Блгари*, Сборник на народни умотворенија и народопис књ. 61, Софија 1963.

ски Луг и Смртићи—Палачковци) 66 пољских и пет рутенских породица из Русије.³⁷

Почевши од 1900. године пољски колонисти су се насељавали у Детлаку (Чешљак, Пшибила, Јануш, Муарарски, Шимановски, Јакубјец, Ружњицки, Завацки, Бзовски који је касније прешао у Малицу); од 1901. у Агићима (Филипјак); од 1902. и касније у Доњем Детлаку (Залуцки, Томков) и Горњем Детлаку (Колаковски, Шмерек, Палчак, Фабрични), у Беглуцима (Томашевски, Пуркијевич), а осим тога у самој Дервенти и другде (Похлад, Скутњик, Станецки, Кауски, Шидловски, Василковски, Голдштајн, Коритко, Калчик, Јемелка, Јаша Тушановски).³⁸ У то време помиње их и мисионар М. Чермињски: „Ипак сам се задржао у Дервенти, јер у њеној околини живи неколико пољских, русинских, чешких и моравских породица.“³⁹ Досељени пољски колонисти су у међусобним сродничким везама (Чешљак — Битрич, Чешљак — Голдштајн, Шидловски — Шедлик, Шедлик — Лабенц, Филипјак — Крал). Традиција склапања пољско-украјинских бракова, позната у завичају, наставља се и у Босни.⁴⁰

У 1901. години се још једанпут званично оцењује и потврђује подесност комплекса у прњаворском срезу за насељавање страних колониста. Наводи се да је у колонији Дубрава 78 породица (58 пољских и 20 рутенских), Каменици 24 породице (14 пољских и 10 рутенских), Детлачком Лугу (шест пољских и две рутенске породице). Према подацима из јула исте године, у околини Прњавора биле су већ 164 рутенске породице. У октобру се констатује да је велики број рутенских породица дошао у Босну без одобрења; док су једни куповали земљу од приватника, други су се запошљавали код колониста. С тим у вези, Земаљска влада прихвата сугестију Заједничког министарства финансија да се од тада па надаље не форсира колонизација Рутена на рачун Пољака („Мање су вредни, а већ доволно насељени!“). Исте године Калај даје сагласност за постављање три католичка свештеника у колонијама код Прњавора и Босанске Градишке, с годишњим приходом од 600 круна. У Раковцу се оснива римокатоличка жупа, у којој се исте године крштава шесторо пољске деце,⁴¹ а у Новом Мартинцу чак 44 деце.

Године 1902. страни колонисти из прњаворског среза имају потешкоће приликом захтева за брисање из ранијег завичаја и преласка у босан-

37 У јануару исте године било их је знатно мање. Према извештају фра Мирка Шестића, жупника у Прњавору, цитираном у раду Б. Гаврановића, Бискуп фра Маријан Марковић, Добри пастир, св. I — IV, г. XV — XVI, Сарајево 1966, 246.

38 Крајем XIX века досељавају се и Украјинци, из целе Галиције, а посебно из срезова: Збараж, Золочив, Зборив, Пидхајци, Перешиљани, Камјонка, Струмиљова, Бучач, Хороденка, Рава Руска и др. Настављују се у Кукавицама, Бања Рима, Живиницама, Плехану, Бијелом Брду, Кулиновцима, Агићима, Мишковцима, Детлаку, Календеровцима и дуж пруге Брод — Дервента. Види: О. О. Biljaka, *Ukrajinci u Bosni i Slavoniji, Juvenilejníj kalendar, Derventa 1940*, 37 — 48 и 100 — 106.

39 M. Czegminski, *Wspomnienia*, 22. III — 2. V 1900, Krakow 1901, 127.

40 Године 1905, Иван Фабрични, из Детлака (рођен у околини Пидхајца у Галицији) узима за жену Барбару Хлатки, родом из истог краја; Антоњи Завацки, рођен у Бјелокрници, Подхајци, Бжежани, жени се Маријом Сватко, родом из села Куропатњики, Бжежани. Извор: Матица вјенчаних II (1884 — 29. VIII 1906 у Дервенти и Матица вјенчаних II Римокатоличке жупе у Дервенти, 1906 — 1923).

41 Записник кршћених у Раковцу, св. I (1901 — 1913).

скохерцеговачко поданство. После Калајевог декрета за свештенике, сада, на настојање бањалучког бискупа Марковића, Влада одобрава да се у Раковац и Мартинци доведу по три часне сестре галицијске женске конгрегације, за верске потребе пољских и рутенских колониста. Исте године, управо пред Ускрс, калуђер Чермињски је поново посетио Челиновац, у коме су већ живеле 33 пољске породице.⁴² Посетио је и друге пољске колоније у Босни. Као и претходни, његови описи су веома драгоценни, јер других података из тог доба нема. У Челиновцу су додељени плацеви били искрчени, њиве засејане, куће и остale зграде подигнуте. Људи су већ били прилично имућни. Верску бригу о Пољацима у Челиновцу водио је Немац Херман Дитман, парох у Windthorstu. Велике су биле, по Чермињском, потребе пољске колоније Челиновац — од решавања питања власништва земље, ослобођења од плаћања пореза „десетине“ за трогодишњи период, измене начина одређивања пореза, изградње путева до отварања школе за пољску децу и др.

Упркос колонизационим концепцијама из 1901, три године касније се разматра а 1905. и остварује насељавање у Босни 141 украјинске породице. За 70 пољских породица замењује се неподесно земљиште код Прњавора за погоднији терен.

У 1904. години укупан број свих колониста износи 7575 душа, од којих је 6518 аустријских поданика, 723 мађарска, 343 из других земаља. Десетина коју плаћају спољни колонисти износи те године 58375 круна и 60 халера што је за 8226 k и 32 h више од износа убраног у претходној години. Регулишу се услови продаје дрвета у колонистичкој области Расовац и Мотаџица-планина. Сељаци из околине Приједора жале се властима да су њихова пасишта раздељена русинским колонистима и да су на тај начин лишени могућности да се баве сточарством, које је њихов давнашњи, основни извор егзистенције.

До званичног престанка колонизације (1906), у Дервенту и околину доселио се већи број Пољака земљорадника из Галиције (Ниско — Домостава; Камјењ, Ашемилова, жупа Камјонка, срез Мости; Соколов, Бјаловерница, Подхајци; Славетин, Подхајци; Славна, Злоћув; Рабчани, Тарнов, Онковице; Березовица, Збараж; Залтовица Вјелка, Тарнопољ; Куљеновци, Јазновац, Бучач; Хута Нова, Куропатњики, Бжежани; Трошћењец, Пшишув Шлахецки, Бжежани; Кошиска, Бжежани), из окупиране Пољске (Варшава) и Русије (Дубно). Неки од тих пољопривредника су већ били ожењени Украјинкама, а сасвим ретко Моравкама и Чехињама. Тешко је закључити да ли су пре долaska у Дервенту и околна села већ били насељени негде у Босни, али се та претпоставка делимично потврђује теренским испитивањима.

Почеци живота пољских колонија у Босни описаны су у веома испреним и садржајним путним извештајима Ладислава Барона, окружног начелника из Бањалуке, о посети колонијама.⁴³ Од основних података о години оснивања, припадности општини (политичко-административној и катастарској), површини земљишта у хектарима, преко бројног стања становништва, унесеног капитала, верских и просветних питања (богомольје и па-

42 M. Czerminski, *Kolonie polskie w Bosni* (Wspomnienia z mysji w Bosni w rok 1902), Krakow 1903, 1 — 82.

43 Auszug aus der Reiserelation des Kreisvorstehers Ladislaus Baron über Kolonien in Bosnien, ABH Sarajevo zl 15514 von 19 Februar 1913.

рохије, школе и наставни планови), до субвенција и молби с предлозима — све је то прецизно и педантно унето у извештај на неколико десетина страна. Из дела Бароновог извештаја који се односи на „првобитно стање“ у 12 пољских колонија помињемо следеће: десет су биле самосталне сеоске општине, а само две (Челиновац и Миљевачка Козара) засеоци у саставу Церовљана, односно Романоваца, код Босанске Грађишице; само су Миљевачка Козара и Дубрава биле састављене од по једне катастарске општине (Миљевићи, односно Прусци), док су све остале пољске колоније имале у свом саставу по 2 до 5 катастарских општина (заселака); најмању површину обрадивог земљишта у хектарима имала је сеоска општина Смртићи—Плачковци (232ha), али и најмање „нумера“ (21) а највише Нови Мартинци (раније Кличково Брдо) — 2268 ha са 194 „нумере“; просек обрадивих површина по „нумери“ (у почетку се то поклапало с породицом) износио је од 11 до 12 ha; на 697 нумера насељено је „првобитно“ (у првих неколико година) 697 породица које су имале 3513 душа, дакле пет у просеку; само у шест колонија (Челиновац, Горњи Бакинци, Миљевачка Козара, Кокорски Луг, Кунича, Грабашница) нису уз Польаке првобитно били и Украјинци; у осталих шест пољских колонија било је, од укупног броја, 39 рутенских породица, са 252 душе, и домаћинством просечно нешто већим од пољског (око 6,2 члана).

1.03. Прекид колонизације (процеси прилагођавања и унутаретничког изједначавања). Покушај инверсних сеоба

Од 1890. до 1905. године подељена су колонистима у Босни, према Магијери, 21893 ha и насељено је 1817 породица, са укупно 9660 чланова. Од тога су скоро половину чиниле пољске породице — 830.⁴⁴ Према писању И. Хасанбеговића, у Босни и Херцеговини је формирano 38 колонија, са укупно 13340 становника.⁴⁵

Године 1906. Заједничко министарство финансија извештава мађарског министра-председника да у Босни и Херцеговини уопште нема више земљишта за колонизацију. У Босни се појављују, поред осталих беземљаша, и Польаци који најчешће код својих земљака узимају земљу у закуп — »комотинију«.⁴⁶ Тако су уз чиновнике и војнике Польаке биле у Босни, у ствари, три категорије земљорадника: власници купљених имања, колонисти којима је шума додељена на крчење (најбројнији) и закупци — најамни радници.

44 J. Magiera, *Ludność polska w Bosni*, Swiat Slowianski r. VIII, t. I, Krakow 1912, 83.

45 I. Hadžibegović, *Migracije stanovništva u Bosni i Hercegovini 1878 — 1914*. године, Pli 11 — 12, r. XI — XII, Sarajevo 1976, 312; исти, *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave* (1878 — 1918), Зборник радова: Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom, Zagreb 1978, 243—248. „Године 1904. издато је за Америку 499 пасоша, 1905. године 1418, а 1906 — 3.553 пасоша; у овај број не спадају исељеници с породицама у Србију, нити бјегунци без пасоша“ — пише Д. Васиљевић, *О Босни и Херцеговини*, Београд 1909, 33. „По приближно тачним подацима — пише Ј. Џвијић — од 1883 — 1905. одселило се из Босне и Херцеговине (Муслимана и православних) у Стару Србију, Македонију и Малу Азију — 32.625 душа“. Види: Ј. Џвијић, *Александар Боснијско-Херцеговински и србскиј вопрос*, Словянска библиотека, выпуск второй, Петроград 1909, 31.

46 J. Magiera, *Chłopi polscy w Bosni*, Kalendarz »Przyjaciół Ludu«, r. VI, Krakow 1911, 37 — 45.

И следеће године (1907) одбијају се молбе за досељење, са образложењем да је „екстерна колонизација у Босни и Херцеговини завршена“ (тако се одбија молба 36 породица из Буковине које су закасниле да се доселе у околину Дервенте). Неки Пољаци су већ добростојећи домаћини, грађе млинове (у Кунови — Павел Коркошински, Павел и Адам Кулага; у Бакинцима — Јакуб Дроздек).⁴⁷ Сада муслимански представници протестују што се страним колонистима дају такозване балта-лучке и мера-земље које, према Рамазанском закону, спадају у општи, заједнички фонд.

Тек 1908. године у матичним књигама Римокатоличке жупе у Дервенти појављују се презимена предака данас у Детлаку настањених Пољака. Те године, Никола Рехлишки, из Трошћења, Пшишув Шлахецки (Галиција), са женом Маријом Лејчак из Вјелке Зартовице, Тарнополь (Галиција) био је већ настањен у Модрану. Затим се јављају и други представници породице Рехлишки (Иван тј. Јан) и Лејчек (Винцент), као и породице Баран (1910). Подаци из матице сведоче да су до првог светског рата Пољаци били настањени још у Жеравцу (Кунделка), Осојцима (Ројек) и Башћарима (Рибиньски). Број национално мешовитих бракова изузетно је велики. Пољак Јохан Копљар, настањен у Детлаку, ожењен је Украјинком Аполонијом Хлатки, а њиховом детету кумује мајчина рођака, грекокатолкиња; Станислав Колаковски крсти дете рођено у браку с Украјинком Маријом Смилском (кума грекокатолкиња). Украјинци Данијел Рижело, из Башћара, и Митар Каука, из Тетиме, ожењени су Пољакињама Маријом Халабурдом и Розалијом Мазур. Пољак Георг Чермињски узима за жену босанску Хрватицу Славку Уремовић, итд.

У првој деценији XX века Јан Магјера помиње Пољаке у Детлачком Лугу и Јакуповцу, у околини Дервенте,⁴⁸ да касније и прецизније наведе да их у Детлачком Лугу има 24, а у Јакуповцу 39.⁴⁹ Свакако је најпотпунија и вероватно најтачнија информација Ладислава Барона, из времена пред први светски рат, по којој је Горњи Детлак (тада у срезу Тешањ) пољско-украјинска колонија, основана 1901/2. године, у којој има и ста-роседелаца. Површина колонистичког земљишта износила је 142 ha, број „нумера“ 12 (шест пољских и шест рутенских), са 63 житеља (39 Пољака и 24 Рутена), али се у току деценије повећао на 19 кућа (10 пољских и девет рутенских), са 135 становника (70 Пољака и 65 Рутена). Пољаци су припадали римокатоличкој жупи у Дервенти, а Украјинци — Прњавору. У селу није било капеле. Пољски колониста Квасњовски жалио се Барону да је колонија дата Пољацима, а да су се затим у њој појавили Украјинци. Најближа школа за детлачку децу била је у Осињи, а по мишљењу Барона, требало би је подићи у центру општине Горњи Детлак.⁵⁰

47 ABK Banjaluka. Fond Kreisbehörde, Kotarski ured Prnjavor Okružnoj oblasti Banjaluka nr 60/3 1906, 1; ABK Banjaluka 77/1892 godine 1907, 14; ABK Banjaluka nr 106/3 godine 1907, 1.

48 J. Magjera, *Chłopi polscy w Bosni*, Kalendarz »Przyjaciół Ludu«, г. VI, Krakow 1911, 38; исти, *Ludność polska w Bosni*, Swiat Slowianski, г. VIII, т. I, Krakow 1912, 86.

49 Auszug aus der Reiserelation des Kreisvorsteher Ladislaus Baron über Kolonien in Bosnien, ABH Sarajevo zl 15.514 von 19 Februar 1913.

50 Isto, 19.

У Модран (Живинице) код Дервенте се, по речима казивача, као један од првих Пољака доселио Никола Рехлицки, са женом Аном Хрептус. У Босну су доселио 1897. или 1898. године из Трошћањца (околина Лавова), са синовима и једном сестричином, док је сестра остала у Галицији. Његов најмлађи син Јузеф имао је тада три године. Никола Рехлицки (рођен 1859) дуго је чекао у Славонском Броду, а затим у „Пољу“ под Дервентом. Како није дочекао „колонизацију“, Рехлицки је купио мало земље у Модрану. Убрзо после тога добио је право да се насељи у Детлаку. Како Никола више није желео да се сели, његови синови Пјotr и Јан-Јашко прихватили су „колонизацију“ и отишли у Детлак. Иначе, Никола Рехлицки имао је седморо деце — четири сина и три кћери; осим пољопривреде, бавио се и коларским занатом, био је »kolodziej«. И Лејчакови, из околине Тарнопоља, насељили су се најпре у Модрану, одакле је њихов старији син, рођен 1884. године, прешао у Детлак.

У Детлак су, дакле, прешли синови Николе Рехлицког, Петар и Иван, како се воде у матичним књигама, и најстарији син Лејчакових. Године 1905. у село је дошао и Казимир Баран, ожењен Јулијаном Кошћук. Син Петра Рехлицког, Јосип (77) и Казимира Барана (56) и данас живе у Детлаку.

Анексија Босне и Херцеговине (1908) различито утиче на промену расположења домаћег становништва и страних колониста. Земаљска влада износи неједнакост права на сечу шума и коришћење пашњака, које иде на штету колониста.⁵¹ У вези с пољским колонистима, службено се констатује (Заједничко министарство финансија) да су се они обратили царевој канцеларији, изневши разна питања за која моле да се реше.

У годинама после анексије и делимичног преузимања власти од стране староседелаца, као и распламсавања покрета за ослобођење кметова, множе се захтеви босанских Пољака упућени Бечу, проткани снисходљивошћу, а зачињени претњама.⁵² Захтевају да им се земља преда у власништво и да се реши питање њихове босанско-херцеговачке припадности. Беч се не оглушује о њиховој тражењу, па Заједничко министарство у Сарајеву ургира код окружних власти у Бањалуци да се пољско питање реши.

И док се (1909) множе захтеви да се реши питање босанско-херцеговачке припадности страних колониста, јер су, како наглашавају, испуњени сви уговорима утврђени услови за десетогодишње држање земље у закупу и јер су у неравноправном односу према домаћем становништву, дотле муслиманске породице код Прњавора, у оквиру покрета за исеља-

51 Босански Немци су се после анексије обратили немачким посланицима у аустријском парламенту са захтевом да им се поново додеље шуме и испаше, да образују за себе политичке јединице с немачким карактером и језиком, да им се у будућем сабору осигура шест мандата и да се искључи ћирилица — пише Д. Васиљевић, н.д., 34 — 35. Разумљиво да ова акција немачких колониста није могла остати без одјека на расположење и ставове осталих страних досељеника.

52 Молба 25 породица пољских колониста лично цару, о истом питању, почине речима: »Wir küssen Ihre Füsse...«.

вање Муслимана из Босне, продају колонизацијом стечене парцеле.⁵³ Међутим, за половину босанско-херцеговачког становништва аграрно питање и даље није решено (кметова 38,25%, полукуметова 11,26%), за разлику, на пример, од Србије и Бугарске, где је то учињено одмах после Берлинског конгреса.⁵⁴

Према попису из 1910. године у Босни је било Чеха, Пољака, Немаца, Мађара и Словака око 60 000.⁵⁵ Од 10 975 Пољака, њих 8 972, или приближно 80% било је концентрисано у бањалучком округу, док је преосталих 20% било настањено углавном у градовима. У Босни је бројнија од Пољака била једино група Немаца (22 968), највише у округу Тузла. Пољак је највише било у срезу Прињавор (6 147), знатно мање у срезовима Бањалука (824), Босанска Грачаница (753), Дервента (302) и Тешањ (237).⁵⁶ Највећа насеља била су: Нови Мартинци (1 404), Раковац (817), Кунова (621), Гумјера (587), Дубрава, Грабашница, Деветина, Смртићи—Палачковци и др.

Током следеће две године (1910 — 1911) развија се међу екстерним колонистима (не само Пољацима!) покрет за превођење земље коју обрађују под закупним уговором, у приватно власништво. Немачки ерарски колонисти, додуше у малом броју, желе да напусте Босну. И пољски колонисти су изразили жељу за повратак у Галицију, па њихови заступници у Бечу обећавају да ће испитати стање у Босни. Међутим, нико од њих у суштини не жали за Галицијом, како пише Маријера, већ ако напушта Босну креће преко океана, у Америку.⁵⁷

1.04. Контакти са затеченим становништвом

У првом, десетогодишњем периоду боравка у Босни (од званичног почетка до службеног престанка колонизације, 1896 — 1906), кад су колонисти имали одређене повластице које су затим и продужене, а што се може сматрати временом прилагођавања — адаптације новој средини, Пољаци су — с обзиром на измене услове природне средине и живота уопште — били принуђени да напусте многе елементе из своје традиционалне културе и да присвоје неке елементе, првенствено из материјалног живота домаћег босанског становништва (Прилог VIII).

Већина казивача у *Детлаку* истиче да су, у почетку, биле велике разлике у начину рада, економији и начину живота између Галицијана, с јед-

53 Управу је Ц. Јузбашић кад испиче да су за исељавање Муслимана из Босне и Херцеговине у штапицу били не само религиозни већ и економски разлози. Одлазе и они недавно насељени и убрзо осиромашени мусимански колонисти. Упор.: Dž. Juzbasić, *Neke napomene o problematici etničkog i društvenog razvitka u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave*, PIi 11 — 12, XI — XII, Sarajevo 1976, 305. Види и: V. Stojančević, *Migracije iz Bosne i Hercegovine u Srbiju izazvane dogadjajima 1876 — 1878. godine*, Posebna izdaja ANU BiH, Odjeljenje društvenih nauka knj. 8, Sarajevo 1979, 287 — 310.

54 J. Цвијић, н. д., 24.

55 Đ. Рејановић, н.д., 294.

56 J. Okolowicz, *Wychodztwo i osadnictwo polskie przed wojna swiatowa/XII Osadnictwo polskie w Bosni, rozdział XXXIV/*, Warszawa 1920, 356 — 363.

57 J. Magiera, *Chłopi polscy w Bosni, Kalendarz »Przyjaciel Ludu«, г. VI, Krakow 1911, 45; Dž. Juzbasić, O austrougarskoj kolonizacionoj politici u Bosni i Hercegovini poslije aneksije, PIi, г. XI — XII, 11 — 12, Sarajevo, 1976, 325 — 331.*

не стране, и домаћег живља, с друге стране. Галицијани, како је домаћи свет називао Пољаке и Украјинце, донели су многе новине за које староседеоци нису знали: у начину обраде земље, ратарским културама и сточарству — посебно у гајењу крава, с обзиром на то да се затечено становништво бавило углавном гајењем оваца и свиња. Данашњи казивачи се и не сећају тог првог периода прилагођавања али су сагласни у томе да се у Посавини било лакше прилагодити него негде другде у Босни, с обзиром на то да је земљиште претежно у побрђу, а било је и веома плодно после крчења.

Иначе, у то прво време по досељењу, Пољаци се истичу, осим сејањем посебне врсте траве — лубин (лат. *Lupinus*, у Босни звана „љупином“), хељде и проса, сађењем кромпира, а у сточарству — гајењем крава⁵⁸ и, с тим у вези, израдом маслаца, павлаке и посног сира. Многи Пољаци из Галиције наставили су, по инерцији, да граде куће с тремом на широј страни и да користе сламу као кровни покривач, а затим да подижу покретне кровове на четири стуба — „броги“, за покривање сена или сламе.⁵⁹

Затечено становништво је од Галицијана, па и Немаца, најпре преузело сађење кромпира који су Босанци, према казивању у почетку узимали само „за лијек“, затим су прихватили сејање „љупине“, а нешто касније и држање већег броја крава.

Промена материјалног положаја Пољака по доласку у Босну утицала је и на промену у свакодневној исхрани. Јели су све мање каше, а више хлеба, који се до 1905, а у понеким домаћинствима и касније, пекао с додатком кромпира. Стари хлеб више нису сушили за дане глади, као што се то чинило у завичају. Досељени Пољаци могли су у Босни да се користе сеоском шумом и сеоским пашњаком, што је за њих била новина. Престали су да их користе после другог светског рата, кад и остали сусељани и суседи. Научили су од староседелаца да сеју кукуруз, а од Италијана у Маховљанима и Штивору појединци су научили да гаје винову лозу.

Преузимање елемената социјалне и духовне културе текло је знатно спорије. У почетку, оно се огледало у извесној редукцији обичаја, њиховом прилагођавању новој средини. Пољаци у Босни почели су као и Срби, да имају исте кумове: за крштење, кризмање (бижмовање) и венчање. У Челиновцу, отац није возио одраслу кћер на колима поред момачких кућа узвикујући: „Девојка на продају!“⁶⁰ Није практикован ни, у Пољској веома распрострањени обичај проверавања девојчине окретности, тј. да се невести у младожењиној кући, уз хлебну пећ поставе алатке, као лопата, затим ватраль — »kociuba«, односно »przyciosek«, дрвене наћвице — »dziiszke« и кофица — »koniewka«, да их што пре покупи и стави на место. Своје способности снаха би доказала ако све алатке постави на место пре но

58 У пољским земљама, од друге половине XIX века, гајење волова се ограничава, а у први план избија гајење млечне стоке. W. Nowosz, *Zajecia rolnicze i hodowlane*, EP PKL t. 1, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976, 184 — 245, посебно 203.

59 „Броти“ су специјалне настручнице карактеристичне за домаћинства у источним пределима пољских земаља. J. Gajek, *Etnograficzne zrozumianie obszaru Polski*, EP PKL t. 1, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976, 143—177, посебно 167 — 168.

60 J. Dębowski, *Zwyczaje i obrzedy weselne łódzkich rodzin robotniczych*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Etnograficzna Nr 11, Łódź 1967, 184.

што сви свати сиђу с кола. Напустили су и празновање свадбе у трајању од недељу дана, иначе уобичајено у Галицији у то време. Свадбе су у Челиновцу трајале 1 до 3 дана, а најчешће се славило само венчање и сутрашњи дан — „*poprawiny*“.

Из тих првих година је и песма, настала према завичајном узору, коју дајемо у оригиналу и, паралелно, у слободном препеву:

»Powiedziałeś bobrze
Że w Bośni jest dobrze
W Bośni robić tzeba
Aż sie skóra podrze

Aż sie skóra podrze
Koszula popeka
Kto nie znal dla Bośni
Ten ja popamieta.«

„Ти ми рече, побро,
Да ј' у Босни добро.
У Босни се ринта
Да се кожа згули.

Да се кожа згули
Кошуља исцепа.
Ко за Босну није чуо,
По злу ће је запамтити.“

1.05. Живот у пољским колонијама пред први светски рат

Према резултатима аустријског пописа становништва из 1910, у Челиновцу је живело 195 лица, од којих 190 римокатолика, тј. Пољака, и то 96 жена и 94 мушкираца. У време од 1902. до 1910. године у селу су била 2 до 3 венчања годишње, што значи да је било доста младог света, а брачна ендогамија је постојала између досељених из Буковине и досељеника из Галиције. После првих неколико година међусобног упознавања Буковинца и Галицијана, већ од 1901. године, најпре неки од „аутоколониста“ из предела „под руском окупацијом“, а затим и из Галиције, узимају девојке пореклом из Буковине, а неки се и призећују. Младожење су већ озбиљни људи, од 27 до 29 година, а невесте су између 20. и 23. године, понеке чак и у 26. години. Тих година, у Босну се доселио и одређени број пољских реемиграната из Бразила. То су они људи који су у исто време кад и наши „Босански Пољаци“, углавном из Галиције, отишли у Бразил, одакле су, после неколико година, долазили рођацима у Босну с намером да се ту и задрже.

Пред први светски рат, број венчања у *Новом Мартинцу* сведен је на половину, па и трећину. У брак ступају претежно другобрачници и вишебрачници, док је већина младих људи мобилисана и ван места становаштва.⁶¹ Брачни узраст супружника, од 1900. је — за мушкире 22 до 27 година, за девојке од 17 до 23. Малолетних невеста, према данашњем схваташњу малодобности, углавном нема, а брачних партнерки старијих од женника веома је мало. Било је домазетског брака проширене трогенерацијске породице и, уопште, многочланих фамилија.⁶² Девојке су удајом одлазиле у Америку, а понеке су се удавале и у Славонију. Склапани су пољско-украјински бракови (17). У то време (1910), у селу има и Пољака, вероватно мартиначких рођака, који су претходно живели у Аргентини. Пред крај рата јављају се избеглице и заробљеници из Галиције и, у већем броју, из Русије.⁶³

61 Шаље се упит Земаљској влади: да ли да се колонистима подели оружје, ABK Banjaluka, Fond Kreisbehörde 423 i 230/1914, 39.

62 Попис душа жупе безпрјешног зачећа Б. Д. Марије у пољској колонији Мартинец, књ. I.

63 Заробљенике водају по галицијанским селима, Жандармеријска постаја Клашичице Окружној области Бањалука, ABK Бањалука 915/105 године 1915, 17.

Пољаци у *Раковцу* ступали су у мешовите бракове с Украјинцима (многи су у Босну дошли у национално мешовитим браковима), затим с Немцима (из села Брезовљани које је припадало истој жупи), мање с Хрватима (и у то углавном Пољак — Хрватица). Многи од њих били су вишебрачници, а понеки су живели и у конкубинату. Било је домазетства. Породице су биле многочлане, рађало се много деце, па и ванбрачне, а спорадично је било и родоскрвних односа (отац — кћер).

Са изузетком Новог Мартинца и Раковца, као „чисто“ пољских колонија, остала насеља у којима су Пољаци живели у Босни одликују се знатним степеном брачне егзогамије, посебно пољско-украјинским укрштањима.

Деветина се одликовала и знатним бројем Пољака у мешовитим браковима са Украјинцима, поготово у селима која су припадала овој парохији (Гајеви, Хрваћани, Поточани), а Пољаци су се још, додуше ретко, женили Хрватицама.⁶⁴ У неким пољско-украјинским браковима, дечаци су били римокатолици (по оцу), а девојчице гркокатолкиње (по мајци Украјинки), крштене у унијатској цркви.

У *Дубрави*, од поменутих 120 закупаца-власника, 54 су биле пољске породице, 40 украјинске, национално мешовитих је било 26 (пољско-украјинских 17 и украјинско-пољских девет); од девет „киријаша“, седморица су били самци, гркокатолици, а двојица киријаша су живела у национално мешовитом браку Украјинац — Пољакиња.

Римокатоличка жупа у *Новом Мартинцу* основана је већ 1900, када је и крштено једанаесторо деце пољских колониста. Од 67 деце, крштене 1902. године у римокатоличкој жупи у Новом Мартинцу, шесторица су родитељи гркокатолици-рутени, а слично је и у *Раковцу*. Од 1906. до 1914. године просечно се годишње рађа 123 деце, а у време првог светског рата (1915 — 1918) скоро упала мање, свега 65.⁶⁵

Натализит и морталитет у Новом Мартинцу

	Од досељења до I светског рата		Међуратни период	
	Просечно годишње рођених	Просечно годишње умрлих	Просечно годишње рођених	Просечно годишње умрлих
Нови Мартинци	123	35 (свега 651)	140	38

Почевши од 1908. године, изузимајући ратне године, у селу Деветина рађало се просечно годишње око 40 деце,⁶⁶ а парохијом је администрирао Пољак, *Joannes Wachala*, чије је седиште било у *Дубрави*.

Деци пољских земљорадника у *Детлаку* кумују, осим Пољака, и Украјинци (најчешће рођаци из национално мешовитих бракова) и босански Хрвати, а само изузетно Срби (у случају ванбрачног детета *Марије Сбињеџки*, рођене у Гњезну, Галиција). За разлику од Пољака чиновника, ови колонисти дају деци само по једно име, а уобичавају да једном од синова надену име оца.

64 Попис душа римокатоличке жупе у Деветини.

65 Књига крштених у Новом Мартинцу I (1900 — 1920).

66 Матица крштених св. I Деветина (1903 — 1937).

Из анализе матичних књига парохије Нова Топола за период од 1902. до 1910. године произлази да је тих девет година у Челиновцу умрло 78 лица польске народности. Половина њих, или њихових родитеља, пореклом је из Буковине, а исто толико је из Галиције. Међутим, од тих 78 лица, две трећине, односно 52 била су деца до 10 година, док је остало била претежно младеж, која је умирала од туберкулозе и других болести (највише: convulsiones). Свакако је случајност да се прва Польакиња која се удала у Челиновцу звала Марија Најдек, баш као и прворођена девојчица, која је убрзо умрла.

Од 1900. до 1919. године умрло је у *Новом Мартинцу* 681 лице, или 35 просечно годишње, што значи да је природни прираштај код Польака у селу био изузетно висок. Од укупног броја умрлих било је 286 деце, што је знатно више од 40%. Највише деце до треће године живота умрло је „од слабости“ (61) и кашља (52) а оне до 14 година, такође „од слабости“ (6); омладина од 15. до 24. године умирала је углавном „од сушице“ (10), баш као и одрасли до 49 година (13). Старији су умирали од разних болести, а највише „од свеопште слабости“ (47), али и од сушице (7), понеки и од рака. Крајем 1918. умрла је 21 млада особа од „шпањолске“ болести.⁶⁷

Упадљиво је да је већина Мартинчана у матичним књигама означена као „босански поданик“, уз објашњење пароха дон Петра Анђелића да су у босанске поданике преведени сви они који су до 1910. године исписани из матрикула у Галицији, Польској и Русији. Досељеници из каснијег периода нису у старом завичају испунили тај услов па се, према томе, не могу ни сматрати босанским поданицима.

Године 1913, према подацима у Архиву Босанске крајине, колонисти су морали испунити три услова за преношење земљишта у власништво: стечена босанско-херцеговачка припадност, да је најмање 80% крчевине претворено у обрадиво земљиште и да га иста породица обрађује десет година. Страни колонисти се при том преношењу жале на поступак власти. Страним колонистима често није ни могуће предати земљу у власништво због отпора сеоских општина да се они приме у општинску заједницу (колонија Караћи, Прињавор). Међутим, притужбе мештана против колониста, због прикрађивања у њиховим правима коришћења земљишта, власти одбијају као неосноване.

Следеће, 1914. године, Земаљска влада је на страни староседелаца кад износи став: „... у Босни и Херцеговини сада више нема ниједне општине која би добровољно дозволила насељавање страних колониста на свом земљишту. То се сада ни иначе не би могло учинити без ометања сервитутних права“ — закључује Влада. Из априла исте године је податак да власници земљишта која се граниче са земљиштем колониста чине овима сметње, па има и покушаја да колонисти изнајмују земљу другим лицима. Став је власти да би таква земљишта требало разграничити изградњом пута. Из септембра 1914. године је питање среза Прињавор упућено телефоном Земаљској влади: да ли представници колонистичких општина могу добити 60 пушака са по 20 патрона.

Каква је, стварно, просветна и верска ситуација польских колониста у Босни у време после анексије? Према писању Ј. Магијере, они у највећим колонијама (Раковац, Нови Мартинац и Дубрава) имају своје читао-

67 Књига покојних (I) жупе безгрешног зачећа Б. Д. Марије у польској колонији Мартинцу (Босна), 1900 — 1933.

нице; у Мартинцу — школу с наставним хрватскосрпским језиком; у Раковцу — школу, али без наставе јер желе предавања на матерњем језику; у Бакинцима — приватну школу с пољским наставним језиком, док из Челиноваца и Миљевца децу шаљу у немачку школу у Windthorstu или трапистима код Бањалуке. Цркву или капелу с парохом имају у Раковцу, Новом Мартинцу, Деветини, Дубрави и Миљевцу, а храмове без свештеника у Гумјери, Бакинцима и Челиновцу.⁶⁸ Па, ипак, пољски писци из тог времена ситуацију међу својим земљаџима у Босни представљају скоро као „верски рат“ у одупирању Пољака хрватском и украјинском црквеној утицају.

У години Бароновог обиласка (1912) и број стамбених зграда и број душа на истој површини био је увећан у односу на „првобитно стање“ — кућа на 840, становника на 5 561 (просек 6,6 члanova), од којих је било 433 рутена (највише у Раковцу — 117) и 5 „гркоисточњака“ у Новом Мартинцу. Почетни, унесени капитал био је знатан: у свакој колонији, по домаћинству, већи од 1 200 круна. Школе су постојале у Раковцу (подигнута 1905. и добро опремљена) и Новом Мартинцу, док је у Доњим Бакинцима од 1910. радила приватна школа, а деца из Грабашнице ишла су у Свињањ (удаљен 2 km) у општу основну школу.⁶⁹ У приватној школи у Доњим Бакинцима учитељ (без положеног учитељског испита!) био је Пољак из Бохње, у Галицији. Баронови предлози за наставни план, до којих је дошао после инспекције пољских колонија, могу се свести на следеће: пољска деца треба у I и II разреду, уз матерњи, да уче и српскохрватски језик, а у III и IV српскохрватски, као први, и уз њега пољски језик. Ова деца, према извештају, добро говоре српскохрватски и тамо где пољска насеља нису међу староседелачким кућама, јер се срећу и играју с домаћом децом приликом напасања стоке. Такође се истиче да дечаци боље говоре српскохрватски од девојчица, које обично похађају само први и други разред основне школе, а затим напуштају наставу. За русинску децу у пољским колонијама Барон пише да није могућно ништа посебно организовати, пошто их је веома мало у односу на пољску децу. Настава веronaуке одвијала се на латинском језику.

Десет пољских колонија имало је богомоље (дрвене цркве или капеле, а у Миљевачкој Козари цркву коју су од чврстог материјала градили траписти уз помоћ језуите М. Чермињског, мисионара из Кракова), а само два пољска насеља била су без храмова — Смртићи—Палачковци и Кунова. Парохијских здања није било или су то била нека провизорна и руинирана станишта, односно уступљена колонистичка „нумера“, али је у већини места градња жупне цркве била у припреми. Две највеће самосталне римокатоличке парохије биле су Нови Мартинац, с парохом Петром Ањелићем, који је одлично говорио пољски, и Раковац, са Иваном Марићем, који је „владао“ пољским језиком. Ниједан од ове двојице пароха

68 J. Magiera, *Ludność polska w Bosni*, Swiat Slowianiski r. VIII, t. I, Krakow 1912, 87.

69 Đ. Рejanović, *Školske prilike u Bosni i Hercegovini*, Pregled 4 i 5, 214 — 231; 6, 7 i 8, 292 — 308; 9, 10, 11 i 12, 466 — 499, g. III i IV, Сарајево 1912 и 1913; види и: *Kartografski pregled osnovnih škola u Bosni i Hercegovini* (као допуна чланка Б. Пејановића), Pregled 9, 10, 11 i 12, g. IX, Sarajevo 1913, 563 — 571.

није био омиљен међу пољским колонистима.⁷⁰ Остале парохије су упражњене и опслужују их нередовно пароси из суседних места. За Пољаке у близини Босанске Грађишке Л. Барон је сматрао да је погодно развијати парохију у Миљевачкој Козари, за Русине у Козарцу (код Приједора), Каменици и Прињавору. Помиње да духовне услуге Пољацима врше грекокатолички украјински калуђери из манастира у Каменици. По оцени Барона, за све пољске парохије неопходне су биле субвенције (од 600 — 900 круна) и дотације за изградњу богомоља и парохијских здања. Молбе пољских колониста и предлози окружног начелника Барона сводили су се на захтев за обезбеђење „духовника који говори пољски, или још боље пољског духовника“ (Нови Мартинци), посебне или опште (заједничке за више народа) основне школе, што по Барону зависи од броја деце и материјалних могућности. Истичући да су пољски колонисти спремни и на одрицања, Л. Барон је писао „да су Галицијани познати по одржавању обичаја“, а за досељенике у Раковцу „да су ови крчиоци шума врло оштри у својим захтевима“. На основу Бароновог извештаја, могао би се стечи утисак да су пољски колонисти у Босни, пред први светски рат, били упућени на то да им породица буде чувар језика, традиције и националне свести.

Као пољско-рутенске колоније, Барон је означио Деветину, Гајеве, Стару Дубраву и Горњи Детлак. Његов критеријум за назив „пољско-рутенска колонија“ не заснива се на бројчано већој заступљености Пољака, већ на чињеници да их у том насељу има у знатном броју. Јер, у прва три насеља Русини су 1912. године били заступљени у већем броју, а слична ситуација је била, са изузетком Деветине, и у време њиховог оснивања. У Деветини су у току деценија Украјинци бројчано надвладали. „У време оснивања колоније, пише Барон, бројчани однос Пољака и Рутена био је 5:3, а сада је 5:6, јер су многе „нумере“ из пољских прешли у рутенске руке (вероватно су многи закупци — 'коморници' били грекокатоличке вере“). Занимљива је ситуација на коју обраћа пажњу Барон. Он, наиме, наводи да су богомољу у Деветини и ону у Старој Дубрави заједнички подигли римокатолички Пољаци и грекокатолички Русини, али је касније „неком пошло за руком да Пољаке и Рутене подели“. Својим ставом, Барон првенствено штити интересе Пољака, Русине ниподштава, а староседеоце само понегде, и то узгред, помене.

*

У првом светском рату, Пољаци досељени у Детлак, били су мобилисани. Тако је Петар Рехлицки, у саставу Далматинске регименте, ишао на Италију, а његов брат Иван био је на руском фронту, где је и заробљен. У село су довођени ратни заробљеници који су секли шуму — „беговину“. Међу њима су били и тројица заробљених Пољака који су ратовали на руској страни и који су се после тога оженили удовицама из породице Лејчак. Један од њих касније је отишао с породицом у Бразил,

70 За Петра Ањђелића у Новом Мартинцу, Л. Барон је забележио да врећа пољске колонисте („пољске свиње“, „прогјерати их преко Саве“), напаствује жеће, зеленаши, препродаје пиће, испоручује оружје, учењује. Године 1913. одбијена је, као неоснована, жалба пољских колониста Земаљској влади против пароха Ивана Марића.

где је имао поћаке одсељене крајем прошлог века из Галиције. Најзад, треба поменути да је крајем првог светског рата и у Детлаку владала епидемија тифуса.

Године 1915. саветник Фридрих Хеј поднео је „Меморандум о потреби насељавања у Босни инвалида и ислужених војника, чиме би се у извесној мери утицало на смањење незапослености, до чега ће по свршетку рата сигурно доћи“. Војни обvezници из редова Польака у Босни позвани су у војску, неки су на фронту, а против једног (Bartolomeus Mierzejewski) поднета је пријава што је два дана и две ноћи водио собом руског заробљеника (Budzińskiog) по „галицијским“ селима у Босни.

По завршетку првог светског рата и на почетку нове (1918/19) школске године, у четири разреда основне школе у Новом Мартинцу било је 103 ученика, од чега 67 дечака и 36 девојчица, сви римокатоличке вероисповести.⁷¹

Као што се из претходног излагања види, доласком у Босну стварају се од различитих група нове польске (па и польско-украјинске, у мањој мери) локалне групе. Другим речима, почиње процес үнутаретничке консолидације, па и репопулације појединих польских група, посебно секундарних од стране примарних колониста. Тамо где су польске и босанске групе биле у непосредном контакту понашале су се као издвојене етничке заједнице са развијеним осећањем групне припадности. У њиховим међусобним односима владао је принцип веће или мање међусобне толеранције. Многе повластице које су уживали колонисти, стварале су код староседелца осећање друштвене неправде, а биле су и узрок многих неспоразума.

2. Босански Польаци у међуратном периоду

После првог светског рата, Польаци у Босни посталу су обавезни, као и остали наши држављани, да плаћају порез без икаквих олакшица. Неки од њих су изразили жељу да се врате у Польску. Међутим, због разлика у цени земље (за 3 ha земље продате у Босни могао је у Польској да се купи само 1 ha земљишта), већина је одустала од те намере. Породице Польака с великим бројем чланова узимале су земљу у закуп и тако, кроз наполицу, стварале основу за докупљивање земље. Одлазили су на сезонске радове у Славонију и Војводину, па се један број и стално преселио у хрватски део Посавине. Исељавали су се из Босне у прекоморске земље, обично код рођака који су из Галиције, кад и они у Посавину, отишли у Америку.

После ослобођења 1918. године живот у польским колонијама, поремећен у току рата, нормализован је. Поред српскохрватске школе у Старом Мартинцу деловала је општа четвороразредна основна школа у Новом Мартинцу, са 103 ученика римокатоличке вере (67 дечака и 36 девој-

71 ABK Banjaluka 2564/1918.

чица).¹ Неким Польцима које је рат омео да се иселе у Аргентину додељени су били нови пасоши.² Војној обавези у земљи подлегали су сви досељеници који нису имали пуноважан документ да су страни држављани.³

Уз римокатоличку жупу Прњавор и три пољске жупе основане почетком овог века (Нови Мартинац, Раковац и Деветина), формирају се или обједињују, у првој деценији XX столећа и касније, још четири жупе (Гумјера, Кунова, Стара Дубрава и Шибовска), од којих последња није претежно пољска. Изгледа да су у избору заштитника за неке од њих, баш као претходно за име села, пољски колонисти имали одлучујућу реч: св. Станислав у Кунови, св. Михајло у Старој Дубрави и другде.

2.01. Живот главних пољских колонија (виђен из разних углова)

У Гумјери је прво увођење Польака у матичне књиге крштених извршено 1914. године. Све до 1918. крштава се од 22 — 30 деце просечно годишње, а последње ратне године само 19. Од године 1919. број крштене деце износи више од 50, неких година и 60, све до 1927 (41) итд. Занимљиво је да су жупници све до 1930. године Хрвати, а од 1930. до 1936. Польци: Wojciech Biellecki, Zygmunt Majchrzak, Wladyslaw Zdablasz. У том погледу су Польци у Гумјери у бољој ситуацији у међуратном периоду, него за време Аустро-Угарске која их је званично протежирала.

У Новом Мартинцу се од 1920. до 1940. рађало просечно годишње око 140 деце, између 103 — 168. У овој жупи релативно је велики број и „незаконите“ ванбрачне деце: 2 до 3 годишње. То, међутим, нису увек деца рођена из „прињежништва“, „сузежништва“ и „конкубината“, већ се као „незаконито“ уписује дете од мајке римокатолкиње и оца гркокатолика. Каснијим признавањем очинства, већина те деце је озакоњена. При порођајима помаже Полькиња која се уз ратарство бави и бабичким послом. Децу крштавају жупници — Хрвати, а од 1941. године управитељ жупе је Fred Pichler. Године 1932. у Новом Мартинцу је било око 300 кућа, али су у многима од њих живеле и две и три породице. За све Польаке — родитеље чија се имена уводе у матицу рођених, уписано је да су „тежаци“. Само су неки Хрвати имали друго занимање, као: финансијски надгледник у Босанском Свињару, месар, радник и пекар. Девојке са пољским презименом су „слушкиње“ у Бањалуци. Запажа се да је Польака све више у насељима која првобитно нису била њихове колоније, као: Селиште (Ножичко), Илићани Ситнеш, Просјек, Расовац, Букале, Грабашница (Инабол), Српски Мартинац и др. Вероватно купују земљу у тим селима од домаћег становништва и колониста друге националности. У исто време, региструју се случајеви одсељавања неких породица у Славонију. Најзад, за многе Польаке, рођене и крштене у Мартинцу у време од 1930. до 1946. стижу у послератном периоду обавештења о склapanju брака у местима Доњег Шљонска.

У Раковцу је број рођене деце износио у просеку више од 110, да године 1940. достигне апсолутни максимум — 144 детета.

У Кунови се годишње рађало просечно 47 деце. До тридесетих година крштава се и доста гркокатоличке деце из украјинско-пољских бра-

1 АБК Бањалука, Испоз о успјеху школске младежи почетком школске 1918/1919. године, 2564.

2 АБК Бањалука, 2365.

3 Представак ради посивљања припадника Польске Републике на регрутовање, ФКБ Конзулату Польске Републике у Сарајеву, АБК Бањалука, ФКБ 1028 präsidential; препис Земаљска влада за БиХ — АБХ Сарајево 6769 präsidential.

кова, а од тада — и деца из других национално мешовитих брачних веза. Оба управитеља жупе у Кунови били су Хрвати, у време од 1922. до 1945. године.

У међуратном периоду, Пољаци у Новом Мартинцу настављају да склапају национално мешовите пољско-украјинске бракове (15), у којима преовладава веза Украјинац — Пољакиња (14:1). Регистрована су још два национално мешовита брака, један у коме се Пољакиња удала за покрштеног Муслимана и други Словенац — Пољакиња.

Годишње је у Новом Мартинцу умирало просечно 38 лица, најмање 20 а највише 50 особа. И даље је умирато много деце — понеко од тровања бунником (*Altorrpa belladonna*) или дављења у локви надомак села. Све чешћи узроци смрти одраслих су: „жленут срца“, рак желуца и „болест црних цигера“. Насилне смрти јављају се само повремено: 1920 (треје убијених), убиства ножем у сваћи, 1939 — „од озлиједа услед злостављања“. У матичној књизи жупник Иван Марић карактерише своје пољске парохијане као недовољно милосрдне па и шкрте кад је у питању сахрана са свештеником старијих даљих рођака или деце. Натписи на надгробним споменицима умрлих Пољака писани су у то време нашом латиницом на пољском језику или искључиво на српскохрватском језику.

Дипломатски и остали извештаји из тог доба били су, по својим информацијама, углавном једнострани, па и контрадикторни. Из аместичкој објективног приказа положаја и става своје стране крило се неразумевање за најосновнија права, па је чак провејавала и мржња према поступцима друге стране. Као пример наводимо да године 1934. пољски конзул у Загребу Стефан Фидлер Алберти најпре пише релативно објективно о Пољацима и домаћем живљу у Босни и истиче известан либерализам власти кад је просвета у питању, да би на kraју написао и ово: „Честе злоупотребе нижих функционера државне администрације, нарочито жандармерије, указују на подозрив, неодговоран па чак и њихов непријатељски став према становништву (мисли пољском — Д. Д.)“.⁴ „Власти су — по њему — послушне и поступају према смерницама централистичке владе, па се труде да, помоћу заиста „источних“ метода све те националне и верске посебности изравнају и насељенике посрбе.“⁵ Према његовим речима, „у овом случају је најупутнија и најефикаснија политика љубазне одлучности“⁶, јер, истовремено, опасност прети и с друге стране у виду „антipoљске агитације локалног украјинског клера.“⁷ У исто време, и посланик Пољске Републике у Београду В. Гинтер овако пише свом Министарству спољних послова: „У суштини се, као правни тако и социјални положај наших колониста у Босни не може сматрати задовољавајућим.“⁸ Нешто раније, он је писао о „бруталним поступцима југословенских власти, којима пољске колонисте дискриминишу у односу на домаћи свет“.⁹

4 Повјерљиви извештај Генералног конзулатата у Загребу, од 4. јула 1934, 31 — 32, AAN MSZ Warszawa 10462, 96 — 128.

5 Исто, 2.

6 Исто, 32.

7 Исто, 1 — 2.

8 Повјерљиви извештај Посланства Пољске Републике у Београду, од 4. јула 1934, 1, AAN MSZ Warszawa, 10462, 143 — 144.

9 Тајни извештај Посланства Пољске Републике у Београду, од 25. јула 1934, 1, AAN MSZ Warczawa 10462, 83 — 88.

О екстремном ставу југословенских власти према колонистима нијам нашао податке у сачуваним документима Бановинског фонда Архива Босанске крајине у Бањалуци, али се неки закључци могу извршити на основу писања, на пример „Врбаских новина“. Тако, године 1933. поводом оснивања Југословенске радикалне сељачке демократије (ЈРСД) у пријаворском срезу, те новине објављују: „Верски и племенски антагонизам, који је у некадашњој страначкој борби распириван, потпуно је сам по себи нестао...“¹⁰ Годину дана касније, у пријаворском срезу води се борба с одметником Конопком и дописник Б. Кљајић јавља: „Похапшен је велики број Галицијана, одметникова јатака и предузете најенергичније мјере да се овом одметнику једном стане на крај. Ако и овај пут не буде убијен или ухваћен, не преостаје никакав други начин, него некако евакуирати све Галицијане из неколико суседних села.“¹¹ Ових неколико навода доволно је да укажу на заоштрене односе у Босанској посавини и поновно распламсавање националних антагонизама, посебно после убиства краља Александра.

О политичкој ситуацији у Босни, поменути С. Ф. Алберти пише следеће: „У Босни влада, више него у било којем другом делу Југославије, изразито сувор, готово полицијски режим, са свим пропратним појавама, као што су доставе и провокације, општа несигурност и међусобно подозрење. Израз „босанска психоза“ постао је синоним за атмосферу која тамо царује. Подозрење је порасло и због почетка деловања на том терену свештеника и учитеља који су стigli из Польске.“¹²

Донедавно је широј јавности било мало познато или савим непознато да је польска књижевница Марија Домбровска боравила 1934. године међу польским досељеницима у Босни и о том свом кратком боравку изнела, како сама на крају извештаја каже „субјективне утиске и закључке“.¹³ Према уводном тексту, стиче се утисак да је М. Домбровска путовала у Босну с другим циљем: да прикупи грађу за неко своје ново књижевно дело или је, стицајем околности, писала о суштинским питањима тамошњих Пљака. У сваком случају, као врсни писац и публициста који је ширио идеју задругарства, она је могла да схвати и осети суштину проблема польских колониста у Босни и да остави извештај који се по дубини захвата и, пре свега, објективности приступа издваја из групе сличних „обавештења“ из Босне тога времена.

У том свом извештају М. Домбровска пише да су польски насељеници на једном од бољих земљишта у Југославији; да је за ту сада већ

10 „Врбаске новине“ 139, Бањалука, јула 1933, 5.

11 „Врбаске новине“ 334, Бањалука, фебруара 1934, 3.

12 Поверљиви извештај Генералног конзулатата у Загребу, од 4. јула 1934, 2, AAN MSZ Warszawa 10462, 96 — 128.

13 Њен извештај под насловом »Polscy osadnicy w dawnej Bosni« на 22 странице текста писаног машином чува се у варшавском Архиву нових аката, под бројем 10462, међу многим документима польског Министарства спољних послова из међуратног периода (AAN MSZ Warszawa 10462, 159 — 181). Осим општих напомена, извештај Марије Домбровске садржи ова поплавља: Привредна ситуација польских села у Босни (2 — 6), Политички положај польских насељеника у Босни (7 — 10), Заједнички живот са староседеоцима (10 — 12), Питање чувања народности (12 — 14), Културни развој (14 — 16) и, на крају, Шта је могуће учинити (16 — 22). Види и: Д. Дрљача, *Марија Домбровска о Пљакицима у Босни*, Зборник за славистику 10, Матица српска, Нови Сад 1976, 133 — 148.

испошћену земљу неопходно вештачко ћубриво; да су Польаци докупљивали земљу, али да су деобом и уситњавали парцеле (20 — 100 дулума); помиње недостатак било какве привредне организације међу њима и три задруге које је иницирао Генерални конзулат у Загребу.¹⁴ Ауторка затим пише о секундарној (за многе терцијерној — Д. Д.) емиграцији у Америку.¹⁵ Не дели мишљење генералног конзула у Загребу о беди међу пољским колонистима. Истиче да су колонистичке куће чисте, често и имућне, за разлику од стања у Польској где пленитель често навраћа у село. Не сматра реалним потледе заговорника повратка пољских колониста у за-вичај. Мада је располагала нетачним податком Генералног конзулатата, по коме је већ 80% пољских колониста имало југословенско држављанство, М. Домбровска наглашава да је за саме досељенике недостатак преизно утврђеног држављанства некористан.

На овом месту неопходно је потпуније се позабавити питањем држављанства и политичког положаја страних (и пољских) колониста у Босни. Питање држављанства страних колониста често се помиње у архивским извештајима и чланцима из тридесетих година. Тако, бановинске власти извештавају Среско начелство у Босанској Градишици, да је 319 колониста у општини Нова Топола добило „посведочење о држављанству“, јер су босанско-херцеговачку припадност стекли пре 1. јануара 1910.¹⁶ Године 1930. већи број странаца, међу којима и пољски колонисти и руски емигранти, тражи продужетак боравка у Југославији, пошто су још увек, на пример, пољски држављани с пасошем продуженим у Југославији. Неки од њих саопштавају да су још 1928. поднели молбу за добијање југословенског држављанства, јер не мисле да се врате у Польску.¹⁷ Према наводима В. Кнеблевског, који се вероватно односе на раније стање, држављанство је било утврђено само за 4 500 Польака.¹⁸ „Све је то трајало до 1930. — пише С. Ф. Алберти — када је банском наредбом већини колониста наметнуто југословенско држављанство. Тада је колективно прешло око 90% пољских насељеника у Босни, док они у Славонији нису мењали држављанство“. По његовом мишљењу, а с обзиром на то да су ови људи имали босанско-херцеговачку завичајност, требало је још 1919. године да постану југословенски држављани, али како формалности око тога нису обављене, они су у својим општинама у Малопољској задржали наследно право и пољско држављанство.¹⁹ О питањима држављанства пољских колониста писао је недавно и А. Бурда, који наводи да је у почетку било малверзација с таксама и да је од оснивања бановине поступак упроши-

14 Године 1933. „Врбанске новине“ често пишу о задругама у овом делу Босне бројеви: 125/1933, 3; 251/1933, 3; 226/1933, 3) Бањалука 1933. Џеја стварања самосталног Пољског задружног савеза, са седиштем у Бањалуци, помиње се у Поверљивом јулском извештају генералног конзула Стефана Фидлер Албертија, AAN MSZ Warszawa 10462, 96 — 128.

15 Краљевска банска управа, скраћено КБУВБ, позива се на распис Министарства социјалне политике који садржи специјалне прописе у погледу исељавања у Бразил (број 6817/1930), Аргентину (број 12356/1932), Уругвај (број 15917/1932), АБК Бањалука.

16 Списак колониста недостаје АБК Бањалука, КБУВБ II, 17215/1930.

17 АБК Бањалука, КБУВБ 13049/1931.

18 K.s. W. Kneblewski, *Polacy w Jugoslawii*, Sprawozdania PNU, Krakow 1932, 72 — 75.

19 Поверљиви извештај Генералног конзулатата, AAN MSZ Warszawa 10462, 96 — 128.

ћен.²⁰ У сваком случају, било је основа за несигурност колониста све до почетка четврте деценије нашег века. За оне који су остали пољски држављани, а таквих изгледа није био мали број, године 1936. актуелно је регрутовање за војну службу у Пољској. Тако Конзулат Републике Пољске у Бањалуци „... позива све пољске држављане који су стално или привремено настањени у Бановини Врбаској, а у току ове године навршавају 18 и 20 година живота, да се током месеца новембра јаве лично или писмено овом конзулату ради војне регистрације, те по могућности предоче документа која поседују. Исто тако, треба да се јаве сви они пољски држављани у доби од 18 до 50 година, који нису до сада испунили ове обавезе и не поседују потврду о регистрацији.“²¹

Вратимо се сада извештају М. Домбровске, и то оном делу у коме говори о положају пољских колониста у Босни. Књижевница наглашава да се не би смело заборавити да то није била пољска већ аустријска владина колонизација и да су Пољаци дошли у Босну и у њој живели као повлашћени елемент, с привилегијом код стране власти, државотворан.²² Нарочито потпртава да српске власти нису, ни у ком случају, благе ни према својим земљацима.²³ Испољава разумевање за оправдане интересе староседелаца и противи се било каквом изазивању напетости и распирању националне нетрпељивости.²⁴ Констатује снажну жељу пољских колониста да сачувaju свој национални идентитет.²⁵ Пише о духовним могућностима колониста и њиховим разбијеним илузијама када су материјалном помоћи притекли старом завичају.²⁶ Неповољно се изражава о све-

20 A. Burda, *Poljski naseljenici u Bosni*, Zbornik radova krajiskih muzeja III—IV, Banjaluka 1969, 185 — 189.

21 „Врбаске новине“ број 1120, Бањалука октобра 1936, 2.

22 То на једном месту потврђује и В. Кнеблевски „Односи пољских насељеника према централној власти одликују се лојалношћу ...“ K s. W. Kneblewski, n. d., 75.

23 Нађе се и код С. Ф. Албертија овајакав став: „... жривица није увек ни искључиво била на страни југословенских фактора, већ врло често на страни наших досељеника“, AAN MSZ Warszawa 10462, 5.

24 Опат В. Кнеблевски пише: „У Босни је пољски домаћин пасиван посматрач живота и његовог преображаја у Југославији. Међутим, са суседима живи у одређеној напетости, јер му они завиде због више интелектуалне и ратарске културе, а те односе посебно погоршава русинска агитација, која и овде има своје агенчуре“. W. Kneblewski, n. d., 75.

25 „Национални осећај и свест наших исељеника — пише С. Ф. Алберти — прилично су јаки, а посебно јачају у току неколико последњих година. Нешто друшчија је ситуација у мешовитим, нарочито пољско-русинским селима где мешање људи путем брачних веза утиче на пољски национални сећај и свест. Мање пољске групе или појединачне породице, насељене у местима где пре тежно живе „Босанци“ падају под њихов утицај, и то у знатној мери, нарочито омладина која се упула одродила кроз школу и војну службу. Па ишак, с обзиром да је већина колонија сконцентрисана готово у једном округу, процес одрођавања трајаће врло дуго, уколико уопште не буде укочен.“ AAN MSZ Warszawa 10462, 13.

26 Тек 1936. године доспели су за отплату каматни купони зајма који су уплаћивали и пољски колонисти. У међувремену, извршена је конверзија, изменњени су рокови отплате и висина камате. „Врбаске новине“ 929, Бањалука фебруара 1936, 3.

штеницима — странцима међу пољским колонистима.²⁷ Помиње одметнике Пољаке у Босни.²⁸ Залаже се за отварање и рад пољских школа.²⁹ Критикује дотадашњу политику Организационог савета Пољака у иностранству јер се труде да емигранте увуку у политичку игру Польске, а на линији великих сила. И, најзад, износи у пет тачака практичне задатке у раду међу пољским колонистима у Босни.

Три године после М. Домбровске, нови пољски конзул у Загребу Виктор Пол обишао је колонисте у Босни, па из његовог оширеног извештаја наводимо само следеће: „Пољаци у Деветини су у великој мери осуђени на асимилаторске утицаје свећеника Хрвата и југословенске школе коју води учитељ — Србин“, и, нешто даље „...католички свећеник у Деветини Бандић оставио је на мене утисак задртог Хрвата — асимилатора, а грекокатолички поп Јуриста учинио ми се још гори, јер је готово демонстративно избегавао тему о положају становништва у Деветини.“³⁰ По њему, карактеристична црта живота у колонијама је политиканство и све активније учешће у међусобним сукобима поједињих партија.³¹ „Наши колонисти подржавају, углавном, хрватску опозицију др Мачека.“³² Конзул је колонисте одговарао од намере да из задруге у Прњавору, у којој имају већину, постепено елиминишу хрватско чланство, и да је претворе у чисто пољску задругу, већ да се приклоне предлогу хрватског дела чланства за укључивање у Хрватски задружни савез.³³ Свој извештај В. Пол завршава речима: „Наш колониста у Босни је чврст елеменат, како у националном тако и у привредном погледу и није га лако истиснути с мес-

27 У извештају С. Ф. Албертија, исте године, каже се: „Међу пољским исељеницима, а и код домаћег живља, појам народности се поистовећује с појмом вере. У таквим условима, улога свећеника као социјално-националног радника важнија је од његове улоге пароха.“ У то време, као што се, види из даљег текста извештаја, међу римокатоличким свештеницима у овим крајевима био је само један Пољак, четвртица Немаца и један Чех, а пољски колонисти били су принуђени да се користе услугама грекокатоличких свештеника. Поверљиви јулски извештај генералног конзула С. Ф. Албертија, AAN MSZ Warszawa 10462, 27 — 28 i 30.

28 О томе, октобра 1933. пишу „Врбаске новине“ под насловом: „У срезу прњаворском сељаци хватају одметника“, број 222, Бањалука октобра 1933, 3. „Борба с одметником у прњаворском срезу“ води се и фебруара следеће године, „Врбанске новине“ 334, Бањалука, фебруара 1934, 3. Види и број истих новина 217 (септембар 1933, 3) и број 269 (новембар 1933, 2).

29 Југословенским законом из 1933. предвиђа се стварање државних основних мајинских школа у местима у којима је најмање 30 деце исте националности. Услов за учитеље у тим школама је да су завршили учитељску школу и да су југословенски држављани. Поверљиви јулски извештај генералног конзула С. Ф. Албертија, AAN MSZ Warszawa 10462, 18. Из јулског броја „Врбаских новина“, које објављују чланак о скупштини учитеља среза прњаворског, види се да нема учитеља пољске народности. У пољским колонијама, учитељи су Срби. „Врбаске новине“ 122, Бањалука, јуна 1933, 3.

30 Поверљиви извештај Генералног конзулатата од 14. јула 1937, 3 — 4, AAN MSZ Warszawa 10463, 10 — 27.

31 На годишњој скупштини Среског одбора Југословенске радикално-сељачке демократије (ЈРСД) за срез прњаворски, поједине одборе (Лепеница, Хрваћани, Горњи Смртићи) заступали су Пољаци. „Врбаске новине“ 97, Бањалука, априла 1933, 5.

32 Поверљиви извештај Генералног конзулатата од 14. јула 1937, AAN MSZ Warszawa 10463, 10 — 27.

33 Исто, 12.

та које је једном одабрао, нити му је могуће из срца искоренити веру и љубав према свом језику, традицији и култури.”³⁴ (Прилог V)

У непотписаном извештају из 1938. године истиче се да је претходна година донела, пре свега, пораст националне свести код колониста у Босни. Пре тога је, наиме, овај терен испољавао у великом степену инерност и недостатак интересовања за национална питања, а под утицајем тешкоћа које су му чиниле локалне власти.³⁵ Два месеца касније, Генерални конзулат извештава Министарство спољних послова у Варшави да је однос локалних власти на подручју пољских колонија, у целини узевши благонаклон, а што се тиче расположења Врбаске бановине према Пољацима, оно је тако добро да се ту нема шта више захтевати.³⁶ „До сада Конзулат није приметио, пише даље у овом извештају, да локалне власти примењују неке специјалне мере у циљу асимиловања пољског живља. Осим тога, утицај школе и војске на овом терену је релативно мали.”³⁷ Међутим, на наше претежно религиозне колонисте много је опаснији утицај хрватских свећеника, те су наши колонисти, према садашњој унутарполитичкој конјунктури у Босни, више изложени кроатизирању него посрблјавању. Домаће српско становништво и нижи државни органи (углавном српска жандамерија), још увек сматрају наше колонисте страним елементом, опасним и непријатним у привредном погледу — због своје марљивости и штедљивости, као и због великог наталитета. Зато их у свим привредним, па и заједничким политичким питањима, изразито изостављају. Овакво стање утиче на њихову унутрашњу компактност и чува их од српске асимилације и гура у загрљај католичког храћења, опозиционог према садашњем режиму, с друге стране. Ово се, опет не допада српским начелницима, Бановини и централним властима, које ову чињеницу у односу на пољски живаљ истичу као једини недостатак.”³⁸

Благонаклони став власти према организационим потребама босанских Пољака омогућио је да се (1939) оснује Савез Пољака у Краљевини Југославији, са седиштем у Загребу. Стварање Савеза неизмерно је олакшало рад у многим областима живота, позитивно утичући на национална осећања и солидарност овдашњих Пољака — пише у извештају Генералног конзулата из 1939. године.³⁹ Тада позитивни однос власти у Краљевини Југославији према пољској економској емиграцији још једном се истиче, овог пута у извештају из 1939. године о делатности Савеза Пољака.⁴⁰

Из конзуларне преписке се јасно види да су дипломати помно проучили извештај књижевнице М. Домбровске, али да нису усвајали већину њених ставова о животу пољских колониста у Босни.

2.02. Пољаци у Челиновцу између два светска рата

О Пољацима у Челиновцу у време између два светска рата има и писаних података, а и сећања људи које сам анкетирао нешто су живља.

34 Исто, 17.

35 AAN MSZ Warszawa, извештај од 23. септембра 1938, 10464, 2.

36 AAN MSZ Warszawa, извештај од 30. априла 1938, 10463, 1.

37 Исто, 2.

38 Исто, 3.

39 AAN MSZ Warszawa, извештај од 23. фебруара 1939, 10464, 1.

40 AAN MSZ Warszawa, извештај од 4. јуна 1939, 10464, 1.

А. Малицки пише о неуспелим покушајима повратка у завичај и, супротно тој тежњи, даљем досељавању Пољака у Босну које је прекинуто првим светским ратом. Број досељеника био је ограничен и долазили су само појединци, на позив породица из Босне. А. Малицки констатује и даље висок природни прираштај код пољских породица у Босни, јер просечна породица има 6 до 9 чланова.⁴¹ Пољаци, у то време, заједно с осталим босанским становништвом, учествују у сезонским миграцијама: у Словенију — где раде у шумама и на пиланама, у Славонију — где раде на пољопри вредним имањима. Као и Босанци, одлазе у прекоморске земље.

Тридесетих година Пољаци у Челиновцу напуштају двоструко орање, јер су до тада за шпеницу, овас и раж подоравали земљу — »robili podkladanke«. Непосредно пред други светски рат, престали су да употребљавају жрвањ — „жарно“ у домаћинству. Престали су да гаје краве и коње босанске расе — „буша“ и свиње врсте „шумадинка“, „туропољка“ и „шишак“. Нису више ни ловили на традиционалан начин стављањем клопки и разних замаки. Управо пред рат, престали су да колају трапове — »łiochy«. Тридесетих година, почели су да напуштају дрвене судове: »łyukare« — за мужу крава — »szkorpiesc«, разне дрвене канте за ношење воде — »konewka« и да их замењују металним посудама. Све до краја рата, правили су у селу дрвене мртвачке сандуке — »tympla«.

У периоду између два рата, Пољаци у Челиновцу унели су многе новине у свој живот, привлачјући нове мере у пољопривреди (понешто и од немачких колониста!), престижући у много чему већину босанских староседелаца. Тако су од 1930. почели да гаје посебну врсту шпенице — „шишакињу“. Гајили су јозими овас, који су пренели из колоније босанским Пољака у Новом Мартинцу. Било их је све више који су набавили вршалице зване „гепл“ (Пољаци су их звали »kierat«). Уместо некадашњих дрвених кућа, појединци су подизали планске, партерне зидане куће, по узору на немачке у суседним колонијама Џеровљани и Нова Топола (Windthorst). У граду су све чешће куповали и у домаћинству употребљавали емајлирано посуђе — »żeleznioki«. У то време Пољаци постају и „глavarji“ — старешине које надзиру рад четворице-петорице сеоских кнезова (за ту функцију Пољаци нису имали своју реч).

Усмено и музичко народно стваралаштво било је још увек живо.⁴² Најчешће су певали ове пољске песме: »Jeszcze Polska nie zginela...« („Још Пољска није пропала...“), »Za górami, za lasami...« („Иза гора, иза шума...“) — (патриотске); »Żegnaj góral swa dziewczynie...« („Горштак се опрашта од девојке...“)⁴³ и »W Petersburgu, kraj Dunawa...« — (социјалне); »Dziewczyno moja, blagosłowiona...« („Девојко моја, благословена“), »Zakochal się chłopiec w dziewczynie...« („Заљубио се момак у девојку“), »Hej, mlynarzu Marciacie...« („Хеј, млинару, Мартине...“), »Ach, kumie moj, drogi...« („Ах, куме мој, драги...“), »Dziewczyny, dziewczyny...« („Девојке, девојке“), »Pod gajem, galkiem...« („Крај шумарка, шумарка...“) — лирске;⁴⁴ »wyszczawanie imieninowe i bożenarodzeniowe (честитарске на имендан и Божићи), »Marsz, marsz, me serce do Częstochowy...« („Марширај, марширај, срце моје у Ченстохову...“) — (побожње), а од прича: »Opowiadanie o Jezusie« („Прича о Исусу“) — (побожна). Све до послератног пресељења скоро половине Челиновца у Војводину, у селу су се играле неке старе игре, као: винар — »winiorz«, метлар — »mietlorz«, kolomyjka, oberek, mazurek. Уз прву игру се и певало:

41 A. Malicki, *Osadnictwo polskie w Bosni*, Lublin 1946.

42 Види и: записке песама у Прилогу VIII.

43 *Piesni ludowe z polskiego Śląska*. Wydali i komentarzem za opatrzyli J. Ligeza i S. M. Stoinski. Tom II *Piesni balladowe o zalotach i milosci*, Krakow 1938, песма 515 на с. 557.

44 Истовремено, у Лепеници, где је било мање Пољака, певале су се ове песме: »Ja jestem syn mlynarza...« (војничка) и »Słoneczko nad zachodem... (љубавна).

»Był ojciec winiorz
Miał dzieci swoje
Miał ich wszystkich
Dwadzieścia troje
Hejże dzieci, hejże ha
Róbcie wszyscy co i ja!«

„Отац је био винар
Имао је своју дешу
Имао их је свега
Двадесет троје
Хеј, ви децо, хеј — ха
Чин'те исто што и ja!“

(у том моменту требало је да сви заиграју, односно подигну ногу).

Била је то мешовита игра, у којој су учествовали и мушкарци и жене. Музичка капела, у којој су свирали и Немци из Нове Тополе, знала је да свира пољске плесове. Кад би престали, играчи би, жељни наставка, дови-квали: »Weiter!«

2.03. Елементи традиционалне културе Польака код Дервенте у међуратном периоду

Још у току првог светског рата, а нарочито по његовом завршетку, многи аустроугарски чиновници напустили су Босну, међу њима и Пољаци који су службовали у Дервенти. У граду су остали неки од Пољака занатлија.

У време пред други светски рат, у селима у околини Дервенте живеле су, према апроксимативним подацима А. Малицког, 124 пољске земљорадничке породице, и то: у Детлаку — 20 породица, Календеровцима — 20, Кукавици — 10, Кречанима — 10, Лужанима — 5, Малици — 5, Модрану — 5, Новом Селу — 15, Осојцима — 8, Плехану — 6, Шушњарима — 10 и у неким другим дервентским селима још 10 пољских породица.⁴⁵ У Детлаку су становале ове пољске породице: Лејчак, Рехлицки, Завацки, Палчак, Томкув, Жуковски, Кульбида, Ружњицки и Ђелкијевич. Истовремено, у Малици су били настањени: Купчак, Пињчук и Скибињски, уз 28 чешких фамилија, а у Модрану, Николу Рахлицког, који је умро 1930. године, наследио је најмлађи син Јосип — Јозо.

Већина пољских колониста имала је још увек по око 120 дулума земље, колико је сваки добио приликом колонизације. Они који нису добили право на колонизацију, земљу су докупљивали (Купчак у Малици, Рехлицки у Модрану). С друге стране, многи су већ били почели да деци деле земљу, тако да је у Детлаку било Польака и са педесетак дулума, а у Малици су од Бзовског досељени Пољаци Пињчук и Скибињски купили укупно 60 дулума. Земљиште у околини Дервенте је добро, већином II и III класе, а у равници. Њиве су орале »na zagony«, а »zagony« је био широк 4 — 6 m. За озиме усеве земљу су разоравали — »orka na sklad«. Осим стајског ћубрива — »stajski gnój«, којим се земљиште »торило«, додавали су, али само имућнији, и вештачко ћубриво.⁴⁶ Гајили су детелину — »konicyzna krówska«, а и луцерку, затим љутину — »lubín« (лат. Lupinus), посебно на земљишту на које нису могли довести ћубриво. Љутину су заоравали. Од житарица, гајили су пшеницу, раж — »žýto«, овас, кукуруз, јечам, хељду — »hęczka« и просо. Пазили су да на њивама не буде блага кад у јесен сеју озиме усеве. Гледало се такође да буде пун месец — »stary miesiąc«. Жито су же-

45 A. Małicki, n. d., 43 и д. Ове податке доводи у сумњу, на пример, исказ казивача Карла Купчака (65), који је до другог светског рата живео у Малици и који помиње само три пољске породице у месту.

46 Тако је у Детлаку вештачко ћубриво куповала и додавала стајском једино имућнија породица Лејчак.

ли срповима, а само је понеко жито косио.⁴⁷ Од пољопривредних машина, Лејчакови у Детлаку су међу првима имали „гепару“, покретану као и бе-рам — »na kierat«, у коју су упредана четири паре коња, а године 1928. у Дервенти су купили мотор.⁴⁸ Малом вршалицом — „дрешом“, Лејчакови су осталима у селу и у околини вршили услуге о жетви. И Польак Купчак у Малици имао је вршалицу.⁴⁹ Као што је поменуто, већина је жела сртом, класе везивала у снопове, а од 14 — 18 снопова, стављених клас на клас — »na krguž«, правила је купе — »кора«, коју је понеко покривао капом — »czarka«. Зрно би тако, у купи, боље сазрело. Млађење жита одвијало се на гумну — »tok«, а кад је невреме у стаји — „стодола“, док су њихови суседи Босанци вршај обављали искључиво на „арману“. За млађење жита Польаци су употребљавали млатач — »сер«, чији су делови: дршка — »dzierzak« и ударач »bijalk«, спојени гужвицом. Ако је у домаћини било више разжи, жито је морало да млати неколико лица, најмање двоје. Било је сиромашних сељака који су за надницу ишли да млате ражане снопове,⁵⁰ за шта су добијали и 10 динара дневно. Од осталих оруђа за обраду земље скоро свако пољско домаћинство у околини Дервенте поседовало је: плуг, дрвена брана, обичну мотику, мотику за окопавање кукуруза — »gresaczka«, врсту трнокопа — »bigak«, виле — »widly« различитих величина, најчешће са два зупца; оне највеће, дрвене, за слагање великих пластова сена — »кора siana«. У домаћинству су, по правилу, имали жрвањ — »žarno«, а појединци су поседовали и млин — поточару (у Детлаку и Штрпцима) или чак и моторни млин. Жито у зрну Польаци су чували у дрвеном амбару — »комога«, направљеном по угледу на амбаре домаћег становништва.

Садили су највише кромпира — »kartofle«; бавили су се повтарством. Имали су воћњаке (неки и по 500 — 600 садница шљива), винограде са 1000 — 2 000 чокота — »kawalków«. Винову лозу научили су да гаје од Хрвата — Херцеговца који је био настањен у Палачковцима.

Польаци код Дервенте, и уопште Галицијани, држали су већи број крава, волова и коња (за обраду земље и вучу), свиња и живине (пери-не!). Овце су гајили у мањем броју, и то тек пред други светски рат. За сву стоку имали су заједнички назив — »hudoba«, крутину стоку су звали »bydło«, а за ситну нису имали посебан назив. Имубијија пољска домаћинства (на пример Купчак у Малици) имали су, на пример: 16 крава, 10 — 12 телади, десетак свиња, а пред други светски рат чак 28 оваци; они сиромашнији држали су 2 — 3 краве, 1 коња, 1 — 2 свиње. Кравама су давали следећа имена: Брезана, Ружана, Плавуља; бикчићима: Дикан и Брезањ; коњима: Везир и Вранац. Краве су дозивали са: „На, на, Брезуља!“, а терили: »Hajde, idź!« и наређивали им: »Naštap sie!« Коњи су попазили на команду: »Wio!«, а задржавали се на узвик: „Ej!“, лево су скретали кад им се довикне: »Wista!«, а десно на: »Hajdta!«. Као што је већ речено, већи број патака и гусака држали су због перја за постељину. Кокоши су дозивали са: „Цип, цип...“ За крмачу имају израз: »Liochy«, а имена паса су као и код домаћег живља: Врбас и Гаро. До 1932. године имали су у Детлаку заједничко пасиште — »utwaj«, али су га те године поделили, тако да је свакој породици припало по 3,5 дуuluma земљишта. По угледу на домаће становништво, и Польаци у Детлаку почели су да стоку даноноћно држе „под ведрим небом“. Међутим ливаду — »pastwisko«, величине до 1 ha, обавезно су оправљивали, стоку обилазили и редовно појили. Тако су држали краве и волове, а коње сасвим ретко јер би обично изгризли траву

47 Косе су биле претежно фабричке израде. Делови косе су дршка — »kosisko« и »kosa«. Коси су обавезно додавали прут за сабирање класа — »kabluk« (у књижевном пољском »kablałk«). Сами су правили водире — »kuszka«, од врбовог дрвета, али их нису украшавали резбаријем. У водиру су држали »brusek« (у Пољском »oselka«). Дрвени водири су, по мишљењу казивача, бољи од племених, у којима се вода загреје.

48 За мотор је плаћено, по сећању В. Лејчака, 14.500 динара.

49 Спој преко преносног каниша звао се „пасторак“. Помоћу таквог Ђерма покретали су и вршалицу и млин.

50 Ражану сламу употребљавали су као кровни покривач.

и направили неред — »napaskudzili«, тако да на том месту краве више нису хтели да пасу. Тада ливаде су тако „торили“, а затим заоравали и ограду даље преносили.

Моји казивачи у Детлаку нису више знали да на свом матерњем језику кажу како се зове навиљак сена. Другу траву су звали »otawa«, баш као и староседеоци. Сено су дуго остављали на ливадама, јер су уз кућу држали сламу, па су се бојали да у случају пожара не остану потпуно без сточне хране. Сено су иначе држали у „стоговима“ који су у средини имали пободену „стожину“.

Народна исхрана досељених Польака и Украинаца знатно се разликовала од исхране домаћег становништва, па чак и од начина припремања хране других колониста, на пример Чеха. По досељењу, а и у међуратном периоду, у исхрани Галицијана су преовладавале каše, теста и млечна јела. У хлеб се, на пример, додавало кисело млеко и тако му је поправљан укус. Имућнији су просејавали брашно за хлеб, издвајали мекиње и јели такозвани »pytlowany chleb«. Од теста су припремали пирошке — »pirogî«, са разним додацима (сир, купус, кромпир). Млеко су прерађивали у павлачу »śmietanę«, маслац — »masło« и посни сир — »ser«. Маслац су јели намазан на хлеб, док у га Срби у околини најчешће топили и продавали муслиманском становништву. Павлаком су зачинjavали чорбу од поврћа, на месном ситнишу »borszcz«, иначе уобичајену у њиховој кухињи. Ујутро и увече се јела млечна чорба, тј. млеко са резаницама — »steranka«, а у неким кућама за доручак »śniadanie« и бела кафа (јечмена), хлеб с медом или сиром. За ручак — »obiad« често је припремана прилично густа чорба од запршике — »maiszczemka«, у коју се, као у сос, умакао хлеб. Кували су пасуљ, купус и друго поврће, зависно од годишњег доба. Јело се заједнички, често из исте посуде, за столом (већина староседелаца са синије!), а задуго после првог светског рата и дрвеном кашиком.⁵¹ Лети су стављали краставце у посољену воду са додатком зачина и, киселе, јели већ после неколико дана. Шљиве су прерађивали у ракију — »palionka«, »vodika«, али је она била нешто јача него код староседелаца.⁵² Свиње су најчешће клали половином децембра, да би имали довољно меса и за Божић. Усвојено месо остављали су у чаброве и велике стаклене посуде — »baryłki« и тако, у саламури, држали 15 — 20 дана, а затим сушили на тавану.

Уз основна занимања, ратарство и сточарство, нешто већи значај за Польаке у околини Дервенте имало је и гајење пчела, затим обрада дрвета, ткање, а бавили су се и ловом и риболовом, чипкарством и плетарством (пруће!). Памти се да су, некада давно, и у Детлаку стављали гвожђа — »żelazka« за лисице. Птице су ловили прутићем намазаним лепком.⁵³ Рибу на Украини ловили су мрежом — »siatka«, широком и по 20 m, тако да је неколико људи морало заједнички да је вуче. Ловили су сома, клена, мрену, али за те врсте рибе казивачи не знају польске називе. Већина Польака држала је пчеле, а и сада се бави пчеларством. Многи од Галицијана били су најпре тесари и колари, касније и столари. Између два рата у Детлаку су Лејчакови израђивали дрвени прозорске рамове. Неки Заремба у Штрпцима правио је кломпе. Польакиње су сејале лан и конопљу, ступале, трле, гребенале и преле. Ступале су на ножкој ступи — »stepta« и трле на трлици — »cierlica«, једноставној и дуплој за прераду конопље. Гребене — гаргаше имали су куповне, а називали су их »szczotka«. Преслице — »prześlice« су им биле зашиљене, најчешће утврђене за кљуну или столичицу.⁵⁴ Имали су куповна вретена с колутом

51 Никола Рехлишки, који је 1936. умро у осамдесетој години, имао је обичај да каже да му „метална кашика звони по зубима“.

52 Од 12 метара шљива имали су, на пример, 150 литара ракије, од чега 60 литара веома јаке, а остатак — слабије.

53 На житна поља нису, углавном, стављали страшила („Зрна је много, те птице нису у стању све да очерујају!“).

54 Лопатасте преслице нису имали.

— »wrzeciono« за препредање вуне и, обавезно, коловрат — »kolowrotek«.⁵⁵ Пређу су ткали мушкиарици.⁵⁶ Ланено и конопљано платно, ширине 80 см, ткали су на хоризонталном разбоју, а израђивали су и поњаве.⁵⁷ Од платна су жене шиле кошуље, а понекад и панталоне за децу. Осим тога, Польакиње су кукичале — »robilly kogonki« и плеле чарапе — »rojczochy«. Које нису сами прерађивали, већ су их продавали трговцима и кожарима у Дервенти и Прњавору. Зими су се, на пример Купчакови у Малици, бавили обућарским занатом, поправљали ципеле укућанима, али и осталим сељацима.

Галицијанке (Польакиње и Украјинке) у околини Дервенте одликовају се „цивијлном“ ношњом, за разлику од домаћих жена које су, све до другог светског рата, па и у првим послератним годинама, претежно носиле традиционалну народну ношњу, беле боје. Па, ипак, и ти најчешће куповни одевни предмети босанских Польакиња били су посебног кроја и чинили су нарочиту композицију. Тако је обавезна била дугачка сукња, а после удаје марама — »chustka«,⁵⁸ док су „снаше“ у Срба носиле „каук“. Зими су Польакиње запртале само велику мараму — »chusta«. Нису се тетовирале као, на пример, Хрватице у неким оближњим селима. Још „градскије“ одело носили су Галицијанки па су их домаћи, по томе називали „Швабама“⁵⁹. Польаци су на послу носили домаће, невезене, кошуље, а Украјинци су имали кошуље с богатим везом, па су их облачили и „за параду“. Казивачи још памте да су Срби и Хрвати носили фесове и да су Срби почели да носе шајкаче после првог светског рата. Староседеоци су још имали беле кошуље (у Хрвата лепо извезене), „вермене“, кожну или ткану торбу — као саставни део ношње, и на ногама опанке. Польаци су зими носили кратке доламице — »karot«. Приглавке су куповали од староседелца и нису имали свој назив за тај део обуће. Носили су ципеле — »trzewiki«, по блату — »klompe« или Батине чизме — »buty«, док гумене опанке нису куповали. Понеки старији Польак имао је и цепни сат, што је код домаћег сеоског света било знатно ређе. И деца пољских колониста носила су углавном куповну одећу.

У вези са одржавањем личне хигијене детлачки Польаци истичу да су се лети редовно купали на Украјини. Кад је хладније време, купали су се у кући, и то редовно суботом, а после већих послова — исте вечери. Није било устаљеног реда кад ко од укућана треба да се купа. Загрејану воду сипали су у чабар, шкаф — »sebrzyk« и мењали је, наводно, за сваку особу. Просторија за купање је била остава, штајз — »kotoga«. За купање су имали домаћи и куповни сапун, а за прање косе и рубља посебно су припремали раствор лута — „лукшију“.

По доласку у Босну пољски колонисти су крчили шуму и на искреченом земљишту подизали дрвену кућу, најчешће облепљену блатом — »ljerianka«, по узору донетом из Галиције. Они који нису колонизовани купили су уз имање затечену кућу, понеки чак и спратну босанску зграду (на пример Никола Рехлишки у Модрану), па је затим претворио у приземну. Купчак је у Малици купио од неког пензионисаног жандара велику, зидану кућу и 18 m дугачку штalu покривену „винковачким“ препом, али је затим у дворишту подигао на пољски начин стају и сењак.

У међуратном периоду већина пољских насељеника подизала је нове куће, али су их зидали само они најимућнији угледајући се на куће немачких колониста, док је највише било оних који су правили куће од дрвета са испуном од ћерпича. За пољске колонисте била је типична оваква окупниница: кућиште са стамбеном зградом око које је невелико ограђено

55 Описано: »Kiedy my robili dwie nici do kiryu« — „Кад смо две нити упредали, уместо једноставнијег: препредали. Имали су и вртена са задебљањем и она са стожастим задебљањем.“

56 Михал Хербуд и Франтишек Гојстан су се одселили у Пољску, а трећи ткач је умро у Босни.

57 У исто време Срби у Детлаку су израђивали сукно и од њега шили гуњеве и капуте. Сукно су носили у ступе на Украјини да се вальа.

58 Ни у забрађивању Польакиње се углавном нису разликовале од Украјинки.

двориште — »podwórk« (ограда тог првог дворишта била је од летава — »sztachety»); до њега је улиште — »pasieka«, с једне стране, а воћњак, шљивик — »jurogród«, с друге стране, наспрот куће; доста удаљена од ње је велика, сламом покривена стая — »stodola« и уз њу сеник, врло често с покретним кровом на четири ступа — »oborih«, »brog«; четвороуга затварају — »ambar« с једне стране, и рационице — »warsztat«, свињац — »chlíw« а понекде и сушара за воће с лесама — »liasy« (објекат прављен по босанском узору) с друге стране. Нене у средини тог четвороугла или ближе кући је бунар — »studnia« и хлебна пећ — »piec chlebowy«. Друго двориште ограђивали су плотом — »plot«. Многа пољска домаћинства нису имала башту уз кућу, већ поред ливаде — пасишта. Иначе, иза стаје налазиле су се њихове ниве — »pole«.

Кућа — »chalupa«, »chata«, осим предсобља »sień« и кухиње »kuchnia«, имала је једну или две избе — »izba«. У кућама са по две собе, родитељи с млађом децом спавали су у једној, а одраслија деца у другој соби, по двоје-троје у сваком кревету. Велику зидану пећ, „руску“, која је имала и део на коме се припремала храна, почели су у међуратном периоду да замењују зиданим шпоретом са уграђеном плочом, рерном и казанчетом за прејање воде. Понеко је имао и гвоздени „фијакер-шпорет“, али нико није имао, наглашавају казивачи, отворено огњиште, пекву, луч за осветљавање просторија, већ су куће осветљавали петролејком — „лампа“. У кућама су имали дрвеног посуђа, али много мање него староседеоци. И Пољаци и Украјинци служили су се претежно металним тањирима — »željozne«, куљеним у Дервенти. Млеко су разливали у земљане посуде или у тегле. Земљане лонце куповали су од лончара Далматинаца. За муку крава имали су дрвену посуду с једним ухом, чабар — »cebrzyk«, »czebrzyk«. Од дрвеног покућства, већина је имала шамлице, претежно правоугаоног облика, на којима су седели, на пример, кад перу ноге. Правили су неку врсту сећнија — »rgusza« и покривали их поњавама — »bambyty«. Дрвене су биле и колевке — »kolyska« и ширкиње равног поклопца бајцоване и бојене, а само изузетно украсаване. Многа домаћинства имала су и дрвене ступе за просо — »stepa«. Пећ за печење хлеба била је земљана, малних димензија, одозго засвођена и у њој је одједанпут могло да се испече 6 до 8 хлебова. Породице су биле многочлане, а јели су ражени хлеб, који је и по неколико дана био свеж.

Велике пољске стаје — »stodola« имале су у средњем простору гумно од набијене земље — »folk«, а са обе стране тог армана је „заполье“ за одлагање жита и сена. Стаје су покривали ражаном сламом — »żytna słoma« од 13 редова, на коју су стављали притиске — »rawzina«. Велики сењак — »obrog«, »oborih« имала је већина домаћинстава, јер се под реалтивно мали кров могао сместити изузетно велики стог сена.

Пољаци у Детлаку нису имали јрамище за преношење терета, посебно воде са извора, јер је свако домаћинство имало свој бунар. „Галицијански“ јарам за урезање стоке је од две паралелне гредице, спојене двема гвозденим шипкама са стране, док су староседеоци урезали стоку у телијажасте јармове. Коње су, као и домаћи свет, урезали у „босанске“ амове, мада се сећају да су једног коња Пољаци настањени у Кунови урезали у дрвени ам лучног облика над коњском главом — »duga«, типичан за Галицију. Док су на „босанским“ колима једино обручеви били гвоздени, Пољаци су имали кола — »fura« са много више гвоздених делова. На таква су кола спављали лотре — »snopowe drabiny« кад возе летину, али и „босански“ кош за превоз кукуруза и кромпира.

У пољским, по правилу инокосним породицама, са седморо до десеторо деце, земља се после очева смрти делила свим наследницима, и то на једнаке делове. Иначе, за очева живота, свако дете је како крене од куће добијало део земље, а уз родитеље је, по народном праву, остајао

најстарији, првенствено мушки потомак.⁵⁹ Иначе, дечак — »chłopiec« је после регрутације — »rtzypis« постајао момак — »chłopak«. Дешавало се да се понеки дечак умеша међу момке, али је убрзо био откријен. Девојчицу — »dziewczynka« су сматрали девојком — »dzi(e)wka« кад наврши 14 — 16 година живота. Знак да се задевојчица био је да је имала родитељску дозволу да пред кубом разговара са момцима. Уочи Првог маја, момци су пред кубама девојака постављали дрво — „мај“. Положај Пољакиње у породиће је по мишљењу домаћег живља, био је у то време тежи: у куби је морала све послове сама да обави (није било ни снажа ни јетрви), а поред тога да иде и на њиву. Млађи су родитељима исказивали поштовање обраћајући им се ка: Ви (»Czy wy, tato, zrobili?« — Оче, да ли сте то урадили? или »Gdzie wy mamo, iżdiecie?« — Где сте пошли, мајко?). Старијим лицима су говорили: »ujuku (ујаче, односно теко), dziaidzio — де-де, а старијој жени »ujuna — ујна (и тетка), или баба и такође им персонали. Детлачки Пољаци и за шурјака и за девера имају исти назив »szwager«, а такође и шурјају, заову и јетрву — »szwagierka«. Међу домаћим људима имали су побратиме („врло близке другове“), док су такве везе између досељених Украјинца и Пољака биле права реткост (»To jest duże rzadko!« — каже информатор Владо Л.). То се нарочито испољавало кад је била у питању самопомоћ на селу. Међутим, декларативни став казивача у многочему је демантовала животна практика. На пример, Пољаци Лејчакови су кумови са Украјинцима Славком Батинским и Мирком Павељуком. У Босни су између два рата неки пољско-украјински антагонизми из завијача „падали у воду“, што се нарочито видело по учесталим међувитим браковима. У то време се Пољак оженио Украјинком (син Јан и данас живи у Детлаку), а кћи старог Лејчака удала се за Украјиншу Ивану Колоја.⁶⁰ У таквим случајевима, према обавештењу казивача, деца су крштена у очевој вери, славили су се „очеви“ празници, али су учила и језик мајке, којим се, по правилу, говорило у куби.

Имендан оба родитеља славио се само у имућнијим пољским породицама, па чак и дечји имендан ако је падао на неки већи црквени празник. У Модрану је било уобичајено да укућаним слављеника вежу за кревет и тако га држе све док се откупи. При том је забава била примарна функција, јер се слављеник понекад и сам одвезао. Била су то углавном домаћа славља, јер је са стране на имендан долазио само понеко од ближе родбине. Припремао се мало боли, недељни ручак. Рођендан нису славили.

Приликом сахрање главе породице било је уобичајено да се приликом изношења покојника, сандук три пута спусти на кубни праг (»Trzy uderzyć trumną o próg!«) у знак последњег опроштаја од домаћег огњишта. Најстарији казивачи се сећају да је било случајева да се после укопа људи напију у куби умрлог, посегну и за хармоником, па засвирају, запевају и заиграју. Црнину, као знак шалости, најближији сродници женског пола носили су годину дана; унуке за баком и дедом — пола године, док су мушкиарци носили само пруни флор. Изгледа да се покојникови одећи нису давала неком са стране, јер казивачи о томе ништа не знају. Прва посмртна миса се служила, по домаћем обичају, што је пре могућно, а затим на месец и годину дана од смрти.

Начин прослављања црквених празника код Пољака у Босни разликовао се у много чему од истих светковина у домаћих Хрвата — тврди Пољак Казимир Рехлишки, свештеник.

59 У међуратном периоду, у оближњим Осојцима било је српских задружних породица: у Милосављевића — три брачна пара и остала чељад; у Црљића — 12 укућана. У инокосним Срба родитељи би прво оделили старијег сина, а затим би земљу давали осталим синовима. Кћерима су давали опрему, краву и нешто златнице. Родитељима су остајала „доживотна права“, тј. део земље који је наслеђивао онај од потомака који их „дорани“.

60 Лејчаков се син оженио Немицом, а после њене смрти — Украјинком.

Пољаци су, на пример, обавезно уносили сламу у кућу на Бадње веће — »Wilia« што босански Хрвати нису чинили, али јесу Срби. Затим, у пољским домовима у околини Дервенте обавезно се китило божићне дрвце, а у међуратном периоду то се чинило само у имућнијим хрватским и српским кућама. На трпези Пољака уз обавезна посна јела, служила се пре вечере врста колива — »kutja«, али није било рибе, јер нису могли да је набаве. За Ускрс, на „посвећење јела“, Пољаци су носили: слатки култни хлеб са сувим грожђем — »pashka«, рен, мед и неколико јаја, све у посебној корпици, за разлику од Хрвата у Модрану који су том приликом освећивали друге намирнице. Првог дана Ускрса, пре mise (на Плехану је она била у 11 сати!), у кућама свих Пољака јео се главни оброк, свечани доручак — »Sniadanie wielkanocne«. Другог дана Ускрса, које се први од укућана пробуди будио је остале, поливајући их водом — »Polijevani rojedeljak« (украјински „Полевани понедијелок“) али је тај празник, уједно са прослављање у завичају, био знатно редукован („Били су то остатци остатака“ — истиче казивач).

У међуратном периоду, већина пољске деце није завршавала ни четири разреда основне школе, али су многи ипак овладали основном писменошћу. У Детлаку је образован је сељак Антони Шиљкијевич подучавао пољску децу читању и писању на матерњем језику. Међутим, како су се у села у околини Дервенте настаниле углавном оне пољске породице које су биле у родбинским односима са Украјинцима, и с обзиром на то да се процес пољско-украјинског мешања наставио и у Босни,⁶¹ пољски језик, којим се говорило у Детлаку, Модрану и Малици, имао је знатне примесе украјинског језика, а вероватно је био и обрнут случај.

Певали су народне песме лирског карактера. Неке од њих се и данас, истина сасвим ретко, чују, па ћемо их поменути у поглављу о савременом животу детлачаких Пољака. До одсељавања главне масе Пољака, пољске црквене песме, из молитвеника штампаних у завичају, редовно су певали у својој црквици у Детлаку. У јуну, на празник Срца Исусовог, прослављали су „Благослов поља“.

Четвртком су одлазили на пазарни дан у Дервенту, а суботом у Прњавор. У августу, о православним празницима, ишли су на вајар у Прњавор (19. VIII) и Дервенту (28. VIII). Пољаци су често приређивали забаве са игранкама, на које су радо долазили и Украјинци и Срби из суседства и пољски колонисти из суседних насеља. Заузврат, момци из Детлака су одлазили у села у којима су живели Пољаци: Раковац, Мартинаш, Кунова, Палачковци, Јадовица. Одлазили су и на „босанске игранке“, али се тамо, уз шарчију, само колапо у месту и певале се ласцивне песме. Свако пољско село имало је свој оркестар. Култак са синовима и неколицином Чеха свирао је у Малици и поменутим местима, а, осим тога, у Конјуховицима, Штрпцима и другде. У саставу оркестра обавезно је била виолина, бубња, контрабас и, евентуално, хармоника.⁶² Оркестар из Малице имао је на свом репертоару »krakowiaik« са овим текстом:

»Gdzieś był Jasienku,
Gdzieś był do rana...«

(„Где си био, Јасиће,
Где си био од јутрос...“)

⁶¹ Неколико украјинских породица живело је у Модрану одакле су, само за крштење и венчање, ишли у грекокатоличку цркву у Дервенту. Са Пољацима су редовно одлазили у римокатоличку цркву и у њој се истицали својим тромким певањем.

⁶² У Кунчаковом оркестру биле су 2 виолине (он и син му Карло), гитара и контрабас (друга двојица синова), док су Чеси свирали на мандолини, цитри и бубњу. Ноте у добијали из Пољске.

и коло звано »brzindzia«. На „пољским“ игранкама плесале су се и друге, окретне игре: „пољско коло“, попут вальцера, танго и полка; затим, разна југословенска кола, па украјинска »kolomyjka«, играна најчешће учетворо, у почетку лагано, па све убрзаније, уз обавезан украјински припев:

„Коломејку коломејку, зачују, зачују,
Через тују коломејку, дома не иночују...“

(„Чујем, чујем, игра коло коломија,
због туђег колања, код куће не ноћивам...“)

У време између два рата, Пољаци у околини Дервенте нису се запошљавали ван пољопривреде, изузев ретких изузетака. Понеки од њих времено су радили на железници. Пред рат, неколицина Детлачана се, пре-ко управо основаног савеза Пољака, запослила у Текстилној индустрији „Иванчица“ у Загребу, чији је власник био пољски Јеврејин. Радило их је укупно шесторо: троје из Детлака и тројица из Палачковаца. Кад је избио рат, вратили су се у своја села.

3. Ратне године (1941 — 1945) босанских Пољака и њихово учешће у народноослободилачкој борби

На став југословенских Пољака пред други светски рат утицали су друштвено-политички услови у којима су они живели, а затим и делатност пољских организација, посебно Савеза Пољака, основаног 1936. године. Њему су претходила »Ogniska Polskie« (Пољска огњишта), која су међу Пољацима вршила културно-просветну делатност. Мада су се у по-менутом савезу окунули претежно земљорадници, ипак су у њему биле јасно изражене левичарске тенденције. Одржавали су везе с Пољском и били правовремено упозорени на опасност од фашизма која прети демократском свету.

У почетку рата, Пољаци су се држали по страни од националних конфликтака, како су их они називали. Хрватски национализам, усташка и окупаторска недела осуђивали су од самог почетка. Себе су сматрали малом групом да самостално започне борбу. „Ситуација Пољака била је прилично тешка — објашњава В. Тушњићи. Усташе, регрутовани из хрватских редова, сматрали су Пољаке својим непријатељима, јер су Пољаци заузели непријатељски став према Немцима. Четници, као непријатељи католичких Хрвата, такође су непријатељски третирали Пољаке — католике. Отуда су Пољаке и једни и други толерисали, због различитих побуда.¹ Р. Чолаковић у својим *Записима...* из ослобођеног Прињавора (1943) изражава своје чуђење што народноослободилачком покрету не приступају у већем броју припадници разних народности који овде живе, посебно Пољаци.² С обзиром на то да је југословенским Пољацима једино одговарао програм народноослободилачког покрета, почели су, у почетку појединачно, да ступају у партизанске јединице. Маја 1944. године офор-

1 W. Tuszynski, *Polacy w partyzantce jugosłowiańskiej*, Wojsko Ludowe 6 (85), Warszawa 1957, 33 — 34.

2 Р. Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата II*, Београд 1958, 506 — 508.

мили су посебну пољску јединицу и храбро се борили до краја рата, о чему су иссрпније писали В. Тушинјски и Д. Лукач.³

3.01. Босански Пољаци у народноослободилачкој борби

Погледајмо, бар летимично, како ту групу у ослободилачком рату види Д. Лукач у свом веома документованом прилогу. Најпре констатује да до јесени 1941. у селима у којима су живели Пољаци усташе нису успеле да учврсте своју власт; да високи усташки руководиоци, упркос покушајима, нису успели да покрену Пољаке против Срба; да су били ретки примери сарадње припадника пољске националности са немачким окупатором. Већина њихових села била је први пут ослобођена новембра 1941, али је њихово укључивање у партизанске јединице ишло спорије.⁴

Половином 1942, ови терени су се нашли под влашћу четника или и четника и усташа. Сарадња појединих Пољака са четницима и усташама, наставља Д. Лукач, била је искључиво сведена на напор да се Пољаци сачувaju од евентуалног прогона и истребљења. У јесен 1942. нека пољска села код Прњавора поново су ослобођена, а партизанским јединицама се придружио Пољак Дронг, син власника фабрике коже у Прњавору.⁵ Тушинјски то овако описује: „База партизана који су од 1941 до 1942. деловали у средњој Босни, налазила се на Козари, док су на територији настањеној Пољацима биле једино мање партизанске групе. Представљало је то за Пољаке значајну тешкоћу за потпунје и шире ангажовање на страни партизана, у том почетном периоду, јер би то био повод виште за још већи терор према пољским породицама.“⁶

Средином јануара 1943. Прњавор и околна места поново су ослобођени разбијањем четничких формација које су терорисале народ, а нарочито припаднике појединих националних група — Пољаке, Чехе, Украјинце. Крајем фебруара 1943. већи део прњаворске жупе, заједно са селима настањеним Пољацима, доспео је опет под контролу четника. Прњавор је поново ослобођен 10. јула 1943, чemu су допринели и неки сарадници народноослободилачког покрета из града, међу којима Игнац Кунецки и неколико Пољака. Ни тада није било масовнијег укључивања Пољака у партизански покрет, чemu се оправдано чудио Р. Чолаковић. „Та стална мотубност доласка немачких и усташких снага и страх од репресалија, нарочито од четника, који су крстарили овим подручјем, и даље су задржавали Пољаке од непосредног учешћа у народноослободилачкој борби“ — објашњава Д. Лукач. У новембру 1943. формиран је Польско-југословенски одбор, али се укључивање Пољака у јединице народноослободилачке војске и даље одувожачило, па је крајем децембра исте године почела мобилизација Пољака и Украјинца. По Лукачевом мишљењу, опортунизам Пољака проистичао је из страха од четничке одмазде, али и због утицаја пољског (посачног) конзула А. Бурде, који је у току рата боравио у Бањалуци. Он је, у почетку рата, Пољацима препоручивао политику строте ненутралности, а касније је, преко угледнијих људи, спроводио политику пољске избегличке владе.⁷

Март 1944. године одржан је у Прњавору збор представника пољског становништва настањеног у Босни. На скупу, коме је председавао Игнац Кунецки, учествовали су и делегати ЗАВНОБИХ-а, као и представници

³ Д. Лукач, *Припадници пољске националне групе у Југославији у току народноослободилачког рата*, Војноисторијски гласник 1, Београд 1970, 287 — 303.

⁴ Исто, 288 — 289.

⁵ Исто, 290 — 291.

⁶ W. Tuszynski, н. д., 33 — 34.

⁷ Д. Лукач, н. д., 291 — 295.

штаба 11. партизанске дивизије.⁸ Априла исте године образован је Политичко представништво Польака, под руководством учитеља Јана Кумоша, а 7. маја је у селу Мартинцу формиран Польски батаљон, као пети у саставу 14. средњобосанске бригаде. У току пролећа и лета 1944, народноослободилачки покрет се у польским селима учврстио. За председника Народноослободилачког одбора Прњавора изабран је Польак Адам Розмус.⁹

До краја 1944. Польски батаљон се задржао углавном на територији прњаворске жупе, где је водио борбу с непријатељем и штитио ослобођена польска села, из којих је за покрет повећан прилив прехрамбених производа (кукуруз, пшеница, раж, зоб, кромпир, пасуљ, сено, месо, масти, сланина, млечни производи и јаја). У батаљон су пристизали нови борци, а известан број их је регрутован и међу заробљеним Польацима, мобилисаним у немачке јединице. Почетком 1945. батаљон се храбро борио на све широј територији средње Босне, све до Завидовића и Зенице, напуштајући тако матичне територије, док је један део штаба 11. дивизије, јула 1944. прешао у Србију.¹⁰

3.02. Польске колоније Нови Мартинац и Раковац у току ратних година

Веома мало података о ратним годинама у две највеће польске колоније у Босни премо из реконструисаних матичних књига.

У току ратних година, са изузетком прве половине 1941, број деце рођене у Новом Мартинцу сведен је на трећину, па чак и на четвртину, то јест на 20 — 44. Ратни парох Алфред Пихлер нашао се 1945. у логору, па су те године деца из Мартинца крштавана у Давору. Већ 1946. године, до последњег уписа 2. јуна, крштено је 37 деце.¹¹ Веома је умањен и број венчања, нарочито 1941 (6) и 1944 (2), а и у остале две ратне године је смањен. Знатно се увећава 1945, а до половине 1946, тј. до депатријације Польака достигао је предратни просек (21). Подаци из ове две књиге несумњиво сведоче о одсуству млађих Польака из Мартинца. Једино у 1941. години смртност у селу је на нивоу међуратног годишњег просека (40), док је у осталим годинама смањена. Специфични су узроци смрти у ратним годинама. Од 1941. до 1944. у борбама је погинуло 12 Мартинчана, с назнаком: „против комуниста у Хрваћанима“, „од партизана“, „с одметницима“, „небен заклан“ (1942), „од четника“ (1945); двојица су умрла од тројевица алкохолом („наплио се гориве жесте у војсци, у Бањалуци“); године 1943. умрло је пет, а 1944. још неколико лица од легавог тифуса.

У прве две ратне године у Раковцу се број рођене деце задржао на нивоу предратног годишњег просека (111 — 112), док 1943. године (до авпуста) има само 43 уписа, а следеће године није било увођења. Свакако је то у вези са ратним приликама и одсуством свештеника Ивана Стемена који је у Раковцу службовао од 1925. до 1943. године, а на његово место је тек 1945. дошао Драган Делак, жупник из Давора. Последње увођење рођених у селу било је 19. октобра 1945. године.

3.03. Челиновачки Польаци у току другог светског рата

На подручју Козаре, у чијем је подножју било неколико польских села, рат је почео страдањем недужног становништва да би касније прерастао у беспоштедну борбу против окупатора и домаћих издајника. И ве-

8 W. Tuszynski, n. d., 34.

9 Д. Лукач, н. д., 297.

10 Исто, 298 — 300.

11 Реконструкција Матице крштених IV на којој пише: „Оригинални свезак IV ових матица пропао је у рату године 1944, па је овај писан накнадно по казивању родитеља односно кумова.“

ћина челиновачких Пољака определила се на праву страну, па се касније с пушком у руци борила за слободу, своју и својих суседа.

Међутим, један део Пољака (у томе и неке породице из Челиновца) подлегао је немачкој пропаганди и године 1942. кренуо у Пољску.

Био је то познати, у својој замисли и остварењу, безочни подухват Немаца у току кога су депортовали пољско становништво из јоколине Замошћа (источни предели Пољске). Тај терен био је одређен као први насељенички округ у Генералном Гувернману за пресељенике из Босне (Немце — фолксдојчере и стране колонисте са немачким презименима). Заведене пропагандом, многе нестручњиве да се докопају завичаја, поједине пољске породице из Босне тек тамо су увиделе да треба да преузму још топла огњишта њихове силом отерана браће. Њихова жеља за повратком у домовину искоришћена је на најдрскиј начин.¹² Већина је одбила да прихвати понуђено решење, што је повлачило казну упућивања у радни логор.

После много патњи и страдања, поједине пољске породице су се, преко Словеније, вратиле у Челиновац, где рат није био завршен. Наиме, током 1945. и 1946. године у овом делу Посавине вођене су борбе са остацима банди.

3.04. Детлачки Пољаци у време рата

У току другог светског рата детлачки Пољаци су, не без тешкоћа, нашли прави пут — пут истинске борбе за слободу, равноправност, братство и јединство народа и народности у Југославији.

У првим месецима окупације неки од њих били су мобилисани у добровране, а само неколицина отишла је у усташке редове. Године 1943. дато је Пољацима настањеним у Детлаку оружје за одбрану села, али су га они, не знајући за сарадњу четника са окупатором, убрзо предали четницима.

У неким пољским породицама настали су расцепи у политичкој оријентацији. Тако је један од синова у породици Рехлишки био у усташама, а други је 1944. приступио народнослободилачкој војсци. Међутим, људска солидарност и осећање правде код Пољака у Детлаку нису затајили. У оближњим Осојцима, где су Пољаци живели уз Србе, Пољакиње из породице Шиме спасле су од усташких зверстава и сигурне смрти тада четрнаестогодишњу Босиљку Модић и њеног седмогодишњег брата, док су сви у селу поклани, а куће спаљене. Године 1943. Пољаци из Малице пребегли су у Дервенту и више се нису враћали у своје село. Претученог Купчака из Малице пронашао је промрзлог у снегу Србин Симо Модић и однео своју кући. У Дервенти су се ове избеглице настаниле код робака, а у наполицу су узимали земљу од добростојећих Чеха и те одличне баште обрађивали. Неки су се, као Купчак, већ тада настанили у напуштене немачке куће на периферији Дервенте. Тај долазак у град, у тешким ратним приликама, doveо је и до неколико чешко-пољских мешовитих бракова, што је затим било пресудно да ти Пољаци одбију да се врате у домовину. Изгледа да су у рату најмање страдали Пољаци у Модрану, где их је било само две породице.

Босиљку Модић и њеног брата је до kraja rata скривала пољска породица Рехлишки у Детлаку. Вршњакиње Босиљка Модић и Хелена Рехлишки, удата Лејчак, и сада се поштују као посестриме. Са породицом Шенбира, која се после рата одселила у Пољску, Босиљка Модић-Човић и данас одржава пријатељске везе и повремено размењује дарове — „милошту“.

12 J. Gumiłowski i K. Leszczynski, *Okupacja hitlerowska w Polsce*, Warszawa 1961, нарочито поглавље: Исељавање из јоколине Замошћа, 162 — 179 и посебно 163 — 164; упореди и: T. Rawlski, Z. Stapor, J. Zamorski, *Wojna wyzwolencza narodu polskiego 1939 — 1945*, Warszawa 1966, Поглавље XIV (Одбрана Замошћа и јоколине), 342 и д.

4. Репатријација југословенских Пољака у завичај (1946)

Акција за масовни повратак југословенских Пољака у завичај, о че-му је одлука донесена на скупу њихових представника половином 1945. године у Прињавору, вођена је у посебно тешким условима. Остаци четничких банди палили су куће свих активних учесника у партизанском покрету. Та чињеница могла је утицати на многе Пољаке да убрзају одлуку о повратку у Пољску. У домовину су се, осим тога, враћали „ови Пољаци”, а и представљени услови живота у ослобођеној домовини били су врло примиљиви.

Један од главних циљева постојања поменутог Савеза Пољака био је одржавање везе са завичајем и отуда, вероватно, потиче замисао и захтев, изнет приликом ступања у партизанске редове, да се босанским Пољацима, по ослобођењу земље, омогући повратак у домовину. Међутим, тај захтев и каснија одлука о повратку, изречена у име свих југословенских Пољака, били су у много чему противречни. Данас знамо да се притајена жеља за повратком јавила код многих колониста одмах по насељењу у сусрету са заосталом Босном и пред натчовечанским напорима у крчењу земљишта. Та жеља се сукобљавала са реалношћу беде коју су оставили у Галицији, Волинјској губернији, где им није било повратка, и Буковини. Тежње за повратком обновљене су после првог светског рата кад су свим колонистима ускраћене извесне до тада важеће аустроугарске привилегије. Уз то, пољски званични представници, а пред рат и Савез Пољака, посебно су истицали опасност однарења склапањем мешовитих бракова са Украјинцима у Босни, исељавањем међу Хрвате и Чехе у Славонији. Жељу за повратком појачавале су и националне несугласице домаћег становништва. Та жеља је сазрела у току рата и по његовом завршетку, када су на овом терену наставили да делују остаци банди. Колонисте у Босни још је привлачила стереотипна слика завичаја, створена под утицајем реалних или и нестварних чинилаца, као домовине и земље изобиља, удобног и хармоничног живота, што је већини исељеника замагљивало слику о остављењу беди. Веома израженој жељи за повратком, супротстављала се одлучност да се стечено сачува пред неизвесношћу онога на шта ће се наћи у завичају, појачана причама оних који су насељи немачкој пропаганди и одселили се, у току другог светског рата, на пољску територију да се оданде брже-боље врате. Осим тога, реализацију већ донете одлуке кошила су и ометала писма оних босанских Пољака који су првим транспортима отишли у отаџбину. Дефинитивна одлука о напуштању Босне и других југословенских земаља и пресељењу у земљу предака донесена је на скупу, одржаном 1. јула 1945. године у Прињавору, на коме су учествовали представници југословенских Пољака. Пона године касније потписан је међудржавни уговор о пресељењу повратника.

Пре потписивања Протокола¹ почела је, 7. августа 1945. године, на тражење пољске владе, демобилизација Пољака из југословенске армије. До краја фебруара 1946. демобилисано је укупно 415 Пољака. Знатан је

1 Протокол о исељавању Пољака из Југославије, склопљен између Владе Републике Пољске и Владе ФНРЈ, 2. јануара 1946. године, 3.

број Польака погинулих у јединицама народноослободилачке војске и страдалих од фашистичког терора² (Прилог VI).

У време између одлуке и потписивања међуратног протокола, босанске Польаке посетио је први послератни амбасадор НР Польске у Југославији Јан Карол Венде. После његове посете босанској Посавини, у Польску је отпотовала делегација од шест лица да на месту испита услове за насељавање, и то почев од количине и врсте земље, стамбених и привредних зграда и степена њихове очуваности, па до климатских услова.³ Као права извидница, уобичајена у миграцијама људи из предела њихових праћедова, делегати су се трудили да све поменуто што потпуније испитају. С обзиром на то да је пресељење польског становништва са истока на запад требало, према плану, да се обави линијом упоредника, босански Польаци, као становништво примарним пореклом из Галиције, требало је да се насеље на територију око 51. упоредника, тј. у Вроцлавском војводству. Ти предели су и понуђени делегацији, па су они нешто већи удео имали при избору микрорегије, тј. географских својстава терена. По повратку делегације у земљу, процес неконтролисаног насељавања у Доњем Шљонску није се могао спречити, па је по пресељењу босанских Польака дошло до неспоразума и извесног неповерења према ономе што су чланови извиднице говорили.

Послове репатријације Польака требало је да обави Југословенско-польска комисија, са седиштем у Прињавору. Свака породица и појединачни могли су да повезу са собом своју покретну имовину. Први транспорти са польским повратницима из Југославије кренули су у пролеће 1946, а последњи су отишли октобра исте године. Од приближно 20.000 Польака који су живели у Југославији, у Польску је тада исељено 15 301 лице, од чега 14 088 из прињаворске жупе и околине, 999 из Хрватске, 198 из Србије и 16 из Словеније.⁴ Око 4 000 Польакастало је у Југославији, од којих знатан број у национално мешовитим браковима.

4.01. Однос Челиновчана према репатријацији у завичај

Упркос примамљивим условима, из Челиновца се за повратак у домовину одлучило само неколико породица, и то углавном оних чији су се преци у Босну доселили из Галиције, а не и Буковинци. Јасно је да је на њихову одлуку да остану у Босни, кад баш сви или скоро сви њихови супародници одлазе у Польску, морало да утиче више значајних чинилаца. Такође је сигурно да је свака челиновачка породица, па и појединачна, имала посебне разлоге за останак. Међутим, може да се нагађа и остаје да се реши који од чинилаца је био најзначајнији и најутицајнији. Можда чињеница што је већина Челиновчана још увек поседовала добра имања? Или, пак, факт да су се саживели са Украјинцима у Церовљанима и домаћим становништвом — Србима? Међутим, обе те чињенице могле су под-

2 Д. Лукач, *Примадници польске националне групе у Југославији у току народноослободилачког рата*, Војноисторијски гласник 1, Београд 1970, 301 — 302.

3 S. Korzeniowski, *Repatrijacija Poljaka iz Jugoslavije*, Domašnja Poljska — Zbornik Društva za kulturnu saradnju Hrvatske s Poljskom, Zagreb 1948, 62 — 63.

4 Д. Лукач, н. д., 303.

једнако добро да утичу и на одлуку Пољака у другим местима и да их задрже у Босни. С обзиром на то да су претежно остали буковински Пољаци, може се претпоставити да је за њих повратак у Пољску мање значио него, на пример, у свести Галицијана. Генерације Буковинаца у Босни знале су из прича старијег поколења Буковину (а не Галицију) у коју су се њихови стари насељили шест и више деценија пре поласка у Босну. И, даље, можда су на негативну одлуку о повратку утицале приче о Пољској оних заведених пресељеника који су земљу својих предака упознали за време окупације, у најнеповољнијем и најнесрећнијем часу по њу. Свemu томе треба додати да су Челиновчани у међуратном периоду били подаље од пољских школа, учења материјег језика, настојања за одржавање националне свести. Осећали су се у извесном смислу изгубљеним и нису имали довољно храбrosti да на новом тлу почну све наново. Па, ипак, чињеница да су Буковинци и да су годинама били релативно удаљени од главне мase босанских Пољака важи и за њихове прве суседе у Поткозарју, оне из Доњих Бакинаца, који су се, са изузетком неколико породица, готово у целини вратили у Пољску. Веома је тешко решити: у коме степену је који од побројаних чинилаца (и неки други!) утицао на одлуку о останку и где су претегли субјективни и лични мотиви кад је очито да су само нијансе одлучивале.

4.02. Репатријација детлачких Пољака

У Пољску су из Детлака отишли: Винценти — Виско Лејчак, Анджеј Рожњицки, Антоњи Завацки, Антоњи Кульбида, Јан Рехлицки, Антоњи Палчак, Михал Жуковски, сви с породицама или делом родбине (предвајање), у вези с чим је било доста породичних неспоразума. Из Малице су отишли Пињчук, Скибињски и Купчакови, осим Карла Купчака, који се, при крају рата, у Дервенти оженио Чехињом. Било је и оних који су до последњег транспорта били на листи за одлазак да би се у последњем часу предомислили и остали у Босни, као и оних који су се купали у сузама приликом уласка у вагоне, под притиском родитељске воље.

Свакако је занимљиво питање: којим од разлога су се неки од детлачких Пољака руководили у одлуци да остану у Југославији, кад је повратак њихових земљака у Пољску био масован? Један од њих је поболевао и то је за њега било пресудно, други су се бојали сувише оштре климе и недостатка огрева у Пољској, трећи није желео да остави добро имање у Босни за невиђено у домовини; било је и оних који су стрепели „јер је Пољска вечито на удару”.

С друге стране, највише је било оних који су свакако желили да се врате на „родну груду”, према којој су деценијама носили љубав у свом срцу и ту љубав преносили на своју, у Босни рођену децу; неки су, пак, желили бар да умру у завичају. Породица која је комплетна напуштала Босну одрицала се куће и имања „у корист државе”, а највећи део покретне имовине могла је са собом да понесе. Тако су и Детлачани са собом возили коње и краве, кола, кошнице с пчелама (Купчакови су у два велика сандука спаковали 17 кошница матица), понеки и пољопривредне машине, покућство и друго. У Славонском Броду су се задржавали 2 — 3 дана јер је тамо припреман транспорт, а за повратнике је био организован лекарски преглед, ту су се купали, шишали и дотеривали.

*

У Польској су се настанили у место Болеславјец и околним селима (Болеславице, Крашевице и др.). Многочлане породице, каквих је највише било у Босни, добиле су, према броју укућана, доста и то врло квалитетне земље, а у многим домаћинствима затекли су немачке пољопривредне машине. За неколико година овладали су пољопривредом у измењеним условима, а имали су прилике и да школују децу и омладину запошљавају у индустрији. Упркос страховијама, ни за огрев није било проблема. Данас већина економски добро стоји, а поједине породице су се чак изузетно снешле. У Доњем Шљонску дошли су у додир са польским репатрицима из других земаља, као и досељеницима из централне Польске. Тако су створени предуслови за почетак процеса репопулонизације ових „польских Босанаца“ који није текао без потреса.⁵ У то време неки су пожелели да се врате у Југославију, али их је развој политичких догађаја у периоду од 1948. до 1955. у томе спречио. Данас, рођаци из Польске долазе у посету својима у Детлак, Дервенту и Прњавор, а имућнији Польаци из босанских села одлазе, истину реће, родбини у Польску.

О босанским Польцима у околини Болеславјеца биће речи о посебном поглављу.

5. Польске колоније у Босни после ослобођења земље

У току рата, а посебно после репатријације Польака, срушени су многи објекти у некадашњим главним польским селима, Новом Мартинцу и Раковцу: већина стамбених зграда, кућице у виноградима, капела, школа и продавница. Остале су поједине куће (на пример, кућа Jana Ducha у Старом Мартинцу), „польски бунар“ на прелазу из Старог у Нови Мартинац, цистерна уз темеље зидане цркве у Раковцу, виноград и парцелице „дивје“ лозе коју су обраћивали Польци у Новом Мартинцу, чији је сео-

Сл. 11 „Польски бунар“ на прелазу из Старог Мартинца у Нови Мартинац (1974)

Сл. 12 Виноград који су обраћивали Польци у Новом Мартинцу (1974)

ски атар од 1949. године у саставу Пољопривредног добра „Мотајица“ неколико палих и један обновљени споменик у Новом Мартинцу. У Ра-

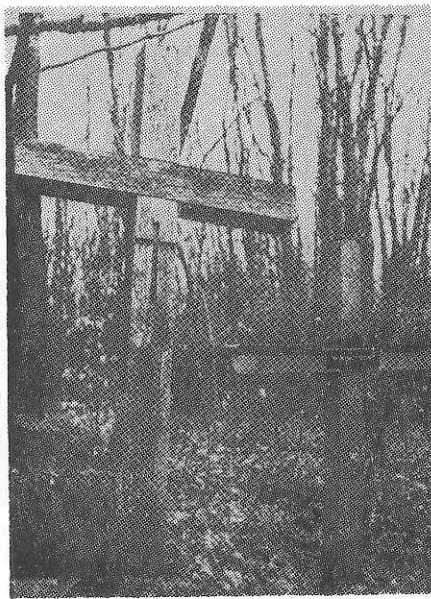
5 D. Drlića, K. Kwasniewski, *Drogi powrotny*, Odra 7, Wrocław 1961, 55 — 58; упореди и: D. Drlića, *Poljski Bosanci ili bosanski Poljaci*, Odjek 12, g. XIX, Sarajevo 1966, 10.

Сл. 13. Старији накривљени споменици на пољском гробљу у Раковицу (1974)

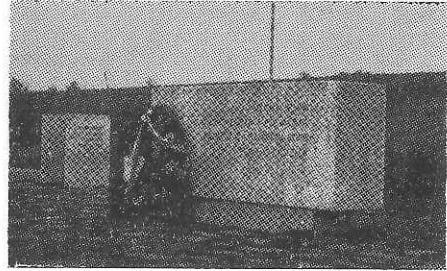
Сл. 14 Споменик са пољског гробља у Раковицу, са сликом покојника у народној ношњи (1974)

Сл. 15 Крстаче на пољском гробљу у Раковицу (1974)

Сл. 16 Гробови палих Пољака у Српциу (1974)

Сл. 17 Спомен-гробље палих у другом светском рату (1974)

ковцу је 1953. године живело још 28 домаћинстава (није означенено да су пољска), са 132 становника, а 1961. било је свега седам домаћинстава са 53 становника.

Важан историјски споменик борбе и страдања налази се у Српцу, где је гробље са спомеником Југословенима и Пољацима палим у народноослободилачкој борби, у које су пренети посмртни остаци десет двојица Пољака који су погинули у околним селима (Сл. 16, 17).

5.01. Прве послератне миграције преосталих босанских Пољака

Иако је из Челиновица отишао у завичај релативно мали број Пољака, ипак се после рата број становника у овом селу преполовио. Млади и тек ожењени, и не само они, отишли су нешто касније од других босанских колониста у Војводину. Било је то појединачно насељавање — „аутоколонизација“. Један је повлачио другога и постепено су се окупљали у Чуругу, у Бачкој. Радили су у пољопривреди, али су се и запошљавали највише у грађевинским предузетима и путовали на посао у Нови Сад на чијој су периферији тракоће засновали малу пољску колонију. Све је то, у ствари, било наставак предратних пољских одлазака у Војводину на сезонске радове, где су највише остајали на цигланама у Темерину. Почевши од шездесетих година, челиновачки Пољаци настањени у Чуругу почели су, на позив рођака, да одлазе у Аустралију, САД и Канаду. Њихов број у Чуругу се за деценију и по преполовио. О њиховом животу у Чуругу биће речи нешто касније, у посебном поглављу овог рада.

Такође од шездесетих година, једна нова миграциона струја водиће челиновачке Пољаке у Словенију, где су се са осталим Босанцима запошљавали у железари у Јесеницама. За њима ће кренути и млађе жене које су добијале посао у угоститељству и здравству да, од седамдесетих година, почну дневно да прелазе у Аустрију на рад. За многе босанске Пољаке у Словенији био је то почетак трајнијег исељавања у европске, па и прекоморске земље.

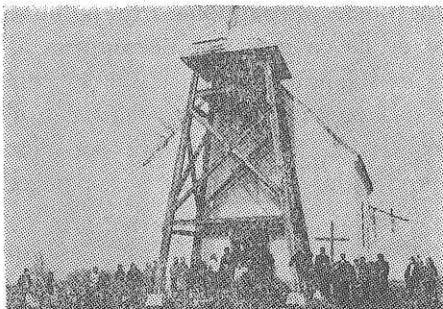
Неколико година после репатријације у Пољску владало је у околини Дервенте извесно затишје у погледу миграција. Нови, тихи и може се рећи стални процес исељавања босанских Пољака из ових села настаје после масовног одласка Босанаца у Војводину и Славонију. Тај тихи процес почео је крајем педесетих и почетком шездесетих година. Пољаци су у равничарске крајеве наше земље (Вуковар, Славонска Пожега, Београд, Крушчић, Инђија) кренули са нешто јачом украјинском струјом из Детлака и околине Прњавора. Пошли су најпре они који су били у пољско-украјинским браковима, затим они који су имали у изгледу — с обзиром на недостатак партнера у Детлаку — да склопе такав национално мешовити брак, и, најзад, оне „чисто“ пољске породице које су у родбинским односима са одсељенима. Тако су се у Вуковар одселила двојица браће Рехлиџки, Михал Карлов и Тадија Лејчак; у Београду су отишли Антоњи и Франчишек Баран, као и Антоњи Карлов. Своја имања у Босни продали су Србима из Штрбаца, који су своје место напуштали због подизања рибњака у сеоском атару.

Само су се појединци из Детлака, као Јан Рехлиџки Млађи запослили у Новом Месту, у Словенији, а незнatan је и број оних који су отишли на привремени рад у Немачку. Најзад, из Вуковара су поједини Пољаци и Украјинци почели да се исељавају у Аустралију.

5.02. Босански Пољаци у Челиновцу и Детлаку после репатријације и миграција

Док се број Пољака у Горњем Детлаку одсељавањем из године у годину смањује, у Челиновцу се у последњој деценији број становника незнатно повећао досељавањем 3—4 хрватске породице из околине.

У самом Челиновцу се годинама, па и деценијама, одржавао готово исти број домаћинстава, с том разликом што су некада пољске породице имале много више чланова. У време наших испитивања (1972) у Челиновцу је било 26 домаћинстава, а толико их је углавном од другог светског рата. Међутим, број становника је све од пре 10 година опадао: 1948. било је у селу 142 лица, 1953. године — 135, 1961. године — 114, 1965. године — 103, а 1972. године у Челиновцу је на месту било само 78 лица, јер су многи били на привременом раду у Аустрији, Немачкој и Словенији. Пописом из 1971. регистровано је истина 140 лица, од којих 135 у пољопривреди, 81 лице на поседима од 5 до 10 ha, а 12 на имањима већим од 10 хектара.¹ Према резултатима пописа из 1981, 156 становника Челиновца живело је у 28 домаћинстава (просек 5,64). На привременом раду у иностранству било је 20 лица са по три члана породице. Челиновчани су гајили краве, додуше у невеликом броју — 56 (просечно две по домаћинству), држали коње (22) и сасвим мало оваца (9), а нешто више свиња (99) и живине (517).²

Сл. 18 Челиновачки Пољаци пред капелом саграђеном 1898. године
(снимљено 1972)

Сл. 19 Група челиновачких земљорадника у грађанском оделу (1972)

Од 26 домаћинстава, у време наших проучавања, четири су била једночлана, од којих су три водиле старије самохране жене. Још неколико, истине вишечланих домаћинстава, водиле су жене. У селу скоро и није било омладине, јер су млади били на раду у Јесеницама и другде. За многе је то био само први корак да нешто касније оду даље. Само су појединци новаш зарађен таквим радом улагали у куповину пољопривредних машина и опрему домаћинства.

На 26 домаћинстава у Челиновцу било је 13 породичних презимена: Andres, Boška, Borys, Bugajčić, Drozdek, Jurasić, Kata, Košminčić, Najdeč.

1 Попис становништва и станови 1971. Укупно пољопривредно становништво према активности и полу и пољопривредници према величини земљишног поседа. Резултати за насеља и општине, Београд 1973.

2 Попис становништва, домаћинстава и станови у 1981. Први резултати (по општинама, насељеним мјестима и мјесним заједницама), Сарајево, маја 1981.

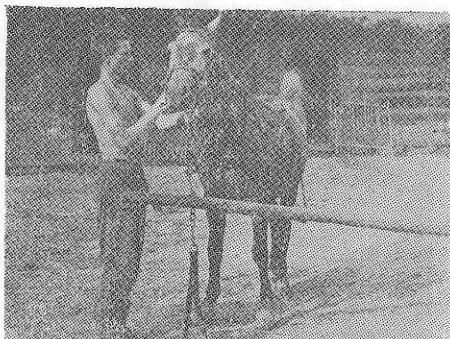
Pawlowski, Przybyla, Siek, Szpit (сл. 18 и сл. 19). Облици њихових личних име-
на, особито мушких, прилагођени су хрватским именима и српскохрватском
изговору: Franciszek је Фрањо, Andzej је Андрија, Jan је Јанко или Иво,
Grzegorz је Грегор, Stanislaw је Станко, али је и Katarzyna — Катарина.

Становници Челиновца су скоро искључиво земљорадници, на земљи-
шту ниже класе. Њихова имања, настала на крчевинама, најчешће су у
облику издвојене фарме („разбијено насеље“) код које је кућа са прив-
редним зградама у средишту земљишног поседа, док се шума налази на ободу.
Неке њиве су током деценија живота у Босни промениле власнике,
мада углавном у оквиру породице. Затим су се млади, који су имали сре-
ће да се запосле ван пољопривреде, одрицали својих парцела у корист
оца или брата и на тај начин остваривали право на дејчи додатак, а по-
сед је поново обједињаван.

Уз кућу, боље рећи подаје од ње али паралелно, налази се велика
стаја — »stodola« и свињац — »schliew«, а замисљени четвороугао затворен
је с једне стране штупом — »szopą«, летњом кухињом и настремницом за
припрему дрвета — »drewutnia«. Такође уз кућу је воћњак — »sad« и бани
та — »ogród«, а код неких и виноград — »winnica«. У воћњаку су шљиве и
крушике, у башти — кромпир, купус, пасуљ, лук, цвекла (сл. 20 и сл. 21).

Сл. 20 Кућа у среду њива настала на крчевини Бенедикта Дроздека (1972)

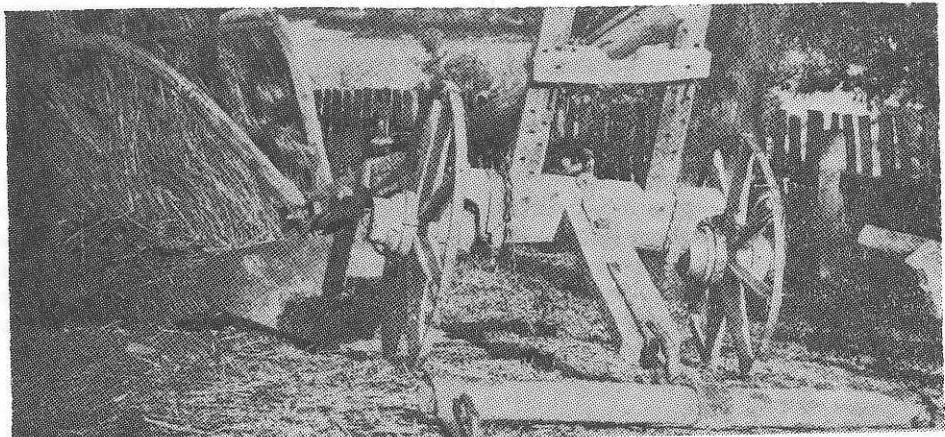
Сл. 21 Велика стаја — »stodola« у дворишту Бугањикових у Челиновцу (1972)

На њивама сви сеју пшеницу (у новије време!) и кукуруз, раж и
озас. Многи су, међутим, престали да гаје јечам и детелину. На њивама
Пољака се и данас може наћи засејано просо и хељда — »gryka«, за раз-
лику од српских њива у околини. Може се рећи да су то и данас „пољске“
културе (сл. 22—26).

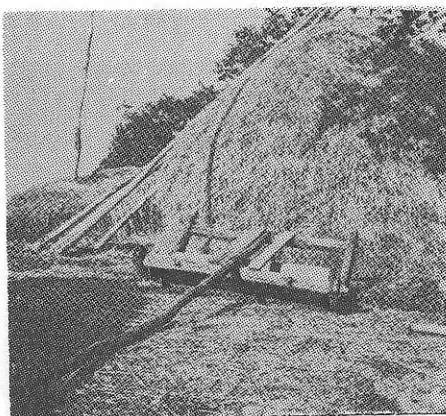
По традицији, и челиновачки Пољаци су већином гајили рогату сто-
ку. Свако домаћинство је 1972. године имало 3—4 краве, не урачунајући
у тај број јунице и телад. Није било домаћинства која није гајило бар јед-
ног коња. Данас је и број крава и број коња смањен, вероватно услед од-
сутства младих који су итекако помагали у гајењу истоце. Млеко челиновачки
Пољаци прерађују у павлаку — »śmietana«, маслац — »masło«, који топ-
љен процађују Муслиманима у Градишци, и посни сир — »twarzog«.

У исхрани челиновачких Пољака преовлађују млечни производи и
тесто као редовно јело. То су: млечна супа с ноклицама од теста, млечна су-
па с кромпиром — »borszcz«, резаниц — »kluski«, штрудле — »strudel« и кроф-
не — »ratnuszki«. Једе се углавном три пута дневно, а оброци су: доручак —
»śniadanie«, — ручак »obiad« и вечера — »wieczerza«.

Пољаци у Челиновцу доста пију, највише меку црњавину, про-
изведену у домаћинству. У току године, скоро у сваком домаћин-
ству се попије 300 до 500 литара такве ракије. Кад понестане

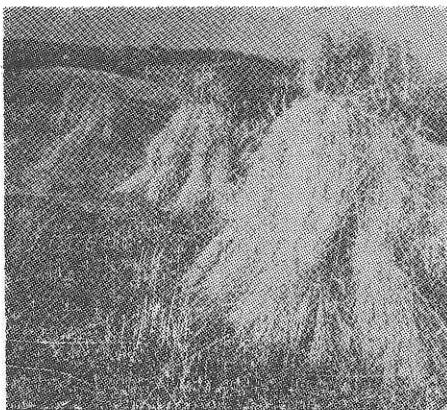
Сл. 22 Плуг — обртач у домаћинству Бугањикових у Челиновицу (1972)

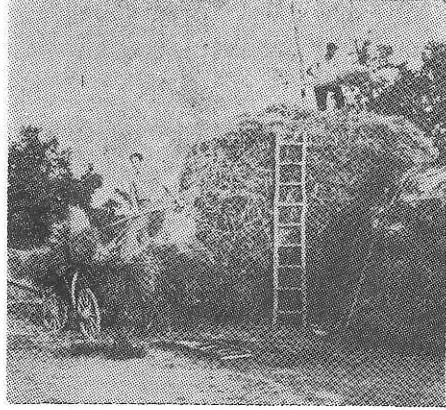
Сл. 23 Ваљак у домаћинству Бугањикових у Челиновицу (1972)

Сл. 24 Пчелињак — »pasieka« у дворишту Бугањикових у Челиновицу (1972)

Сл. 25 Слагање жита у крстине — »кора« у Челиновицу (1972)

Сл. 26 Садевање сламе у дворишту Бугањикових у Челиновицу (1972)

шљивовиће, ракију праве од проса или кукуруза — »komadara«, или од врсте дивљих кромпира, која је по њима названа »bulwa« што је забрањено. Пију и жене, а ракију понекад дају и деци (на пример, дванаестогодишњим децацима кад раде на њиви!). Према босанском обичају, ракија се пије и пре доручка, уз шолицу црне кафе. Свесни да много пију, челиновачки Польаци се шале на свој рачун, у стиху:

»Wódke pije kubkiem (blaszankiem)
Žone bije kijkiem...«

што је само парафраза босанске песмице:

„Ракију пијем лончићем,
Жену бијем кочићем...“

Жено мила, жене слатка,
За тебе је мотка кратка.“

Власници винограда имају и вина, углавном за домаћу употребу током јесени и зиме. Од седамдесетих година, нарочито од када на годишњи одмор долазе Челиновчани запослени у Словенији, Аустрији и Немачкој, у село се довози и пиво, нарочито у време жетве и разних прослава. Пиво се, инаке, сматра бОљим пићем јер нема свако могућности да се од пива напије.

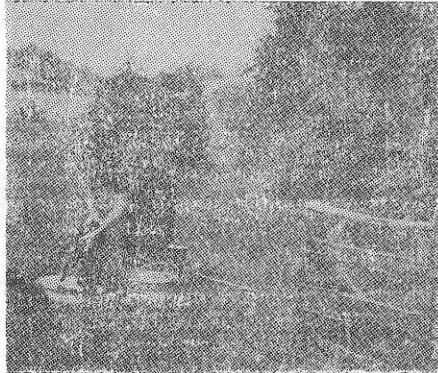
И данас се у пољским породицама у Челиновцу рађа већи број деце. За однос Челиновчанки према рађању деце карактеристичан је став једне казивачице: „Нека их буде колико бог да!“ У Месној канцеларији сам 1972. сазнао да се Польакиње и не јављају за потврду неопходну приликом одобравања прекида трудноће, док Српкиње из Церовљана, где је канцеларија, то чешће чине. Пољска деца завршавају углавном четврогодишњу основну школу и у њој немају запаженијег успеха. Мађа је осмогодишње школовање обавезно, родитељи нису били кажњавани с обзиром на удаљеност таквих школа од села. Једанаестогодишњи и дванаестогодишњи децаци се ускучују у пољске радионе, а њихове вршињакиње чувају краве.

Према традицији, старији одрасли синови траје посао ван села, а ако се ожене у Челиновцу, граде себи кућу — »chalupa«. Све куће Польака у Челиновцу имају трем, или ганак са дворашне стране — »podcień«, из која се улази у предсобље — »siń«, у коме су троја врата и степениште за таван. На спрам улазних врата за кухињу — »küchnia«, на једној страни је остава — »kótnag«, а на другој соба — »chalupa«, у којој су лежајеви, сеније — »wug« са перинама.

Први суседи челиновачких Польака, Срби, сматрају да Польакиње заузимају много виши положај него, на пример, жене у хрватским, муслиманским и српским породицама у околини. Можда је та позиција објективно боља, с обзиром на веће учешће Польакиња у расподељању заједничких стечених новцем, али је и њихов положај објективно веома тежак. Ни Польакиње не седају за сто кад су гости у куби, врло ретко ручавају са укућаним мушкарцима. Устају пре свих лежу, последње, на њима је да ураде све кућне послове, а обавезне су да раде и на њиви (сл. 27 и сл. 28)

Сл. 27 А. Бугањик с обрадицом — „коромесло“ немачког типа
(Челиновац, 1972)

Сл. 28 Испирање рубла на потоку у Челиновцу (1972)

У селу постоји само један национално мешовити брак: Пољак удовац ожењен Хрватицом. Осим тога, у суседном селу живи млада Пољакиња која се 1971. удала за Србина. Притисак саме челиновачке средине веома је снажан да се бракови склапају у оквиру своје етничке заједнице. Међутим, у последње време то је скоро немопуће јер су сви Пољаци у селу, готово без изузетка, у међусобним родбинским везама. Крајем шездесетих година, у селу је забележен случај склапања брака између брата и сестре од тетке. Све то, међутим, не значи да у Челиновцу није склоњен већи број национално мешовитих бракова, али тада супружници, по правилу, не остају у Челиновцу. Још је већи број таквих бракова кад челиновачки Пољак, а нарочито Пољакиња, оде из села у потрази за послом. Тако се шест Пољакиња из Челиновца удало за Србе, две за Хрвате, две за Украјинце, једна за Македонца. Од Пољака, двојица су се оженила Хрватицама, два Украјинкама, један Српкињом. Са онима који живе у селу и суседним местима то је укупно 18 мешовитих бракова на исто толико „чисто“ пољских, склопљених у послератном периоду.

Недостатак младих у селу, болести, умирање старијих лица утичу на своје обредног циклуса и на редуковање обичаја. Све мање се прослављају имендани, на које се некада обавезно окупљала читава фамилија. Слично Србима, који Пољаке већ деценијама позивају и примају о крсним славама, Пољаци су почели у већој мери да прослављају црквену славу — Михољдан (29. септембра) и тако узвраћају част Србима и другим гостима, прихватајући тај дан („одристи“ — проштење) као „пољску славу“.

Процес интеграције са староседеоцима је све снажнији. Још пред други светски рат, а нарочито у току и по његовом завршетку, многи челиновачки Пољаци побратимили су се са суседима Србима. Оставарили су међусобну некрвну везу, која се, међутим, наслеђује. На пример, отац казивача Михаила Буганика побратимио се у време између два рата са Србином из суседног села који је био јединац у оца. Данас Михаил Буганик сматра тог човека својим нерођеним стрицем, а он, пак, овог Пољака „синов-

Сл. 29 Чланови породице Бугањик на збору поводом освећења православног гробља надомак села (1972)

цем". Двојица других Челиновчана братимило се са Србима после рата; један од њих није имао, а други је имао рођеног брата. Склапање побратимства је увек свечан чин — пред људима, уз свећу и чашицу. Све шире интерпретација обухватила је још једну област друштвеног живота — кумство. Све више је случајева да Босанци кумују пољској деци, и обратно. Данашњи оркестар у Челиновцу — „пољска капела“ састављен је, на пример, од једног Пољака и двојице Срба.

Године 1971. било је предложено да се за пољску децу у Челиновцу организује настава материјег језика. Ту наставу не би било лако организовати, с обзиром на заиста мали број пољске деце школског узраста — било их је само седморо. Челиновчани су одбили да остваре уставно право које им као народности припада. С обзиром на њихову чврсту одлуку, изгледа да челиновачки Пољаци будућност своје деце виде некако друкчије. Иначе, језик Пољака у Челиновцу је веома занимљив. И даље се разликује, нарочито код старијих лица, „буковински“ од „мазурског“ говора. Језик младих особа је мешавина та два говора, што је и разумљиво, јер ако нису из национално мешовитог брака, онда им је мајка даљим по реклом из Галиције, а отац из Буковине, и обратно. Кад у разговору Челиновчанин не зна пољску реч за одређени појам, он је, једноставно, по зајмљује из српскохрватског језика и изговара на пољски начин. Уз то, у језику, нарочито млађег света запосленог у Словенији, све је више словеначких речи. Пољски језик, без тих додатака, чува се још у песмама и фолклору уопште. Изузев двоје-троје старијих, остали Челиновчани не

знају да пишу на пољском, већ своју оскудну кореспонденцију воде на српскохрватском језику. Па и савремене пољске текстове читају теже, изузев црквених песама. У цркви певају на хрватском, а једном или два пута годишње — и на пољском језику. Надгробни натписи били су до другог светског рата на пољском, а од тада на хрватскосрпском језику.

С обзиром на такве процесе, намеће се питање: до када и у којој мери ће се код ове групице Пољака одржати свест о свом националном бићу? До промена и до евентуалног нарастања самосвести могло би доћи ако се млади, запослени у Словенији, Аустрији и Немачкој, са уштећевином врате у село и почну да утичу на побољшање општих услова живота у њему. Ово тим пре што су старији, самодоприносом и уз помоћ општина, изградили пут до испред села, а тиме дозвели и аутобуску линију надомак ку-

Сл. 30 Бака С. Андрес шкрапти узнемиреног коња водом у којој је угашено угљевље (Челиновац, 1972)

ћа и што је 1971. почела електрификација села. Није, међутим, искључено да управо то још више поспеши интеграционе процесе међусобног прожијања челиновачких Пољака са осталим становништвом у суседству.

Према попису из 1953. године, у околини Дервенте било је 266 Украјинаца и 104 Пољака. Од тог броја Пољака, 27 су били активна лица у пољопривреди (18 мушкараца и 9 жена), а 13 их је радило у индустрији и занатству (9 мушкараца и 4 жене). Тројица су били административно особље, а пет особа су били „лица са личним приходим“. Тачно половина од укупног броја родила се у месту у коме је живела у време пописа, а чак 31 лице било је рођено у иностранству. Све то значи да се у околини Дервенте остали Пољаци различитог животног доба и да су међу њима они рођени у Југославији чинили више од две трећине; осим тога, приличан је био број оних који су после ослобођења земље добили запослење у индустрији. По резултатима пописа становништва из 1971, у Дервенти и околним насељима живело је само 56 Пољака, с тим што је један број Пољака могао бити и у оних 161 „остали и непознато“.³ Пописни подаци из 1971. и 1981. године за Горњи Детлак нису могли да се користе за ту бројно незнатну групу становништва која није посебно исказана.

Према нашим испитивањима из 1976. године у Детлаку су се као пољске рачунале четири куће: В. Лејчак (жена Пољакиња), Јан Томков, Јан Баран и најстарији Пољак у околини Дервенте Józef Rehlicki (70), пашенози и обојица удовци, а чије су жене биле „полутанке“ — Пољакиње по мајци, Украјинке по оцу. Детлачки Пољаци се данас пишу и представљају по хрватском или украјинском облику својих имена: Јузеф је Јосип, Јан је Јанко, Винценти је Винко (али и Вицек), Пјотр је Переца (али и Пејко и Петро, украјински) Владислав је Владо, Анна је Анка (али и Хања), док је Јузефа сада Јосипа (али и Јузија), а Антонија је Тоња. Сада у Детлаку има пет украјинских кућа — »haita«: Васиљ Граљук, Миљко Сивкач, Никола Жеребни, и две удовице — Настја Кавалко и Ханка Чортоломини.⁴

Пољаци који и данас живе у Детлаку имају, зависно од домаћинства, од 40 до 90 дулума земље. Владо Лејчак је недавно Србима из околине продао 45 дулума, тј. половину свог земљишног поседа. Неки од детлачких Пољака још увек имају нерашчишћене имовинске односе са сестрама и браћом који су се одселили у Војводину. У погледу земљишног поседа и имовног стања и детлачки Украјинци су у сличној ситуацији. Године 1976. сејали су кукуруз и пшеницу, садили кромпир (по 4 до 5 дулума свако домаћинство) и пасуљ; просо, од кога су спрavљали кашу и израђивали четке престали су да гаје половином шездесетих година, ражи данас гаје мање, а хељду — »hrecazka« сада у селу сеје само један Украјинац. Сеју затим детелину — »konicyzna«, као пашу за краве, скупљају траву и остављају сено за зиму. Пшеницу су све до 1950. године жели српом, а раж и дуже Од тог времена почели су пшеницу да косе. Самовезачице су се у Детлаку појавиле шездесетих година. Многи су га својим имањима искрчили чокоте и сада пред улазним вратима имају вењаке с лозом — »rusztowanie«. Гроžje, које је због учесталог града бивало све мање, последњи пут су пре рађивали у вину 1974. године. Не гаје више ни воћеве, а само понеко до-

³ Попис становништва и станова (национални састав становништва по општинама), Статистички билтен 727, Београд, април 1972.

⁴ Јубиларни шематизам Крижевачке епархије 1962.

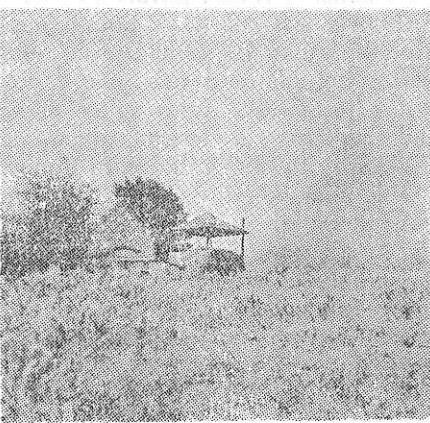
мајинство држало је још по 2 до 3 бикчића. Рибу сада на Украини лове само удицама — »wędka«. И Пољаци и Украјинци и сада гаје пчеле, како у Детлаку тако, на пример, и у Јасеницама (К. Купчак). Имају од 5 до 30 кошница. Један Пољак у Детлаку имају чак 50 кошница, али му је 18 кошница пчела угинуло. Пчеле са дрвета покупе трмком — »teremka« и пребаце у сандуке. Пошто све мање гаје житарице за каše, врло често кувају пуру — »limiszka« (украјински). Не справљају више ниражани хлеб, нити постоји потреба да више хлебова одједном пеку у хлебној пећи, јер се број чланова породице нагло смањио. Последњих година не израђују није свог, посни сир, већ млеко продају детлачкој задрузи.

Карактеристичне зидане пећи и шпорете заменили су, у послератном периоду, емајлираним штедњацима, најчешће беле боје — »biała kuchnia«. У неким пољским и украјинским домаћинствима у Детлаку нема струје, јер приликом увођења нису уплатила одговарајући новчани самодопринос. С обзиром на то да не сеју раж, нема више ни сламе — »žytna słoma«, за препокривање кровова на стајама, а цреп — »czeráp« је скуп, па одговлаче с тим послом. Донедавно су у Детлаку била два за Галицијане карактеристична сењака — »bróg«, »oborih« (један у Пољака Јанка Томкова, а други у Украјинца), али их више нема. Међутим, у Јасеницама, на периферији Дервенте, Карло Купчак је подигао два таква сењака: један за себе, а други за јо жењеног сина.

Већина обичаја је редукована, с обзиром на то да у селу живи веома мали број пристапника исте народности, посебно омладине, као и с обзиром на извесно осећање привремености боравка у Детлаку — пред евентуалну селидбу у Војводину и Хрватску. Још од ослобођења Детлачани не постављају мајско дрво — „мај“ пред девојачке куће. Од половине шездесетих година нема забава с играницама. Ни преостали Пољаци у Јасеницама и Дервенти се не окушавају чак се и не посећују, за разлику од, на пример, Чеха који се састају сваке недеље, заједнички одлазе на теферице и прослављају свој празник »Posvicení«. Млади Пољаци, колико их има у селу, живе с Украјинцима као браћа (»jaki z braciami!«), пољско-украјински бракови су све чешћа појава, а почетком седамдесетих се десило да се Пољакиња из Детлака удала за Србина, али је тај брак убрзо разведен.

Детлачки Пољаци говоре свој матерњи језик са изразито украјинским акцентом и често мешајући украјинске и, наравно, српске речи.⁵ Узрок су већ поменуте брачне, породичне и родбинске везе Пољака и Украјинца, а и због тога што кад се у селу срећну углавном говоре „руска“, јер Украјинци, наводно, само мало разумеју али не говоре пољски (»Nie wiedzą polski!«).

У Детлаку се још, додуше веома ретко, певају ове пољске песме: »Rozkwitły wiśnie...« („Процвали су вишње...“)⁶. »Kolo mego ogrodeczka...«⁷

Сл. 31 Покретна настручница »bróg« К. Купчака у Малици, код Дервенте (1976)

5 Тако ми се чини да су украјинске у њиховом говору ове речи: »čuža« — туђа, затим прицевски компаратив »bogaćeš« — богатије и сл. и да су полонизоване српске речи »jakiegos« — које било, »prud« за именницу »род« и др.

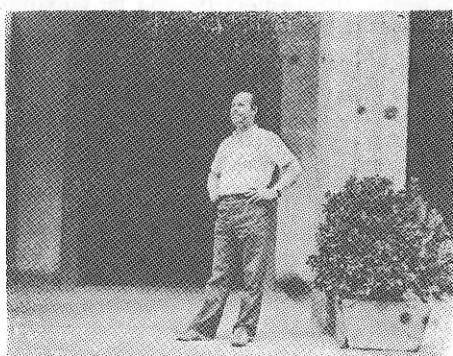
6 »Rozkwitły wiśnie, wiśnie czeresnie od slonka. U mojej milej, u mojej ljubelj uokienka ...«

(„Процвали су вишње, вишње трешње од сунца,
Под прозором моје миле, моје драге ...“) и даље.

7 »Kolo mego ogrodeczka zakwitala jabłoneczka...«
(„Процвала је јабука поред мог воћњака ...“) и даље.

(„Крај моје баштице...“), „Суја то толја ние огана...“⁸ („Чија је то њива неорана...“), „Z góry, z góry jadą Mazury...“⁹ („Јашу Мазури с гора...“). Међутим, већина Пољака у Детлаку не зна ни речи ни мелодију тих песмица.

Црква је запуштена. Једанпут годишње се у њој одржава миса на хрватскосрпском језику и само тада отпевају по неколико песама из польских молитвеника¹⁰

Сл. 32 Пољак Казимир Рехличи (40) један од двојице браће свештеника у Жеравцу, код Дервенте

љона у Босни,¹² језичке сродности и велике близине украјинске и польске традиционалне земљорадничке културе у односу на народну културу босанских староседелаца.

Неке польско-украјинске одбојности,¹¹ настале у завичају и распиривање на верско-националистичкој основи, демантовала је сеоска свакодневница, и то једним од највиших облика превазилажења групних антагонизама — мешовитим браковима. У Босни, нарочито у последњим деценијама, зближавање припадника ова два народа било је још веће, тако да се данас може говорити и о украјинизирању преосталих Пољака у околини Дервенте. Оно, свакако, није само резултат њихове малобројности на овом терену већ заједничке народноослободилачке борбе у оквиру польског бата-

8 »Czyja to rollja nje otana...« („Чија је то непоорана њива...“) и даље.

9 »Z góry, z góry jada Mazury...“

(„Дојахаше Мазури одозго...“) и даље. Ова песма забележена је и у Шљонску — J. Ligęza i S. M. Stoiński, *Piesni ludowe z polskiego Śląska*, том II, Kraków 1938, pesma 184, 258.

10 Wiesielcie sie u Pana (Zbior nauki katechizmowej), Warszawa 1955.

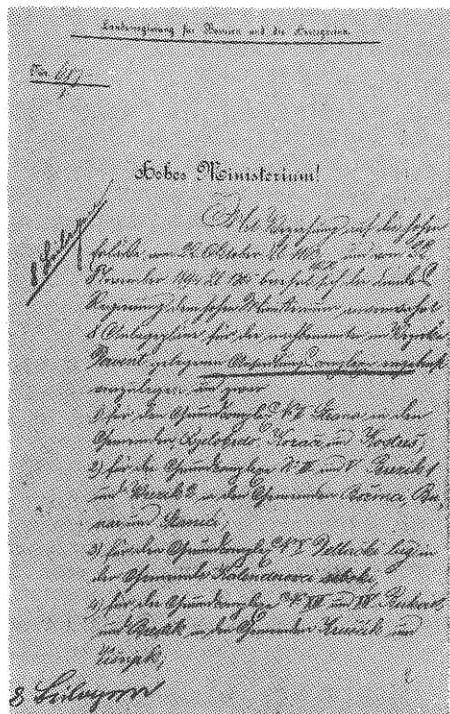
11 В. Костелник, *Под червену заставу*, Нови Сад 1971, 191.

12 Исто, 187 — 193.

III

СТРАНИ КОЛОНИСТИ У СУСЕДСТВУ БОСАНСКИХ ПОЉАКА

У суседству босанских Пољака живели су и други страни колонисти: Немци, Украјинци, Моравци, Чеси и Италијани који су на непосредан или посредан начин утицали на етничке особености и етничку културну баштину досељених и колонизованих Пољака.

Сл. 33 Насељавање страних колониста у околини Дервенте од 1894. године

Неоспорно је да су се резултати културних контаката између Пољака и представника других народа јаче испољавали ако је постојала узајамна близост у језику и култури. Интензивније културне контакте у Босни условљавало је и порекло из заједничке постојбине (Галиција) или земље привремене емиграције (Буковина, Волинија), идентичност или сличност традиција и културних испољавања, спремност за ступање у културне контакте — отвореност. Оне најтешње везе, Пољака са Украјинцима, посебно су обраћене у опису живота колониста у мешовитом, пољско-украјинском селу Горњи Детлак.

На одбијање у културном контакту утиче — осим другог језика, друге вере и другог типа културе — привилегован положај међу себи равнима, затвореност и одбојност према другима. На процесе који су се одвијали на нашем тлу, међу страним колонистима, утицали су свакако етнички стереотипи понети из завичаја (пољско-украјински антагонизми, додуше, претежно декларативног ка-

ктера), као и они оформлени у југословенским земљама. На одсуство непосредног контакта са инородним становништвом утицао је и начин планске колонизације, тј. стварања, у принципу, верски и национално хомогених колонистичких насеља на ерарској земљи.

О Немцима, као изузетно повлашћеним колонистима, који су, на известан начин, „давали тон“ и наметали стил понашања осталих досељеника, постоје само основни подаци о животу и раду до првог светског рата.¹ Публикације из међуратног периода односе се на јубилеје постојања најстаријих немачких колонија у Босни и верски живот у њима и не садрже податке о односима Немаца према другим страним колонистима.² Одсељавање Немаца после другог светског рата онемогућује увид у њихове најближе контакте с другим народима у Босни.

Нешто потпунија слика је о Украјинцима, који су са Пољацима дошли из Галиције, углавном из истих села и често повезани у етнички међувите породице; Моравцима и Чесима, који, као и пољски колонисти припадају истом типу такозване карпатске традиционалне културе и с којима су имали и ближе контакте у Волинији, а што је претходило дојаску у Босну; најзад, Италијанима који су Пољацима и другим могли бити узор за евентуално прихватање оријентације на монокултуру у ратарству (виноградарство) и сеоско занатство (зидарство).

1. Немци у *Windthorstu* код Босанске Грађишице и Калнедеровцима код Дервенте

Први досељеници у *Windthorst* (основан 1879), састављен од Доњег, Средњег и Горњег *Windthorsta*, били су из околине Хановера, Рајнске области, Вестфалије и Холандије, немачки и холандски држављани. Фердинанд Бранцингер први је купио земљу од Салихбега Ибрахимбеговића, а затим је Јохан Ернст купио земљу од Арифа Шибића. После њих су се у *Windthorst* насељили: Шумахер, Билесбах, Ман, Леман, Фридген. У ову колонију насељавали су се, према интенцијама власти, искључиво римокатолици. Нешто касније, Холанђани су прешли у Кенигсфелд, а у *Windthorst* су се досељавали Немци из Буковине (1892) и Русије (1893). Хајмфелзен нарочито истиче да у *Windthorstu* нико од Немаца није добио земљу бесплатно.³

У почетку је у колонији живело 20 немачких породица, са 80 чланова, а године 1911. било их је око 2 000 душа. Осим механичког прилива становништва и природни прираштај је био висок — 70 становника просечно годишње (рађање 100 деце, смртност 30 лица).⁴

У овој „босанској житници“, како је Хајмфелзен назива, Немци су развили узорно ратарство (»mustergültig«), уз употребу бубрива и модерних машина, сејачица и дрешкова. По његовој оцени, некадашња вредност једног јоха земље (400 к) била је 1911. троструко већа (1 200 к). Гајили су кукуруз и дуван. У стајском сточарству преовладавало је развијено говедарство, коњарство је било нешто мање заступљено, товили су велике

1 J. Heimfelsen, н. д., 58 — 67 и таб. IV.

2 F. u. J. Ostendorf, 50 Jahre Kolonie. Nova Topola (Windthorst, 1879 — 1929), Alexandrovac (Rudolfstal, 1880 — 1930) in Bosnien in Jugoslawien, Oldenburg 1930; W. J. Oehler, Als Pfarrvikar in Bosnien, Potsdam 1927.

3 J. Heimfelsen, н. д., 59.

4 Исто, 62.

свиње, док овце и козе нису држали. Немци у Windthorstu нису имали своју шуму. У селу су радиле три циглана и четири моторна млина, а постојали су предуслови и за развој прехрамбене индустрије да је место било повезано железничком линијом.⁵

У селу је 1911. године радила немачка основна школа за 230 полазника, с посебним предавањима, недељом, за одрасле. Ту је било и седиште парохије са великом црквом. Постојала је и филијала Земаљске банке, чије је седиште било у Бањалуци. У месту је стално живео лекар, али није било апотеке. Стане здравља било је задовољавајуће, али су често оболјевали од маларије. У Windthorstu је био смештен гарнизон, с аустријским батаљоном.⁶

Године 1911. немачки досељеници у Windthorst имали су босанско-херцеговачку називањност. Досељавања више није било, а многи су се исељавали у Америку. Ова добро развијена немачка колонија могла је, по Хајмфелзеновој оцени, још боље да просперира. Али, староседеоци су Немцима, наводно, претили речима: „Чекај, Швабо, једнога дана ћemo ту земљу одузети!“.

Почевши од 1894. године, у насеља у околини Дервенте долазе немачки колонисти из Галиције, Русије, Славоније и Бачке. Тако је у Календеровцима Турским било осам немачких породица, са 25 житеља, досељених 1894. из Галиције.

Према Хајмфелзену⁷, били су сиромашнијег стања а бавили су се, поред осталог и виноградарством. Исте године, у ерарску колонију Кораде населило се осам породица, са 38 Немаца из Галиције, Русије и Славоније, чији је број за 17 година увећан на 12 породица са 53 душе, које су заузимале 116 ha земљишта. Немци у Корадима били су средње имућни; држали су краве и свиње, а недостајала су им оруђа за рад. Године 1896. на 280 ha у ерарској колонији Кадар-Свилај населило се 17 немачких породица, а године 1903/1904 у Врбовац — Свилај дошло је 14 њихових породица и заузело 180 ha земљишта. За кратко време, од 31 породице са 240 житеља била је у овом насељу 41 фамилија, а досељавање је још трајало. И ови Немци су, како тврди Хајмфелзен, били сиромашни, али су земљу обрађивали модерним машинама. Године 1904. у Божинце су се населили Немци из Бачке. Било је 20 породица, са 140 душа, а за седам година њихов број је повећан на 25 фамилија, са 180 лица. Хајмфелзен наглашава да су и они били сиромашни, али да им се стање поправља с обзиром на то да користе кредите које им даје Земаљска банка Сарајево.

Овај љедовољно објективни Немац пише да су све колоније у околини Дервенте без народносних школа, а да су у Турским Календеровцима „лоши услови — неповољни за одржавање националне свести“; да у Свилају „прети опасност од славизирања Немаца и да су Немци у Корадима морално и национално упливном недирнути“.⁸ Како је управо у Дервенти, Божинцима, Горњем Свилају и Корадима био међу Немцима колонистима приличан број евангелиста, разумљиво је што је онда било значно мање национално мешовитих бракова с колонистима осталих народности.

Немачких земљорадничких колонија било је 21, највише у околини Дервенте (5) и Босанске Грађишке (4). Иако су немачки колонисти били већином католичке вере, међу пољопривредним колонистима много су бројни били евангелисти. Услови под којима су Немци живели у Бос-

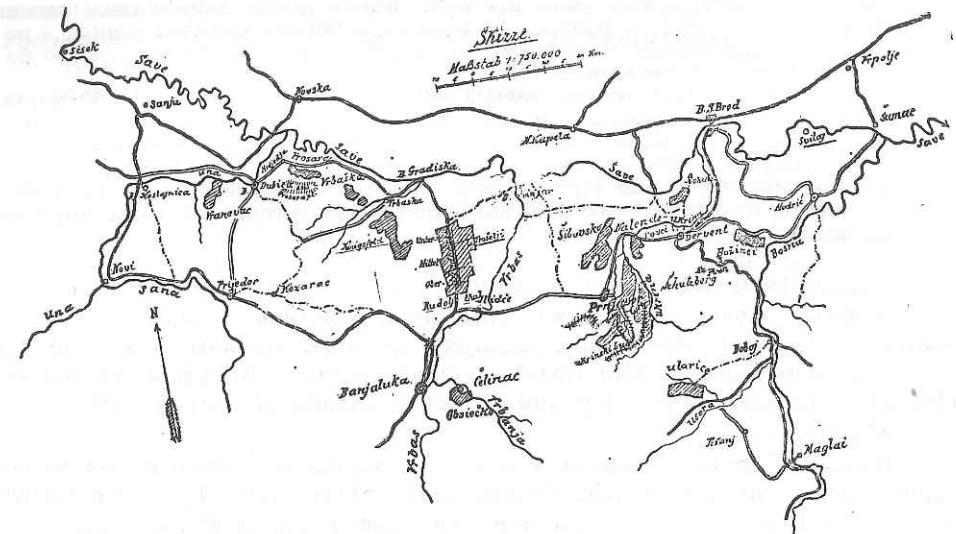
5 Исто, 66.

6 Исто, 67.

7 Исто, 75 и д.

8 Исто, таб. II и III.

Сл. 34 Скица разместаја немачких колонија у Босни, 1911 (J. Хајмфелсен)

ни били су неупоредиво повољнији од оних у којима су се нашли остали страни досељеници. Па ипак, ти претежно секундарни колонисти наглашавали су да им је у Босни горе него, на пример, у Русији, и то како у моралном тако и у материјалном погледу. Видели су себе једино као пореску „монету за поткусуривање“.⁹

2. Украјинци у Церовљанима код Босанске Градишке

Први суседи Польака у Челиновцу су Украјинци у Церовљанима, колонији основанај око 1900. године. Од Украјинаца су се први у Босну доселили војници који су у аустријској армији ратовали против Турака, а први колонисти су пореклом из истих галицијских срезова као и Польаци: Тернополь, Скалат, Рохатин, Бучач, Монастириска и Рава Руска.¹⁰ При��љиве понуде (густе шуме, заједнички паšњаци), а, с друге стране, тежак и исцрпљујући рад код пољских спахија, навели су многе Украјинце да се упуте у Босну, иако су већ имали готове пасоше и све спремно за одлазак у Америку.

До другог светског рата, уз Украјинце у Церовљанима живели су у околним местима: Срби, староседеоци и Врховци („као Хуцули међу Украјинцима“), Польаци, Немци и други. Немци евангелисти били су у ушorenom делу села, тзв. „колони“. Међу њима је било и неколико „украјинских“ Шваба: Кек, Гросмајер, Бартула — свега шест кућа.

У Церовљанима је седамдесетих година овог века живело 11 чисто украјинских породица: Кози — 3 куће, Варек — 2, Лешки — 2, Бајцер,

9 Ђ. Рejanović, *Jedan prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine*, 295; J. Heimfelsen, n. d., 11.

10 О. Биљак, *Украјинци в Босни и Славонии*, Јувилејниј календар для Украјинцев в Југославии на переступниј риц 1940, Дервента 1940, 105 — 106; Јубиларни шематизам Крижевачке епархије, Загреб 1962.

Лешчењ, Кулас и Старек — по једна кућа, као и девет национално мешовитих домаћинстава у којима је муж Украјинац. Четворица церовљанских Украјинаца ожењени су Српкињама (И. Пенчарски, В. Пенчарски, Н. Романешни, И. Кози), Хрватицом такође четворица (П. Лешчењ, И. Романешни, Ј. Верешук, Н. Старек); Польакињом један (М. Верешук).¹¹ Занимљиво је да ниједна Украјинка удата за представника других народа није остала да живи у селу. Украјинке удате за Польаке отишле су после другог светског рата у Польску. Украјинске породице одсељавале су се после ослобођења у околину Нове Градишке и Банове Јаруге, у Срем¹² и Бачку. На привременом раду у иностранству била су 1974. године двојица Украјинаца из Церовљана.

У њиховој материјалној култури много је сличности са елементима и појавама које сам забележио код Польака у Босни. Многе од тих одлика понели су још из земље матице („Галицијани“). Оне се огледају у типу дрвене куће с тресном, привредним зградама (»stajnia«, »stodola«, »bróg«), ратарској технологији и културама — раж, просо, кромпир, начину ћубрења земљишта — »lubin«, млађењу жита на гумни — »cîr«, сточарству и преради млека (гајење крава и коња; »śmietana«, »masło« и посни сир), преносу добара и транспорту (тип обрамице — »kotomeslo«, тип јарма и запреге), слично терминологији дозивања и терања стоке, преради лана и коноопље, сличности у типу ношње, као и већем неже код домаћег становништва губитку традиционалних одевних предмета у корист одеће конфекцијске израде. И у традиционалној исхрани има доста сличности (млечне супе за доручак, врсте теста — пирошике), али и извесних специфичности (врста сарме пуне кукурузним брашном, буњпуром), а нарочито кад су упитању култна јела (»kürtä« о Божићу).

Знатније су разлике у друштвеном животу и духовној култури. Ово друго свакако и због разлике у вери. Украјинци у Церовљанима су кумови са Србима, Хрватима и Польацима, али примери побратимства нису забележени. Осим украјинских, њихова деца све више носе хрватска и српска лична имена. Децу не воде на кризмање. На свадбама се најчешће пева типична украјинска песмица:

„Шумила љешчинка, Јак ше развиowała Заплакала дјевчињенка Јак ше видавала...“	„Шумила је леска Док је расла Заплакала је дјевојка Кад се удавала...“
--	---

Трећег дана Ускрса Украјинци масовно посећују гробља. Различите плодове — првине освећују на Преображење. Сваке године у мају, на дан св. Јосифа, славе црквену славу — „кирбај“.

У већини украјинских кућа у Церовљанима у којима су снахе Српкиње или Хрватице данас се говори српскохрватски.

Стари украјинско-польски антагонизми, условљени разликом социјалног положаја у завичају, а затим различитошћу празничног календара, подстрекивани верском нетрпельовошћу, нису ни до данас у потпуности превладани.

11 Слична ситуација у погледу украјинских мешовитих бракова је и у оближњем селу Чатрњи, као и у још неким насељима која, заједно с Церовљанима, чине једну грkokatoličku жупу. Од пет Украјинаца у Чатрњи само двојица су ожењена Украјинкама.

12 Р. Миз, *Дејаки пристмети традицијной материјалнай культуры та завичаји Українцев в Војводини*, Зборник радова „Традицијна култура југословјанско-руских Русинах“, Нови Сад 1971, 192 — 209; види и: Д. Дрљача, *Прилог проучавању традиционалне културе Украјинаца у Јићији* (у истом зборнику), 210 — 216.

3. Моравци и Чеси у Мачином Брду код Прњавора

Мачино Брдо је „чешко“ село скоро на периферији Прњавора. Ушorenog је типа, а шездесетак кућа је распоређено дуж једне улице. Моравци и Чеси (30 породица), као секундарни колонисти, доселили су се у Мачино Брдо из Русије 1894. године.¹³ У

Русији су, од седамдесетих година прошлог века, радили на грофовским имањима као занатлије. Пошто су одбили да приме руско држављанство (услов: прелазак у православље), Аустрија им је, чији су поданици били, понудила да се насеље у Босанској посавини.

Пореклом из Моравске (срез Босковиће) су ове колонистичке породице: Хајек, Бочек, Хорина, Стручек, Бедан, Тихи. Из Чешке су ове породице: Јанота, Матајчек, Вањек и Војтачек (овај последњи се 1925. године иселио у Америку). Осим поменутог Војтачека, у селу више нема ових породица: Сухомел, Седлачек, Шевчик, Вондра, Моравец, Зидек, које су честале одсељавањем или изумирањем. Данас је у селу 30 „чистих“ моравских и чешких домаћинстава а исто толико Мораваца и Чеха живи у меџовитим браковима са Пољацима, Украјинцима и припадницима других народа. Јер, заједно с Моравцима и Чесима у Мачину Брдо су се насељиле и неке украјинске и пољске породице (Млинарски, Жах).

Сл. 35 Чешке породице из Русије насељавају се у Босни

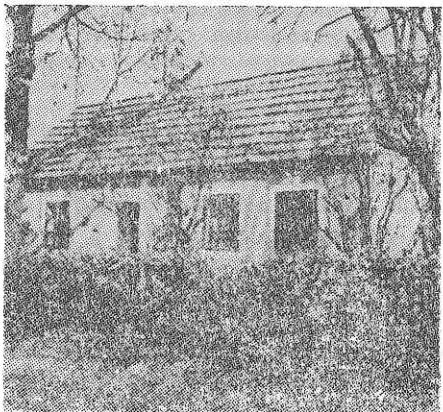
Међу колонистима у Мачином Брду говору, разликују Моравци и Чеси. Ови други, наводно, у говору развлаче — »natahiciju to«¹⁴. Брак између Моравца и Чехиње сматра се, макар и у шали, етнички меџовитим.

Чеси и Моравци у Мачином Брду били су већином занатлије разних врста: ткачи, колари, ковачи, обућари, прнчари, жицари — »drockari«. Невични ратарству, јови људи су били подложни утицајима других. На искрченом земљишту сејали су пшеницу и садили кромпир, за разлику, на пример, од Польака у селу који су сејали просо и хељду. Кукуруз су почели да сеју много касније, угледајући се на Србе. Жито су, као и Польаци и Украјинци, врли млацем — »сер«. За покривање стога сламе сту-

13 С. Поповић, Говор двају чешких насеља у Босни (Нова Вес и Мачино Брдо), Монографије Филолошког факултета књ. XVI, Београд 1967, 5; упореди и: D. Drlijača, Česi a Moravane u Mačinom Brdu, Jednota g. XXVI, č. 21, 15; č. 22, 15; č. 23, 15; č. 24, 15, Daruvar 1971.

14 С. Поповић, и. д., 116.

жи им и данас покретни кров на четири вертикална стуба — »врог«. Од Италијана у оближњем Штивору прихватили су гајење винове лозе — „директор“. Држали су и држе краве, а млеко прерабљују у »smetani«, масло и посни сир — »tvaroh«. У именима, а затим дозиљавању или терану домаћих животиња, сачували су доста старе традиције, која их спаја са Пољацима и Украјинцима. У време између два рата, подизали су тroeđe не — „ригловане“ куће.¹⁵ У народној исхрани Моравца и Чеха у Мачином Брду и данас доминирају теста и кромпир (»knedlik« разне врсте, »haluški«, »tačkrlec«, »livanci«, »dolkci«, »bandorki«, »bramborove placki«). Мајстори су за остављање свињског меса за зиму (шваргле — »ršebušt«, цигерњача с јечменом кашиом — »jitrnice«). Прерадом лана и конопље у селу су се више бавили Пољаци. Ношњом су се делимично разликовали од других колониста, на пример Украјинаца, жене — дужином сукња и начином забрађивања; мушкари одсуством кожуха и својеврсним оковратником на копчули. У домаћој радиности, Чехиње су се највише бавиле хекланjem — »hačkovat«, а Српкиње везењем (пешкира) и плетењем (приглавака).

Сл. 36 Новија „риглована“ кућа моравских и чешких досељеника у Мачином Брду (1971)

Сл. 37 Обрамица немачког типа којом се служе Чехиње у Мачином Брду (1971)

Уз девојку су и Моравци и Чеси, у прошлости, па и данас, давали мираз — »majetek«. Уз спрему је понека од девојака добијала и шкрињу за обљеног поклонца — »truhla«. На свадби, у поноћ, невести су скидали венац уз песму:

»Začnijte muzikanty
Z vesela hrat
Teď budeme nevješte
V jeneček zdjelavat...«

„Почините свирачи
Радосну песму
Да нашајо невести
Венчич ѿкинемо...“

Као што смо видели, Моравци и Чеси у Мачином Брду склапају међусобно бракове, али и с припадницима других народности с којима живе у селу. Од 26 национално и етнички мешовитих бракова за које сам прикупио податке, 14 су склопили Моравци, и то: с Пољакињама — 7, Украјинкама — 4, а по један с Чехињом, Италијанком и Српкињом. Национално и етнички мешовити бракови Моравци (8) су: с Чесима, Пољацима, Украјинцима и Хрватима — по два брака. Пољаци су, дакле, према учешталиости веза, први брачни партнери за Моравце у Мачином Брду, много више него Чеси (9:3). Остале четири национално мешовита брака у селу чине везе Пољака и Хрватице (2), Пољака и Украјинке (1) и Украјинца и Хрватице (1).

15 J. Vareka, *Lidove stavitelstvi v českých vesnicích Bosny*. Prispevek ke studiu českého jazykového ostrova, Narodopisné aktuality, r. X, č. 3, Stražnice 1973, 169 — 177.

Од обичаја, већином специфичних, нарочито се истиче »Posviceni«, драмско извођење у коме је приказан отпор верском притиску. За Божић ките смреково дрво или гранчицу — »stromčeček« и стављају у уграо собе да виси с плафона; месе култни колач у облику плетенице — »jhouski«. Покладе — »čoštatki« славе три дана. За време суше у цркви се служи миса за кишу. Женски празник, кад жене уживају народната права, јесте дан св. Кате, 25. новембра.

Село је у околини било познато по „чешкој“ музичкој традицији — дувачком и тамбурашком оркестру. На игранкама су извођена два кола — „моравско“ и „чешко“, оба као паровне игре, а играла су се и уз религиозни драмолет — »Posviceni«.

За овдашње Моравце и Чехе, боравак у Русији представљао је етапу у миграцији у Босну, што је могло утицати и на осећање њихове завичајности. Због тога, као и због њихове релативне издвојености од чешког језгра у Југославији, босански Моравци и Чеси се у знатном степену изједначавају с њима блиским суседима, што се огледа у изузетно високом проценту национално мешовитих бракова код Мораваца.

4. Италијани у Штивору код Прњавора

Италијани из Тирола (околина Трента) у Босанску посавину (села Маховљани и Штивор) досељавали су се почев од 1890. године.¹⁶ Најпре су се насељили на беглуке у Палачковцима код Прњавора, па су затим прешли у Штивор, где су добили епарску земљу. Најчешће су то били млађи ожењени људи, са децом. Са собом су донели венецијанско наречје, а данас су билингвисти који у свој говор убацују многе речи из српскохрватског језика.

Сл. 38 Казивачица С. Бурадели са сином код цркве у Штивору (1971)

вешти виноградари и зидари.¹⁷ У време између два рата многи од њих су емигрирали у прекоморске земље, а сада их је знатан број на привременом раду у иностранству (тесари, зидари), мада највише у оквиру југословенских предузећа. У Штивору је седамдесетих година живело око 80

16 D. Drlića, *Italiani in Bosnia*. Parlano il tirolese con Serbe e Polacchi, anno XX, № 11, 6 — 7; Si canta sempre »Quel mazzolin di fiori«, anno XX, № 12, 10 — 11, Rijeka 1971.

17 M. Czermiński, *Z podróży po Bosni i Hercegowinie*, Krakow 1899, 154; исти, *Kolonie polskie w Bosni* (Wspomnienia z misji w roku 1902), Krakow 1903, 54.

италијанских породица, а у Маховљанима свега 13 јер се већина Италијана из овог другог села после другог светоког рата вратила у завичај.

Као што је већ речено, били су мање вични гајењу житарица (широки српови из Тирола — »sirla«, специфичан начин слагања снопова — »kruži«), углавном без оставе за житарице. Штиворани су и у Тиролу упрезали краве у јарам, па су помоћу њих и у Босни орали земљу. По правилу, имају све виноградарске алатке (маказе за орезивање позе — »forbeze de la vigna«, шкаф — »maisteli« и буре — »botizoni«, оплетене стакленке — »bozoni«, а у подруму спремиште за вино — »caneva«).

У кући имају специфичне „тиролске“ високе колевке — »сипа«, тамне оковане шкриље — »baula«, али и сач, пећ са лончићима, домаће земљано посуђе.

Исхрана им је специфична. За разлику од суседа, једу пужеве — »lumasi« и жабе — »gana«. Познати су по спремању тиролског сира од некувањог кравњег млека — »formai«. О Ускрсу једу посебан освећени колач, шарап јајима и чоколадом — »rat benedić«.

По ношњи се не разликују од околног становништва. Раније су Италијанке одевне предмете израђивале од лана — »lin« и конопље — »caneva«. Само старије жене носе широке, дуге сукње и главу повезују црним марамама.

Терет су преносили, као и Срби, на једноставним искривљеним „обраменицама“, али су касније од Немаша преузели оне равне са додатком гвоздених ланца на крајевима. Из материјалне културе Срба преузели су јарм тельижастог облика, који се разликује од јарма који су користили Немци.

Своју спремност за преузимање елемената из традиционалне културе домаћег затеченог становништва, Италијани и данас потврђују склапањем национално мешовитих бракова. У Штивору чак девет парова живи у национално мешовитом браку, а четири или пет брачних парова одселило се у друга места. Од девет поменутих брачних веза, осам је с припадницима српског народа, а један је брак Италијанка — Хрват. Од осам италијанско-српских брачних веза, четири брака су Италијан — Српкиња, а исто толико Србин — Италијанка. Имена деце из национално мешовитих бракова припадају кругу личних имена очеве етничке припадности. Приликом склапања ендогамних бракова Италијана у Штивору, има чак узимања и у трећем колену родбине — својте. Породице су многоочлане, а контрола рађања код ових претежно добрих верника углавном изостаје.

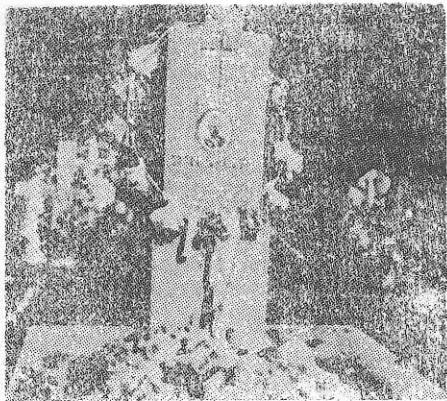
Италијани у Штивору славе имендане, затим разне годишње празнике (Божић, Нову годину, Покладе, Ускрс). На Велики петак на њивама пале ватре од лозе, врше „благослов поља“, моле „круницу“ или плате „мису за кишу“. На празник „Росарио“ долази се у Штивор на завет (Сл. 39).

Осећај за песму, па и слух, у штиворских Италијана су по традицији развијени. Главни музички инструмент у њиховој оркестру је хармоника. Од старијих игара најчешће заплешу „тиролски валиџер“, и то само уз пратњу тамбура, а стварни плес је и „koločujka“, која се игра учетворо. Од песама, две су испред осталих, она што подсећа на планински завичај: »Quel mazzolin di fiori, Che vien de la montagna...« и свадбени опроштај од мајке:

»Addio mamula, mamula mia,
Si porta via, si porta via
No vegno per mai più..«

Из старог завичаја су и успаванке и дечје разбрајалице: »Niina, nana, bel pupin«, »Anule, danile, vien de Roma«, »Merlo, cuderlo...« и друге.

Италијани у Штивору су веома непосредни и предусретљиви. У последње две деценије ови босански Италијани све више долазе у додир са

Сл. 39 Окићени италијански гробови за празник Свих светих у Штивору (1971)

чарству и замецима локалне индустрије. Сличност са Украјинцима у старијој архитектури, ратарској технологији и културама, сточарству и преради млека, традиционалној исхрани, преносу добара и типу ношње понали су, вероватно, из Галиције и Буковине, где су живели у мешовитим насељима. На Моравце и Чехе у Мачином Брду, некада претежно занатлије, Польаци су утицали поглавито у гајењу старијих култура: проса, лана и конопље, и у њиховој преради, док је у исхрани могло бити узајамних утицаја још у Волинији. Од Италијана у Босни Польаци су преузели гајење винове лозе, а можда и неке сеоске занате (на пример, зидарски), којима нису били вични.

Мешовитих бракова припадника польске народности са римокатоличким Немцима у Windthorstu и у селима крај Дервенте свакако је било, упркос многим сметњама. У Windthorstu Немци су претежно примарни досељеници из северне Немачке, а незнатај је био број секундарних колониста из Галиције и Буковине, Бачке и Славоније који су у Босни настојали да се изједначе са својом „немачкијом“ сабраћом. Повлашћени положај Немца у Босни, из кога су касније произиле социјалне разлике, није погодовао склапању већег броја мешовитих бракова са мање имућним страним колонистима у суседству. Неки од челиновачких Польака били су, на пример, слуге код Немца у Windthorstu. И број мешовитих польских бракова са Италијанима ограничен је из сличних узрока. Најзад, за све национално мешовите бракове важи да лица која су их склопила чешће напуштају матичну средину, вероватно да би избегла притисак једне или друге стране. То се десило и са особама польске народности у мешовитим браковима са Немцима и Италијанима када су они, после другог светског рата, напуштали Југославију.

Сасвим друкчија је ситуација у погледу брачних веза са Украјинцима, са којима су Польаци заједно живели у Галицији и Буковини; Морав-

својим земљацима, посебно ловцима из Италије који обилазе прњаворске терене, или путовањима у завичајне тиролске крајеве.

Од страних колониста у суседству, босански Польаци су преузели нека културна добра, што је и природно. Многима су пренели део тековина своје културе, али је то теже утврдити, јер су се њихови непосредни суседи — Немци из Босне и Италијани из Маховљана — после другог светског рата одселили из наше земље.

Утицај имућнијих Немца на остале досељенике, па и на колонизоване Польаке, посебно је био јак у механизацији ратарства, стајском сто-

цима и Чесима са којима су, извесно време, били настањени у Волинији. Польско-украјински бракови су посебно чести у Горњем Детлаку, док је у Церовљанима само једна таква веза, али уз напомену да су се управо те породице, у послератном периоду, највише исељавале у Славонију и Срем. Према учесталости веза, припадници польске народности, више Польакиње од Польака, први су брачни партнери за Моравце у Мачином Брду, уз напомену да одавде, после другог светског рата, није било повратка у завичај ни масовнијег пресељавања у равничарске пределе наше земље.

and the $\mathcal{M}_n$ are closed under multiplication by scalars. This shows that $\mathcal{M}_n$ is a $\mathbb{C}$ -vector space.

Since $\mathcal{M}_n$ is closed under addition and scalar multiplication, it is a subspace of $M_n(\mathbb{C})$.

Finally, we show that $\mathcal{M}_n$ is a maximal subspace of $M_n(\mathbb{C})$. Suppose there exists a subspace $\mathcal{N}$ of $M_n(\mathbb{C})$ such that $\mathcal{M}_n \subsetneq \mathcal{N} \subsetneq M_n(\mathbb{C})$. Then there exists a matrix $A \in M_n(\mathbb{C})$ such that $A \notin \mathcal{M}_n$ and $A \in \mathcal{N}$. Since $A \notin \mathcal{M}_n$, there exists a column $x \in \mathbb{C}^n$ such that $Ax \neq 0$. But since $A \in \mathcal{N}$, we have $Ax \in \mathcal{N}$. This contradicts the fact that $\mathcal{N}$ is a subspace of $M_n(\mathbb{C})$. Therefore, $\mathcal{M}_n$ is a maximal subspace of $M_n(\mathbb{C})$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal subspace of $M_n(\mathbb{C})$ and therefore a maximal $\mathbb{C}$ -vector space.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

Thus, $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space and therefore a field extension of $\mathbb{C}$.

Since $\mathcal{M}_n$ is a maximal $\mathbb{C}$ -vector space, it must be a field extension of $\mathbb{C}$. Therefore, $\mathcal{M}_n = \mathbb{C}$.

I

ПОЉАЦИ У ХРВАТСКОЈ (1900 — 1977)

Осим у Босни, Польаци живе још у Хрватској, и то углавном у дијаспори.

У Хрватској није било организоване колонизације овог живља. У прошлости су припадали трима основним друштвеним слојевима: интелектуалцима, радницима и земљорадницима. Први слој се регрутовао деломично од људи који су после јануарског устанка 1863. исте и следеће године избегли из Краљевине Польске и нашли се привремено у Загребу и о којима, као појединцима, постоје драгоцене подаци у фондовима Архива Хрватске, уз напомену да су неки прогоњени устаници одлазили из Загреба у друге земље. Други део овог слоја польских интелектуалаца чинили су чиновници који су се до завршетка првог светског рата запошљавали у свим већим местима у Хрватској. Польских радника, нарочито ткача, било је после првог светског рата у многим градовима широм Југославије, а у Хрватској — у загребачкој Фабрици трикотаже и текстилној радионици „Лана“, затим у Загорској творници вунених тканина у Оросављу, где је радило 70 Польака, док је неколико било запослено у Фабрици „Преслица“ у истом месту.¹ Већи број чиновника Польака напустио је југословенске земље у току и после првог светског рата, а польски радници су одлазили из наше земље после 1939. године.² Слој польских земљорадника у Хрватској чине они претежно галицијски сељаци који су се доселили у нашу земљу почетком овог века, када је јењавала и најзад обустављена колонизација Босне. Због тога су они куповали имања у хрватском делу Посавине и ту се насељавали. Друга група су пресељеници из Босне у Славонију, који су се после парцелације 1930. године насељавали у околи-

1 Индустрија вунених тканина у Забоку, својим актом 01-70 од 4. марта 1971, одговара аутору „да у подuzeћу не ради ни један радник польске народности, већ су сви који су својевремено радили, напустили подuzeће и одселили.“

2 S. Kotzeniowski, *Repatrijacija Poljaka iz Jugoslavije*, Današnja Poljska — Zbornik Društva za kulturnu saradnju Hrvatske s Poljskom, Zagreb 1948, 62 — 63.

ни Напица, Доњег Михољца и Славонске Слатине. У оквиру најновијих миграција, Пољаци из Босне прелазе у околину Нове Градишке и у Вуковар.

Пољски досељеници у Славонију потичу, као што је већ речено, из Галиције, из истих срезова из којих и босански колонисти. После првог светског рата, Пољака је највише било у срезу Брод (983), али је њихов прави број и тачно одредиште било тешко утврдити због различите методологије каснијих пописа становништва. Знатан број Пољака земљорадника из Славоније преселио се после другог светског рата у Доњи Шљонск, заједно са главнином босанских Пољака.

Данање, иначе малобројне групе пољских земљорадника у Хрватској било је прилично тешко открити. Иако сам 1971. боравио и распитивао се за Пољаке у новоградицком Архиву и жупи, а затим и у бродском Музеју Посавља и Жупном уреду, нисам о њима добио никакве податке јер их архивисти и свештеници нису водили као посебну групу, попут Чеха и Украјинаца. Тек анкетом коју сам касније упутио мањим месним уредима у насељима за која сам оправдано претпостављао да у њима још увек има пољских домаћинстава, добио сам неке потврдне одговоре на своја очекивања. Тако сам 1974. године испитивао мање скупине Пољака у Старом Петровом Селу, где живе уз домаће хрватско становништво и, такође, досељене Чехе, и у Канижи где су настањени уз домаћи живаљ и Украјинце с којима су заједно дошли у Хрватску. Код једних и других забележио сам приличан број елемената пољске традиционалне културе, додуше знатно редуковане.

1. Пољски досељеници у Старом Петровом Селу

У Старом Петровом Селу, као и у његовој околини, живи данас више пољских породица, чији су се преци доселили у наше крајеве почетком XX века. У овом насељу најбројнија је породица Karasz (5 кућа, и то: Валентин, Иван, Антун, Мијо, Владо),³ затим Denis (4 куће: Павао, Петар, Иван, удовица Манда с Јањом), Trava (3 куће: Иван са женом Софијом, Антун, Владо), Rachwall (3 куће: Владо, Фрањо, Иван), Fallandus (3 куће: Антун, Агнеза, Јосип), Bratek (3 куће: Мијо, Петар, Стјепан), Tworek (2 куће: Антун, Иван),⁴ Wollak (2 куће: Фрањо, Станко), Blakalla (2 куће: Фра-

³ Отац казивача Валентина Карапша (78) дошао је у Старо Петрово Село из места Brzeska Wola, срез Lancut, где је рођен. У Старом Петровом Селу затекао је Фрању Дубијела, а вероватно и Холодија и многе Чехе. Дубијел, који је био из суседног места у Пољској, много му је помогао да се снаже. Стари Карапш, мада ткач по занимању, купио је у Славонији девет јутара земље, а и остали досељеници из Пољске куповали су земљу и уз њу кућу. Радио је свој занат, израђивао домаће платно, али и обрађивао земљу. Умро је од астме. Његова жена, такође из Brzeske Wole, девојачко презиме Коза, умрла је 1948, у 83. години. Никако није могла да научи наш језик („Ко ће старог вола научити да тегми кола!“ — каже њен син).

⁴ По речима Pauline Tworek (71), рођене Cholody, њен отац се 1900, у својој 25. години, доселио у Славонију. Рођен је у селу Chwałowice, срез Tarnobrzeg, у близини Sandomierza, а одатле му је и жена, која се за њега удала у својој 15. години и чије је девојачко презиме Scipien. У том селу и данас живи породица истог презимена. У Славонију су се доселили с четворо деце, а имали су их касније укупно дванаесторо (6 синова и 6 кћери), од којих се информаторка родила последња, наравно у Старом Петровом Селу. Синови су поумирали. Иначе, Славонију су Пољацима у завичају хвалили као ретко насељен крај са доста земље.

њо и његов ожењени син у посебном домаћинству), Kollodziej (2 куће: Чеслав, удовица Анђела), а затим по једна кућа: Dubiel (Виктор), Baniak (Јозо), Staroń (Станко), Pniak (Фрањо), Wasung (Јосип), Tarniecki (Иван), Kulić (Владо), што укупно износи 35 кућа. Један од најстаријих пољских досељеника у Старом Петровом Селу и оближњим насељима (Врбова, Горњак, Годињак, Црноговци Доњи, Остри Врх, Штвица), јесте 87-годишњи Иван Траба, који је рођен у Польској.

Све до 1951. године Польаци у Старом Петровом Селу нису имали ју-
гословенско држављанство. И између два рата и за време такозване Независне Државе Хрватске водили су се као странци и плаћали таксе за свој боравак у нашим земљама. Већина је служила редовни војни рок, а држављанство ипак није добила. Године 1946. у Польску се из Старог Петровог Села одселило девет породица: Cybiniak (3 домаћинства: Леополд, Петар, Џипријан), Zięba (Стано), Пален (Јасиек), Билецки (Иван, узвари Јонек), Karasz (Мијо), Фаландус (рођак Антуна Фаландуса) и Панко (Иван).

Као и затечено хрватско и сасвим малобројно српско становништво, и Польаци су у Петровом Селу вожили као земљорадници, за разлику од досељених Чеха, који су већином били мајстори занатлије. Мање имућни Польаци радили су за надницу код Чеха. Као су у питању ратарске културе, Чехи и Пользи су се истичали гајењем кромпира, па су их староседеоци звали „кромпирашима“. Они пак, истичу да су домаће Славонце научили да саде кромпир. Иначе, у селу је било домаћина који су и по 36 кола кромпира остављали у штагаљ — »stodolu«. Кромпир су од њих откупљивали муслимански трговци из Босне, који су ради тога долазили у Старо Петрово Село. До првог светског рата, већина Польака и Чеха у селу служила се млаџијима — „цеп“ приликом вршења жита. Причало се, на пример, како су једном, на тај начин, двојица успела да овршу целу „копу“, тј. 10 снопова жита. Већина домаћинства имала је »sieczkę« за сламу, а скоро у свакој кући био је и жрванј — »żarło«. У време између два рата та оруђа су Старом Петровом Селу све више излазила из употребе, а после другог светског рата њима се више нико и не служи. С друге стране, све до краја првог светског рата, нико од досељених Польака (и Чеха) није имао виноград. У међуратном периоду, почели су да купују у почетку мање парцеле под виновом лозом, а касније и веће, тако да данас готово ниједно пољско домаћинство није без лозе. Раду с лозом научио их је један старији Приморац у Петровом Селу — неки Кришковић. Скоро сви имају и баште.

Сва пољска и чешка домаћинства гајила су краве и коње. Тако су Карапшеви држали осам крава, четири коња и два ждребета. И данас свако домаћинство има краве, понеко и коње, свиње и кокошке, али и овце. Држање крава у већем броју омогућило је предузимањем Немцу Hettmanu Wenteseu да у Старом Петровом Селу, у међуратном периоду, отвори млекару у којој је запошљавао неколико радника. Његов зет Schimacher је тај погон проширио и модернизовао и дао посао већем броју радника. Међу њима је било и Польака, од којих неки и данас ради у великој млекарji у месту.

Иако се може рећи да је већина пољске деце остала на земљи, ипак су се овдашњи младићи и девојке више школовали него, на пример, њихови земљашчи који живе у Босни. Од анкетираних, један младић је завршио зидарски занат (у Славонском Броду), а други аутомеханичарски занат и сада ради као ауто-превозник. Од девојака, две су завршиле гимназију, једна медицинску школу (у Сарајеву), једна учитељску школу, а затим хуманистичке студије. У неким породицама школовала су се сва деца, подређујући тој вредности сва остала добра, као што су нова кућа, већи земљишни посед и др.

Традиционална пољска склоност и спремност за обраду дрвета, огледа се у чињеници да је један од досељених Пољака, половином шездесетих година отворио пилану у месту, која изврсно ради с обзиром на интензивну индивидуалну стамбену изградњу последњих деценија. Куће у Старом Петровом Селу највише подижу радници који су на привременом раду у СР Немачкој, Норвешкој и Холандији, као и повратници из тих земаља.

У народној исхрани Пољака у Старом Петровом Селу задржало се много карактеристичних јела из завичаја; прихваћена су нека „славонска“ јела, а пољска (и чешка) кухиња утицала је у понечему на уобичајену исхрану домаћег становништва. И данас се у пољским кућама у свакодневној исхрани у великој мери користе разне врсте каши: јечмена, хељдина — »hręczka«, преливено растопљеним маслацем; јечмена каша и просо, тј. „ситњара“ припремају се и на млеку; осим тога, јечмена каша кува се данас и у екстракту пилеће чорбе уз додатак кромпира, а затим першгуна, бибера и других зачина. Каши у исхрани домаћи живаль не прихвата, па ни Хрватице које су у мешовитом браку с Пољаком. Иначе, велике количине кромпира у исхрани једна су од основних одлика пољског и чешког начина исхране у месту. Кромпир се ставља и у хлеб, који у неким домаћинствима припремају само једногут недељно, и то 4 — 5 већих хлебова. Кад у току седмице понестане хлеба, онда се јелима додаје више кромпира, или се јод теста припреми неки — »placek«. У кућама Пољака на столу су веома често ташке — »riegelki« са сиром, купусом (слатким и киселим), а и код Чеха исто јело које називају — »tačkrlie«. Ташке је прихвалило и староседелачко становништво, али их, на пример, Хрватице праве само с неким зеленим. И »borszcz« је јело карактеристично за Пољаке у Старом Петровом Селу, и то онај прављен на два начина: редак — »rzodki«, који се припрема на месу (комад кобасице или сланине, мало ребара) на крају зачињен павлаком — »śmietana« и »probrawiony borszcz« без меса, али и без поврћа, зачињен запршком. Овај други боршћ је, по обичају, припреман петком. Од чорби, кувају и чорбаст купус — »karuśniak«. Зими су била уобичајена три оброка: »śniadanie«, »obiad« и »wieczerza«, а лети и поподневна ужина — »podwieczorek«. За доручак, око 8 сати, имали су један од два поменута боршча, за вечеру најчешће (и данас) кисело млеко с гњеченим кромпиром — »kwaśne mleko z głuczonątkami kartoflami«, а за поподневну ужину лети — посни сир с насећеним младим луком (»baliki z cebulką«) и павлаком. За пост су се увек припремале веће количине сира. Он се спровјао од киселог млека, које се подгреје, затим стави у платну врећицу, притисне каменом и после суши на сунцу, покрiven крпом. У време између два рата, насушили би у домаћинству по 50 — 60 таквих сирева и као зимски — »suchy syr« јели за вечеру. Посни сир — »twaróg« јели су, као што је већ поменуто, свеж, са додатком лука и павлаке. Купус за зиму киселили су као и домаћи Славонци, а за јело су га припремали као староседеоди — са сувим ребрима и кобасицом исеченом на колутиће. Иначе, куће Пољака су се одликовале и тиме што је у свакој било јабука, крушка и шљива осушених за зиму, од којих се обавезно празио компот.

Ношња Пољакиња се за 75 година од насељавања углавном изједначила са начином одевања Славонки у Старом Петровом Селу. Међутим, најстарије Пољакиње носиле су све до своје смрти посебну јодећу из завичаја, односно понеки карактеритичан детаљ ношње или накита. Тако је мајка Валентина Карапша обавезно нојила медаљон о врату — „шкапулар“ с ликом Богородице, с једне стране, и Исуса, с друге стране.

Код Пољака настањених у Старом Петровом Селу треба, пре свега, истаћи бројност деце у свим анкетираним породицама. По традицији, ћерке удајом одлазе из куће, а и млађи синови женићбом. Кћери су добијале мираз и спрему — »wianie«, синови обично њиву. Рано обудовела кћер враћала се у родитељску кућу. Уз индивидуалну породицу с великим бројем деце (7 — 12) живела је често и саможрана мајка једног од супружника, понекад и обе. Тамо где је било много кћери, а мали иметак, отац није могао баш много да даде »на wianie«, по готову не најмлађој кћери. У Старом Петровом Селу Пољак је био принуђен да кћер »wianiuje« по славонском обичају, па је уз спрему давао и комад земље, што је све било

претходно утврђено. У Пољској, како саопштавају казивачи, таквог додира варења није било, бар у време између два рата. Невеста је, по славонском обичају, сама израђивала или би јој родитељи купили много прекривача, „фиранки“, постельине и других „крга“, а осим тога купован је и намештај. Девојци која се удаје у град даје се углавном новац да тамо купи она што је по градској моди.

У славонској средини лична имена досељених Пољака знатно су се изменила и прилагодила хрватским облицима. Промени је подложан како њихов основни облик тако и именовање од миља: Janina је Иванка, Stefania је Штефица, Maria је Мара (али и Mania), Józef је Јозо, Stanislaw је Станко, Wladyslaw је Владо, а ту су и за Пољаке новија мушки имена Мирослав и Драго.

Од Пољака у Старом Петровом Селу забележио сам приличан број лирских песама, као и неколико оних с патриотским садржајем. Неке од њих Пољаци су донели из завичаја притом досељавања, неке су казивачи чули и запамтили од рођака који су у Славонију долазили из Америке, а појединачне песме пренете су из Пољске у међуратном периоду притом узајамних породичних посета. Најзад, неки су информатори научили песмице из књижница и часописа који су сасвим ретко стизали у Славонију. Једна од оних најстаријих песама, које су вероватно донели из домовине, забележена је од Pauline Tworek (данас 71 година), а она ју је научила од своје мајке. Запевају је понекад на свадби или кад се скупи више Пољака на једном месту. Занимљиво је да је карпатске провенијенције:

»O, góralju, co sie smusisz,
Czemu towoja blada twarz
Ty o Tatrach cigle myslisz
Cóz ja widze w sercu masz...«

„O, планинче, што си тужан
Зашто ти је лице бледо?
О Татрама стално мислиши
Ти у срцу нешто носиш...“

Од америчког Пољака Szelite, који је 1938. године боравио у Старом Петровом Селу, иста казивачица је научила песму у којој се такође говори о растанку и поновном саставању: »Siostro moja złota / Ty stoisz zawsze w mej ramieci«, што у преводу значи: „Златна моја сестро / Увек си ми на памети...“. Следећа песма (»Piekna nasza Polska cala...«), Лепа наша Пољска цела...“), као и оне о Бартшу, Кошћушку, Килињском (»Majster Jan Kiliński nie nosił kontusza...«), („Мајстор Јан Килињски није носио опртак...“), затим химна (»Boże, coś Polske...«), („Боже, што Пољску...“) и песме (»Nasze male żołnierzyki...«), („Наши мали војници...“). Песма о изгубљеној кћери и усвојеном младићу дошла је вероватно преко школованих у Пољској у време између два рата или су их казивачице научиле из песмарница. Забележио сам и шаљиве краковске песмице (»Jestem sobie Kłakowianka, hu-ha, hejże-ha...«), „Ja сам Краковљанка...“), коледарске (»A wzoraj wieczorem...« („А синоћ...“), успаванке »A, a, kotki dwa...«), („А, а, мачета два...“) и неке питалице (на пример о жени краља Јагела).

И Пољаци, као и Чехи у селу, радо су ишли и одлазе на забаве на којима се свира и игра. За домаће становништво (хрватско и српско) тврде да радије иде тамо где се пева, на пример она славонска: „Oj, đivevojko, dragaj dušo moja...“

Мешовити бракови Пољака и Чеха са староседеоцима, као и међусобно узимање представника те две народности — општа су појава. Тако су, на пример, двојица Пољака у селу ожењена Хрватицама (обојица са презименом Карап), један Српкињом (Денис), један Мађарицом; осим тога, двојица Пољака су ожењена Чехињама (обојица из породице Trąba), свега шест бракова. Осим њих, представници младог поколења Пољака из Старог Петровог Села заснивају, скоро искључиво, брачне заједнице са Хрватима, што је и разумљиво с обзиром на то да је то већински народ у СР Хрватској и у самом месту, а и исте је вере као Пољаци, што за њих није без значаја. Тако се четири кћери већ помињане Paulina Tworek удаје за Хрвate, један од двојице синова ожењен је Хрватицом а другом је

вереница Хрватица, што је само у једној породици шест хрватско-пољских и пољско-хрватских бракова. Истиче се да су све то успели бракови („Хрвати су добри људи!“ каже Паулина Творек), а разводи бракова у селу су, на жалост, веома чести.

Пољаци су од самог досељавања посећивали исту римокатоличку цркву са Хрватима и Чесима, што је свакако утицало на касније потпуније међусобно зближавање. Нису имали свог свештеника, али је миса и тамо, све донедавно, била на латинском језику, а проповед понекад и на пољском и на чешком језику.

Пољаци у Старом Петровом Селу одржавали су до другог светског рата везе са рођацима у Пољској и Америци. После другог светског рата те везе су обновљене и проширене тиме што их Пољаци из Славоније сада одржавају и са земљацима који су, као репатририци отишли у Доњи Шљонск, као и са синовима и кћерима недавно одсељеним у Америку.⁵ Могућно је да у контактима с америчким Пољацима дође и до извесне реполонизације, али само незнатног дела, недавно одсељених и у доброј мери похрањених славонских Пољака.

2. Пољски досељеници у Канижи

У Канижи, код Славонског Бroда, живи данас 10 пољских породица у којима ниједан старешина домаћinstva није млађи од 56 година. То су ове породице: Samanowski (Иван, 56), Zarynkiewicz (Станко, 63), Gieža (Стјепан, 59), Rajaczkowski (Иван, 57), Źeliński (Франо, 58), Cwieliewicz (Марија, 79), Smoliński (Станко, 68), Pleszniak (Фрањо, 61), Gabryszewicz (Паво, 68) и Kamiński (Јосип, 61). У иначе великому насељу, ове породице нису окупљене на једном месту, што унеколико указује и на начин њиховог насељавања. Прве четири побројане породице живе у такозваном Мићанском крају, следеће две у Сокаку (Улица Мије Музеке), а преостале четири у такозваном Другом крају села.

Најстарији људи у селу сматрају да се од Пољака први у Канижу доселио (1902. године) Michał Gabryszewicz Мијо, и то из Ченстохове.⁶ У исто време, појавио се у селу и Украјинац Иван Краси, коме се Канижа веома свидела, па је давао огласе у галицијским новинама и позивао земљаке да долазе у Славонију, где је земља јевтинија и где домаћи живљај има по једно, а највише двоје деце. Тако је, почевши од 1904. године, у Канижу дошло више украјинских и пољских породица из Галиције, где су, на пример, у селима Вирлив и Зборив, срез Złociów, живели заједно. Дру-

5 Тако је већ поменута R. Tworek године 1973. посетила кћерку, која се, с мужем Хрватом, из Славонског Бroда одселила у Америку и сада живи у месту Лора Ин (Охајо). Тамо се њена кћи спријатељила с многим Пољацима, ранијим досељеницима из завичаја и других земаља, који су углавном добрг имовног стања. Раде у фабрикама, али је много и оних који имају своје фарме. Приликом великих пољопривредних радова долазе им у помоћ Пољаци и Југословени из околине. Културни живот тамошњих Пољака добро је организован: имају своје домове културе, радио-програм, штампу, припремају позоришне представе, али је све то мањом у оквиру приватне организације.

6 Габриш у Пољској није био земљорадник, па су њега и његову породицу овде звали господом — »rapowi«. Био је без руке, коју је изгубио на послу радећи у Пољској као надзорник циглане. По доласку у Славонију, у Канижи је купио 17 јутара земље и кућу, коју је касније више пута преправљао.

ти део досељеника у Канижу је из још неких села у околини Злоћова, а неки су из близине Кракова (Pollesie Dębowe). Са осморо и десеторо деце и на 2 до 3 јутра земље, Пољаци и Украјинци у Галицији врло су тешко живели. У Славонији су за новац од земље продате у завичају — 10 дуката (12 стотина форинти, како кажу) куповали и по 12 јутара земље, кућу и уз њу штагаљ и друге привредне зграде, а често и краву. У то време много старијих хрватских домаћинстава напуштало је Канижу, јер су им се деца претходно одселила. У време досељавања Пољака и Украјинаца у Славонију и Босну, па и нешто пре, многи су њихови земљаци одлазили у Америку. Неки су се оданде убрзо враћали, па затим долазили у наше земље, а одавде поново путовали у Америку. Било је, дакле, инверсних миграција и сељакања, нарочито до првог светског рата, када су ратне прилике све то у знатној мери омелеле.⁷

После другог светског рата нека пољска, украјинска и мешовита домаћинства из Каниже вратила су се у Пољску, а поједине породице, као Jamnicki и Widellko (Франја) више не станују у Канижи. Потомци досељеника Јаницког, од којих су неки завршили и високе школе, живе у Славонском Броду, Ориовцу и другим местима. Иначе, Пољаци из Каниже похађају најчешће средње школе економског и трговинског смера, док су старији запослени по продавницама, а већи број ради у погонима фабрике „Буро Баковић“ у Славонском Броду. Неке од Габришевих кћери живе сада у Загребу, пошто су школу завршиле у Славонском Броду. На привремени рад у Немачку је отишла само једна девојка из пољске породице, и то 1969, пошто се претходно удала за Загорца. Истовремено, многи млади Хрвати и Украјинци из Каниже раде данас у земљама западне Европе.

У пољопривреди, Пољаци и Украјинци били су, по општем мишљењу, нарочито вични гајењу кромпира. Кад су се они доселили у Канижу, овашњи домаћини су са својих кромпиришта скупљали једва вређу или вређу и по мањом силног плода. Галицијани су, како тврде, то радикално изменили, па се за њихов говорило како „само кромпир једу“. Многи од њих су из Галиције донели своја ратарска оруђа и алатке (плутове, зубаче) и примењивали свој начин рада на њиви. Орали су земљу у јесен, па је било спорова јер су Хрвати тада пуштали говеда да слободно пасу. Галицијани сматрају да су њихови досељени претци били изузетно вредан и штедљив свет и стога су убрзо претекли домаће у пољопривреди.⁸

Кањишки Пољаци и Украјинци задржали су из домовине понешто у традиционалној исхрани, али су и много шта у пој области материјалне културе примили од домаћег становништва, а и сами наметнули староседеоцима. Њихова традиционална јела су: »ri(e)roglik«, »borszcz«, »holubki« или »holibyc« (сарма), прженчице од кромпира тзв. »placki kartofiljane«; лепти, краставци кисељени у сланој води, зими — крвавице са додатком хељ-

7 Десило се, на пример, да се породица Жева поделила на тај начин што је један син из Галиције отишао у Чикаго, док се његова мајка Apolonija, с оцем, преселила у Канижу. Кад је отац у Славонији умро, мајка је успела да наговори сина да из Америке дође у Канижу, уверена да ће успети да га задржи. У томе је и успела, али само због тога што је снаха у међувремену родила у Славонији још једно дете, које, по важећим прописима, није било амерички грађанин, те без евентуалног одвајања новорођенчета ни су могли да се врате у Америку.

8 „Кад смо се доселили, у Хрвата је на столу била печенка, а код Галицијана кромпир или билошта. Сада је у Галицијана почесто бравче, а код Хрвата печенка само на благодан“ — кажу досељени Пољаци и Украјинци.

дине каše. Домаће жене су од Украјинки и Пољакиња научиле да праве широшње и прженице од кромпира, а пре тога су наводно припремале само „киселу проју“ од кукурузног и ражаног брашна са додатком квасца. Ту у Славонији, у исхрани Пољака и Украјинаца су се одомаћила јела као што су: сатарац, паприкаш с капанцима (и то најчешће пачји), лепиње разним врстама, и, посебно, кафа.

У понеком пољском и украјинском дворишту у Канижи постоји велики штагаљ — »stodola«, само по изузетку покретни кров под којим се чува слама — »oborih«, а од старијих оруђа младац за издавање зрна из класа — »cīr«. У унуправијем уређењу куће видљив је утицај „славонског“ начина постављања већег броја јастука (по три у два реда) на поспремљен и прекривен кревет.

Казивачи памте да су они, тј. Галицијани дошли у Славонију у традиционалној ношњи из завичаја: у кожусима до пета, чизмама и шубарама, и дугом косом у мушкарца; жене су носиле дуге сукње, велике мараме на леђима и на посебан начин повезивале главу. Овде су и Пољакиње и Украјинке, нарочито млађе жене, а поготово оне које су се удале за Хрвате у селу, прихватиле славонску женску свечану ношњу, па је и да нас често облаче. И старије жене, кад раде у пољу или око куће, забацују крајеве мараме на „славонски“ начин.

По речима Пољака у Канижи, у месту их је тако мало да ни свадбене обичаје не могу да одржавају по своме. Украјинци, којих је нешто више у селу, пазе да невеста има дуплу косу, затим »winok« и да се свадба обави по устаљеном церемонијалу.

Гробље у селу је заједничко. На њему је капела, подигнута 1903. године. Натписи на пробовима Пољака су хрватскосрпски — латиницом, а на нашем језику је и епитаф посвећен трагично преминулој Пољакињи.⁹

Из усменог народног стваралаштва, данашњи казивачи, већином шездесетогодишњица, могли су да се сете само понешто од онога што су певали њихови родитељи. За остало ју ме упутили на плоче пољских песама, произведене у међуратном времену у Сједињеним Америчким Државама. Из Америке их је у Славонију, заједно с грамофоном на навијање, донео већ поменути Камињски. Од песама из постојбине, памте још ону: »Kosił ojciec siamo...«, »Отац је косио сено...«, затим »Dziewczyno Kochana, pokaż mi koljana...« — „Љубљена девојко, покажи ми колена...“, уз притељ: »Danaś, moja dana...« и коледарску: »Wśród poślej ciszy...« — ..У ноћној тишини...“ Млађи свет се до пре петнаестак година окучујао о Божићу у кући Камињских. Пуштали су пољске плоче из Америке, слушали музiku и играли, али многе речи из песама нису разумели. Ово су неки од назива песама, мелодија и скечева на очуваним плочама: »Naokolo czarny las...« — „Уокруг је мрачна шума...“, »Maryś, Maryś...«, »W pogodny wieczór majowy...« — „Пријатне мајске вечери...“ — песме; »Tańce w karczmie...“ — „Плесови у крчми...“, »Polka z Bochni...«, »Polka lubelska...« — „Љублинска полка...“ — плесови; »Rozwód państwa Psipsińskich...« — „Развод пара Пшипињски...“ »Pietruszka jedzie do kraju« — „Пјетрушка путује у завичај...“ — скечеви, итд.

Пољаци у Канижи, претежно људи средње генерације, прилично су побожни. Између себе се поздрављају на „славонски“ начин: „Фаљен Исус!“, на шта одговарају: „На вики!“ Све верске празнике Пољаци простирају с Хрватима, нарочито црквену славу св. Ловру — »Lavrinac у августу, док Украјинци „мада су прешли на римокатолички календар“ имају свој црквени празник — »kirbaj«.

Према исказу кањишких Пољака и Украјинаца, они се ни у старом завичају нису баш много волели, па се ни овде нису углавном претерано

9 Овдје почива у миру Божјем Маңдиџа Габриш (1939 — 1950)

„Док мислимо на тебе, вољена кћери

Срце болом стеже све јаче и јаче

Посљедни поздрав прими од оца и мајке

Који за тобом увјек плачу“

Спомен подизку — Тужни родитељи

зближили („има сличних међу појединим народима још много на свету!” — објашњавају). Из постојбине су пренели стереотипе по којима су, наводно »Ukamiću zaciete«, тј. тврдоглави, упорни, а »Polacy mlekie«. Упркос томе, још у Галицији је било мешовитих пољско-украјинских бракова, па су се неке такве породице и овамо доселиле.¹⁰ И Украјинци у селу, као малобројна група, не могу да нађу брачне партнere своје народности, па, осим са Пољацима, бракове прилично масовно склапају са Хрватима. Тако су, само из једне украјинске породице, за последњих двадесет година, тројица синова склопили брак са Хрватицама и са њима живе у оближњем селу, Славонском Броду и Западној Немачкој.

*

Уопште узвеши, преостали Пољаци у Славонији, слично неким чешким скупинама у Хрватској,¹¹ асимиловани су у много већем степену него њихови земљаци у Босни. Пољаци се у Славонији не само похрваћују већ се понегде и украјинизирају и бохемизују. С обзиром на то да у свему томе није било притиска, што посебно истичу, узроке тим процесима треба видети у њиховој малобројности у појединим насељима, а у прошлости — па донекле и данас — у јединству вере са основном масом становништва — Хрватима, или нешто бројнијом групацијом у насељу где живе (Чесима, Украјинцима), уз напомену да у прошлости није било административно-црквених сметњи за национално мешовите бракове са гркокатоличким Украјинцима.

И са данашњим славонским Украјинцима, Пољаци су заједно живеле у Галицији. Овдашњи Чеси су, као и они у Мачином Брду, били претежно занатлије, па су се у ратарству угледали углавном на Пољаке. Украјинци су са Пољацима били у Славонији носиоци истог типа ратарске и сточарске културе, и у том погледу су, на нашем тлу, били веома слични.

У додиру са Хрватима у Славонији, досељени Пољаци су задржали знатан број елемената своје традиционалне културе, додуше знатно редуковане. С обзиром на то да су били и остали малобројна група, сразмерно су врло много задржали у материјалној култури (традиционно ратарство и стајско сточарство, архитектура привредних објеката и народна исхрана). Тако су, на пример, задржали гајење кромпира као једну од најважнијих ратарских култура, претежно јесењу сетьу житарица, своје алатке — плугове и зубаче. Од пољопривредних алатки задржали су још и сецкалице за сламу и млатац у вршидби (додуше, до првог светског рата). У сточарству им је као главно остало гајење крава. Од привредних зграда, и у Славонији су подизали велике штагље и покретне кровове за чување сламе. У исхрани су сачували: каše и боршћ, прженице од кром-

10 Мајка Јосипа (66) и Фрање (68) Куропатњицких је Украјинка (девојачко презиме Хриштјај). Обојица су се у Канижи оженили Украјинкама, држе се гркокатоличких обичаја и иду у гркокатоличку цркву. Једна од кћери Јозе Камињског удала се шездесетих година за Украјинца, учитеља у Канижи, а друга у исто време за Хрвата из Загорја. И кћерка Паве Габриша удала се педесетих година за Хрвата и осталла да живи у селу.

11 I. Hegoldova, *Česke narodnosti menšiny a narodopis*, Narodopisne aktuality 3 — 4, Stražnice 1966, 12 — 20; иста, *Proces akulturacije češke manjine u Slavoniji*, Narodopisne aktuality 1, Stražnice 1968, 8 — 12.

пира; лети — краставце кисељене у сланој води; зими — крвавице са додатком хељдине каше. У ношњи, задржали су само дуге сукње и украсне медаљоне код старијих жена.

Ни у Славонији Польаци нису напустили обичај да имају много деце и да по правилу, најстарији син остаје да живи с родитељима. У духовној култури одликовали су се и одликују се особеним, старијим лирским стваралаштвом из завичаја и новијим творевинама које су им дошли посредством Польака у Америци. Приређивали су и ишли, баш као и Чеси, на такве врсте забава на којима се игра, али не на оне на којима се само пева.

Польаци су домаћем становништву пренели своја искуства у гајењу кромпира и, уопште, интензивнијем ратарству, а Славонке су од Украјинки и Польакиња преузеле припремање неких јела, поглавито од кромпира (прженице, пирошке и др.).

Од затеченог хрватског становништва Польаци су прихватили веома много, у сва три вида културе. Пре свега у становиšу, јер их је већина купила куће заједно са имањима, затим панонском уређењу просторија са већим бројем јастука и поспремљеним и прекривеним креветима. У исхрани су преузеали нека јела, као: сатарац, паприкаш с капанцима (и то најчешће пачји), купус са сувим ребрима, лепиње разних врста и, посебно, кафу као напитак. У ношњи, Польакиње су примиле славонски начин забрађивања, особено забацање крајева мараме при раду и, најзад, славонску женску свечану ношњу као невестинску одећу. У друштвеној култури, Польаци су почели, на славонски начин да, уз девојачки мираз (опрема, намештај), дају и комад земље, а усвојили су и део свадбеног церемонијала. Прихватили су Польаци и домаћи начин ословљавања и поздрављања, а своја лична имена изменили и прилагодили хрватским облицима.

У национално мешовитим браковима Польака у Славонији на првом месту су партнери хрватске народности, нарочито у послератном периоду, затим Чеси и Украјинци, Мађари и Срби.

На гробовима Польака у Славонији натписи и епитафи су искључиво на хрватскосрпском језику. Степен поистовећења са нашим живљем, на пример у Старом Петровом Селу, донекле илуструје чињеница да многи представници друге генерације польских досељеника данас и не говоре матерњим језиком, већ га само разумеју, што је готово непојмљиво за њихове сународнике у другим местима и земљама.

II

ПОЉАЦИ У ВОЈВОДИНИ

У Војводини, у Банату и Бачкој, живе две различите групе Польака. Польаци се у Банату (Јужна Угарска) јављају појединачно крајем XVIII и почетком XIX века. Нешто већа група сезонских радника — шалитраша насељила се у Тиса Сент Миклошу (данас Остојићево) у првим деценијама прошлог века. Временом су прихватили земљорадњу, а крајем XIX века, у настојању да се одупрзу мађаризацији, почели су да се изјашњавају као Словаци. Другу групу чине Польаци који су се из босанских насеља, после другог светског рата, почели да исељавају у Бачку (Чуруг, Нови Сад). Највише их је из преостале польске колоније Челиновац код Босанске Грађишке. Занимљиво је да те две групе и не знају једна за другу, па и не одржавају никакве везе, мада већ четири деценије живе недалеко једни од других, а најстаријим пореклом су из истог завичаја.

Према попису становништва из 1953. године, у Војводини је живело 749 Польака, а као материјни польски језик навело је 513 лица. Највећи број међу њима су, свакако, Польаци из Босне, од којих се неколико стотина преселило после рата у Бачку. Банатски Польаци нису ни тада пописани као припадници польске народности, као што то није исказано ни у ранијем попису из 1910; они су и после првог светског рата забележени као Словаци. У Банату је, наиме, године 1921. било 15 544 Словака, а Польака само 70. И у резултатима најновијег пописа из 1981. остојићевски Польаци су се исказали као Словаци, изузев неколицине који су се изјаснили као Польаци.

1. Польски мигранти из Босне у Чуругу (од 1946)

Уз староседеоце — бачванске Србе — у Чуругу живи већи број послератних колониста из разних крајева наше земље. Међу досељеницима из Босне је и један број Польака из Челиновца код Босанске Грађишке. То је њихова трећа миграција за последњих сто педесет година. У Босну су се доселили крајем прошлог века из Буковине, а тамо су пак дошли тридесетих година XIX столећа из предела Чадца у данашњој ЧССР.

Чуруг, у коме се после рата настанила група Польака из Челиновца, велико је насеље у Бачкој, са око 10 000 становника. Поред староседелаца Бачвана, у њему живе: Црногорци, досељеници из БиХ (претежно из Босне), Македонци, Словенци, Албанци, Румуни и Польаци. У Чуругу има и колониста насељених у Бачку 1935. године. Од босанских колониста после другог светског рата највише их је из околине Дувна и Мањаче. Ту су, затим, досељеници из Баната и других војвођанских крајева.

Према речима казивача, од Польака се још 1945. у Чуруг први досељио Фрањо Ђугањик, који је после прешао у Нови Сад. За њим је из Челиновца дошао Михал Дроздек. Обојица су најпре, као слуге и надничари, радили код домаћих Срба, да би се касније стално настанили у овом месту. Рудолф Дроздек и Јакуб Козминђук дошли су прво у Госпођиће, одакле су 1946. године прешли у чурушки атар. Године 1967. у Чуругу је било 18 чисто польских породица, од којих је најбројнија породица Дроздек, са 9 домаћинстава. Тада је најстарији међу њима био 75-годишњи Маћеј Дроздек, рођен у Буковини. Остале тројица седамдесетогодишњака били су рођени у Босни, и то: Михал Дроздек (73), рођен у Бакинцима код

Челиновца, Павел Дроздек (71) и Рудолф Дроздек (69) рођени у Челиновцу код Босанске Градишке (Прилог VII). Двојица најстаријих Дроздека нису били међу живима кад смо вршили допунска испитивања 1972. године. Уз највећу породицу Дроздек, у Чуругу су биле и ове польске породице: Јурашик (2 куће), Микетин (2), Најдек, Смутек, Хшан, Ката и Челадко (по 1 кућа). (Сл. 40) Национално мешовитих бракова с припадником польске народности било је 11 (4:7). Четворица Польака у Чуругу ожењени су Хрватицама, које су све пореклом из Босне и Херцеговине. Од чурушких Польакиња, седам је удато за представнике других народности, и то: три за Мађаре, две за Словаке и две за Србе.

Сл. 40 Валерија (71) и Паја (73) Дроздек, досељеници у Чуруг из Челиновца (1976)

нац, а у Аустралију је отишло шест одсевања настављено је и у неколико следећих година¹. Польаци из Чуруга су се, осим тога, пресељавали у Нови Сад, Темерин и Вуковар, а било је и оних (удовци — удовице) који су се последњих година вратили у Босну.

1 Неки од чурушких Польака, као на пример Karlo Miketin, објашњавали су своју одлуку да напусте земљу — неправилностима приликом комасације земљишта, извршене 1969. године. А разлози су свакако дубљи: осећање усамљености с обзиром на малобројност групе, а затим учествали примамљиви позви с обећањима од рођака који су настањени у Америци и Аустралији.

У вези с размештајем Пољака у Чуругу може се истаћи да су скоро сви груписани на периферији насеља, на путу према Жабљу. У Улици Пера Црњака станује седам пољских домаћинстава, у Улици Маршала Тита — пет, а у Болничкој улици живе четири породице.

Чурушки Пољаци су већином земљорадници, а само је неколико занатлија, трговца и индустријских радника. Међу земљорадницима, највише је оних са по 3 до 5 јутара земље; више од осталих имали су Павел Дројдек и Јузеп Јурашик — по седам ланаца и Карол Микетин — 10 јутара, а најмање је поседовао Фрањо Јурашик — 1,5 ланац. Земљу су углавном куповали од Срба староседелаца, и то почевши од 1957. године. Јер, колонисти овде нису продавали додељену земљу, нити напуштали Чуруг. У почетку, Пољаци су радили на задружним имањима, а затим су узимали земљу на обраду (прећина!). У вези са земљорадњом била су и двојица запослених на економији — тракториста и радник у товилишту. Један Пољак радио је у локалном трговинском предузећу, један је био зидар, а један запослен у новосадском занатском предузећу. И, најзад, неколико младих Пољака из Чуруга запослила се у новосадским фабрикама. Ваи пољопривреде је запослен и мирнодопски инвалид Јузеп Ката. Дошавиши са подручја аутоаркичне привреде, многи од Пољака су и свестране занатлије: и котар, и тесар, и пинтер, у малом. Многи од њих били су вични свирачи на виолини, омиљеном инструменту пољских народних капела.

У традиционалној материјалној култури, уз посебности којима се одликују, Пољаци су у Чуругу примили многе елементе типичне за живот у Војводини, различите од оних на које су навикили у Босни.

Кад би у Бачкој неко употребао краве за орање — исмејали би га, јер и волове ретко ко има, можда само један Чуружанин. Док су у Босни спотове жита остављали у крстове — »krzyże« и »krzyżówka« и купе — »korłki«, овде по 12 — 18 спотова слажу у „крстине“. Понеко од домаћих Чуружана има сечачицу за сламу — »sięczka«, а у Челиновцу су у ту спрху имали »kierat« — уређај који се покреће слично берму. За разлику од неких својих рођака у Челиновцу, млатове — »сер« и жрвиће — »żagno« потпуно су престали да употребљавају. Кад су овде пасуљ тукли вилама, Чуружани су се испчуњавали. Јер и сами Пољаци кажу: »Сер і żartna — to bida czarna!«, што значи да младац и жрва симболишу најпрљу беду. У Бачкој су почели да се служе и другом врстом коса, са којима је, по њиховом мишљењу теже радити. За сечу кукурузовине морали су да прихвате „косијер“. Такође су били принуђени да се прилагоде, бар делимично, другом, летњем радијном ритму — са раним устајањем и одласком на јудајене салаше.

У исхрани употребљавају зејтин уместо масти, али су задржали своју традиционалну кухињу са овим јелима: боршч, пирошке, резанци — »kluski«, кнедле, »mamalyga«, коју у Бачкој зову „куља“, затим млечна супа с љюклићама — »zaciernka na mleku« (што врло често припремају за доручак), затим кромпир и купус. Од млека праве посни сир — »twarzog«, тј. самокис. Док су били у Босни, јели су више гливи и боба — »grob«, а у Бачкој је тога мање или уопште нема. Од птића, у Бачкој пију највише „дудовачу — препеку“, коју сами спровљају на једном месту покрај Тисе.

Већина Пољака у Чуругу купила је куће ужом страном окренуте улици, али четворица од њих (три Дројдека и Јузеп Смутек) имају куће „назу пут“. Куће су углавном мале, прилично уредне, мала има и такозваног „босанског немара“. Само је један од досељених Пољака овде почигао, одмах после рата нешто попут босанског „чамира“ и војвођанског „штагља“ — велику стају — „стодола“. Те велике привредне зграде у дворишту, како кажу, „нису овде у моди“, највише с обзиром на скупу

дрвену конструкцију. Такође је у једној породици направљена колница, слична традиционалном „бропу“.

Сл. 41 Колница у дворишту Дроздекових у Чуругу, налик на »bróg« (1976)

држали. Тако је Јохан Хшан (52) године 1967. имао шесторо, а Јозеф Ката (42) и Јозеф Дроздек (40) по четворо деце. У време од 1957. до 1967. године родило се у роду Дроздека четрнаесторо деце: Фрањо, Јохан, Кајша, Михалина, Елза (Елжбета), Љиљана, Владек, Алојз, Стјепан, Ерина и др. Деца се, по правилу, разилазе, одлазе од родитеља. Неки од старијих парова чурушких Польака пошто су их деца напустила, обично узимају сиромашнију удовицу да им помаже у воћењу домаћинства, да буде код њих — »па котомпет«.

Чурушки Польаци, као и њихови рођаци у Челиновицу и у далекој домовини, ставе имендане. Прослављају Божић и Ускрс, а држе и остале своје обичаје. За Бадње вече обавезно припремају 12 јела („било је 12 апостола!“) међу којима је риба (шаран или црнога) и једна врста колива с мидом, маком и јорасима — »pszeniczka«. Уочи Божића, коледари иду од куће до куће — »ida po koledzie«, али без вертепа — »szopka«, који се обавезно носио у Челиновицу. Уз црквене коледарске песме: „У ноћној тишини...“ (»Wśród nocnej ciszy...«), „Рођење гостподње“ (»U narodzin Pana...«) и „У Витлејему се окупили пастири...“ (»Przybieżeli do Betleem paスターze...«), певају и ову народну коледарску песму: „Већ четири године напасам стоку у овој долини“ »Sztyry lata zawszem pasal w tej tu dolinie...«).

На Ускршњи понедељак изводи се обичај поливања девојака водом — »Smiergusny poniedzialek«. Младић који успе да полије девојку водом добија од ње шарено јаје — »pismanka«.

Польаци из Чуруга посебију мађарско-немачку римокатоличку богољубу у Жабљу, где се миса држи на хрватскосрпском језику, а само понекад певају и на польском. У Бачко Градиште иду са свим ретко, јер је тамо служба само на мађарском језику.

Ни почетком седамдесетих међу Польацима у Чуругу није било музичара. Као је у селу било неко весеље, хармоникаш Виктор је долазио из Новог Сада да им засвира неку од њихових паровних игара: полку, валцер, „чобан“, а са свим ретко и плес »góral«, у коме један мушкарац игра са две жене.

А »bróg« је сенара с кровом покретним по вертикални, карактеристична за карпатске пределе и галицијске колоније у Босни. Чурушки »bróg« направљен је у Горњим Бакинцима код Челиновица, одакле је пореклом власница ове сенаре. (Сл. 41) Само је једна польска породица у Чуругу купила салаш, пристигну уплањен од града. У Бачкој су се већ навиљали да пећи ложе „шаптуриком“, тј. „оточином“ како они то босански кажу.

Традиционалну обућу „клонфе“, од врбовог и тополовог дрвета, које су од Польака и Украјинаца у Босни били прихватили и тамошњи Срби, у Чуругу је до 1970. године израђивао Карол Микетин. После његовог одласка у Америку, овим послом се више нико не баји.

Од краја новембра до Божића, Польаци у Чуругу који свиње за зиму — »uzrzađaja zabijaczki« односно „диснотор“, како мештани кажу. Том приликом се најближем у селу (4—5 породица) шаље по део месних прерађевина.

У друштвеној и духовној култури чурушки Польаци сачували су више особености. Породице су им, по традицији, многочлане (четворо, па и шесторо деце) и тај су породични систем и даље за-

рджали. Тако је Јохан Хшан (52) године 1967. имао шесторо, а Јозеф Ката (42) и Јозеф Дроздек (40) по четворо деце. У време од 1957. до 1967. године родило се у роду Дроздека четрнаесторо деце: Фрањо, Јохан, Кајша, Михалина, Елза (Елжбета), Љиљана, Владек, Алојз, Стјепан, Ерина и др. Деца се, по правилу, разилазе, одлазе од родитеља. Неки од старијих парова чурушких Польака пошто су их деца напустила, обично узимају сиромашнију удовицу да им помаже у воћењу домаћинства, да буде код њих — »па котомпет«.

Чурушки Польаци, као и њихови рођаци у Челиновицу и у далекој домовини, ставе имендане. Прослављају Божић и Ускрс, а држе и остале своје обичаје. За Бадње вече обавезно припремају 12 јела („било је 12 апостола!“) међу којима је риба (шаран или црнога) и једна врста колива с мидом, маком и јорасима — »pszeniczka«. Уочи Божића, коледари иду од куће до куће — »ida po koledzie«, али без вертепа — »szopka«, који се обавезно носио у Челиновицу. Уз црквене коледарске песме: „У ноћној тишини...“ (»Wśród nocnej ciszy...«), „Рођење гостподње“ (»U narodzin Pana...«) и „У Витлејему се окупили пастири...“ (»Przybieżeli do Betleem paスターze...«), певају и ову народну коледарску песму: „Већ четири године напасам стоку у овој долини“ »Sztyry lata zawszem pasal w tej tu dolinie...«).

На Ускршњи понедељак изводи се обичај поливања девојака водом — »Smiergusny poniedzialek«. Младић који успе да полије девојку водом добија од ње шарено јаје — »pismanka«.

Польаци из Чуруга посебију мађарско-немачку римокатоличку богољубу у Жабљу, где се миса држи на хрватскосрпском језику, а само понекад певају и на польском. У Бачко Градиште иду са свим ретко, јер је тамо служба само на мађарском језику.

Ни почетком седамдесетих међу Польацима у Чуругу није било музичара. Као је у селу било неко весеље, хармоникаш Виктор је долазио из Новог Сада да им засвира неку од њихових паровних игара: полку, валцер, „чобан“, а са свим ретко и плес »góral«, у коме један мушкарац игра са две жене.

У Бачкој је до 1972. године умрло око десетак десетина Польака и њихових потомака. С обзиром на то да у Чуругу нема римокатоличког гробља, сахрањивани су, једно поред другог, у некад немачком, протестантском прогору. На сахрани су били, уз најближе робаке и остale Польаке, још обично најближи суседи, такође досељеници, као и неки од жабаљских Мађара. Десет четири часа после погреба — »pochrtum« приређују даћу — »lubek« (idzie sie na lubek!), за коју се припрема пите и пече копши. Кад се том приликом напне чашица, обавезно се изговара: »Daj, bože, letko duszy!«

Чурушки Польаци су двојезичка група: говоре српскохрватски и пољски. И један и други језик говоре на два начина (ијекавски и екавски говор; буковински и мазурски дијалекат) — зависно од старости јединке и порекла супружника. Све је чешћа појава да чурушки Польаци чак и међусобно говоре српскохрватски; говор старијих је ијекавски — „крајишки“, с примесама екавизама, док млађи говоре екавски, с посебном самогласничном артикулацијом — „лалински“. Лична имена Польака у Чуругу претрпеле су промену: Johan је постао Јова, Piotr — Пера, а Paweł — Пана. Њихов пољски језик је претежно — „буковински“ (»huculski«) и знатно се разликује од књижевног пољског језика. Многи за себе кажу да »gwaniąć«, тј. говоре у дијалекту: pryszel, poszel, trymie, predam drewo. С друге стране, неке њихове жене, робене у пољској колонији Раковцу у Босни, говоре још увек „мазурски“, па је и њихово усмено народно стваралаштво ближе том говору. Само су оне најстарије песме — шљонске и буковинске. Сву децу, по правилу, уче да говоре пољски. И у браку Польакиња — Мађар мајка је научила дете да говори пољски, мада се у кући не говори тај језик. Деца чурушких Польака постижу осредњи успех у школи. У средње школе одлази процентуално веома мали број.

У народном стваралаштву чурушких Польака најбоље су очуване усмене лирске песме. Репертоар народних певача у Чуругу знатно је ужки него избор песама њихових рођака у Босни. Ту је, пре свега, позната песма:

»Wysoki mosteczek ugięta sie
Rośnie na nim trawa ni kosi sie.«

„Високи мостић се повија,
На њим трава расте, не коси се.“

а затим још три лирске песме:

»Latala, furgala
Biła geś nad woda
Abyś pieniedz miała
Żenilbym sie z tobą ...«

»Ljata ptaszek po ljeszczynie
Ljata po debinie
Powidzże mi moja mila:
Cy minie kochasz cy nie?«

»Szla dziwczka do ljaseczka
Do zielonego, do zielonego
Nadybala myśliweczką
Bardzo szwannego.«
bardzo szwannego.«

„Лети и лепеће (крилима)
Бела гуска изнад воде
Кад би ти имала пару,
Оженю бих се тобом ...“

„Лети птичица изнад леска
Широм лети
Речи мени, моја миља:
Да ли ме волиш, или не?“

„Пошли девојче у шумицу
У зелену, зелену,
Налетело на ловца
Врло пристојног,
врло пристојног.“

Љубавна је и ова песма чурушких Польака:

»Pięcie clopcy wódke
Załasajcie chleba
Kochajcie dziewczyny
Pójdzicie do nieba ...«

„Пијте, ватку, младићи,
А мезите хлеба.
Љубите девојке
Стићете до неба ...“

Од стихованих изрека, занимљива је и ова о лашици:

»Kieliszek — braciszek
Kwatereczka — siostra
Raczka przyjaciółka
Do geby doniosła ...«

„Чапшица — сестрица
Фртальчић — братић
Ручица — пријатељица
Устима је принела ...“

Старији Чуружани тврде да су досељени Пољаци „вредни као мрави“, да се одликују штедљивошћу („сву зараду улажу у кућу и земљу!“), ретко се виђају у центру насеља и време проводе углавном на њивама. „Земља је старијим чурушким Пољацима осталла највећа вредност“ — истичу староседеоци.

Чурушки Пољаци — земљорадници веома ретко посећују рођаке у Босни. Међутим, један од Пољака — трговаца из Чуруга ишао је чак у Америку да обиђе рођаке.

*

И у случају чурушких Пољака потврђује се, у акултурајским процесима више пута истицана, већа отвореност досељеника у прихваташњу елемената материјалне културе, изузев традиционалне исхране, и значајно мања ћад су у питању појаве из друштвене и духовне културе. Осим тога, Пољаци долазе у Чуруг као терцијарни мигранти (завичај, Буковина, Босна) и сасвим су малобројни у односу на друге народне групе у месту. Са известним босанским елементима у свом културном инвентару, у Бачкој затичу вишу пољопривредну културу којој су, као претежно земљорадници, морали да се прилагоде.

Босански Пољаци су по доласку у Чуруг прихватили: кућу и начин становиња, ложење пећи „шапурикама“, коња као запрежну стоку за орање, начин слагања жита у „крстине“, секачицу за сечење сламе, косијер за „кукурузовину“, другу врсту косе; у исхрани — зејтин уместо масти; печење дудоваче уместо шљивовице, и друго.

Коначно су напустили пољопривредне културе и алатке пренете у Босну из завичаја: лубин, млатове, жрвињеве и др.

И у Бачкој су задржали већину традиционалних јела, босански немар у кући и дворишту, понеко сенару — »бргоб«, кломпе као део ношње, све до 1970; и даље се одликују многочланим породицама; славе имендане; подушје дају 24 часа после сахране; за Бадње вече припремају по 12 јела; на Ускршњи понедељак поливају девојке водом; чувају польске усмене лирске песме, и др.

Смањењем броја Пољака у Чуругу на свега неколико домаћинстава још више се губе битне претпоставке за снажније одржавање и испољавање њихових посебних одлика.

Чурушки Пољаци у Америци, према казивању А. Дроздека, живе у Дулуту (Минесота). То је велико лучко рударско насеље на обали Великог језера, са неколико десетина цркава. У Дулуту је пре првог светског рата отишао Karol Jarosz из Челиновца. Тамо је радио на сечи шуме, касније по фабрикама и предузећима. У Дулуту данас живи 11 породица челиновачких и чурушких Пољака (Jarosz, Drozdek, Miketyn, Jurasiuk), уз Пољаке досељене из других крајева. Већина нема много деце, али један од босанских Пољака има их једанаесторо. Неки од њих су успели (посланик или одборник, фото-репортер), а остали су углавном помоћни радници, на пример, у периодици рубља, спремачице у хотелу, а од мушкираца занатлије, механичар, месар који тамо прави „југословенске кобасице“.

Уз помоћ рођака који су их довели у Америку куповали су, уз аванс од 1 000 долара, кућу са три стана, па два издавали под кирију и тако плаћали отплату.

У Дулуту редовно посећују цркву у којој се миса држи на енглеском, док је само исповед на пољском језику. У тзв. „пољску народну цркву“ не залазе. На црквену славу — »odpriest« организује се у подруму цркве пријем с послужењем (торта, кафа).

У Америци купују пољске плоче које се тамо израђују, а од југословенских траже углавном оне с песмама о тубини, на пример: „Теби мајко мисли лете...“ Пију доста, највише пива, и то суботом и недељом. Припремају пољска јела која су припремали у Босни и Бачкој (боршч, пирошке), југословенска (пасуљ, тулаш, паприкаш; пеку прасад и јагњад на ражњу), а у Америци су од других Пољака примили »bigoli« (кисео купис с разним врстама меса и вином), као и разне куглофе зване »babkë«.

У Југославију долазе све чешће и на кратко. Међу исељеницима из наших земаља, босански (тј. чурушки) Пољаци су веома снажан југословенски интегративни чинилац.

2. Пословачени Пољаци у Остојићеву (од 1846)

У Остојићеву (Ражањ, Tisza Szent Miklós, Потиски Семиклуш, Потиски Свети Никола), у северном Банату, недлеко од Кикинде, живи око 400 људи који се од почетка овога века убрајају у Словаке, иако су већином пољског порекла (евангелистичке вере) из околине места Висла у западним Шлеским Бескидима.

У средређен на проучавање босанских Пољака, њихове миграције у Славонију и Бачку, био сам склон да у потпуности прихватим податке које је о банатским Пољацима као Словацима пољског порекла изнео пре око 60 година тадашњи учитељ у Потиском Светом Николи, Јан Гажо.² Не прећуткујући њихово пољско порекло, он ни једном једином речју није поменуо евентуалне специфичне црте по којима би се та група становништва разликова од осталих Словака у Банату. Нису то учинили нити каснији испитивачи, словачки научници, историчар Ј. Сирацки³ и етнолог Р. Беднарик,⁴ поводећи се, вероватно, за Гажовим подацима. Баш та чињеница навела ме је да се заинтересујем за ту заиста малу групу, јер ми се чинило да ником, поготово научницима, није стало до тога да те људе прогласи „чистим“ Словацима нити, пак, да утврди да су они још увек највећим делом Пољаци.

2 Гажов прилог о Потиском Светом Николи у књизи A. V e g e š a, *Slovenska evanjelicka krestanska cirkev aug. vyz.*, Petrovci 1930, 149 — 155. Гажо takoђе истиче да је Пољацима било тешко да очувају свој материјни језик пред интензивном мађаризацијом у овим крајевима. Стога су покушали да се приближе Србима у самом месту, али је разлика у вери била веома важна препрека. Тако су се окренули Словацима у Арадцу и неким другим банатским насељима и с њима се, постепено, све више поистовећивали. При том, свакако, не треба прећутнути утицај на Вислане каснијих словачких досељеника из завичаја (Липтов) и Баната (Арадац).

3 J. S i r a c k y, *Stachovanie Slovakov na Dolnu žem v 18 a 19 storoci*, Bratislava 1966; исти, *Slovaci vo svete*, I, Bratislava 1980.

4 R. B e d n a r i k, *Slovaci v Juhoslavii*, Materialy k ich hmotnej a duchovnej kulture (II doplneno vydanie), Bratislava 1966. Његова тврђња да је „исповедање евангелистичке вере утицало на ово становништво да се код њега развију словачке народносне карактеристике, премда до данас постоји свест о пољском пореклу и пољски језик у кући“ (с. 202) одвећ је упрошћена.

О Пољацима у Остојићеву објављен је већи број прилога, па и већих радова из пера словачких и чешких, пољских и југословенских аутора, историчара, свештеника и лингвиста.

Резимирањем изложених података у вези са овом у много чему занимљивом групом, произлази:

— словачки евангелисти у Потиском Светом Николи су Пољаци из крајева око Висле, околине Гешина и Кракова;⁵

— у домовини, у Шљонску, бавили су се производњом шалитре, која се тамо први пут помиње 1804. године. У Шљонску је било 150 варионица шалитре са котловима. Рад шалитраша био је веома познат 40-их година XIX века, а коначно је престао око 1865. године. Радили су највише у близини Устроња, Висле, Гешина, Бистрице.

Шљонски шалитраши, »sainte trorze« и »sanitranii« — вариоци поташе, односно »salpetersieder«, били су истовремено и амбуланте занатлије. Одлазили су у Угарску, понекад и до 400 особа, где су се бавили истим послом. О одласку су се договорали на дан св. Павла, на вашару у Јаблункову (данас Чехословачка), на пут су полазили око св. Јосифа (почетак марта), а враћали су се у Шљонск крајем децембра, па и у јануару. Пут су прелазили пешице.⁶ До банатских места ишли су 4—5 недеља, да би у сезони радова на шалитри зарадили до 80 злата.⁷

Сезонским доласцима у Угарску стварани су предуслови за стално настањивање неких од шљонских шалитраша и у области јужне Угарске (данашња Војводина).

Као главни разлог мењања сталног места боравка била је аграрна пренасељеност у завичају и, с тим повезана, појава глади, нарочито изражене од 1846. до 1848. године.⁸

Главни миграциони ток збивао се између 1844. и 1849. године, а повезан је и са једним од колонизационих таласа словачког пресељавања у такозване Доње земље, у контексту пренасељености и тешког социјалног и економског положаја кметства у Словачкој, уз покушај преобраћања протестаната на католичку веру, с једне стране, и колонизационе политике владара Хабзбуршке Монархије, ради јачања људског и економског потенцијала државе, с друге стране.⁹ Главна словачка насељавања у Банату

5 J. Gažo, n.d., 1949.

6 J. Wantula, *Sanetroze*, Zwrot 5(1952), Czeski Cieszyn 1952, 15 — 16.

7 У пролеће 1966. године, евангелисте — Пољаки у Остојићеву посетио је dr Andrzej Wantula, бискуп из Варшаве (Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego), на позив евангелистичког бискупа у Југославији, Strucharika. Своје земљаке, A Wantula назива Висланима. Види: *Wsrod wiślan w Jugosławii*, Zwiastun VI (XXI), 17, Warszawa 1966, 250 — 257.

8 B. Pitronova, *Emigrace šleských poddaných do Uher v první polovině 19 století*, Šlesky Sborník 59, Ostrava 191, 2, 174 — 188; Đ. Poljak, *Naseljavanje Vojvodine posle ukidanja pomoriško-potiske granice, s osvrtom na naseljavanje Poljaka*, Београд 1971 (рукопис). Пољак пише: „Још у завичају, да се не би комадала њива, најстарији син је наслеђивао очево име, а млађи синови су, уз помоћ оца и брата, стварали себи ново име. Вероватно да је и то један од разлога за расељавање из Висле и околине“ — закључује аутор (c. 12). У Польској је половином прошлог века владао мајорат — наследник главног дела иметка и родитељске куће био је најстарији син. Види: S. Szynakiewicz, *Rodzina. Elementy systemu pokrewienstwa*, EP PKL, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1976, 484.

9 Б. Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад 1961, 97.

одигравала су се тек пошто је цар Јосиф II издао патент о вверској толеранцији.¹⁰ У Падину и Чоку Словаци евангелисти долазе још 1806. године, а 1812. године основао је гроф Филип Шандор, закупник творнице шалитре у Алибунару, словачку колонију Ујшандорфашва (Александровал).¹¹

Од увођења жупанијско-феудалног уређења (1779 — 1848), Пољаци су почели да се досељавају у северни Банат.¹² Већ 1823. године у Остојићеву је живео Пољак Андрија Шалбот.¹³ Други познати Пољак био је Павел Бујак, учитељ, који је 1838. кренуо из Висле на сезонски рад у плодније крајеве. У Tisza Szent Miklósу, како се тада називало Остојићево, Павел је нашао посла на сакупљању шалитре, па је идуће године довео групу својих земљака. Тих првих неколико година Пољаци су долазили у Остојићево као сезонски радници, а од 1846. године почели су ту и стално да се насељавају. На одлуку да баш ту остану утицаја је, према писању Ј. Гажа, учитеља у Остојићеву, и конфигурација терена, донекле слична оној у завичају.¹⁴

Тако је постепено формирана пољска колонија у Остојићеву, која се 1864. године саставила још 15 кућа, са 86 душа.¹⁵

Под притиском унгаризације, која се нарочито испољила после Нагодбе, као и јачањем утицаја незарена, Пољаци су се у Остојићеву опредељивали за словакизацију, иако Словаци нису живели у истом месту. Томе је допринела и недовољно развијена национална свест Вислане у прошлом веку.¹⁶ Пољски сељак из ове лимитрофне зоне, уз то још и евангелиста, ни сам није био уверен да је Пољак. Себе је сматрао нешколованим Шљоњаком, који говори „наши“, а Пољаци су за њега били они који су „окусили“ мало науке и образовања.¹⁷ Осим тога, према једној вести из 1821. године, они су у свом завичају, на мисама које су одржаване на пољском, певали црквене песме и на словачком и на чешком језику.¹⁸

Подаци из литературе о пореклу, разлогима напуштања домовине и сталном насељавању у Банату подударају се са сећањима потомака досељеника у Остојићево, а с њима сам разговарао у више наврата од 1968. године. Као места одакле су се доселили наводили су, поред Висле, још и Stožek, Bohenka, Skoczw, Pilchowka, Klebki, Glebce и Witkowice. То је био планински предео са дosta шуме, коју су секли, па је већина знала тесарски и бачварски занат. Лети су радили у шуми, а зиме проводили у селима. Имали су мало обрадиве земље, једино леје на којима су садили купус и кромпир. Били су обавезни да раде за спахију. На његовим поседима сејали су раж, јечам и јарицу, а зрело зрневље тукли млатовима. Само је понеко имао 2 до 3 краве, али су зато држали дosta јоваци. Села су била разбијеног типа, куће од чамовине, са кровом од шиндре. Биле су двodelne и у одајама су имале велике камене пећи на којима се и спавало.

Први мигранти из Шљоњска долазили су у многа места у Банату, тамо где се скupљала и кувала шалитра, на пример у близини Ковина. Ту шалитру су за рачун спахије продавали у Темишвару и другим местима. Тај посао био је исплатљив, па су од сезонских постајали стални шалитра-

10 Исто, 98.

11 Исто, 98.

12 Р. Веселиновић, *Историја Остојићева*, Нови Сад 1976; Ј. Радонић, *Банат*, Братство XV, Београд 1921, 124 — 125; Л. Надлачки, *Колера у Остојићеву 1831*, Зборник за друштвене науке Матице српске 11, Нови Сад 1955, 67. У време досељавања Пољака, Остојићево је било у саставу Војводства српског и тамишког Баната и ту су живели Румуни (од 1752), Срби (1753), Немци (1777), Мађари (1831).

14 Ј. Гајо, н.д., 150.

15 Р. Веселиновић, н.д., 68.

16 M. Pilchowna, *Wisma-wies slowiansko-ewangelicka. Regionalne szkice literackie*, Bytom 1948; G. Morcinek, *Ziemia Cieszyńska*, Katowice 1968; Исти, *Gorny Śląsk*, Warszawa 1958.

17 M. Pilchowna, н.д., 38—45.

18. G. Morcinek, *Ziemia Cieszyńska*, 32.

ши. Осим тога, као стручњаке за кување шалитре, ондашње власти су их задржавале у војној служби и по неколико година, јер шалитра је један од саставних делова барута. Многи су већ тада били привикли на затечену средину, па су после отпуштања из војске одлазили у Шљонск, тамо се женили својим земљаџињама и долазили натраг у Остојићево, где су се стално настањивали.

У првом периоду боравка у јашој средини Польаци су углавном били оријентисани на прераду шалитре, мада се и међу земљорадницима наполичарима и слугама од 1839. до 1850. године помиње и неколико Польака евангелистичке вероисповести.¹⁹

Сл. 42 К. Штурц с мужем, за кога се 1912. из Шљонска удаља у Остојићево (1969)

дате за Густава Бујака уведено »soletranos mestek«.

И прво венчање польског парга, настањеног у Остојићеву, обављено је 1854. године. Венчали су се Хедвига Чешљар и Пал Польак, обаје родом из Висле. Место рођења осталих супружника су места Nydki, Sucha и друга у близини Висле.

У евангелистичкој матичној књизи умрлих, вођеној у Кикинди, врло дуго нема података о смрти Польака из Остојићева. Међутим, као да се и ту умешао прст судбине. Први је и ту уведен Paulus Buylak, »solis nitri magister«, који је 1864. умро од »influence pulmi«.

19 Р. Веселиновић, н.д., 87.

20 Протокол крещајемих цркве с. Оца Николаја у Тиса Сент Миклошу (1838 — 1851; 1852 — 1880, св. VIII; 1881 — 1895, св. IX); Протокол умирајушћемих исте цркве (1852 — 1880 и 1881 — 1895). Затим, Матица рођених римокатоличке цркве у Остојићеву (1853 — 1871) и Матица умрлих римокатоличке цркве у месту (1853 — 1867).

21 Матична књига рођених евангелистичке цркве у Кикинди (1840—1897); Матична књига венчаних евангелистичке цркве у Кикинди (1840 — 1875); Матична књига умрлих евангелистичке цркве у Кикинди (1840 — 1891).

У матичним књигама римокатоличке и српскоправославне цркве вођеним у селу,²⁰ прво польско дете уведено је 1853, тј. годину дана раније него у књиге евангелистичке цркве у Кикинди. У матици српске цркве прва је уведена Клементина—Агата—Розалија, кћи Павела Бујака, шалитраша. Исте године је у књиге католичке цркве уведено двоје дете — Михаел Чешљар и Катарина Штурц и забележена смрт Joannesa Lazara из Висле, који је био »solis nitri destilator«. Следећих година нема уписивања Польака у српске матичне књиге, а у раздобљу од 1854 до 1857. године католички свештеник у селу хрстио је још четворо польске дете, није никог венчао, а сахранио је тринаесторијо Польака. После тога, читавих пет година Польаци се не воде ни у католичке матичне књиге у селу и упућени су, вероватно, једино на Кикинду (сл. 42).

Из евангелистичких матичних књига, вођених у Кикинди на латинском језику,²¹ сазнајemo да је прво польско дете из Остојићева било уведено 1854. године, и то Пол Бујак, чији је отац по занимању »soletronios«, док уз имена очева друге дете стоји »solis nitri cactor«. За Paulusa Buylaka 1860. године пише да је »solis nitri magister«. Од 1868. године, књиге се воде на мађарском, па је те го-

Тешкоће прилагођавања биле су знатне, јер је убрзо почело да понестаје шалитре.²² А многи од досељеника нису били вични земљорадњи уопште, а тим пре гајењу усева у равничарским крајевима. У *Историји Остојићева*, у делу до аустроугарске нагодбе, а то је време укидања феудализма и првих почетака капитализма, пише да су 1864. Польаци скупљали шалитру, али да је било и земљорадника, који су гајили купус и кромпир. Касније су остојићевски Польаци забележени као одгајивачи лана и кудеље,²³ а покушавали су да гаје и свилену бубу (А. Кенђур). Били су вредни и штедљиви. Узимали су земљу у аренду, тако да су већ крајем прошлог и почетком овог века покуповали земљу,²⁴ па чак почели и да се богате. Од године 1872. појављује се међу Польацима занимање земљорадник — »földművek«, забележено у матичним књигама, а престаје шалитраш. Пет година касније, уз име Пала Чешљара стоји објашњење „газда“.

Упоредо с економским уздицањем, основали су своју евангелистичку црквену општину²⁵ и вршили припреме за отварање школе.

Године 1894. у селу је било 390 кућа, од чега немачких 107 дома.²⁶ Немци су били већином евангелисти, а звали су се: Feisthammel, Klemm, Klaar, Keller.²⁷

Од јануара 1862. године па све до октобра 1895. Польаке у Остојићеву кроте и сахрањују православни свештеници. Ово се у знатној мери поклапа с периодом интензивних мађаризационих притисака. Тако је у том раздобљу у матичне књиге православне цркве уведено педесет петоро польских деце (просечно годишње 1—5), најчешће се по два имена: Ана—Екатерина, Ева—Лујза, Амалија—Сидонија, Павел—Андреј, Јоан—Матеј и слично. С тим што је у рубрици „вероисповедание“ уписано „лютеранско“. Дечји кумови су искључиво Польаци, најчешће брачни пар. У Матичним књигама рођених православне цркве у Остојићеву забележена је 1893. и појава назарена, који су, судећи по презименима, били Польаци. И, најзад, у матичној књизи православне цркве у Остојићеву (св. IX) написана је, при прају, јова примедба: „Пошто од 1. октобра 1895. г. у смислу XXXIII зак. чл. од 1894. ступа у живот државно вођење метрикума, то се овај Протокол закључује... У Протоколу умирајушћемих српске православне цркве у Остојићеву, од 1862. до 1893. године уведено је 101 лице польске народности, судећи по имену и презимену. Као што се види из ове књиге, годишње је умирало 1—7, изузев 1871. када је сахрањено 16 лица, маком деце, и 1882. када је умрло осамнаесторо Польака, од којих петнаесторо деце, углавном одожади, уз напомену у књизи „од обичне болести“, претежно у пролећним и летњим месецима.

За њихово друго, масовније окупљање у Tisza Szent Miklosu, у време од 1880. до 1890. године најзаслужнији је, по А. Вантули, био Павел Чешљар — „Стожчан“, што значи да је био из околине Стожеца код Висле. Крајем XIX века међу њима су двојица колара и двојица месара, а почет-

22 Ђ. Ролјак, н. д., 12 даје више појединости: „Шалитра је избијала на слатинском делу земљишта. Радници су је купили, пречишћавали и кували. Кувала се у велиkim котловима, чији пречник дна је био пет метара. Тако прикупљена и пречишћена шалитра после се употребљавала за прављење барута и сапуна.“

23 Р. Веселиновић, н. д., 115 — 125. Већина Сховака је у наше земље дошла да стекне земљу што се касније претварало у опседнутост земљом као најзначајнијим материјалним добром. Види: Ј. Сигаску, *Slovaci vo Vojvodine ako historisko-etnograficky fenomen*, TkSvV, Novy Sad 1973, 17.

24 Јан Крак је био међу првима који је (1875) купио земљу у власништво, и то четири јутра. Ђ. Ролјак, н. д., 16.

25 Године 1867. посетио их је мисионар протестантско-евангелистичке цркве Gustav Вјјаковски, Ђ. Ролјак, н. д., 14.

26 Ј. Радонић, н. д., 125.

27 Р. Веселиновић, н. д., 130; у исто време, за Польаке у Деренку у Мађарској калвинизам неких Мађара главна је препрека да с њима склопе брак. Упореди: R. Kantor i E. Krasinska, *Potomkowie osadnikow z Polski we wsiach Derenki i Istvanmajor na Wegrzech II*, Krakow 1981, 14.

ком 20. столећа Пољак је власник парног млина у Остојићеву Има их, додуше, и на листама дужника скраја прошлог века.

У Општој матици рођених у Tisza Szent Miklosu, од 1895. до 1908. имена Пољака и Срба уписане су на мађарски начин: Peter уместо Петар, Mihaly и Janos место Michal и Jan. С тим у вези, карактеристично је да Срби под тим документима потписују своје име и презиме у извornом облику и Ћирилицом, а Пољаци, и то готово без изузетка, на мађарски начин — на пример, Kengyur Andras. Из ове књиге дознајемо да су у насељу живели и Јевреји — Израелите: Lövy, Hendlška, Wolf и др. Уз Општу метрику води се у селу од 1897. године и Matruka narodzenych a pokrestenych v evangelickej cerkvi idla aug. vyznami. Уз „типично пољска“ имена деца се већ тада дају и словачки облици имена, као Jiří и сл. Родитељи деце су земљорадници — »rolnicí« и занаплије — »remeselnici«. Од 1906. године, на овим књигама је најпре мађарски наслов: Keresztelesti Anyakönyv, што свакако није била формалност, већ је одражавало и на начин увођења података. Из евангелистичке матице венчаних тога доба (Matruka sobašených, Esketesi Anyakönyv) види се да су се овдашњи Пољаци још увек женили девојкама из зајачаја. Тако су 1906. двојица Пољака довели себи невесте из Висле; године 1910. један се оженио девојком из Дечина у Шљонску, а 1914. године забележено је последње узимање из матичних предела. Брачни ће се од тада па све до 1950. године склапати углавном у оквиру ове групе у Остојићеву. Крајем прошлог и почетком овога века, у Остојићеву су умрли Пољаци рођени у Висли, затим у насељима Sucha и Nowszta (Новша). Њихове жене од 1906. године не уводе се по личном имену чак ни у матице умрлих (Matruka zamerlych, Amotag Anyakönyve), већ на мађарски начин додањем суфикса „не“ на лично име мужа — Samec Györgyne умрла 1910, Pilch Pařne, умрла 1911. године.

Од књига које се чувају у селу, вредан је помен и списак чланова евангелистичке црквене општине у Остојићеву (A Tiszaszentmikosi ag. hit. ev. egyházközseg torzskönyve), устројен вероватно око 1900. године. До краја 100. списка уведени су Немци — евангелисти,²⁸ а од 101 до 273 — Пољаци. Први уведени Пољак је већ више пута помињани Pawel (Пал) Бујак, (рођен 1815, умро 1864), учитељ и шалиграш. Поред података о месту рођења, у списку је и рубрика с питањем о броју деце, из које се види да су Пољаци у Остојићеву имали двоје до једанаесторо деце, а најчешће троје до деветоро. Овај списак имао је, свакако, и практичну намену да упозори на евентуалне међусобне родбинске везе и тако спречи узимање у роду.

Године 1905. из Словачке (Липтов, Словенска Љупча), а затим из Арадца и Хајдучице, у Остојићеву се досељава неколико породица Словака. Они су знатно утицали на словачење, мада су се у много чему изједначили са пословаченим Пољацима у месту, тако да само њихова презимена указују да нису пореклом из Висле и околине. Почетком XX века многи одлазе у Америку. Међу првима који се одселио преко океана био је Паја Бујак. Ова емиграција траје све до првог светског рата.

Године 1910. у месту је било 234 Словака пољског порекла.²⁹ Банатски Пољаци нису ни тада пописани као припадници пољске народности, пошто су још у попису 1910, а затим и после првог светског рата, забележени као Словаци. У Банату је, и наиме, године 1921. било 15 544 Словака, а Пољака само 70.³⁰ Версајским миром стварају се многе државе, тако да Пољаци у Остојићеву губе сваку везу с постојбином својих очева.

- 28 Ђ. Poljak у наведеном раду пише: „Од краја 1890. па до краја другог светског рата, у Tisza Szent Miklosu било је и Немаца — евангелиста (пре определења Пољака за словачку народност! — Д. Д.). Немци су у то место несељени као католици, али је приликом изградње католичке цркве са Мађарима дошло између њих до неспоразума“ (с. 18). Наводно због тога Немци у Остојићеву преобратили су се у евангелисте. Ту тврђњу нисам могао да проверим.
- 29 J. Siracky, *Stachovanie Slovakov na Dolni žem v 18 a 19 stočci*, Bratislava 1966, 183.
- 30 По попису од 31. I. 1921. у Банату је био 582.571 становник; од тога, Словака 15.544, а Пољака 70. По вери, евангелиста је било 39.210. Види: J. Radonić, n.d., 124.

Нова колонизација Словака у Остојићеву спроведена је после првог светског рата. Међу њима се запажа велики културни напредак: године 1924. имају своју школу, а 1928. зида се евангелистичка црква. Тих година Емил Пилх је члан Месног одбора.

О културним особинама данас пословачених Пољака у Остојићеву и њиховом раду на културном пољу Ј. Гажко најпохвалније пише. Аутор наплашава да код њих не влада „систем једног детета“. О Словацима у то време Р. Веселиновић пише да су, изузев некојцимне, „радничка класа, сви тврде демократе“.³¹ Из места се 1938 — 1939. године јавило 100 Срба и Словака добровољаца за помоћ Чехословачкој.

Остојићево је ослобођено 7. октобра 1944. године — власт у насељу преузеали су Срби и Словаци. У првом Месном народнослободилачком одбору су и два Словака. По одласку Немаца, у Остојићево су се доселили Срби из Босанске крајине, па је послератна динамика насељања тог места најснажнија у раздобљу од 1946. до 1952, када се овамо доселило 507 лица. У Остојићево се и после другог светског рата досељавају Словаци из других, претежно банатских места.

Писани извори и грађа из матичних књига намећу више питања, као што су: да ли су ови људи још увек Пољаци, или су, пак, у много већој мери Словаци, додуше пољског порекла? Како то да се нису ни понемчили, ни помаћарили, ни посрбили, или су то учинили у знатно мањем степену — а за то су постојали одређени услови — него су се управо пословачили? Најзад, које су тенденције њихове данашње народносне консолидације? Како су питања веома складена, резултати досадашњих проучавања народне традиције пословачених Пољака даће само делимичне одговоре. Приликом бележења етнографских обележја која их још увек везују за завичај не сме се изгубити из вида да је то погранични предео, пољско-словачка етнографска зона. У Остојићеву је у питању процес занимљив за етнолога, који је још жив и ухватљив. Ту могућност објективног вредновања, без икаквих, често опасних уопштавања (још увек Пољаци или претежно Словаци?) истраживач не може да пропусти.

У Остојићеву су половином седамдесетих година живеле ове „словачке“ породице пољског порекла: Бујак (5 домаћинстава, 18 чланова), Камењар (1. д., 2 ч.), Кантор (2 д., 6 ч.), Кенђур (3 д., 16 ч.). Крак (9 д., 27 ч.), Пилх (9 д., 31 ч.), Пољак (10 д., 38 ч.), Пољачек (1 д., 3 ч.), Рашка (3 д., 8 ч.), Самец (8 д., 29 ч.), Тихи (7 д., 28 ч.), Урбанек (6 д., 19 ч.), Чешљар (4 д., 11 ч.), Шалбот (4 д., 14 ч.), Штурц (13 д., 48 ч.).³² Као што се види, 298 људи живи у 85 домаћинстава, што у просеку чини 3,5 по домаћинству. (Сл. 43 и 44) Праве словачке породице у селу су: Кмећ, Крајчо, Ластавица, Мокрачек, Стано, Хусак, Џепера. Пољаци су по занимању земљорадници, а затим је десетак занатлија: столара, зидара, колара, двојица содација, један берберин; десетак индустриских радника, четири возача и један тракториста, пет лица с личним приходом, четири студента, по један трговац, службеник и кантор. Крај око млина је пољски, односно „словачки центар“ ту је Словачка улица и кафана у коју најчешће навраћају, а чији је закупац Пољак. Највише њихових кућа је у тој Словачкој улици

31 Тридесетих година двадесетог века било је доста задужених код државних банаца; Ђ. Ролјак, н.д., 18.

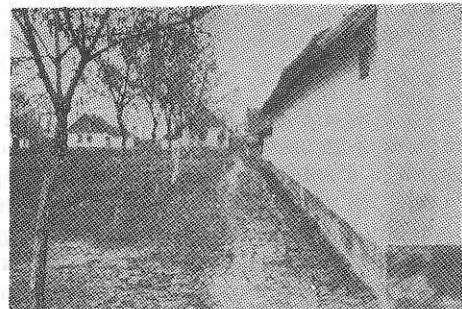
32 Р. Веселиновић, н.д., 243—257.

(28), затим у Хајдук-Вељковој (27), у Улици маршала Тита (10), Синђелићевој, Улица ослобођења и Косовској (по 7) и другим, што значи да нису окупљени сви у једном крају и што упућује на неколико таласа досељавања и каснијег прегруписавања у селу.

Почетком овог века, неки од остојићевских Пољака емигрирали су у Америку. Мада су неки тамо и остали, већина се вратила у Остојићево после 2 до 3 године проведене на америчком континенту. У међуратом периоду, код Немаца у месту су највише служили Мађари, а Пољаци су били нешто имућнији. За време фашистичке окупације, Немци су Пољаке малтретирали као и домаће Србе. Јевреје — трговце делом су депортовали у логоре, а већину поубијали код Црепаје.

Сл. 43 Група остојићевских Пољака на моби при зидању куће (1969)

Сл. 44 „Словачка“ улица у Остојићеву (1969)

После другог светског рата, кад је почела репатријација југословенских Пољака у домовину, било је предлога да се и ова група врати у за вичај, у пределе Доњег Шљонска. Већ је била изабрана и трочлана делегација која је требало да отптује у околину Вроцлава и да тамо изабере терене за њихово пресељење. Међутим, истовремено су представници среза у Новој Тополи наговарали Пољаке да остану у Југославији. Требало је да они, као „узорни земљорадници“, упућују нове колонисте из пасивних динарских предела у пољопривредне послове. Тако је процес репопуланизације овог живља, који је био на помолу, изостао.

Почетком седамдесетих година овога века, с обзиром на земљишни максимум од 17 јутара, многи, како сами испичу, више дају на „луксуз“ (уређење куће, школовање деце и сл.). Пољаци су данас многострани индивидуални производи, сарађују са стручњацима и кооперирају са задругом. Они се најсуспцијализовали за одређену ратарску производњу као, на пример, Срби, који већином производе пшеницу и кукуруз, или Мађари, који гаје дуван и паприку, већ гаје све — од житарица преко индустриског биља до поврћа. У сточарству се удржују: најме једног пастира који групи домаћина чува стоку. Последњих година оријентишу се на стајско сточарство (свиње, говеда). Млеко у »masniczkama« прерадују у маслац — »maslo« (буђкалица се зове »toporška«) и затим га изливају у дрвене калупе — „мустра“ са вегетабилним мотивима. Праве и самокис — „швалски сир“ и павлаку — „сметанка“. Млечне производе, по којима су на гласу, продају на пијацама у Сенти, Чоки и Кикинди.

Домаћим животињама дају следећа имена: кравама — Пирошка, Жуја, Шарака, Красуља, (дозивају их узвиком: Ње!), бикове — Бимбо, које — Звездан; Лиско, Џура, Вилма (позив: Ње! терање: Хајде!); овце терају узвиком: Бр..., гуске позивају са: Ли-ли а терају на мађарски начин: Важ:ћа!; за кокоши је позив: Пи-пи!, а терају их са: Хишааа...

Сл. 45 Польак Паја Пилх са запрегом на моби (1969)

посним сиром. Од јечма су правили лепиње, а само за Божић и Ускрс спремали су „колаче“ од пшеничног брашна. За време ваћења кромпира, а то је био празник већи од жетве, справљало се старијинско јело — »pljesniki«, »žebgraczki«, а понеде то чине и данас. »Pljesniki« се спремају од мтевеног кромпира са кукурузним брашном, а затим се то пеке на купусовом листу. Кад се испече, прелије се млеком или павлаком и као кашица једе кашиком. Развијајући пљоћ привреду, Польаци у Остојићеву су променили и начин исхране. Данас разликују чорбу — »poliewka«, на пример од купуса, од супа — »zupa«, међу које убрајају и јону од свињског меса. И данас су им карактеристична јела: ваљушци — »galuszki«³³, прженице од кромпира — »placki«, завијача од маја — „штрудла“, као и колачи од киселог теста (»ро lkaśno«) са сиром. Уопште узевши, у исхрани је дosta млечних производа и теста. Оброци су: »śniadanie« (доручак), »obiad« (ручак), »wieczera« (вечера). За доручак обично једу поменуте ваљушкие у млеку — »galuszki ve mliku«, пржене јаја — »pieczne wajsa«, а уз њих белу кафу или чај. Пију највише алкохол домаће израде: љуту ракију — »gorzalka« и вино.

Прве куће су им биле доста примитивне и више су личиле на земунце. Сложнији су и узајамно се помажу нарочито у подизању кућа (сл. 45). До недавно су у кућама имали велике „шлеске пећи“ — „жомин“, али су их порушили. И њихове куће, баш као и већина словачких кућа у Војводини, биле су најчешће офорбани светлоплавом бојом. Немају велике стаје с гумном у средини — »stodola«, какве имају досељени Галицијани у Босни.

У време досељавања, поповином прошлог века, Польаци су имали белу ношњу, изаткану од беле вуне и конопље. Бела ношња се одржала све до краја XIX века, када почину да превлађују куповне тканине. Мушка летња кошуља није имала огрилице и запонаца, већ је имала вршцу која се затезала око врата. Беле чакшире биле су од кудеље. Лети су често облачили само кошуљу, били су боси или у опанцима опутњацима, са стране убрањим. Од осамдесетих година прошлог века почели су да носе банатске „капичаре“. На глави су имали прни шешир са тврдим ободом. Зими се преко кошуље облачила бела „гуња“ без рукава. Од 1914. године почели су да облаче и гађе испод белих сукњених чакшира. Процес увођења грађанске мушкине ношње почeo је још крајем прошлог века, а нарочито се развио после првог светског рата.

Женска ношња се разликовала од одеће осталих Словакиња у Војводини. Девојке су се чешљале у једну плетеницу — „курјух“, коју су пуштали низ леђа, а удате жене су на глави носиле пунђу, преко које су став-

33 »Polewka biolak, »galuszki« и »poleszniki« спадају, по Ђењевској, у најстарија јела Вислава. B. Bielińska, *Przesłos kipi w zwyczaju*, Almanach Polonii 1983, Warszawa 1983, 163 — 167. Назив »polewka« карактеристичан је за, шире узето, краковски регион. Упореди: A. Kowalska-Lewicka и Z. Sztromba — Rysowa, *Pożywienie*, EP PKL, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1976, 365.

љале капицу — »сзерес«, затим мараму, коју су везивале на темену, и другу мараму, коју су везивале под брадом. Старије жене везивале су пунђу на врх главе, а за учвршћивање су имале нарочито направљен чешаљ. Капицу — »сзерес« задржале су млађе жене све до тридесетих година овог века, док су их многе старије носиле све до своје смрти. Преко беле коштуље од кудељног, а касније од куповног платна облачиле су прслук — »żywotek«, богато украшен свилом и разнобојним концем. На доњем делу тела носио се сукњерац — »spoidnica«, преко кога су облачиле 2 до 3 беле сукње од кудељног или ланеног платна. Сукње су израђиване од пет-шест пола, дуге до чланака, а у струку су биле доста убрane. Као и мушкарци, и жене су првих година носиле отворене опанке — »kiergrse«. Свечанија ношња била је од истог материјала, само је била чистија и новија. Крајем XIX века уводи се, најпре у свечанијим приликама, блуза (рекла) уместо прслука. Првих година по досељењу жене су у жалости носиле одећу окрепнуту на иначије, што је био уобичајени знак жалости. После шездесетих година прошлог века почину у жалости да облаче прну одећу, што се и данас одржalo. Мушкарци носе прну траку, на рукаву или ѿко шешира. За разлику од осталих, Пољаци су у Остојићеву ограничавају данас број сукња и, уопште, скромније се носе. Кад се Словакиња из другог насеља уда за момка у Остојићеву ту се, по правилу, пресвуче, тј. више не носи „широко“, па јој у завичајном селу замерају што је узела „господску“ ношњу: »Preblekla se na pański!«

Први досељеници женили су се претежно девојкама из Шљоњска, а такве женидбене везе су се и касније склапале, тако да се родбински контакти с Польском нису потпуно прекинули. Шездесетих година овог века двојица Пољака из Остојићева пронашли су брачне партнёрке у селима око Висле, оженили се и довели их у Банат. Момци су се женили од двадесете године или по повратку са одслужења војног рока, а девојке су се удавале почевши од осамнаесте године. Данас у селу има двадесетак Пољака тридесетогодишњака које већ рачунају у старе. По њиховим речима, нису се оженили јер у селу нема девојака чији су родитељи старији из Польске. Словакиње из Арадца и Ковачице, којима су се оженили неки од њихових вршњака, мање им се свиђају, поред осталог и због њихове упорности у одржавању традиционалне ношње, различите од „пољске“ женске ношње у прошlosti. Многи од њих ради би се оженили Српкињама из колонистичких породица, али још се устручавају од родитеља и средине. До другог светског рата у селу је било мало национално мешовитих бракова. За двадесет послератних година у Остојићеву је укупно склопљено око 700 бракова, међу којима и знатан број национално мешовитих. Крајем шездесетих година национално мешовити бракови чинили су готово четвртину укупно склопљених брачних веза. У Остојићеву се у прве две послератне деценије 16 Пољакиња удало за припаднике других народности, и то: осам за Србе (све староседеоци!), шест за Мађаре, две за Хрвате; у исто време се девет Пољака оженило девојкама друге народности, од којих су четири биле Српкиње (две досељене из Босне), две Мађарице, две Хрватице и једна Немица. Произилази да је из сваког петог польског дојинства у селу склопљени по један национално мешовит брак (сл. 46).

Сл. 46 Польска свадба Буре Штурца у Остојићеву (1976)

Пољаци у Остојићеву свадбу називају »wesely«. Кад испросе девојку, одређе дан договора — »pamićwa«. Момак с родитељима и момачким старим сватом долази у девојчину кубу, доносе јој поклоне, где девојачки стари сват с момковим старим сватом турећује све у вези с венчањем и спровођењем свадбе. Одређује се дан венчања, број сватова (момачких и девојачких), два буклијаша — »družbowie«, од којих један позива момкове а други девојчице сватове. На њиховим шеширима су дуге разнобојне тра-

ке — »sznurki« и куповно цвеће — »kwiotki«. На дан венчања, младожења и његови робаци са сватовима и у пратњи свирача долазе пешке по девојку. Пред њима девојачка родбина затвара врага и захтева да се „плати пасош“ за улазак у кућу. Тек када то учине, могу да уђу. За то време, девојачка старосватица кити младу и пева тужну песму:

»Matko, matko, nie daj jom brać
Gdo ci bedzie lózka ścielać
Lózka ścielać, szroty prac
Matko, matko, nie daj jom brać...«.

„Мајко, мајко, не дај да је узму,
Ко ће постелу да простире,
Кревет да прави, рубље да пере,
Мајко, мајко, не дај да је узму“.

Од игара на свадби највише се играо чардаш, валцер, тањго и полка, а мање неке изразито пољске игре из Шљонска.³⁴ То вероватно и зато што се игра уз пратњу мађарског оркестра у саставу: виолина — »huśle«, бубањ — »bebę«, гитара и контрабас.

Из богатог усменог поетског и музичког стваралаштва Пољака у Остојићеву издвајамо само неколико лирских песама које се у истом или варијантном облику певају у Бескидима: »Krogulašzką wysoko latasz...«, »Nie chodź ty syneczkę...« (Не иди ти, синчићу...), »Na wysokiej górze...« (На високој платини), варијанта песме: »Kochanek jeszcze nie śniadal«) и »Pognala wolki na Bukownie...« (Потерала волове у Буковину...), варијанта песме: »Wolki pognala«).

Поједини Пољаци у Остојићеву још увек држе два имена, на пример: Емил-Андреј, Ема-Лидушка, као и то да отац и један од синова носе исто име (Емил и Емил, Јано и Јано). Као и мушки, тако су и женска имена претежно „словачка“: Жофка, Луиза, Мара, Павлина, Јева, Хермина, Виера. Имендане славе, али углавном оних чланова домаћинства чији су имендани у зимским месецима. Преко „летњих“ имендана се најчешће бутице прелази. Изгледа да су те прославе имендана »mianowy deń« доста скромне. Гости — најближи сродници и први суседи, окунуле се после вечере, а домаћини приреде малу залуску. Музике нема.

За учеснике сахране који се враћају у кућу умрлог приређује се скромна даћа, на којој се даје колач у облику плетењице — »plecionka« и ракија — »gogzalka«³⁵ (сл. 47).

Помиње се да је било жетвених свечаности, али у врло скромном облику. Рађници су на завршетку жетве плели венац од класија и људи су га домаћиновој кући. Зими се одржавају свињске даће — »zabijaczki«, које овде зову и мађарским именом »disnotor«. Још увек се понекде одржава обичај прела »szwoczki« (шваље), женски скуп на коме свака же-

Сл. 47 Пољски споменик на евангелистичком гробљу у Остојићеву (1969)

³⁴ Z. Jelinkova, Lašsky a slezky tanec »smyk«, Narodopisne aktuality t. XV, č. 3, Stražnica 1978, 290 — 215.

³⁵ Тако и у околини Лоћа, види: J. P. Dekowski, Zwyczaje i obrzędy weselne łódzkich rodzin robotniczych, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Etnograficzna 11, Łódź 1967, 178.

на ради свој ручни рад. Највише су се окупљају у време месејећа — »farszangi« и до Пепељасте среде — »Popielowa środa«. На месту окупљања же-не проводе цео дан, а укућанима оставе претходно припремљен ручак. Мла-ђи свет се забавља на тај начин што „иде до друштва“, углавном у оне ку-ће где где има девојака за удају. Једна од забавних игара младежки је »szutululu«, коју су одрасли момци и девојке играли у паровима, узвикујући по-времено »szutululu«. Ни најстарији казивачи не знају значење ове речи. Као разонода омладине може се сматрати и излазак на раскриће сеоских улица, на рогаљ — „кошак“.

Польско становништво у Остојићеву Божић назива »Gody«, а бадње вече — »Wilia«. На Бадњи дан по подне деца разних националности, понај-више српска, иду од куће до куће те „коринђај“³⁶. Традиционална јела на Бадње вече, изузев »paradisowe poliewki s kiełbasą« (парадајз-чорба с ко-басицом), сва су култног карактера, као: »oriekańce z małkiem« (запечени резанци с малком), ораси, јабуке или шљиве с медом, компот од сувих шљи-ва и др. Те вечери домаћин намаже хлеб медом и на то дода белог лука, те даје кравама, кочијима и псима — ради здравља.

Ускрс називају »Wielkanoc«. На Велики петак посте. У оквиру поста доозвољено је да једу јела на зејтину или месо које се може испржити на својој масноћи. Праве „жокице“ од кукурза и једу компот — „дунст“. Тога дана фарбају јаја — »szarene wajsa«. У суботу уочи Ускрса скрува се »šun-ka« и припреми рен — »kirzon«. На Ускрс се припрема и служи ручак и нема традиције польског ускршњег доручка. На Ускршњи понедељац мом-ци поливају девојке водом — »roliewać«. Тада обичај нема посебан назив.

Ујутро, до 8 сати, поздрављају се са: »Dobре гапо«; у току дана са »Deń dobry«, али у новије време и са »Dobry deń«; увече кажу »Dobry wieczór«, а сасвим касно, приликом растајања: »Dobrą noc« (у смислу: же-лим). Приликом растајања у току дана обично веле: »Z Panem Bogiem«, или, новије: »Z Bogiem!« Родственички називи су им ови: tata, mama, matka (баба), tacik (деда), siostra, brat, andžika (онаха), starzec (таст), starowla (таш-та), szwagier (шупор и зет), ciotka (тетка и ујна), ujec (ујак и теча). Месеце називају као и Срби: јануар, фебруар, март итд.

О говору Пољака у Остојићеву пре десетак година одбрањена је једна докторска дисертација у Новом Саду. Интересовања њеног аутора И. Јерковића била су више усмерена на упоредну граматику словенских језика, али је дат и потпунији приказ говора Пољака у Остојићеву. Узе-ши у обзор домаћи (кућни) језик као одлучујући чинилац, Јерковић ту групу доследно зове Пољацима. Аутор истиче да су они „успели да очу-вају аутентичан говор своје прве отаџбине, истину са одређеним фонет-ским променама под утицајем словачког језика, на првом месту, а у лексики и српскохрватског језика“³⁶. Међутим, польски језик којим говоре у кући мењао се и под утицајем језика готово свих националности с који-ма су живели или живе у насељу. Јерковић је поступио методолошки ис-правно јер је чињенице прикупљене у Остојићеву лично упоређивао на те-рену некадашњег завичаја својих испитника, после чега је утврдио ве-лику сличност ових говора. Чудно је ишак да није запазио, а као линг-вист није му то могло промаћи, да су, наиме, пословачени Пољаци по пра-вилу трилингвисти, а изузетно и више лингвисти. Јер, Пољаци у Остоји-ћеву од свих језика најбоље и, рекло би се, најрадије говоре српски и славачки. Наводим и неколико примера њиховог, польског, домаћег го-вора. Тако уместо израза »mowy« (говори) они веле »prawy«, а уместо »ugotuję« (скрува) кажу »uwarzy« и сл. Цвет мака не зову као Пољаци

36 И. Јерковић, *Говор Пољака у Остојићеву* (рукопис докторске дисертаци-је), Универзитетска библиотека у Београду, 9.

»mak«, већ »buška« као домаћи Срби. За село кажу „дедина“ као Словаци. Немају множинског облика за реч »folk« (lata), већ кажу: »Pre 40 rokam!«. У говору мешају, поред словачких, и доста српских речи. Акценат је скоро искључиво словачки, и то нарочито код млађих који похађају школу и тамо уче словачки језик. Кореспонденцију воде на словачком и српскохрватском језику (сл. 48 и 49).

Сл. 48 „Словачки“ дом у Остојићеву (1969)

Сл. 49 Евангелистичка црква у Остојићеву (1969)

У основној школи у Остојићеву настава се изводи и на словачком језику, а Пољаци су основали културно-просветно друштво словачког именија »Peknák« („Напредак“).

Садашњи свештеник за евангелисте у Остојићеву је из Арадца. Замењује га и скраћена богослужења води кантор из села. Проповед — »kroatije«, добијено од претпостављених црквених власти, чита на словачком. Жене у цркви увек седе с десне стране, а мушкарци с леве. У клупама сасвим напред седе чланови црквене управе (само мушкарци). У првим клупама са женске стране седеле су, у време испитивања, седамдесетих година, четири девојке без мајама — што је знак да су неудате, а остале, покривених глава, биле су два реда иза њих. Књиге из којих су верници певали искључиво су на словачком — Pjesni Duchovne — у којима је словачки текст исписан немачким писмом — готицом. Новија издања тих песама штампана су на словачком, у Југославији. С обе стране олтара је мала прна табла с бројевима којима су у молитвенику означене песме које се тога дана певају (на пример: 693, 421, 329, 343). Пева се уз пратњу оргуља на којима свира кантор. По завршетку богослужења, прве излазе девојке, па жене, затим мушкарци из првих редова и, најзад, чланови црквеног одбора. Половином шездесетих година, приликом боравка у Остојићеву, бискуп из завичаја А. Вантула запазио је и ове разлике у богослужењу: пре проповеди, остојићевски Пољаци певају „Вјерују“, баш као и у Висли до другог светског рата, а и црквене песме су им у лаганијем темпу. Сматрао је важним да помене битну разлику у односу на Пољску, а то је да су на свечаном ручку у Остојићеву били само мушки парохијани, док су старије жене припремале ручак, а млађе послуживале.

3. Остојићевски Пољаци и југословенски Словаци

На развој словачких народносних карактеристика код остојићевских Пољака могао је утицати вишегодишњи, па и вишевековни њихов контакт са Словацима још у материци. Јер, од досељавања па до другог светског рата, пољски евангелисти су у Остојићеву живели с Немцима исте вере и Србима, а „прави“ Словаци су, као и данас, настањивали удаљенија места. Иако им је и с једне и друге стране претила асимилација, Пољаци се нису окренули својим суседима Србима и Немцима,³⁷ већ Словацима као етнички и етнографски ближим, што је и разумљиво. Уз то је од утицаја била и малобројност групе, њена изолованост и удаљеност од материце, најзад говорна близост са Словацима.³⁸

Неки, може се рећи малобројни овде побројани етнографски елементи јављају се и данас у шљонском граничном појасу, али се чини да у овом часу код остојићевских Пољака, приликом усвајања, превагу имају елементи широко схваћене словачке традиционалне културе. Покушао сам стога да само делимично упоредим неке од познатих елемената традиционалне културе југословенских Словака са неким елементима из живота Пољака у Остојићеву.

Из поменутог поређења произлази, као што је то чест случај у етнологији, да је сличност ове две групе у традиционалној материјалној култури, изузев ношије и, можда, исхране, упадљива — почевши од бојења кућа светоплавом бојом, краве као главног грла у сточарству, до коларског и ковачког заната. Али, кад се пређе на тле друштвене и, још више, духовне културе, своје се чува деценијама, па и дуже.

Из Висле, која је у склопу пољско-словачке лимитрофне области и где су били снажни утицаји немачких колониста, остојићевски Пољаци су донели и у Банату задржали: типична висланска презимена (Бујак, Чешљар, Пилх, Хшан), надимке изведене по топонимима („Стожчан“ по пределу Стожки), обичај да понеко има по два лична имена — што су одржавали у првим деценијама по досељењу. За разлику од Словака у Војној граници (јужни Банат и Срем), код Пољака у Остојићеву нема никаквих сећања на постојање велике породице — задруге.³⁹ Особита им је, у односу на Словаке у Југославији, терминологија у вези са свадбеним и годишњим обичајима. Пољаци у Остојићеву имају: »*namowa*« за заруке и »*wesely*«

37 У Буковини су мешовити пољско-немачки бракови били права реткост, упркос блиског суседства Пољака и Немаца у Појани Микули. Такође, не треба заборавити да није било ни међусобне нетрпљивости. M. Gotkiewicz, *O czadeckich repatriantach z Bukowiny*, Etnografia Polska VI, Wrocław — Warszawa — Krakow 1963, 113.

38 Сличан процес забележен је, опет, у Буковини. Чех Клеменс Свобода је, према Готкијевичу, у »*Liber Memorabilium Ecclesiae Gurahumorensis Rit*« о Пољацима у селу Плешти написао следеће: »Die Slowaken erkennen die polnische Sprache, und wiwohl sie noch heute unter sich manche slowakische Wörter gebrauchen, so sprechen sie doch ein zeimlich gutes polnisch« M. Gotkiewicz, n.d., 114.

39 S. Švehlák, *Vyročny zvykoslovny cyklus u Slovakov na byvalej Vojenskej Htanicy (Srem, Južny Banat)*, TkSvV. Novy Sad 1973, 125 — 143; K. Kwasniewicz, *Zwyczaje i obrzędy rodzinne*, EP PKL, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1981, 89 — 126; J. Klimaszewska, *Doroczne obrzędy ludowe*, у истом зборнику, 127 — 153.

за свадбу; »willia« (Бадње вече) и »gody« (Божић).⁴⁰ Карактеристична је за њих свадбена песма која се пева приликом поноћног „заређења“ невесте, наиме: »Matko, mačko, nile daј jom brać...« (Мајко, мајко, не дај да је узму...).⁴¹ Посебност се нарочито изражава у лирском народном стваралаштву, у коме су остојићевски Пољаци сачували највише особености духа и језика из свог најужег завичаја. Ниједна од песама које сам забележио у Остојићеву (Kłogułaszkę..., „Oj ptičiće“..., „Nie chodź ty symiećki“..., „Не иди, синчићу...“, „Na wysokiej górze...“, „На високој планини“..., „Pognała wólkii“..., „Вочиће је потерала...“) није на репертоару југословенских Словака.⁴² Најзад, ту је и неколико примера из материјалне културе

Сл. 50 Јаношикова мушка кошулја ју-
гословенских Словака
(снимио М. Милосављевић)

Словакиња из Арадца,⁴⁶ нити је у мушкију ношњи остојићевских Пољака преузета такозвана Јаношикова кошулја везеног оковратника, коју су тридесетих година југословенски Словаци масовно прихватили из завичаја⁴⁷ (сл. 50).

Уопште узеши, ношња висланских Пољака у Остојићеву за век и по на нашем тлу прешла је сложен процес: од чувања првобитне генерал-

у којој су се, упркос изједначавању са Словацима и другим мештанима, код остојићевских Пољака задржале особене црте. Ту, пре свега, имам у виду: старијко висланско јело — »pljesniki« или »pollesniki«⁴⁸, шлеске пећи у кућама донедавно⁴⁹ и неке старије делове ношње. У погледу ношње, ситуација је доста сложена. Посебности које би, евентуално, могле бити пореклом из завичаја, односе се углавном на женско одевање: дуге сукње, украшени јелек — »žywotek« и отворени опанци — »kierpce«,⁵⁰ а затим на чињеницу да жене у Остојићеву нису прихватиле широки појас „надригус“

40 По R. Bednarek (н. д.) код југословенских Словака је »pytački« и »svadba«, »Posiaci d'em« и »Kraćum«. Исто бележи и V. Vereš, *Zvyky a obyčaj v Selenči*, TkSvV, Novy Sad 1973, 145 — 163.

41 Том приликом се у Селенчи певало: »Stratila sam partu, zeleni veniec...« („Изгубила сам траку, зелени венац...“). Vereš, н. д., 155.

42 J. Feriš, *Ludova hudočna tvorba Slovákov vo Vojvodine*, TkSvV, Novy Sad 1973, 181 — 194; M. Kmet, *Vyskum starých tonálnych struktur v ludových piesnach vojvodinských Slovákov*, у истом зборнику радова, Novy Sad 1973, 195 — 202.

43 B. Bierniewska, н. д., 164.

44 Само секундарне црте у народној архитектури Војводине могу да се вежу за поједине народе, па тако и за Словаке — пише J. Kantar, *Ludova architektura Slovákov vo Vojvodine*, TkSvV, Novy Sad 1973, 81 — 94.

45 Према пољским ауторима, »kierpce« су општекарпатске, »žywotek« је шљонски, а »gunia« са највише архантичних елемената је одевни предмет планинаца Подхала. K. Hegermanowicz-Nowak, *Odzież*, EP PKL t. I, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdansk 1976, 386, 388, 401; види и: J. Gajek н. д., у истом зборнику, 171.

46 M. Bosić, *Pregled nošnje Slovaka u Vojvodini*, TkSvV, Novy Sad 1973, посебно 112, 107 — 124.

47 Исто, 122.

$$J = 120$$

Notri primari

*

A handwritten musical score for voice and piano. The score consists of four staves of music. The first staff starts with a tempo marking of $J = 90$. The lyrics are: "Na wy-so-kuj gó-rze tu sy-ne-ckie kie a-le je-szcze". The second staff continues the lyrics: "nie śni-u-daj Ma-mi-te ko-chan-ie za-nieść mu śni-o-da-nie". The third staff continues: "a-le sie z nim nie go-dej Ma-mi-te ko-chan-ie za-nieść mu śni-o-da-nie". The fourth staff concludes the lyrics: "a-le sie z nim nie go-dej". The music is written in common time, with a key signature of one sharp (F#). The vocal line uses eighth and sixteenth notes, with some grace notes and slurs. The piano accompaniment consists of harmonic chords indicated by Roman numerals (I, II, V) above the staff.

J=135

*

A handwritten musical score consisting of three staves. The top staff uses soprano C-clef, common time (indicated by a '4'), and a key signature of one sharp. It contains lyrics: "Sie-dzi u wo-dy zbie-na ja-go- dy". The middle staff uses soprano C-clef, common time, and a key signature of one sharp. The bottom staff uses soprano C-clef, common time, and a key signature of one sharp. The score concludes with a double bar line.

Нотни текст данас певаних песама из далеког завичаја

не сличности са словачком (можда и немачком), преко индивидуалног развоја у Остојићеву током прошлог столећа (пример, прихвататање банатских опанака „каличара“ у одевању мушкарца), до извесног изједначавања, посебно с ношњом Словака из Арадца, с којима су се, од почетка двадесетог века, склапањем бракова, орођавали. Иначе, ношња Словака у Арадцу, у који су се они доселили 1784. године, и сама се одликовала посебностима у односу на одећу осталих Словака у Југославији.⁴⁸

Оно што је остојићевским Польацима заједничко са Словацима у Југославији тешко је разлучити на: 1) оно што је раније усвојено прожимањем у завичајној лимитрофној зони, или је општесловенско, 2) од онога што је резултат релативно новијег мешања на југословенском тлу, нарочито са арадачким Словацима, или је, пак, општевојвобанско, па и панонско. Као да је и то прожимање са Словацима из Арадца најизразитије у традиционалној исхрани (ваљушци — »galuszki«, завијаче — »szitruddla«, колачи од кисelog теста са сиром — »ro kwaśnö«; нека култна јела о Богићу), ношњи (две мараме у женској ношњи на глави, више сукања, додуше других; црни шешир с тврдим ободом у мушкијој ношњи), па и у родственичким називима (»tatik« — у ствари отац, а у изменјеном значењу деда, »ciјес« — ујак и теча) и начину поздрављања (у новије време: »Dobry deň!«). »Серјес« и »kutjjuh« су општесловенски елементи у женској ношњи.

Као заједнички војвођански елементи и појаве могу се сматрати: фарбање јаја на Велики петак, кувана шунка с реном — као јело о Ускрсу, поливање девојака водом на Ускршњи понедељак.

Остојићевски Польаци су са Польацима у Чуруту пореклом из истих предела, али сличност у њиховој култури није упадљива услед специфичног развоја сваке од њих за последњи век и по. Из друштвене културе, можда, традиционално, многочлане породице. Или, у духовној култури, то што чурушки Польаци у појединим коледарским песмама чувају вислански говорни идиом, карактеристичан за пословачене Польаке у Остојићеву.

Званично Словаци, ови људи себе и те како разликују од правих Словака из њима најближих места Арадца и Хајдучице. Те разлике су, како кажу, видљиве у ношњи, елементима свадбеног церемонијала, говору (арадачки Словаци их због њиховог кубиног говора зову »trepasuy« — од глагола који значи тући, лупати). С друге стране, Польаци у Остојићеву сматрају да су се Словаци у Војводини у великој мери помаћарили, док за себе тврде да су усвојили више елемената српске традиционалне културе. Истичу, најзад, да су Словаци у Банату слични Маћарима и по менталитету. Према запажањима самих информатора, кад се Польак ожени Маћарицом у селу, деца из тог брака више „нагињу“ на његову страну, а кад се ожени Српкињом, деца су Срби. У национално мешовитом браку Србин — Польакиња држе се српски обичаји, али деца ипак говоре „поль-

48 „Као посебну варијанту можемо издвојити — пише М. Босић — словачку ношњу у Арадцу која чини уопште посебну варијанту у типу војвођанске словачке ношње, пошто се у новије време развијала под немачким и српским утицајем“ (н. д., 108 — 109). У мушкијој словачкој ношњи није било толико разлика. Иначе, Словаци су се у Банат, изузев оних у прилично удаљеним насељима од Остојићева (Војловици и Белом Блату), доселили знатно раније од остојићевских Польака, што треба имати у виду кад је у питању чување завичајне културе у првим деценијама по досељењу.

ски". Најзад, у браку Польакиње с Мађаром, деца говоре и мађарски и польски, али не иду у словачку, већ у српску школу.

Казивачи такође подсећају да је крајем XIX века процес мађаризације Польака у Банату, нарочито оних католичке вере, у неким оближњим насељима био толико јак да се сада у околини Остојићева (Чока, Сента) срећу Мађари с презименима Marciniek, Jaworski, Krzyž, Jabloniski, Michalek. У Остојићеву се, међутим, до последње деценије прошлог века, у цркви певало и молило на польском, премда су ови људи из завичаја донели, уз польске црквене књиге (»Dembińska«) и словачке канционале (Тшановског)⁴⁹ и већ имали учитеља Словака. За словачки језик су се определили крајем последње деценије XIX столећа.

Нема сумње да су разлози за почетак процеса интензивнијег словачења остојићевских Польака били многоструки. Мађарски асимилациони притисак, нарочито од доношења такозваног Апоњијевог закона, бивао је све снажнији. Упркос Веднарском тврђењу да је вера била одлучујући чинилац да се Польаци у Остојићеву определе за јединство са Словацима, ови польски евангелисти нису се, на пример, сродили с Немцима из истог села, такође евангелистима).⁵⁰ На такву оријентацију остојићевских Польака вероватно је утицала сличност етнографских обележја. И сами подједнако угрожени, у процесу мађаризације, банатски Словаци пружили су руку близким висланским Польацима и преузели иницијативу у овом пројекту, вероватно и због тога што су Польаци били без интелигенције из својих редова. За те кораке је значајан и долазак неколико словачких породица из Липтова и Словенске Лупче, а такође и из Арадца и Хајдучице, почетком овог века. Неоспорно је и да су словачки учитељи и кантори учили дosta за убрзаније словачење, али је такође несумњиво да су остојићевски Польаци овај пут свесно одабрали и наметања од стране Словака није било.

Многи Польаци у Остојићеву сматрају да им је прихватавање словачког имена већ два пута било од помоћи. Први пут их је спасло од насиљне мађаризације, а други пут, у току последњег рата, пошто би их Немци као Польаке много више прогонили. Да би то доказали, наводе подatak да су неки остојићевски Польаци, као припадници словачке народности, убрзо пуштени из немачког заробљеништва.

49 М. Кмет (н. д., 197) истакао је да је црквено певање Траносција имало код војвођанских Словака (па и код пословачених Польака) изједначавајући утицај на основни мелос народних песама.

50 Сличан процес забележен је и у Буковини, код Польака у селу Плеши.

III

БОСАНСКИ ПОЉАЦИ У ДОЊЕМ ШЉОНСКУ (ОД 1946)

Са босанским Пољацима први пут сам се срео 1961. године, када сам, заједно с К. Квашњевским, предузео кратка теренска испитивања ове групе репатрираца у насељима среза Болеславјец. Резултате тих наших теренских проматрања објавили смо у општиријем извештају о њиховим „путевима повратка“, штампаном у вроцлавском часопису за друштвена и културна питања.¹ Био је то, уједно, и први прилог те врсте у пољској публицистици, у коме се о босанским Пољацима у Доњем Шљонску говорило као о посебној групи. По мом повратку у Југославију, колега Квашњевски је, за етнографску публикацију о променама у култури повратника из разних земаљам, насељених у Доњем Шљонску, проширио и раздарио наш део проблема, под насловом *Неки резултати испитивања народне културе повратника из Босне*, која је издата 1963. године.²

Године 1964. вроцлавски социолог Ч. Бучек израдио је општируну студију *Повратници из Југославије у Вроцлавском војводству, од 1946. до 1964 (Процес друштвеног прилагођавања, на примеру изабраних насеља)*.³ У том раду, чији ми је необјављени рукопис љубазно уступио, аутор прати процесе друштвене адаптације у четири изабрана насеља (два земљорадничка — од којих, у једном, повратници из Југославије представљају претежну већину, а у другом су у мањини, и два мешовита индустријско-ратарска насеља, одабрана на основу истих критеријума о заступљености повратника), поделивши своја разматрања на два главна раздобља: први, од 1946. до 1958. године, који сматра временом прилагођавања, и други, од 1959. до 1964., који сматра периодом интеграције репатрираца.

Нашим етнолошким испитивањима у Доњем Шљонску, настојали смо да утврдимо и анализирамо појаве и промене које настају услед та-

1 D. Drlijača i K. Kwasniewski, *Drogi powroto*, Odra 1, Wrocław 1961, 53 — 56.

2 K. Kwasniewski, *Z badań nad kulturą ludową reemigrantów z Bosni*, Zeszyty Etnograficzne t. I, Wrocław 1963, 81 — 102.

3 Cz. Buczek, *Repatrianci z Jugosławii w woj. wrocławskim 1946 — 1964. Proces adaptacji społecznej na przykładzie wybranych osiedli*, Wrocław 1966 (рукопис).

козваног „судара култура“, разврстане у три глајне групе елемената: 1) типичне особине које су колонисти понели из пољских земаља у свом културном инвентару и задржали током пола века боравка у Босни, с разликовањем на две варијанте појава: а) оне које се код њих и данас запажају, и б) занемарене и одбачене по повратку у завичај; 2) скуп појава које су пољски емигранти прихватили у Босни, са истом поделом на варијанте; 3) елементи културе, карактеристични за староседелачко становништво у Босни, који су Пољацима били и остали страни и које уопште нису прихватили. Може се, наравно, претпоставити, с обзиром на њијов добровољан и масован повратак у завичај, да је ова трећа група појава била најзаступљенија.

Намера ми је да у овом поглављу укратко представим и донекле вализијем значајније резултате поменутих етнолошких и социолошких испитивања, с тим што ће се, разумљиво, главна пажња посветити оним културним елементима које су Пољаци у току свог педесетогодишњег боравка у нашој средини прихватили као своје, задржали по повратку у завичај и по чemu се они, делимично, и дан-данас разликују од осталог пољског становништва у Доњем Шљонску. Оно по чemu се повратници из Југославије разликују од својих пољских суседа јесте и српскохрватски језик, којим је тада добро и радо говорила већина представника старије и средње генерације повратника, па зачудо многи и од оних најмлађих, јер је свима њима крајишчи говор нека врста кућног — домаћег језика.

Према подацима пољских власти, из Југославије се од марта до октобра 1946, у 32 транспорта, одселило 15 307 лица (2 930 породица), тј. између 80 — 90% од свих југословенских Пољака. Према републикама и саставу, то изгледа овако:

Република	Лица старија од 18 година				Укупно лица
	Укупно породица	мушка	женска	Лица млађа од 18 година	
Б и Х	2 649	3 118	3 501	7 405	14 024
Хрватска	250	271	314	484	1 069
Србија	45	53	64	81	198
Словенија	5	5	5	6	16
Укупно:	2 949	3 447	3 884	7 976	15 307

(По Ч. Бучеку)

Међу одсељенима у Пољску било је и лица у национално мешовитим (највише пољско-украјинским) браковима, али је било и Српкиња и Хрватица удатих за Пољаке — на пример у селу Болеславиће било је чак 7 Југословенки. По занимању, више од 95% свих пресељених били су земљорадници, а мање од 5% чинили су људи других професија. За прве су количина и бонитет земље били најважније питање, јер су се држали укорењеног схватања да успех на друштвеној лествици зависи искључиво од повећања земљишног поседа. Репатририци су у Југославији оставили и одрекли се у корист државе 1 917 кућа (од којих 218 општећених) 12 741 ha обрадивог земљишта, и 1 517 ha шуме. Свака породица или самачко домаћинство имали су право да у Пољску превезу по два грла рогате стоке и два коња, а ко то није имао, могао је превести три овце или три свиње, што повратници нису у потпуности искористили.

„Услови које су повратници у Польској затекли — пише социолог Ч. Бучек — нису били ни издалека онакви какве су замишљали и очекивали и, изузев срдачног дочека, дан повратка је био, донекле почетак њихових горких разочарања.“⁴ Није, пре свега, било могућности да се депатрирају из једног, на пример босанском насељу, заједно сместе у једно шљонско насеље. Јер, у многим кућама су још увек становали Немци у очекивању да их преселе у Немачку; оне боље куће већ су били заузели досељеници из опустошених источних предела Польске; польопривредне машине с многих имања биле су већ однете, а недостајало је и семена за сетву. Повратници из Босне, за разлику од досељеника из других крајева Польске, нису имали мопућности да се врате на остављено. Зато је још прве године дошло до унутрашњег сељакања, у жељи да се буде ближе робацима и суседима, а све у оквиру истог среза Болеславјец и юколних ерезова (преселила се свака осма породица, за разлику, на пример, од досељеника из ССРП-а од којих се у то време преселила тек свака четврнаеста породица).

У избору куће, за босанске Польаке била је веома важна очуваност заидане стамбене куће, какве нису имали у Југославији. Наши Поляци насељили су се у овим местима среза Болеславјеци: Болеславице, Гошћишув, Громадка, Ружињец, Осјечњица, Парова, Олобок, Томислав, Пшејенслав, Болеславјеци Томашув, Новопроћец и друга села и били су најбројнија група польопривредног становништва. У почетку, већина је добила кредите за набавку опреме, а затим и Унрину помоћ. У тим првим данима, они су били чврсто повезани и солидарни, па су им, на пример, досељеници из средње Польске пребацуvalи да желе да створе своју аутономију и подругљиво их звали: Цигани, богослови, комунисти, или, пак, Срби, Јунословени — све у пекоративном смислу у жељи да, у односу на остале групе, умање вредност депатрираца из наше земље.

Територија на којој су се насељили повратници из Босне била је, пре другог светског рата, польопривредно-индустријски рејон. Земљиште није било нарочито плодно али је то најдоцнијиво било богатством сировина за керамичку индустрију, па је у овим местима било много малих радионица за прераду глине, које су у току рата мањом уништене. После рата, подигнуто је неколико већих индустријских објеката, од којих су неки запошљавали и више од 1 000 радника. То је, наравно, утицало да се привредни профил среза измени у индустријско-польопривредни. Па ипак, шездесетих година, претежне изворе прихода од непольопривредних делатности имали су становници само три насеља у овом срезу (Рађиборишице, са 4 279 житеља, Болеславице, са 2 874 становника и Громада). У целом срезу Болеславјеци, од 6 791 индивидуалног земљишног поседа, већину чине мала имања, до 5 ha обрадивог земљишта.

Место	Каррактер насеља	Проценаг босанских Польска	Главни промишлјај + ванпром. занам.	Прод. имања преко 5 ha	Запосл. деце	Проечан број чланова породице
Рађиборишице	инд. — земљор.	28,4%	57,5	44,6	59,7	5,7
Болеславице	инд. — земљор.	76,3%	46,6	47,2	55,0	4,6
Парова	земљор.	72,3%	20,5	29,0	4	5,6
Црнице	земљор.	22,4%	53,6	80	33,5	6,0

(По Ч. Бучеку)

Као што се види из друге табеле, наши су се Пољаци већином запослили ван пољопривреде и у том погледу су прилично испред осталих досељеника у Доњем Шљонску. Из многочланих породица, састављених најчешће од представника три генерације, што у Босни није био изузетак, ван пољопривреде су се запослили најмлађи — деца. У још једном погледу су се наши Пољаци разликовали од осталих насељеника у околини Болеславјеца: њихове жене су се сасвим репко, само по изузетку, запошљавале ван пољопривреде.

Процес друштвеног прилагођавања повратника из Југославије текао је, у основном, на сличан начин као и код других репатрираца и других насељеника у Доњем Шљонску, уз одређене особености. У случају повратника из Југославије нису се јављали одређени елементи друштвено-дезорганизације са којима се, иначе, рачуна приликом масовних пресељења, и то првенствено захваљујући чврстини њихових друштвених веза и компактности коју су носили у себи. Олакшавајућа околност у њиховом прилагођавању била је и та што нису имали језичких баријера — добро су говорили пољски, додуше с неким речима позајмљеним из српско-хрватског језика.⁵ Стога је њихова адаптација требало да се састоји у прилагођавању новим географским, економским и техничким условима, а пре свега усмеравањем на стицање прихода ван пољопривреде.

Пејзаж и микрорељеф у околини Болеславјеца само на појединим местима подсећају на попкорнске крајеве, али је у већини предела потпуно различит од оног остављеног у Босни. Према изјави неких репатрираца, тек у сусрету са шумовитим пределима у равници и мочварним земљиштем, осетили су колико су били срасли са својим побрђем у Југославији. За ратарске послове у Доњем Шљонску, повратници из Југославије имали су дружице услове, и то: затекли су сразмерно већи број пољопривредних машина, а од самог почетка имали су више вештачког ћубрива у замену за природна; нису, међутим, постојали климатски услови за шире гајење кукурзуза и шљива (пчење ракије је у Пољској државни монопол), а винова лоза на овом терену није најбоље успевала. Њихову жељу да имају што више земље други досељеници окваликовали су као „незаситост”, док су наши Пољаци сматрали да им је то најкнада за активно учешће у оружаној борби с фашистима. С обзиром на природне непогодности и неке економске тешкоће, ограничили су и гајење оваца, тим пре што је било неупоредиво корисније у Доњем Шљонску гајити другу стоку. Још задуго по повратку у Пољску сматрали су да је поседовање коња поуздан знак благостања. У Доњем Шљонску затекли су бицикли као превозно средство у сваком домаћинству, научили да их возе, и то не само мушкарци већ и жене. Сеоска доњошљонска домаћинства имала су струју, уведену не само у стамбене већ и у привредне просторије у дворишту. Међутим, најважнија промена у њиховом животу у прве две деценије боравка у завичају јесте да се две трећине повратника више не издржава искључиво од рада у пољопривреди.

Процеси послератне индустријализације и урбанизације у Доњем Шљонску створили су услове да омладина стиче квалификације и да се брзо осамостаљује, што се деломично обављало и на штету интереса сеоског имања. Основни правац био је напуштање ратарског занимања. Чак и они који нису прешли у индустрију почели су да схватају да рад на властитом имању није једини начин да се стандард унапреди. Запошљавање у индустрији и користима које је оно доносило, мењао се и однос према земљишном поседу. Запослени у индустрији задовољавали су се и малом парцелом — на којој су радили више ради рекреације. Запошљавање у индустрији директно је утицало на измену карактера породичног домаћинства у коме су, до тада, сви укупљани били чланови производне екипе на имању. Млади запослени човек радио је сада на имању једино из моралне обавезе према родитељима. Учешћем у другој врсти про-

5 J. Chmielewski, *System fonologiczny serbo-chorwackiej gwary repatriantow polskich z Bosni*, Język Polski (Ze seminariów magisterskich) 1974, 263 — 275.

изводног рада губио је заједнички језик са старијим ратарима. Зато представници старије генерације репатрираца сматрају да је распад традиционалне сеоске породице донео многе негативне последице. У погледу положаја жене, чија је ситуација за време боравка у Босни била доста тешка (утисај става и назора околнине), еманципација је и у Польској ишла значајно спорије. Жене повратника из Југославије нису се, по правилу, запошљавале ван пољопривреде, а већ запослене девојке престајале су да раде после удаје.

Територијално порекло је за млађе људе при избору брачног партнера било мање важно него за представнике старије генерације. Повратници из Југославије, уз досељенике из централне Польске били су, већ од 1950. група из чијих редова је склопљено највише мешовитих бракова. Најчешћа веза је била: невеста из Југославије — младожења из централне Польске. Па, ипак, о интеграционим процесима у стварању јединственог пољског друштва, односно о приближавању ове групе другима и њеном изједначавању са осталим, бар до извесног степена, може се говорити тек ненеф од шездесетих година, тј. по завршетку процеса географске и економске адаптације. За саму интеграцију, од билог је значаја старосна структура групе која је на њу упућена (млади људи су ти који се опредељују за појединачна занимања ван пољопривреде и представљају кандидате за женитбу — удаџбу). У случају повратника из Југославије, ти односи су били најповољнији у време досељавања; било је 51,4% лица млађих од 18 година, а десет година касније било их је још увек 48,3%.

Просечна породица, половином шездесетих година још увек је била бројна, нешто се смањила — у индустријско-пољопривредном насељу (Радњиборовиће) чак за једног члана — а у селу које је искључиво живело од пољопривреде (Парова) за приближно 0,5 члanova. По мишљењу Ч. Бучека, у питању је нека врста инериције, јер се постојање велике породице за време боравка у Босни још и може објаснити разним узроцима, као: 1) непознавањем начина да се зачеће регулитише; 2) дубоком религиозношћу; 3) могућности да се узме више земље у најолици, што је доносило добар приход; 4) фискалном политиком у старој Југославији по којој су породице са више деце имале одређене пореске олакшице и друге повластице. Дајнас, бројност чланова породице босанских Пољака други досељеници у Доњем Шљонском упрошћено објашњавају утицајем вере и пароха. Међутим, чињеница је да се однос босанских Пољака према вери и цркви битно изменио, ако ни због чега другог оно због тога што је престала потреба да се тиме бране од евентуалног однарођавања. Мада се тако повољном структуром, повратници из Југославије најмање су од свих досељеника учествовали у миграцијама у удаљење крајеве Польске. Путеви су их водили углавном из ратарских села у индустријска насеља, претежно у оквиру истог среза. Од шездесетих година смањен је међу њима и број породица са три поколења (1959. године било их је 50%, пет година касније 30%). Иако запошљавање младића у индустрији није ишло без отпора родитеља, ипак они сада, на породичним слављима, седе раме уз раме са очевима, док девојке, као мање самосталне, нису равноправни чланови породице, баш као и њихове мајке.

У првим послератним годинама, босанске Пољаке су други сматрали комунистима посебне врсте — „титовцима“. Одмах по доласку у завичај, они су заузели високе положаје у административном и партијском апарату. После резолуције Информбироа и напада на Југославију, већина их је смењена, што су доживели као акт неправде и друштвене дискриминације. Повукли су се из политичког и друштвеног живота, одуписали се колективизацији у пољопривреди и добили епитет групе „тешке за сарадњу“. Чекали су промену политичке климе, до које је и дошло после 1956. године, надајући се свом повратку на положаје. Но, на њихову велику жалост, време је учинило своје. За руковођење су већ тада, поред способности, били потребни стручна спрема и образовање. Тако је за многе тај евентуални повратак на власт уједно био и почетак тешких разочарања, па и личне трагедије. Нови задаци су прерасли њихове могућности. На њихову срећу, деца су им у међувремену завршила школе, за шта су у окolini Болеславјеца погодности биле много веће него у Босни, осамосталила се запошљавањем у индустрији и престала да рачунају на при-

ход јод пољопривреде. Очеви, рођени у Босни, са прилично великим земљишним поседом, остали су у великој мери, слободни од материјалних брига.

По повратку у завичај, босански Пољаци испољили су релативну отвореност за ступање у мешовите бракове. У таквим везама, посебно са Украјинцима, дошли су у наше земље из Галиције. Ту склоност задржали су у Босни и вратили се с њом у завичај. Постепено их је напуштала такозвана „глад за земљом” којом су се одликовали пре колонизације, током боравка у Босни и првих година по репатријацији. Слично је и у погледу бројности деце и многочланости породице, с којим особинама долазе у наше земље, задржавају их на југословенском тлу и у првим годинама по повратку у завичај.

Према изјавама наших казивача, додуше датим после повратка у завичај, Пољаци су током педесетогодишњег боравка у Босни осећали као себи стране и неприхватљиве многе елементе културе босанског становништва тврдећи да већину од њих никада нису усвојили (прукчија је, наравно, ситуација са оном малобројном групом пољских колониста који још увек живе у Босни!). Пољаци-репатрици нису, како сада кажу, никада прихватили тропољни систем у ратарству, ни дрвени плуг и ралицу као оруђа за орање, нису градили „киљере” око својих кућа, салаше и пастирске колибе, оборе за свиње, нити, пак, спратне куће налик на муслиманске; нису гајили козе, ни музли овце, па, према томе, нису трошили овчје млеко, односно од њега правили масни сир; нису правили ни користили сеоска кола с дрвеним осовинама и без металних окивака, ни тельикастијајрам; нису јели дрвеним кашикама из дрвених посуда, ни заједнички обедовали служећи се из једне чиније; страна им је била неглеђосана керамика и печенje хлеба под „леком”, затим израда сукна, мада су га куповали од суседа — Срба; Пољакиње главу нису покривале ни фесом ни „бошчом”, нису носиле блузе босанског кроја, нити су стављале прегаче с поткитама.

У друштвеном животу Босанаца, Пољацима није одговарао повлашћени положај старијих лица, посебно стараца, у чијим рукама је често био породични буџет, па ту привилегију нису давали својим очевима и дедовима. Није им одговарао ни веома ограничен друштвени положај жена (на пример: кад у кућу уђе старији мушкирац или рођак, жена устаје љуби му руку, не прелази пут мушкирацу; гост јој не пружа руку, ако то муж не одобри; често жена води утргнуте волове, док мушкирац седи на колима; ако је муж у кафани у чаршији и одлучи да се кафа изнесе пред локал; код староседелаца невеста је све време стајала за време свадбе), што је било неприхватљиво за Пољаке и њихову раније изграђену друштвену и вредносну структуру, али је имало последичног утицаја на застој у еманципацији жене. У понашању мушкираца стран им је био обичај Врховаца који су плели шалове и чараге. Одлазили су на „јросне славе” код Срба су и то им је, разумљиво, било пријатно, али и неприхватљиво. Од домаћег становништва Пољаци нису примили ни неке свадбене елементе, као што је поклањање пешкира и других дарова сватовима, затим обичај да младожења и девер на коњима, опасани пешкиром, позивају свадбаре; на такве свадбе код њихових босанских суседа гости су долазили са кашиком затакнутом за капу или шешир, а домаћин је наздрављао старојку који је, од тога момента, преузимао бригу о гостима, нудио им јелом и пићем — што је све било неуобичајено за Пољаке, као и то да се има само један кум — венчани и крштену у једном лицу.

Од годишњих обичаја, Польаци нису прихватили паљење ватри на Петровдан нити, пак, гашења сваког огња на Велики петак — уобичајено код Хрвата у Посавини, затим освећивање плодова, тј. воћа, онда „чаројице“ пред пост, нити тако опште стављање вина, пита и коливе на гробове о задушницама; нису преузели паљење бадњака, свеће, освећивање водиће на Богојављење итд. За пола века проведеног на нашем тлу остало им је прилично далеко много шта из наше духовне културе: епска поезија, бојење а не и шарање јаја, затим држање у соби само једног свештеника (иконе) и упаљеног кандила под њим.

Польаци су из Босне донели и задржали знатан број елемената из та��оване материјалне културе: већ поменуто гајење кукуруза, винове лозе, затим познавање начина гајења оваца — све у ограниченој мери и колико су нове могућности дозвољавале. У нашим земљама веома су велики утицај претрпели у исхрани. У њихов свакодневни јеловник ушли су: пуре и пита (мисирачица, бурек и сирница), паприка — колико успевају да је набаве; шљивовица за чије печенje су довезли казане из Југославије, што је проузроковало доста неспоразума са властима и због чега су запустили гајење шљива; вино које у Польској праве од разног воћа. Пре емиграције у Босну, кафа и вино била им је скоро непозната. У оскудно намештеним кухињама, многи су користили шпорете-фијакере из Босне, а у инвентару — „сећије“ и поњаве. У кухињама су често задржавали кревет, понеко и два, на зидовима „куварице“ врло често с польском изреком: „Гост у кући, Бог у кући“. У собама, на креветима, брда постельине. У двориштима и унутрашњости куће није било нарочитог реда и свуда се осећао известан „босански немар“. Испред кућа су затекли клупе, укопане у земљу, на којима се одмарaju, истовремено учествујући у уличним забивањима.

У подели послова, већ је истицано, већа оптерећеност жене босанских Польака има дубље корене. Повратници из Југославије труде се да и у Польској задрже босански обичај да се ракија пије из једне боце, или да се пред госта стави боца и из које он себи налива колико жели, за разлику од групног искалпљивања здравица (свима исто!), уобичајеног у Польској. С тим у вези треба поменути да је било репатријата из Босне који су покушали да пију исте количине високопроцентног алкохола као и слабе босанске ракије и ти су се покушаји трагично завршили. Повратници из Босне труде се да и у Польској задрже обичај „свињокόља“, који су прихватили на нашем тлу. У току рата и репатријације из Босне, очувале су њихове друштвене везе и ојачала унутрашња компактност.

У духовној култури прихватили су, поред осталог, неке сентименталне далматинске песме, као: „На бријегу кућа мала...“, „Далеко ми је бисер Јадрана...“, научене од путујућих трговаца, тзв. Мата, као и поједине босанске севдалинке, на пример *С ону страну Јајца* и српске коледарске песме: од босанских кола у Польској играју: дрмеш, сељанчицу, кукуњешће, а од инструмената у већини кућа имају тамбурицу. Да се све то очува, помаже им ансамбл »Jutrgenka«, који је у Босни наступао с другим репертоаром, под називом „Даница“.

Културних елемената примљених у Босни било је знатно више, али су повратници у Польску били принуђени да их убрзо напусте, јако због друкчијих географских и топографских услова нове средине тако и ради прилагођавања новонасталим материјалним и друштвеним условима. Тако су у Доњем Шљонску постали неупотребљиви лаки плугови донети из Босне, а прилагођени босанској раси запрежне стоке. У Польској су затечене

зидане куће и збијена насеља, па ником није било ни на крај памети да се држи старих узора градње (није било ни шуме!) и да се на тај начин одважаја од осталих; климатске прилике и могућност дневне куповине хлеба избрисали су потребу за летњом кухињом и хлебном пећи; конфигурација терена коју су затекли била је таква да приликом жетве није било потребе за свожењем снопова на санкама као што се то чинило понегде у Босни. У друштвеним обичајима није више било услова да се на свадбу носи печено прасе на дар, изостало је попут онога у Босни пуцање на свадби, а умрлог нису преносили на носилима до граница сеоског атара.

Међутим, за тих педесетак година у Босни Польаци су примили и многе навике које су им се чиниле неприхватљивим, а које данас њихови суседи сматрају карактеристичним за босанске Польаке. Ту је, пре свега, положај жене и женске деце уопште (нема сумње да је еманципација жене у Польској, током пет деценија њиховог одсуства из завичаја, текла знатно брже), затим однос према цркви и богослужењу које је за „Босанце“ постало само повод за сусрет с лудима — „зборовање“; комотнији него код других Польака однос према домаћим обавезама; и темперамент им се, по мишљењу комшија, знатно разликује, те их сматрају „јужњацима“. По свему томе, по нашој песми која их подсећа на остављено и, у мислима, преноси у „родни крај“ по много чему из фолклора они ће још задugo остати босански Польаци, па, чак, и польски Босанци.

ГОВОР И СТВАРАЛАШТВО ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПОЉАКА КАО ЕЛЕМЕНТИ У ПРОУЧАВАЊУ ЕТНИЧКИХ ПРОЦЕСА

При проучавању одређене етничке или националне заједнице, битан предуслов је добро познавање језика проучаване групе. То познавање подразумева и осећање за дијалекатске и говорне разлике дате заједнице. За проучавање етничких процеса од готово истог значаја је да се познају језици група које окружују проучавану заједницу, или да се бар зна језик већинског становништва. То је врло важно, јер се тек онда могу доследније уочавати акултурацијски процеси, до којих неминовно долази, и то: а) колико је одабрана група у језичком (а вероватно и етничком) смислу хомогена и да ли су у питању незннатне говорне или, пак, суштинскије дијалекатске разлике; б) колико се у језику проучаване групе осећа мебусобно прожимање, мешање различитих говорних и дијалекатских особина истог народа и народности, тј. језичка (унутаретничка) консолидација, а колико су приметни утицаји језикâ етнички инородних суседа (степен тих утицаја), као и већинског становништва, поготову ако је реч о досељеницима у етнички мешовиту средину (у томе има и одступања, нарочито у земљама где се народносна права оживотворују у пуној мери и где се често дешава да представници мањина и не знају, па чак и не разумеју, језик средине у којој живе); в) колико се слични језички утицаји осећају у говору њихових суседа, у заједничком животу два или више народа. Тим поводом постављају се питања суседа, што је путоказ за откривање етнокултурних па и етничких зближавања и прожимања; г) да ли су представници проучаване групе у етнички мешовитој средини билингвисти, што најчешће и јесу, или вишелингвисти, упркос њиховом школском образовању.

У вези с говором југословенских Пољака обраћамо пажњу: 1) на говорна и дијалекатска својства као основ за потпуније проучавање порекла и миграција одређене етничке или националне заједнице, и 2) на релативност схватања по коме мањинске групе током заједничког живота постепено усвајају језик (и културу) управо већинског становништва.

1. Процеси језичке (и етничке) консолидације босанских Пољака у периоду између два рата

О језику Пољака у Босни у време између два рата испитивачи износе да се у њему уочава дијалекатско мешање, условљено пореклом колониста из разних пољских земаља, а затим констатују да је пољски језик у Босни добро очуван, упркос српскохрватским школама и војној обуци реднога, свештеницима страницима и недостатку пољске интелигенције, уз опаску о знатном утицају украјинског језика, који се шири првенствено посредством брачних веза. О појединим дијалекатским групама пољског становништва у Босни није било речи.¹ (Прилог VIII)

У својој студији М. Малецки је изнео најважније говорне особине главне масе пољских колониста у Босни, од којих су многе и данас заступљене у говору преосталих досељеника. У морфолошком погледу, то је наставак — *ow* у генитиву множине и наставак — *ta* у другом лицу множине презента; а од фонетских особина, то је мазурење, затим мешање наставака, карактеристичних за именице мушких рода и лица, са онима које означавају ствари; појава „*o*“ уместо „*a*“ и „*e*“ место „*ɛ*“ односно „*je*“, „*ó*“ место „*o*“; непостојано „*e*“ не губи се увек. На крају се задржао на хомонимији и навођењу позајмица из српскохрватског језика.

Скоро пола века касније, током испитивања у Челиновцу код Босанске Градишке, и сам забележио примере који потврђују наводе М. Малецког. Позајмице из нашег језика у међувремену су се намножиле, што је и разумљиво јер је ова шачица људи остала потпуно одвојена од своје нешто шире матице. Своја запажања о говору Челиновчана засновао сам и на испитивањима оних после рата одсељених у Чуруг, а чисто лингвистичким подацима додао сам и богату фолклорну грађу. Примере које сам забележио, разврстao сам према подели М. Малецког и дао у прилогу овога рада.²

Мислим да се и на основу незнатног броја примера, који ће уследити, може запазити да су се елементи говорног система, забележеног у Челиновцу и Чуругу, знатно разликовали и разликују од доста јасне језичке ситуације у главним пољским насељима 1927. године, ситуације настале под утицајем Волињана и њихове говорне доминације. М. Малецки је, истина, поменуо Буковинце међу Пољацима у Босни, али их није посетио, што се види из карте приложене уз његов рад.

2. Говор буковинских Пољака у Југославији

По речима наших казивача, Пољаци у Босни су говорили на три нацина: мазурски, галицијски и буковински (»Madzury i powiadali«, »Poljacy mówili« а »Hucylu gwarzyły«). Хуцулци су звали досељенике из Буковине, где су ти Пољаци имали контакт с хуцулском групом русинског народа. Говорне разлике ове три групе биле су знатне, што се види и из примера датих у прилогима. Међусобно су се и задиркивали: »A ty Madzur!«, »A ty polska świnio!«, »A ty Huculle!«. И седамдесетих година разлике у го-

1 M. Malecki, *Polskie kolonie w Bosni i ich język*, Język Polski Nr 12, Warszawa 1927, 97 — 108.

2 Фолклорни примери и теренски записи у документацији овог рада, Прилог VIII.

вору Галицијана и Буковинаца у Челиновцу биле су још увек знатне. Посебно смо се позабавили одликама буковинског говора као доминантног у овом насељу.

Информатори истичу да су се у Буковинци досељени у Босну, додуше незнатно, разликовали у говору, зависно од места у коме су живели. Тако по њима, они из Појане Микули, сада Челиновчани, „говоре више на „д“, тј. одликују се мазурењем, фонетском појавом карактеристичном за многе пољске области, док они из Новог Солонеца, који су до рата настанивали оближње Трошеље и Бакинце, говорили су више на „л“, тј. хуцулски. За њих кажу да су, по наивици, бежали у више пределе Козаре, „јер су тамо живели у Карпатима“ (»Ty usciekały do gór, powieśaż tam żyły w Karpatach!«). О извесној хуцулској затворености и мазурској неумешности (насељени у Мильевцима) испредале су се међу Челиновчанима „абдерићанске приче“. Буковинци су се и неким другим особинама, посебно из друштвеног живота и народног стваралаштва, у приличној мери разликовали од осталих босанских Пољака. На њихово неприхватље реемиграције утицала је и дијалекатска специфичност, говор у знатној мери различит од галицијанског и још више од књижевног пољског језика, што су свакако и сами осећали.

Због свега изнетог, посебно смо анализирали говор, етнографску терминологију и примере народног стваралаштва оних наших казивача чији су се преци из Буковине доселили у Босну. То су Benedikt Drozdek (79 година у време испитивања) и његова ќи Катарина (44), Michał Biuganik (51) — сви настањени у Челиновцу, а затим Francyska Smutek (66) и Helleena Jesenko (48), које живе у Чуруту.

У њиховом говору и фолклорном стваралаштву, од њих забележеном, запажка се доспедно присуство: икаваштине, замене »cz« сугласницима »ć«, или »sz«, фонетског »l« и умекшаног »ł« такозваног »ó«, или и његовог губљења, начина изговора и енклитичког облика заменица, коњугације глагола »buć« и његових енклитичких облика, карактеристичних изведницима од презимена (Najdek — Najdkula, Smutek — Smutkula) и, најзад, посебни облици родственичке терминологије (»swat« и »swatka« за пријатеље, у узајамном ослобавању невестиних и младожењиних родитеља).³ Томе треба додати да „буковински“ облици данас преовладавају у говору осталик становнишника Челиновца, па чак и код оних најстаријих. Није искључено да експланзiju буковинског говора међу преосталим Челиновчанима поспешује чињеница да су Буковинци у већини у овом насељу, као и то што су њихови говорни језици у понечему сличнији спрскохрватским формама (»predawać« — продавати; »prićać« слично глатолском облику „прилазе“, итд.

Наведене језичке особине, подсећају, мада недовољно одређено, на неке говорне примере и поетско благо данас пословачених Пољака у Осто-

3 Односно, губљење »e« у групама самогласника »ie« (wyciram, ucirać, pamintać, powidz, siedzić; dzicie, dziwce, kliszzcze, kamiń, bida-bidny, śpiw); умекшавање сугласника »cz« (synecek, pamieniecza) замена »cz« сугласником »sz« (sztyry, sztewartę), губљење »j« на почетку речи (uż, eszzcze); специфичан облик погодбеног начина (»Odprowadził bych jom...«), енклитички облици глагола »buć« у речничким склоновима (Dzisiaj je sobota..., Uż je niedaljeko...); фонетско »ł« и умекшано »ł« (Wisła, kołyska; poljski, mogilja); такозвано по вратно »ó« (łyzy z ócz) или и његово губљење (moj drogi, moj ty symu); заменице и њихови енклитички облици (z teba pod siebą; me od mnię, se od się, te od tē, jedne od jedną, ju od ją; jǐ (j od (jej); од именица и њихове промене (sioło sioła, na cmentarzu, doma, ze sw. Pietrem).

јићеву, досељених у југословенске земље почетком прошлога века.⁴ Пошто сам упоредио те говорне сличности и фолклорна обележја, позабавио сам се питањима миграција становништва, говора и традиције у пределима Висле.⁵ Истовремено сам се заинтересовао и за говор и фолклор буковинских Польака који, како се то данас поуздано зна, потичу из непосредног суседства Висле, и то како за онај период док су живели у Буковини тако и за примере регистроване по њиховој реемиграцији у Доњи Шлонск.⁶

3. Неке сличности у говору челиновачких и остојићевских Польака

У чему су, дакле, те можда не нарочито бројне сличности буковинских говора данашњих босанских Польака и домаће »gware«, пословачених Польака у Остојићеву? Оне се испољавају у скоро свим поменутим одликама, изузев у доследној икавштини, што се види из прилога.

Овим лингвистичким запажањима треба додали и неке етнографске податке. Тако је, на пример, назив »szkopiec« за посуду (доле ужу а горе ширу, за мужу млека) исти и код једне и код друге групе Польака. У Челиновцу се, осим тога крави наређује да подигне ногу узвиком: »Nastap se!«, а у Остојићеву се од коња то захтева речима: »Odstop se!« Занимљиво је додати да остали дозвиви и узвици стоци, у чему се иначе чува велика стариња, нису нарочито слични, вероватно и зато што су обе ове досељеничке групе у земљи колонизације нашле на нешто друкчије стоcharство, а и стога што су биле у мањини у односу на остало становништво.

Разумљиво је да су сличности у говору и речнику Челиновчана, буковинских Польака и Буковинаца — повратника у Польску веће. Исто тако, знатније су сличности у говору остојићевских Польака и Вислана у завичају. Међутим, више од сто педесет година раздвојеног живота и боравка босанских Польака деценијама у две различите средине опомиње нас да те сличности, ма како се то чинио, нису ни мале ни беззначајне. Најзад, јасно је и логично, с обзиром на порекло, да су неки говорни пријери забележени код Буковинаца (за време њиховог боравка у румун-

4 И. Јерковић, *Говор Польака у Остојићеву* (докторска дисертација одбрањена 1966. у Новом Саду), Београд — Универзитетска библиотека.

5 M. Gotkiewicz, *Migracje goralii czadeckich*; M. Pilchowna, *Wislawie slowiansko-ewangelicka. Regionalne szkice literackie*, Bytom 1948; G. Morgenstern, *Ziemia Cieszyńska*, Katowice 1968; студију M. Maleckog, *Jezyk polski na poludnie od Karpat — Spisz, Orawa, Czadeckie*, Krakow 1938, нисам, нажалост, успео да добијем из Польске.

6 M. Malecki i Gr. Nandris, *Uwagi o polskich gwarach na Bukowinie*, Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU, XLII, Krakow 1938, Nr 3, 79 — 84. „Они комстатују — пишу М. Готкијевич и Б. Дроздек — да тај језик потиче из области Чадца и да је, у својој основи, сагласан са елементима које садржи Дроздеков запис“ (свадбе — Д. Д.). Аутори једино не спомињу да се сугласници »ś« и »sz« и »ć« и »cz« мешају у говору, што је видљиво у неколико случајева у Дроздековом тексту (proszili, proszime, zwacz, cieluscie и сл.). Акценат је, иначе, на претпоследњем слогу, као у пољском књижевном језику. Види: M. Gotkiewicz i B. Dziedzic, *Piesni slaskich gorali i wiesiele w Pojanie Mikulie*, Prace i Materiały Etnograficzne t. VII, Lublin 1948, 349 — 368. Упореди и: M. Meysner — Rostworowska, *Z badań nad kulturą ludową reemigrantów polskich z Rumunii na Dolnym Śląsku*, Zeszyty Etnograficzne t. I, Wrocław 1963, 105 — 127.

ским земљама, и сада, у Доњем Шљонску) такође блиски, а у понечему и ближим висланским облицима (заменице *kjello* — *tello* код повратника из Буковине, према *kjernemu* — *tella* становника Висле).

Ако се размотри етнографски и фолклорни материјал из Челиновца, запажа се да он у много чему кореспондира са оним у Буковини и, посебно, са оним код буковинских повратника у Доњем Шљонску. Тако је у Буковини, баш као и у Босни, доследнија икавштина: *xlip*, *z mlikiem*, *mışunczek*; глаголским облицима записаним у Босни: *ideme mlody nie widem* одговарају *idem*, *peczeme* (Буковина); босанским — *do siola*, *kromeslo* веома су слични буковински облици: *selo*, *kromesla*. Осим тога, Челиновчани за мешење хлеба остављају »*nasiastko*«, а повратници из Буковине, сада Доњошљонзаци »*nosiasto*«; уочи св. Анђела (Јенджеј) Челиновчанке праве неку врсту кнедли с којима се касније и тага — »*babuszki*«, што чине и Буковинке у Доњем Шљонску, а зову их »*babuszki*«; на Духове се под прозор челиновачких будућих невеста ставља дрво — »*stawia wiche*«, а Буковинци у Доњем Шљонску тај обичај упражњавају Првог маја, итд.

4. Говор Пољака у Славонији

Мала група Пољака у Славонији, међу којима углавном нема досељеника из Буковине, разликује се у говору од Челиновчана. Пољаци у Старом Петровом Селу пореклом су из западних предела некадашње Галиције, а они у Канижи — из данашње Украјине.

У њиховом говору забележен је само један пример енклитичког облика глагола »*буć*« у реченици (»...že to je ich córka«), појава »*о*« место »*а*« (*znałoz*), умекашавање сугласника »*l*« (*ljeriej*), »*ен*« место »*е*« (*przyje-nli*), скраћени наставак у трећем лицу множине будућег времена (*bedziom*), затим више примера прилагођавања пољских речи српскохрватском изговору (*mlada córka*, *mlody par*, *lastite dziecko*, *do kraja żywota*). Судећи по изложеном, данас је пољски језик у Славонији сличнији оном додатном говору већине пољских колонија у Босни, настањених претежно Галицијанима и Волинјанима. Истина, информаторка Paulina Tworek (72) из Старог Петровог Села отпевала ми је, уз једанаест осталих, и једну песму у којој је било много мазурења (*gados*, *przepados*, *kochas*, *milujes*, *wedrujes*), а јавља се и карактеристична заменица »*kiej*«, али је претходно напоменула да је то горштак — »*góralska*« песма. Свих 11 поменутих песама припадало је првом говорном типу.

5. Језик као чинилац спајања или раздвајања, на примеру југословенских Пољака

У вези са категоријом јединства (или близости) језика као чиниоца спајања или раздвајања у етничким процесима, треба одмах нагласити да су Пољаци у Босни, Славонији и Војводин убрзо по досељењу постали билингвисти, а понегде, временом, и вишелингвисти. Српскохрватски језик су веома брзо савладали, према говору краја у коме живе: ијекавским говором — на крајишчи или славонски начин; они одсељени у Војводину, различито — представници младе генерације екавски — војвођански начин, а они старијег поколења још увек „по босански“. С обзиром на поменуту околност, могло се очекивати да ће њихово познавање српскохрватског језика бити предуслов за веће зближавање Пољака са Хрватима (јединство вере, у прошлости итекако значајно!) и Србима — већинским живљем у пределима у које су се доселили.

Међутим, иако њима близак, словенски језик, од знатне користи за живот на нашем тлу, српскохрватски је пољским досељеницима био мање сродан од, на пример, украјинског, чешког или словачког језика, нарочито у терминологији ратарства којим су наставили да се баве на начин сличан ономе у завичају. Наиме, Пољаци су се у Босни и Славонији с представницима тих народа могли без тешкоћа споразумети о већини штитања из домаћег живота и на свом матерњем језику. Тако и данас, на пример, малобројни Пољаци у Детлаку у Босни, пореклом из Галиције, окружени Украјинцима и Србима, свој матерњи језик говоре с изразито украјинским нагласком и у говору често мешају украјинске речи. И на примеру пословачених Пољака у Остојићеву види се да и наметање језика не води жељеном циљу. Избегавши да прихватају једне од малобројних а фаворизованих националних група у насељу, они су се, у складу са већ помињаном језичком (и етнографском) близиношћу, окренули не српскохрватском, као језику већине становништва с којима су до тада живели у заједници неколико деценија, већ су се определили за словачки језик, у коме су имали исте или сличне термине за већину појмова из живота и традиционалне културе, уз напомену да су са Словацима били исте вере. У вези с тим њиховим избором веома је значајно истаћи да у Остојићеву није било Словака и да је прва словачка насеобина удаљена од овог места више десетина километара.

Изнети резултати, иако скромни, показују да се и код мањих група, деценијама одвојених од материце, матерњи језик и наречја, као једна од етничких одредница, љубоморно чувају, а у њима и многи архаични облици. Исто тако, може се запазити да чак и сумарно етнолошко проучавање говорних особина проучаване групе може истраживачу добро да послужи за откривање етничких веза у прошлости, док бележење најновијих промена у говору врло често упућује на почетке нових етничких процеса. Осим тога, језичка асимилација не иде (ако до ње уопште треба да дође) или бар не мора да иде у правцу језичког изједначавања с језиком већинског становништва, већ пре оних народа с којима су језички и етнографски ближи.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА О КОЛОНИЗАЦИЈИ И ЖИВОТУ ПОЉАКА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Пољаке, досељене у југословенске земље током последњих 150 година можемо убројати у оне народне групе код којих се на нашем тлу одвијају сложени етнички процеси. Док су се они најбројнији, после пет деценија живота и рада у Југославији, добровољно и скоро у целини вратили у завичај, дотле се други — сасвим малобројни, такође по својој вољи асимилују у нашој земљи у корист словачког, украјинског и чешког народа. Како Пољаци, одсељени у XIX веку у друге земље (Сједињене Америчке Државе, Канаду, Бразил, Немачку) представљају веома живав етнички елемент, поставићемо себи многа питања у тражењу правог одговора за тако особене процесе на југословенском тлу, држећи се увек историјског приступа у својим испитивањима.

Међутим, пре него што се позабавимо тим питањима, поновићемо неке релевантне податке о пољским колонистима и досељеницима у југословенске земље. Хронолошки прву групу чини неколико стотина Пољака досељених у северни Банат, данас највише настањених у Остојићеву. Пореклом су из Висле и околних места, а зваћемо их условно бескидском струјом досељеника, или Висланима. У наше крајеве почели су да долазе као сезонски радници у првим деценијама прошлог века да се у данашњем Остојићеву окуне око 1845. године. Другу групу Пољака у југословенским земљама представља око 10 000 пољских колониста из Буковине и Галиције, досељених у Босну претежно између 1895. и 1900. године, као и незнатај број индивидуалних досељеника у Славонију почевши од 1900. године. Већи број пољских земљорадничких колониста формирао је у Босни насеља заједно са Украјинцима, док су се у Славонији населили у местима где с њима и Хрватима живе Чеси, односно Украјинци. Ову другу групу досељеника зваћемо, такође условно, припадницима карпатске струје, у којој су Буковинци, с малим процентуалним учешћем, део бескидске струје.

Просторно прилично удаљени, припадници ове две струје нису, на југословенском тлу, имали међусобних додира.

Прве године по досељењу сличне су за већину пољских насељеника и колониста у наше крајеве. То је, углавном, време испољавања сопствене етничке особености, а често и почетка процеса унутрашње етничке кон-

солидације различитих пољских досељеничкима групама у оквиру једне струје. Већина пресељеника у друге земље, па и Пољаци у Југославији, одликује се убрзанијим променама у сфери материјалне културе а знатно споријим у области друштвеног (посебно породичног) живота и духовне културе. Јединство (или близост) језика и вере са инородним становништвом што је, по правилу, фактор спајања, за Пољаке у Југославији и не само за њих! истовремено је и чинилац раздвајања од народа с којима су у Буковини, Галицији или Босни ступили у непосредни контакт. За зближавање Пољака с другим народима, досељеним или затеченим на нашем тлу, веома је била значајна сродност традиционне културе. Уз етнодемографске факторе, често суштински утицај географске средине и антропогеографских чинилаца — нарочито у процесу прилагођавања тих досељеника, затим врло важне друштвено-економске моменте, битно је и деловање психолошког чиниоца (етнички стереотипи и предубеђења, осећање симпатије и одбојности према појединим народима) у различitim временским периодима. Најзад, приметна разлика испољава се у процесима зависно од тога да ли Пољаци долазе у наше крајеве као примарни или секундарни колонисти.

1.

Питање које постављамо међу првима јесте: у којој је мери различито порекло ових досељеника утицало на ток етничких процеса после напуштања земље матице? Већ смо поменули да ове две струје, нарочито карпатска, нису ни једноставне ни јединствене по свом саставу. Пољаци из Висле, које у завршним разматрањима називамо и бескидским Пољацима нису, у моменту напуштања завичаја, па и нешто касније, имали изразитије развијену пољску националну свест. Шљонски писци објашњавају то на разне начине и називају себе и своје земљаке висланским Словенима. Карактеристично је да у време када се они спуштају у Банат њихови земљаци (не само из Висле већ и области Чадца у граничном пољско-словачком појасу) одлазе да се стално настане у Буковини (Прилог VIII). О Висланима у Буковини немачки аутори (Kaindl и др.) пишу као о Словацима. Управо тај податак може да буде значајан за путеве каснијег словачења рођака ових бескидских Пољака у Банату.

Кад је реч о струји карпатских Пољака у Босни, у њој су први и најмањи бројни досељеници из Буковине (бескидски Пољаци, Хуџули и „Словаци“ — о којима нешто касније), најбројнији су „Галицијани“ (Пољаци и Украјинци, често повратници из Русије, а међу једними и другима мешовите пољско-украјинске породице), док су у малом броју стигли и „Мазури“, становници Краљевине Польске. У првим годинама по досељењу у Босну, Буковинци и Галицијани су, мада и сами нехомогеног састава, две издвојене групе и њихово међусобно прожимање почиње после првих опрезних корака. У иначе дуготрајним етничким процесима, етничка консолидација била је све снажнија, све до напуштања Босне (1946), али тај процес код преосталих босанских Пољака није ни до данас завршен. Извесна групно-етничка подвојеност осећа се и сада у језику и традицији о пореклу (неке челиновачке породице због говора и данас зову „Хуџулума“, а најстарији казивачи истичу предање „да су их у Буковини звали Словјацима и да је то пољско тек у Босни изашло!“), што се манифестовало у

группној ендогамији у то прво време, видљивој у подацима које пружају матичне књиге. Извесном уједначавању говора, обичаја и других особина допринели су у Босни „Мазури”, које су остале групе сматрале „правим Пољацима” с обзиром на то да су се доселили из Краљевине Польске.

2.

На друго питање: да ли и за досељене Пољаке важи теза да су процеси међусобног изједначавања нарочито убрзани у области материјалне културе (посебно привређивању), а знатно спорији у другим областима живота? Бескидски Пољаци су у Банат дошли као шалитраши, а данас их је у ратарству, начину становља и ношњи веома тешко разликовати од Срба и Мађара у Остојићеву. За релативно кратко време, до другог светског рата, Пољаци су на босанском тлу преузели од староседелаца и других досељеника многе елементе традиционалне културе, посебно из материјалне сфере. Тако су, по угледу на староседеоце, почели да праве мале дрвене амбаре, користе заједничка пасишта — „утвај”, упрежу коње у „босанске” амове, а по узору на колонисте Немце и Италијане — да подижу нове куће и гаје винову лозу. Међутим, тај процес није текао једносмерно. Као вичнији, Пољаци су упућивали староседеоце у гајење кромпира и гајење крава. Али, у исхрани и ношњи, па и покућству, босански Пољаци су се и даље знатно разликовали од већине староседелаца и по томе су били ближи осталим колонистима. У такозваној духовној култури, разлике су биле још изразитије.

3.

Треће питање је: колико је разлика у религиозној припадности утицала на особеност токова етничких процеса, односно колико је истоветност (или близнакост) вере могла да утиче на зближавање поједињих досељених и затечених група? Бескидски Пољаци (они из Висле) су евангелисти. Остаје засад неразјашњено како то да њихови даљи потомци, трећа и четврта генерација, из Буковине стижу у Босну као римокатолици. Међутим, за ове Буковинце у Босни карактеристично је одсуство већег броја верских празника што би, можда, могло да упућује на њихову ранију евангелистичку вероисповест. Вислани у Остојићеву су евангелисти и тиме су се одвајали од Мађара и првобитно римокатоличких Немаца, као и православних Срба у месту. Кад је притисак мађаризације постао нарочито снажан, ослонац су потражили у добровољној и постепеној асимилацији у Словаке. Ту је свакако занимљиво то што Словака уопште није било у месту, већ у стотинак километара удаљеном Арадцу, па је ово словачење у почетку имало само номиналан и формалан карактер. У међуратном периоду оно је било нешто снажније, првенствено кроз парохију и црквену организацију, тако да је пољски језик ових досељеника постао њихов до маји говор, а веома бројни су и преостаци у традицији, посебно, у усменом народном стваралаштву. Најновији процеси код њих усмерени су на извесне облике реполонизације, с обзиром на нарастање свести и знања о сопственом пореклу, путовања у завичајне крајеве и обнављање даљих рођачких веза.

Код Галицијана (римокатоличких Пољака и грекокатоличких Украјинаца) вера је утицала, посебно код оних који су пре доласка у Босну били насељени у Русији, како на процесе раздвајања тако и на процесе међусобног прожимања. Из Русије се, преко Галиције, досељавају у Босну и многе мешовите пољско-украјинске породице (или оне пре свих), уз напомену да за склапање римокатоличко-грекокатоличког брака није била неопходна промена вере. Досељени Галицијани нису често у новој средини имали ни своју богомољу ни своје свештенике, а у страху да их аустријски клер не понемчи (да се стопе с Немцима у Новој Тополи и Церовљанима), да их хрватски свештеници не похрвате, а италијански италијанизирају (на пример у Штивору и Маховљанима), односно да их српски попови преведу у православље, они су се још више приклонили једни другима. У Славонији су се Пољаци у великој мери бахемизовали, избегавајући на тај начин утицај већинског домаћег живља који се могао ширити и кроз јединство вере. У време између два рата, римокатолички Пољаци у околини Дервенте чак су и црквене празнике светковали различито од босанских Хрвата. У мухамеданској вери, пак, нису видели опасност за своја хришћанска убеђења.

О јединству (или близости) језика као чиниоца у етничким процесима било је више речи у претходном поглављу. Преостаје да се понови да је Пољацима српскохрватски језик био ипак мање близак од источноСловенског (украјинског) и западнословенског (чешког) језика.

4.

Побројани чиниоци могли су да утичу и утицали су како на токове међусобног зближавања тако и на процесе њиховог подвајања. Међутим, на питање утицаја сродности традиционалне (земљорадничке) културе у етничким процесима Пољака досељених у југословенске земље — одговор је потврдан.

И бескидски Пољаци (прешавши на ратарство) и они из Галиције знатно су се у привређивању и стилу домаћег живота разликовали од затечених староседелца. У гајењу житарица били су оријентисани првенствено на раж, просо и хељду; затим на гајење кромпира, репе и конопље; држање крава и коња, и то на интензивни начин; прераду млека у павлаку и маслац; специфичну исхрану с млечним супама, кашом од јечма и хељде, хлебом и тестом; били су занатлије за домаће потребе — нарочито вешти у обради дрвета; у прво време градили су куће карактеристичног облика и особеног унутрашњег распореда, с великим зиданим пећима; носили су претежно куповну одећу; дошли су у наше крајеве у индивидуалним (понекад и трогенерацијским) или ређе проширеним породицама; својствена им је била претежно љубавна лирика, легенде о карпатском јунаку Хајдуку Јаношику; светковали су специфичне празнике. По већини ових одлика слични су им били досељени Украјинци, Чеси и Словаци, а само у понекему Немци, који су се од Пољака разликовали не само језиком већ и вером. Домаће становништво, поготову у Босни, осим што је гајило претежно кукуруз и пшеницу, овце и свиње држало је често у торовима и под ведрим небом, млеко прерадивало у масни сир, хранило се кукурузом у облику качамака и проје, живело у мањим кућама с отњиштем и већим бројем вајата у дворишту, израђивало и у маси носило сукнену

и платнену одећу различито украшену, тј. народну ношњу, живело у заједничким или тек подељеним породицама, преносило на поколења епску традицију, певало о балканском јунаку Марку Краљевићу итд. и, у свему томе, битно се разликовало од досељеника.

Сличности традиционалне, земљорадничке културе карпатских досељеника и особености балканске традиције староседелаца морале су Польаке и остale колонистe учвршћивати у уверењу о међусобној близости и сродности западних и источних Словена досељених на наше тле, што је уз јединство (или близост) језика и вере имало снажан утицај на ток етничких процеса.

5.

У деловању етнодемографских фактора на етничке процесе проверавамо: колико је, кад су у питању Польаци у југословенским земљама, утицај такозваног већинског народа био пресудан?

Бескидски Польаци у Банату, после шест деценија живота међу Србима као већинским народом, опредељују се, под притиском мађаризације којој су и староседеоци изложени, не за Србе, већ за Словаке, којих чак није ни било у том месту. Очito је да су у основи таквог опредељења били, поред јединства вере, близост језика и сродност традиционалне културе са Словацима. На сличан начин, сасвим малобројни карпатски Польаци у Хрватској приклонили су се Чесима, а не Хрватима (јединство вере, сличност језика) а они преостали у Босанској Посавини — Украјинцима (сродност вере и језика), а не Србима као већинском народу на том подручју.

Мада се значај преимућства које има већински народ у међуетничким додирима не може нетирати, ипак се, у условима етничког шаренила с којим се срећу досељени Польаци у југословенске земље, процеси зближавања одвијају у корист других народа, њима сродних и ближих по језику и вери. То опет не значи да се фактор јединства вере и језика може истицати као одлучујући чинилац у етничким процесима, што су показала и претходна излагања о том питању.

На досељене Польаке у југословенске земље није деловао још један битан етнодемографски фактор или је његово дејство било сасвим незнатно. То је утицај полно-старосне структуре досељеника, нарочито кад су у питању млађи, неожењени колонисти. Они у земљи насељавања склапају бракове по правилу, са припадницима староседелачких или других досељеничких породица, који су по свом карактеру национално мешовити. Међутим, већ је поменуто да се Польаци у наше крајеве досељавају већином као породични људи. С друге стране, данас двадесетак пословачених Польака у Остојићеву остају нежење, јер не желе да склопе брак са Словакињама или се нерадо опредељују на брачну везу с припадницом неке друге народности.

Још један демографски чинилац имао је значаја кад су у питању босански Польаци — натпресечан природни прираштај, упркос великој смртности деце. То је свакако доводило до све тежег економског положаја, а и осиромашења, јер је на истом поседу требало исхранити двоструко и троструко већи број чланова породице. Упркос традицији да имање наслеђује најстарији син, ипак се оно у међуратном периоду уситњавало давањем

мираза — »wiano« Ћеркама и продајом поједињих парцела за друге сврхе. Садашња малобројност Пољака у Југославији, уз повећану распршест(дисперзија), у односу на некадашњу релативну многобројност и компактност, бар у границама поједињих срезова, предуслов је за појачане асимилационе процесе.

6.

Утицај географске средине, посебно у прошлости, сматрао се суштинским у процесу прилагођавања досељеника. Висински предели у Бескидима у основи се разликују од банатске равнице, али су Вислани најпре годинама долазили као сезонски радници у Банат пре него што су се одлучили да се ту стално настане. Разлике између галицијских терена и оних у Босанској посавини и Славонији нису тако знатне. Отежавајућа и уједно олакшавајућа околност у Босни била је та што су колонисти крчили шуме у побрђу и, бар делимично, обликовали пејзаж по свом укусу, садили за њих карактеристичне брезе и тополе, сејали „љупину“, чији их је цвет изгледом враћао у стари завичај, правили дрвене куће по узору на напуштене у отаџбини. Били су, затим, у прилици да новим, искључиво својим насељима дају имена која ће их подсећати на топониме у домовини (Martyniec, Raikowiec). Међутим, из забијених сеоских насеља у Галицији били су принуђени да у Босни обликују села разбијеног типа, од издвојених „фарми“ насталих крчењем дванаестектарских парцела. Међусобни контакт колониста био је тиме отежан, али не и онемогућен. Али, управо стога ни суседски утицај домаћег живља није био особито изражен, јер су у непосредном додиру са староседеоцима биле само оне пољске фамилије настањене по ободу села.

Клима у нашим крајевима, о чијој су лагодности пољски аутори писали хвалоспеве, била је за обе струје пољских досељеника у југословенске земље повољнија, а искрчено земљиште у почетку изванредно плодно. Тиме им је и ратарски посао био олакшан, али су неки од њих били приморани да се оспособе у гајењу за њих непознатих култура (на пример: кукуруза, винове лозе). Обиље шума и веће могућности њиховог коришћења стварале су прилику за креативно изражавање и у рукотворству и домаћој радиности.

Чини се, ипак, да је утицај географске средине више погодовао одржавању етничких посебности пољских досељеника него убрзању степена прожимања с другим народима.

7.

Значај деловања друштвено-економских момената на Пољаке у нашим земљама следеће је питање које себи постављамо. И бескидски и каснији галицијски Пољаци чине слој пауперилизованог сељаштва или осиромашеног радништва. Долазе из сиромашнијих крајева економски развијенијих земаља и прилично су јединствени по социјалном пореклу. Друштвени положај бескидских Пољака у Угарској, посебно у Банату, није био повољан. У каснијој Аустро-Угарској Мађарима, у борби са Аустријанцима за своју пуну равноправност, истовремено одричу остварење тог постулата другим

језичко-етничким групама, народностима по правилу слабијим. То је појава која се запажа и шире, а у историјској литератури је назvana „мађарски проблем”.

Као и у случају Вислана, тако и за колонисте из такозване галицијске струје насељене у Босни и Славонији важи чињеница о знатној разлици у степену развитка између њихове земље матице и земље насељавања. Села која остављају била су у већој мери захваћена развојем робно-новчаних капиталистичких односа. У оквиру аустријске владине колонизације у Босну су се доселили не само польски већ, пре свега, немачки, италијански и мађарски, а затим чешки, украјински и словачки осиромашени сељаци. Друштвено-психичке реакције поједињих колониста настале су као резултат деловања не само географске средине већ и економских услова живота. Ван сваке је сумње да су се досељеници у Босни сударили са две врсте реаговања затеченог живља: одбојног (негативног) и благонаклоног (позитивног) и да су та два облика понашања деловала упоредо. Мада су Немци били фаворизовани, не треба изгубити из вида: „...да су и Пољаци дошли у Босну и у њој живели прве две деценије као повлашћени елеменат, привилегован од стране власти” — пише у већ поменутом извештају М. Домбровска и наставља: „Не можемо се чудити да се Срби и не само српски сељаци нису нарочито радовали што су се на ретким добрим парцелама (...) раскомотили странци, те да и на тој основи може да се ствара не баш повољно мишљење.”

8.

Психолошки чинилац у међуетничким односима често се занемарује у нашим проучавањима. Осим неминовних тешкоћа које прате људе који напусте завичај, за колонисте у Босни (не само Пољаке) важи да су прво веће разочарање доживели после ослобођења југословенских земаља и после стварања Краљевине СХС, јер су изгубили повластице које им је Аустро-Угарска непрестано продужавала све до првог светског рата. Друго веће разочарање је било кад су утврдили немогућност да се врате у завичај (услед разлике у цени обрадивог земљишта). Треће и највеће, кад су се у Југославији, после слома Польске 1939. и пресецања веза за евентуални повратак, заоштриле унутрашње супротности и братоубилачки рат био на помону.

У почетку су Пољаци на нашем тлу били у оквиру истог државног организма и друштвеног уређења, уз напомену о аустријској превртљивости у националној политици, што се огледало у фаворизовању час једних час других народа у Империји. После првог светског рата, досељеници су, најпре у погледу права, изједначени са староседеоцима. Па, ипак, чини се да су у међуратном периоду права националних мањина била нешто потпунија, иако је у земљи „владао систем полицијског и ауторитативног режима с нарастајућом склоности према диктатури.” Одлагање, а затим неповољно решење питања држављанства резултирало је негативним ставом досељеника према државној заједници и администрацији.

Етнички стереотипи и предубеђења важили су деценијама, готово без промене. Погледамо ли само оно што су разни мисионари, лекари и судије у аустријској државној служби писали у прво време по досељењу Пољака у Босну, видеће се да им је свима заједнички страх од Срба, Хрвата и

Украјинаца. Срби су били опасни што су у напону снаге, Хрвати што Аустрија у Босни подстиче њихов шовинизам — први су им на удару Пољаци због јединства вере, Русини који су, издајући се за Пољаке, заједно с њима добили колонизацију, а њихов клер се у Босни боље снашао. Дакле, опасност за Пољаке у Босни, према тим писцима, вребала је са свих страна; били су пред посрబљавањем, храђењем и украјинизирањем. Заопштрени односи према Украјинцима, које је стално распиривало свештенство (шизма!), пренети су у Босну из завичаја. У својим извештајима из међуратног периода на исти начин пишу и польски дипломатско-конзулатарни представници акредитовани у Југославији. Частан изузетак у том погледу чини извештај књижевнице М. Домбровске, која о разликама у менталитету пише науштроб властитог народа: „Срби се одликују знатно већом дозом првобитног романтизма, осећања за поезију и естетског сензибилитета од наших окретних паора (...) Темперамент им је више јужњачки, лакомисленији су по својој психичкој конституцији.“

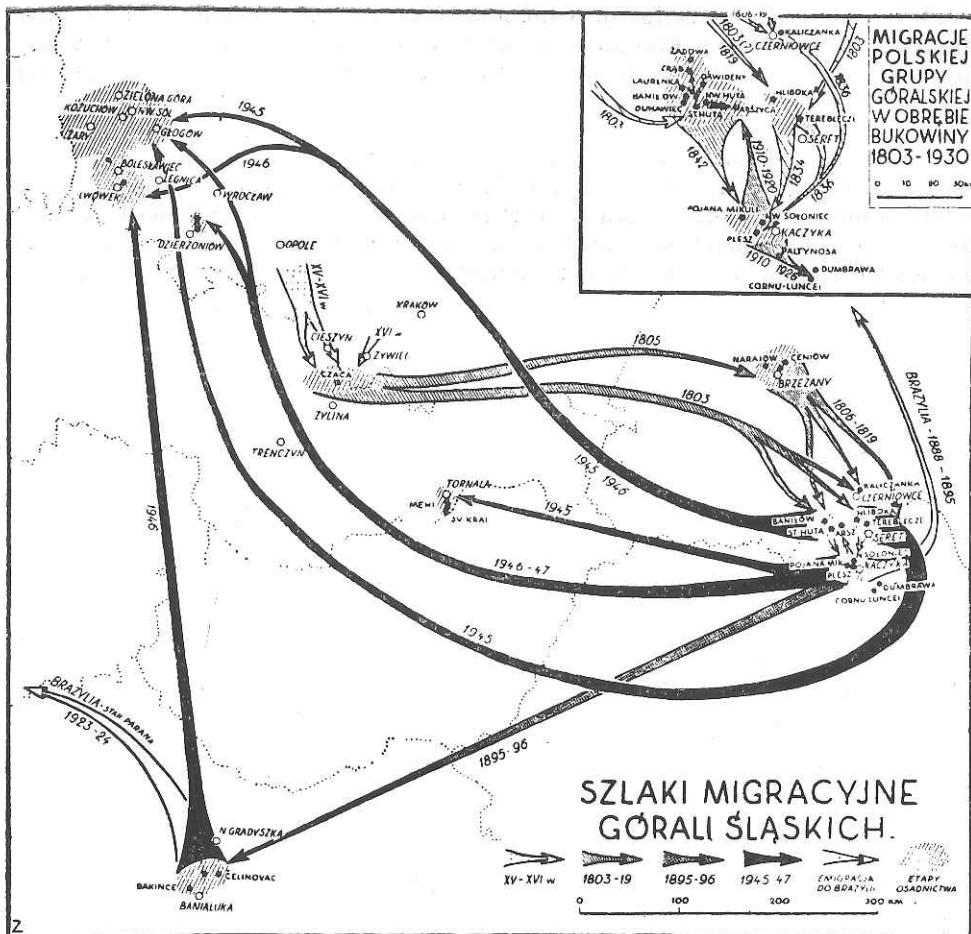
Стереотитни став Пољака према Украјинцима, с којима су живели у истим галицијским селима, често у мешовитим браковима, одржава се веома дugo, упркос томе што га је пракса вишеструко демантовала и што су најновији етнички процеси показали знатно украјинизирање дела преосталих Пољака у Босни.

Приликом одлучивања о повратку у завичај, многима је за позитивну одлуку сметала чињеница што је послератна Пољска била у новим границама. За те секундарне колонисте, из Галиције и Буковине, као „повратак у завичај“ мало је значило пресељавање у Доњи Шљонск.

9.

Релативно убрзани процеси асимиловања преосталих Пољака у нашој земљи, и то претежно не у корист већинског народа условљени су, осим чињеницом о њиховој малобројности, и податком да није увек реч о примарним досељеницима на наше тле.

Бескидски Пољаци нису, истина, секундарни колонисти, али су се годинама, па и деценијама спуштали у Банат на сезонске радове, затим се појединачно насељили у разним банатским селима и тек се половином прошлог века окупили у данашњем Остојићеву. Истовремено кад и они у Банат, њихови рођаци из Висле и предела Чадца одселили су се у Буковину. Пре доласка у Босну, већи број Галицијана био је колонизован у Русији. Пред опасношћу од денационализације, најпре су се вратили на польске територије, одакле су једни убрзо кренули у Америку и неке европске земље, док су други били усмерени у Босну. Тако су многи од польских (и украјинских и чешких) колониста у Босни били секундарни колонисти. То је свакако један од разлога њихове касније веће покретљивости, што није без значаја за токове њихових етничких процеса (сл. 53). У време између два рата, босански и славонски Пољаци одлазе у Америку, обично у места у која су се, кад и они у Босну, одселили њихови галицијски рођаци. После другог светског рата, већина се враћа у завичај, додуше у западну Польску, где су се стекли и њихови земљаци из некадашње Галиције и Буковине. Други се пресељавају у Војводину или одлазе на рад у Словенију; из Војводине се исељавају у Аустралију и Канаду, а оне из Словеније је

Сл. 53. Миграционна кретања пољских горштака из области Чадца
(M. Gotkiewicz, Pieśni śląskich górali...)

пут водио у Аустрију и Западну Немачку, где одлазе привучени рођачким позивима. Истина, у свим тим случајевима, у изгледу су процеси репопулације.

Уопште узевши, секундарни колонисти као да лакше постају терцијерни мигранти, а тиме и отворенији за процесе међусобног прожимања с народима с којима долазе у непосредни контакт. Па и кад су у питању секундарни колонисти, групно понашање није једнако. Зависно је, на пример, од времена које је група провела у земљи првог настањења, деценију или две или више од пола века.

На етничке процесе код пољских досељеника у Југославији, уз друштвено-економске и друге моменте, највише је утицао сплет околности које чини јединство (и близост) вере и језика и сродност традиционалне земљорадничке културе с народима с којима су дошли у додир у нашој

средини, раније у постојбини и приликом првог насељавања, на пример у Русији или Буковини. Као да је за процесе етничког прожимања (и изједначавања) два етноса, поготову кад су удаљени од матице, од одлучујућег (па и пресудног) значаја степен близкости (и сродности) њихове завичајне традицијске културе.

Многи чиниоци који у етничким процесима представљају фактор зближавања с другим народима, за Польаке у Југославији су истовремено и чиниоци раздвајања. Стога су у њиховом примеру примењива само она теоријска уопштавања која нису категорична, она изречена са оградом „по правилу“, тј. она која укључују изузетак.

СКРАБЕНИЦЕ

- АБХ ЗМФ — Архив Босне и Херцеговине, Сарајево, Фонд Заједничког министарства финансија (Колонизација)
- АБХ präs. — Архив Босне и Херцеговине, Сарајево, президијал
- АБК ФКБ — Архив Босанске крајине, Бањалука, Fond Kreisbehörde (Фонд Окружнe областi)
- АБК УОВБ — Архив Босанске крајине, Фонд Управног одјељења Врбаске бановине, Бањалука
- АБК ВЖС — Архив Босанске крајине, Бањалука, Фонд Велика жупа Сане
- ААН MSZ — Archiwum Akt Nowych Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Архив нових аката Министарства спољних послова), Варшава, Фонд Колонизација
- PIi — Прилози Института за историју, Сарајево
- ГДиГиХ — Годишињак Друштва историчара Босне и Херцеговине
- TkSvV — Tradična kultura Slovakov vo Vojvodine, Зборник радова, Novy Sad 1973
- EP PKL — Etnografia Polski, Przemiany kultury ludowej, Zbornik radova, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdansk 1976.

ЛИТЕРАТУРА

1. Радови објављени на српскохрватском језику

- Alić V., *Naseljavanje i razmještaj stanovništva u Bosni i Hercegovini*, »Pregled« g. XIV, knj. II, broj 11 — 12, Sarajevo 1962, 471 — 476.
- Besarović R., *Neki značajniji momenti u kulturnom razvitku Banja Luke 1878 — 1918*, у књизи: *Banjaluka u novijoj istoriji (1878 — 1945)*, Sarajevo 1978, 83 — 104.
- Borić M., *Austrija u Bosni i Hercegovini*, у: *Savremena Bosna i Hercegovina, Književni sever* g. IV, knj. IV, sv. 3—4, Subotica 1928, 100 — 113.
- Bosić M., *Pregled nošnje Slovaka u Vojvodini*, Tradična kultura Slovakov vo Vojvodine, Novy Sad 1973, 107 — 129.
- Burda A., *Poljski naseljenici u Bosni*, »Zbornik radova krajiskih muzeja« knj. II—IV, Banjaluka 1969, 185 — 189.
- Чолаковић Р., *Записи из ослободилачког рата II*, Београд 1956.
- Боровић В., *Босна и Херцеговина*, Београд 1925.
- Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. Присутно становништво по вероисповести и материјем језику, Сарајево 1921.
- Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. г., Београд 1933.
- Draganović K., *Opći šematzizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo 1939.
- Дедијер В., *Дневник*, Београд 1951.
- Drljača D., *Etnološki pogled na poljska i jugoslovenska ispitivanja posleratnih migracija*, »Etnološki pregled« 5, Beograd 1963, 80 — 91.
- Дрљача Д., *Марија Домбровска о Польцима у Босни*, »Зборник за славистику Матице српске«, број 10, Нови Сад 1976, 133 — 148.
- Дрљача Д., *Матичне књиге као извор за проучавање етничких процеса*, »Гласник Етнографског института САНУ« књ. XXXI, Београд 1982, 51 — 60.
- Drljača D., *Poljski Bosanci ili bosanski Poljaci*, »Odjek« g. XIX, broj 12, Sarajevo 1966, 10.
- Дрљача Д., *Прилог проучавању традиционалне културе Украјинаца у Инђији*, Традиционална култура југословенских Русина (Зборник радова), Нови Сад 1971, 210 — 216.
- Дрљача Д., *Творци и носиоци народног стваралаштва међу преосталим Польцима у Југославији*, »Народно стваралаштво — Форлклор« г. XXI, св. 82 — 84, Београд 1982, 60 — 67.
- Ekmeđić M., *Internacionalni i interkontinentalni migracioni pokreti iz jugoslovenskih zemalja od kraja XVIII vijeka do 1941. godine*, »Godišnjak Društva istoričara BiH« g. XX (1972 — 1974), 123 — 126.
- Erić M., *Početak agrarne reforme u BiH poslije prvog svjetskog rata*, »Pregled« g. VI, broj 7 — 8, Sarajevo 1954, 49 — 60.
- Esih I., *Bosna u svjetlu poljskog putopisca*, »Napredak« g. IX, broj 3 — 4, Sarajevo 1934, 32 — 35.

- Филиповић М., Галипольски Срби, Београд 1946.
- Gavazzi M., *Predsvadbeno »hoditi(iti) po pitanju«*, Traditiones 5 — 6 (1976 — 1977), Ljubljana 1979, 139 — 152.
- Gavranović B., *Biskup fra Marijan Marković*, »Dobri pastir«, sv. I — IV, g. XV — XVI, Sarajevo 1966, 218 — 232.
- Gavranović B., *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878 g.* Akademija nauka BiH knj. XVIII, Odjeljenje društvenih nauka knj. XIV, Sarajevo 1973.
- Glück V., *Agrarni problem u Bosni*, »Pregled«, Sarajevo, 635 — 649.
- Грбич Љ., *Колонизација у Босни и Херцеговини*, „Преглед“ 6, 7, и 8, г. III, Сарајево 1912, 367 — 382.
- Grđić S., *Agrarna reforma i kolonizacija u BiH*, »Nova Evropa« XXIV (1931), Zagreb 1931, 81 — 94.
- Hadžibegović I., *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918)*, у књизи: *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb 1978.
- Hadžibegović I., *Migracije stanovništva Bosne i Hercegovine, 1878 — 1914. godine*, »Prilozi Instituta za istoriju« g. XI — XII, broj 11 — 12, Sarajevo 1975 — 1976, 310 — 317.
- Hauptmann F., *Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine*, GDiBiH g. XVI, Sarajevo 1965, 151 — 171.
- Huseđinović H., *Prnjavorска »Mala Evropa«*, »Borba« g. XXXI, broj 131, Beograd 1966, 4.
- Huseđinović H., *U jednom gradu »cela Evropa«*, »Borba« g. XXXIII, od 15. marta 1968, Beograd 1968, 7.
- Ilijić N., *Prva prevaziđanja konfesionalnog odnosno nacionalnog karaktera zadruge u Bosni i Hercegovini pod austrijskom upravom*, »Pregled« g. 16, knj. II, broj 11 — 12, Sarajevo 1964, 517 — 521.
- Imamović M., *Banjaluka u doba okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*, у књизи: *Banjaluka u novoj istoriji (1878 — 1945)*, Sarajevo 1978, 22 — 35. — *istorija naroda Jugoslavije*, Beograd 1973.
- Jankulov B., *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad 1961.
- Jakšić G., *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, Beograd 1955.
- Jarak N., *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadružarstvo*, Naučno društvo NR BiH, Građa knj. I, Odjeljenje privredno-tehničkih nauka knj. I, Sarajevo 1956.
- Jerković I., *Govor Poljaka u Ostojićevu*. Рукопис докторске дисертације. Универзитетска библиотека у Београду.
- Jovanović B., *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, »Srpski književni glasnik« g. XXI/1911/, Beograd 1911, 952 — 956.
- Juzbasić Dž., *Bosna i Hercegovina 1875 — 1914 u radovima jugoslavenskih istoričara u posljednjih deset godina*, Pli g. XI — XII, broj 11 — 12, Sarajevo 1976, 245 — 259.
- Juzbasić Dž., *Неке напомене о проблематици етничког и друштвеног развијатка у Босни и Херцеговини у периоду аустроугарске управе*, ПИИ, г. XI — XII, Сарајево 1976, 305 — 324.
- Juzbasić Dž., *О аустроугарској колонизационој политици у Босни и Херцеговини послије анексије*, ПИИ г. XI — XII, број 11 — 12, Сарајево 1976, 325 — 331.
- Juzbasić Dž., *Pitanje regulisanja upotrebe zvaničnog jezika u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, GDiBiH g. XVII (1966 — 1967), Sarajevo 1967, 61 — 130.
- Kapidžić H., *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, Članci i rasprave, Sarajevo 1968.
- Kovачевић Т., *Опис Босне и Херцеговине*, Београд 1879.
- Krstić Đ., *Rezultati agrarne reforme u BiH*, »Pregled« knj. III, sv. 1 — 2, Sarajevo 1948, 144 — 147.
- *Konačni rezultat i popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, књ. IX. Становништво по народности, Београд 1954.

- Korzeniowski S., *Repatrijacija Poljaka iz Jugoslavije*, »Današnja Poljska« Zbornik Društva za kulturnu saradnju Hrvatske i Poljske, Zagreb 1948, 62 — 63.
- *Krajiške i srednjobosanske brigade*, »Krajiške brigade«, Ljubljana 1954, 309 — 310.
- Lazarski R., *Poljaci u Jugoslaviji*, »Nova Evropa« knj. XXII, broj 3, Zagreb 1931, 204 — 207.
- Lukač D., *Pripadnici poljske nacionalne grupe u Jugoslaviji u toku narodnooslobodilačkog rata*, »Vojnquistorijski glasnik« broj 1, Beograd 1970, 287 — 302.
- Maldini — Wildehainski R., *Bosna i Hercegovina*, Zagreb 1908.
- Metudić R., *Bosna i Hercegovina*, Melioracije, Sarajevo 1922, 102 — 110.
- Mikić B., *Dруштвено-економске прилике у селима Босанске крајине у време аустроугарске управе 1878 — 1914. године*, »Историјски зборник г. II, број 2, Бањалука 1981, 77 — 134.
- Mikić B., *O привредним и социјалним приликама у Босанској крајини у првим годинама аустроугарске окупације 1878 — 95*, Историјски зборник, г. II, број 3, Бањалука 1982, 75 — 110.
- Milosavljević M., *Etnološka građa o Srbsima u Ostojićevu*, Рад војвођанских музеја, књ. 26, Нови Сад 1980, 141 — 165.
- Mišković J., *Кроз Босну, Херцеговину и Боку Которску (путне, војне и друге белешке)*, »Годишњица Николе Чупића«, г. XVI, Београд 1896, 175 — 222.
- Nадлаччи Л., *Колера у Ostojićevu*, »Зборник за друштвене науке Матице српске«, број 11, Нови Сад 1955.
- Nikolova V., *Kolonije nekad i sad*, Beograd 1964.
- Pajić P., *Sematizam Banjalučke eparhije*, Banjaluka 1960.
- Pavičić S., *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb 1955.
- Pejanović Đ., *Jedan prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine* (O prodiranju Nijemaca poslije okupacije), »Pregled« knj. II, sv. VII, Sarajevo 1947, 294 — 302.
- Pejanović Đ., *Stanovništvo Bosne i Hercegovine za posljednjih sto godina*, »Pregled« knj. III, sv. 3, Sarajevo 1948, 186 — 194.
- Pejanović B., *Školske prilike u Bosni i Hercegovini*, »Преглед« г. III IV, бројеви 4 и 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 и 12, Сарајево 1912. и 1913.
- Petrović Đ., *Etnološke beleške s puta po Bosni i Hercegovini u jesen 1953. godine*, »Glasnik Zemaljskog muzeja BiH«, Nova serija sv. 35/36, Etnologija, Sarajevo 1980/1981, 155 — 187.
- Poljak Đ., *Naseljavanje Vojvodine posle ukidanja pomoriško-potiske granice, s obzirom na naseljavanje Poljaka* (domaći rad za završni ispit iz istorije), Beograd 1967.
- Popis stanovništva 1953, књ. VIII Народност и матерњи језик, Београд 1959.
- Popis stanovništva i stanova 1971. Резултати за становништво и домаћинства по насељима и општинама, Београд 1972.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Коначни резултати, Нови Сад 1982.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Становништво према народности, Документација 500, Загреб 1981.
- Popović S., *Govor dvaju čeških naselja u Bosni* (Нова Вес и Мачино Брдо), Monografije Filološkog fakulteta knj. XIV, Beograd 1967.
- Radić S., *Moderna kolonizacija i Slaveni*, Zagreb 1904.
- Радонић Ј., *Банат, „Браство“* XV, Београд 1921, 124 — 137.
- Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910, Сарајево 1912
- Redžić E., *Bosna i Hercegovina u Enciklopediji Jugoslavije*, »Pregled« г. X, knj. I, број 2, Сарајево 1958, 147 — 155.
- Rose A., *Obnova poljske poljoprivrede*, »Nova Evropa«, knj. XXII, број 3, Zagreb 1931, 168 — 177.
- Savremena Bosna i Hercegovina, »Književni sever« г. IV, knj. IV, sv. 3 — 4 Subotica 1928.
- Schematismus cleri dioecesis banjalucensis in Bosna pro anno domini 1935, Banjaluka 1935.

- Скарић В., *Босна и Херцеговина*, Хисторијски преглед, Сарајево 1922.
- Стојанчић В., *Migracije iz Bosne i Hercegovine u Srbiju izazvane dogadajima 1876 — 1878 godine*, Posebna izdaja ANU BiH, Odjeljenje društvenih nauka knj. 8, Sarajevo 1979, 287 — 310.
- Šaminić M., *Jedna francuska naučna ekspedicija u Bosnu i Hercegovinu 1898 godine*, »Glasnik Arhiva i Društva arhivista BiH«, g. II, Sarajevo 1962, 187 — 211.
- Šišić F., *Herceg-Bosna prigodom aneksije*, Zagreb 1908.
- Štatistika mesta i pučanstva BiH (Ortschafts und Bevölkerung Statistik vom Bosna und Herzegovina), Aemtlische Ausgabe, Sarajevo 1880.
- Васиљевић Д., *О Босни и Херцеговини*, Београд 1909.
- Veselinović R., *Istorijski Ostojićev*, Novi Sad 1976.
- Zaplata R., *Privredne prilike polovinom XIX vijeka* (Iz povjerenljive arhive austrijskog generalnog konzula u Sarajevu), »Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH« g. XLV, sv. 2, Sarajevo 1933, 77 — 90.
- Zaplata R., *Postanak njemačkih naseobina kod Banje Luke*, »Glasnik Jugoslovenskog profесorskog društva«, knj. XIV, Beograd 1933 — 1934, 918 — 922.
- Rajković Z., *Obilježja etnografske grade i metode njezina terenskog istraživanja*, »Etnološki pregled« 12, Ljubljana 1974, 129 — 134.

2. Дела објављена на страним језицима

- Atlas przemian politycznych świata w XIX wieku*, Warszawa 1970.
- Auszug aus der Reiserelation des Kreisvorstehers Ladislaus Baron über Kolonien in Bosnien* (Zl. 15.514/B.H.), Banjaluka 1913.
- Barre A., *La Bosnie-Herzegovine* (Administration autrichienne de 1878—1903), Paris 1903.
- Bauwesen in Bosnien*. Das Bauwesen im Bosnien und der Herzegovina vom Beginn der Occupation durch die öester.-ung. Monarchie bis in das Jahr 1887, Wien 1887.
- Bayger J. A., *Powiat Trembowelski* (Szkic geograficzno-historyczny i etnograficzny), Lwow 1899.
- Biedrzycki E., *Geneza i charakter Polonii bukowińskiej i jej udział w życiu gospodarczym kraju w erze austriackiej (1774—1918)*, »Studia Historyczne« r XIV, Warszawa 1971, 21 — 52.
- Bielić F., Rakoci E., *Slovenske vystahovatelstvo*, Dokumenty I (od roku 1879 — 1918), Bratislava 1969.
- Bieniewski B., *Przesłość kipi w zwyczaju*, »Almanach Polonii« 1983, Warszawa 1982, 163 — 167.
- Биљак О. О., *Украинци в Босни и Славонии*, „Јувилејниј Календар“, Дервента 1940, 37 — 48. и 100 — 106.
- Buczek Cz., *Repatrianci z Jugosławii w woj. wrocławskim w 1946 — 1964*. Proces adaptacji społecznej na przykładzie wybranych osiedli, Wrocław 1966 (рукопис).
- Bujak F., *Wies zachodnio-galicyjska u schylku XIX wieku*, Lwow 1904.
- Bujak F., *Galicia, t i i t. II*, Lwow 1909 i 1910.
- Bursztat J., *Spoleczeństwo lokalne*, Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej t. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, 437 — 475.
- Caro L., *Auswanderung und Auswanderungspolitik in Oesterreich*, Leipzig 1909.
- Chlebowczyk J., *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu*, Katowice — Warszawa — Kraków 1975.
- Chmielewski J., *System fonologiczny serbo-chorwackiej gwary repatriantów z Bosni*, »Język Polski«, Warszawa 1973, 263 — 275.
- Coering K., *Die Vertheilung der Voelkerstaeme und uerene Gruppen in der Oesterreichischen Monarchie (Sprachgrenzen und Sprachinseln)*, Wien 1861.
- Цвијич Ј., *Анексия Босни-Герцеговини и сербский вопрос*, Петроград, око 1912.
- Czermiński M., *Kolonie polskie w Bosni* (Wspomnienia z misji w r. 1902 z rycinami), Kraków 1903.
- Czermiński M., *Wspomnienia z misji między Polakami nad Bosforem, w Bosni i na Krecie*, Kraków 1901.
- Czermiński M. X., *Z podróży po Bosni i Hercegowinie* (tekst objasniony 95 rycinami i mapa), Kraków 1899.

- Danielak W., *Polacy w Wojwodinie z okolic Wisły*, »Trybuna Robotnicza« Nr 226, Katowice 1970.
- Danielak W., *Polacy z osady nad Cisa*, »Trybuna Robotnicza« Nr 187, Katowice 1971.
- Dełkowski J. P., *Zwyczaje i obrzedy weselne łódzkich rodzin robotniczych*, »Prace i Materijaly Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi«, Seria Etnograficzny Nr 11, Łódź 1967, 178 — 192.
- Dmowski R., *Wychodztwo i osadnictwo*, cz. I. Lwów 1900.
— *Dola osadników polskich w Bosnii dawniej a dzis*, »Wychodzca« r. II, Nr 36, Warszawa 1924, 5 i 7.
- Drljača D., Češi a Moravane v Mačine Brde, »Jednota« r. XXVI, č. 21, 22, 23 i 24, Daruvar 1971.
- Drljača D., Kwasniewski K., *Drogi powrotu*, »Odra« 7, Wrocław 1961, 55 — 58.
- Drljača D., *Italiani in Bosnia*, »Panorama« anno XX, No 11 i 12, Rijeka 1971.
- Dudok D., *O vztahu narečového a narodopisného vyskumu s prihlášnutím na vyskum medzi Slovákmi v Juhoslávii*, TkSvV, Novy Sad 1973, 73 — 79.
- Emigracia osadníkov polskich z Bosnji do Brazyljis, »Wychodzca« r. III, Nr 35, Warszawa 1924, 11.
- Ferík J., *Ludova hudočna tvorba Slovákov vo Vojvodine*, TkSvV, Novy Sad 1973, 181 — 194.
- Filová B., *Tradična kultura vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ludejovej kultury*, TkSvV, Novy Sad 1973, 23 — 33.
- Frei v. Schweiger — Lerchenfeld A., *Bosnien. Das Land und seine Bewohner*, Wien 1878.
- Gažo J., *Potiski Sveti Mikulaš, u knjizi A. Vereša: Slovenska evanjelicka krestanska cirkev aug. vyz.*, Petrovci 1930, 149 — 155.
- Gebert B., *W sprawie Polonii amerykańskiej*, »Polityka« Nr 3 (724), Warszawa 1971, 8.
- Golovackij Ja., *Granicy među russkim (rusinskim) narodonaseleniem i drugima narodnostjama v Galiciji i Bukovine*, »Vestnik jugo-zapadnoj i zapadnoj Rosii« t. II, kn. 8, otd. 4, Lviv 1964, 196 — 203.
- Gotkiewicz M., *O czadeckich repatriantach z Bukowiny*, »Etnografia Polska« VI, Wrocław — Warszawa — Kraków 1962, 93 — 133.
- Gotkiewicz M., *Drozdęk B., Pieśni śląskich górali i wiesiele w Pojanie Mikulie*, »Prace i Materiały Etnograficzne« t. VI, Lublin 1948, 349 — 368.
- Gotkiewicz M., *Szukamy krewnych na Bukowinie*, »Zaranie Śląskie« r. XIV, z. 5, Bytom — Cieszyn — Katowice — Orlowa 1938, 273 — 284.
- Gotkiewicz M., *Migracje górali czadeckich*
- Gotkiewicz M., *Z dziejów Polonii jugosłowiańskiej*, »7 dni w Polsce« Nr 47 (303), Warszawa 1962, 5.
- Gumkowskij J., Leszczyński K., *Okupacja hitlerowska w Polsce*, Warszawa 1961, 162 — 179.
- Gumplovicz L., *Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich — Ungarn*, Leipzig 1879.
- Gajek J., *Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski*, Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej t. I, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976, 143 — 177.
- Heimfelsen I., *Die deutschen Kolonien in Bosnien*, Sarajevo 1911.
- Hermanowicz — Nowak K., *Odzież*, EP PKL, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976, 379 — 405.
- Heroldova I., *Česke narodnosti menšiny a narodopis*, »Narodopisne aktuality« 3 — 4, Stražnice 1966, 12 — 20.
- Heroldova I., *Procesy akulturačne české narodostnej menšiny v Slavoniji*, »Narodopisne aktuality« 1, Stražnice 1968, 8 — 12.
- Jelinkova Z., *Lašsky a slezky tanec »smyk«*, Narodopisne aktuality r. XV, č. 3, Stražnice 1978, 209 — 215.
- Kaindl R. F., Monastyrska A., *Die Ruthenen in der Bukowina*, t. I i II, Czernowitz 1889 i 1890.
- Kaindl R. F., *Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung*, Wien 1894.
- Kaindl R. F., *Der Fest Kalender der Rusnaken und Huzulen*, Czernowitz 1896.

- Kaindl R. F., *Bei den Huzulen im Prutthale*. Ein Beitrag zur Hausforschung in Oesterreich, Wien 1898.
- Kaindl R. F., *Die deutsche Bauer in Galizien*, у книзи: F. Seefoldta *Der Deutsche in Galizien* (Der Deutsche in Auslande), heft 9, Berlin — Leipzig 1937, 38 — 41.
- *Kalendarz Beskidzki* 1969, Bielsko — Biala 1969.
- Kantar J., *Ludova architektura Slovakov vo Vojvodine*, TkSvV, Novy Sad 1973, 81 — 94.
- Kantor R., Krasinska E., *Potomkowie osadników z Polski we wsiach Derenek i Istvanmajor na Wegrzech*. Monografia Etnograficzna, cz. I i II, Krakow 1981.
- Karłowicz J., *Lud*. Rys ludoznawstwa polskiego, Lwow 1904.
- Kasperek T., *Bosnia a emigracja galicyjska*, Lwow 1903.
- Klimaszewska J., *Doroczne obrzędy ludowe*, EP PKL, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk, t. II, 1981, 127 — 153.
- Klobuckowski S., *Rocznica emigracji polska*, Lwow 1890.
- Kmet M., *Vyskum starych tonalnych struktur v ludowych piesnach vojvodinskich Slovakov*, TkSvV, Nov Sad 1973, 195 — 208.
- Kneblewski W., *Polacy w Jugoslavii*, »Ruch Slowianski« r. III, Nr 1 — 3, Lwow 1930, 72 — 75.
- Kosinski L., *Polacy u sasiadow*, »Polityka« Nr 44 (452), Warszawa 1965, 10.
- Костелник В., *Под червень застає*, Нови Сад 1971.
- Kowalska — Lewicka A. Szromba — Rysowa Z., *Pożywienie*, EP PKL t. I, Wrocław — Warszawa — Gdańsk 1976, 353 — 378.
- Kowalski M. A., *Polacy w Danii*, »Etnografia Polska« t. XIV, z. I, Wrocław — Warszawa — Krakow 1970, 57 — 73.
- Кравец М. М., *Сельство східної Галичини у північної Буковини в другій половині XIX ст.*, Львів 1964.
- Kwasniewicz K., *Zwyczaje i obrzędy rodzinne*, EP PKL t. II, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1981, 89 — 126.
- Kwasniewski K., *Z badań nad kulturą ludową reemigrantów z Bosni*, »Zeszyty Etnograficzne« t. I, Wrocław 1963, 81 — 102.
- Kwasniewski K., *Zderzenie kultur. Tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, Warszawa 1982.
- Lukšić A., *Bosnien und die Herzegovina*. Kurzgefasste Darstellung über geographischen, volkswirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse dieser Länder, Prag 1878.
- Lotz F., *Die französische Kolonisation des Banats (1748 — 1773)*, »Südost — Forschungen« b. XXIII, München 1964, 132 — 178.
- Magiera J., *Chłopi polscy w Bosni*, Kalendarz »Przyjaciel Ludu« r. VI, Krakow 1911, 37 — 45.
- Magiera J., *Ludność polska w Bosni*, »Świat Slowianski« r. VIII, t. I, Krakow 1912, 83 — 105.
- Magiera J., *Na jugu slowianskim*, Krakow 1911.
- Maldini — Wildehainski R., *Bosnien und der Herzegovina*, Zagreb 1908.
- Malecki M., *Polskie kolonie w Bosni i ich język*, »Język Polski« Nr 12, Warszawa 1927, 97 — 108.
- Malecki M., — Nandris Gr., *Uwagi o polskich gwarach na Bukowinie*, »Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU« t. XLIII, Nr 3, Krakow 1938, 79 — 84.
- Malicki A., *Osadnictwo polskie w Bosni w 1938 roku*, Lublin 1946.
- Meysner — Rostworowska M., *Z badań nad kulturą ludową reemigrantów polskich z Rumunii na Dolnym Śląsku*, »Zeszyty Etnograficzne« t. I, Wrocław 1963, 105 — 127.
- Miz R., *Dejaki prikmeti tradicijnoj materijalnoj kulturi ta zvičaiv Ukrainačiv v Voevodini*, Tradicijna kuljturna jugoslovenskih Rusinov (zbornik radova), Novi Sad 1971, 192 — 209.
- Morcinek G., *Gorny Śląsk*, Warszawa 1950, 1 — 64.
- Morcinek G., *Ziemia Cieszyńska*, Katowice 1968.
- Nowosz W., *Zajecia rolnicze i hodowlane*, EP PKL t. I, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1976, 185 — 245.
- Oehler W. J., *Als Pfarrvikar in Bosnien*, Potsdam 1927.

- Okolowicz L., *Wychodztwo i osadnictwo polskie przed wojna światowa*, Warszawa 1920.
- Осечинский В. К., *Галичина під гнитом Австро-Угорщини в епоху імперіализму*, Львів 1954.
- Осечинский В. К., *Колоніальне становище Галичини в складі Австро-Угорщини, „Наукові записки Львівського Державного Університету”*, т. 36, Серія історична 6, Львів 1955, 3565.
- Ostendorf F. u. J., *50 Jahre Kolonie. Nova Topola* (Windthorst 1879 — 1929), Alexandrovac (Rudolstal 1880 — 1930) im Bosnien in Jugoslawien, Oldenburg 1930.
- Oszleda W., *Żywoty wrosniete w Beskidy, »Wierchy«* t. XXXVI, Cieszyn 1970, 97 — 108.
- Pauli Ź. *Piesni ludu polskiego w Galicji*, Lwow 1838 (фототипско издање) Wrocław 1973.
- Переня И., *Из истории закарпатских Украинцев*, Будапест 1957.
- Piesni ludowe*, »Zaranie Slaskie«, z. 4, r. I, Cieszyn 1908, 186 — 194.
- Piesni ludowe*, »Zaranie Slaskie« r. II, z. 4, Cieszyn 1909, 186 — 197.
- Piesni ludowe*, »Zaranie Slaskie« r. III, z. 3 i 4, Cieszyn 1910, 147 — 158.
- Piesni ludowe, z polskiego Slaska*. Wydali i komentarzem zaopatryli J. Ligęza i S. M. Stoiniski, Kraków 1927 (I) i 1938 (II).
- Piesni ludowe z polskiego Slaska*. Wydal i komentarzem zaopatrzył J. St. Bystron, t. I, Kraków 1934.
- Piesni slaskie*, »Zaranie Slaskie« r. VI, z. 2, Cieszyn 1930, 101 — 103.
- Пильат Т., *Емиграция галицких селян и њја причини*, „Галичанин“ р. I, Лвів 1893, 26—29.
- Pilat T., *Wychodztwo z powiatow podolskich do Rosji w roku 1892*, »Przeglad Powszechny« t. XXXVII, Lwow 1895.
- Pilchowna M., *Wisla — Wies slowiansko-ewangelicka*, Bytom 1948.
- Pitronova B., *Emigrace slezkych poddanych do Uher v prvni polovine 19 stoleti, »Slezsky Sbornik«* r. 59, Nr 2, Opava 1961, 174 — 188.
- Podzorski A., *Wisla i jej mieszkańców* (szkice), »Zaranie Slaskie« r. VI (1930) z. i r. IX (1933) z. I, Cieszyn 1930 i 1933, 33 — 36.
- Podzorski A., *Przyszlosć osadnictwa polskiego w Bosnji*, Wychodzca r. II, Nr 38, Warszawa 1934, 7 — 8.
- Rawski T., Stapor Z., Zamocki J., *Wojna wyzwolencza narodu polskiego 1939—1945*, Warszawa 1966.
- Sammlung der für Bosnien und Herzegovina erlassen gesetze, Verordnungen und Normaweisungen* (1878—1880), Sarajevo 1880.
- Schweiger — Lerchenfeld A. F. *Bosnien. Das Land und seine Bewohner*, Wien 1878.
- Seefeldt F., *Die Deutsche in Galizien* (Der Deutsche im Auslande), Heft 9, Berlin — Leipzig 1937.
- Sek, Z codziennego zajecia gorali, »Zaranie Slaskie« r. V, z. 3, Cieszyn 1929.
- Siracky J., *Stachovanie Slovakov na Dolnu zem v 18. a 19. storoči*, Bratislava 1966.
- Slownik Gwarowy, »Zaranie Slaskie« r. V, z. 3, Cieszyn 1929, 160 — 161.
- Sokalski B., *Powiat sokalski. Pod wzledem geograficznym, etnograficznym i ekonomicznym*, Lwow 1899.
- Stefanski Z., *W sprawie agrarnej Bosni i Hercegowiny*, »Swiat Slowianski« r. I, t. I, Krakow 1905, 385 — 389.
- Stefanowski R., *Handlexikon für den bos.—her. Verwaltungsdienst* I (Manuscript für Mitarbeiter zur allfälligen Berichtung und Ergänzung des Textes vor der Drücklegung), ABK Banjaluka, broj 14505/1899.
- Švehlak S., *Vyročny zvykoslovny cyklus u Slovakov na byvalej Vojenskej Hranici* (Sriem, južní Banát), TkSvV, Novy Sad 1973, 125 — 143.
- Szczepanowski S., *Nedza Galicji w cyfrach*, Lwow 1888.
- Szkolnictwo polskie w Bosni, »Praca« Nr 73, r. II, Krakow 1913, 245 — 246.
- Szynakiewicz S., *Rodzina. Elementy systemu pokrewienstwa*, EP PKL t. 1, Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1976, 477 — 501.

- Sliwko P., *Czerwone maki w gorach Jugosławii*, »Gazeta Robotnicza« (Magazyn Tygodniowy) Nr 16 — 381 (95 — 5516), Wrocław 1966, 7.
- Телбизов К., Телбизова-Бекова М., *Традиционен бит и култура на балканските Блгари*, „Сборник за народни умотворенија и народопис“ кн. LI, Софија 1963.
- Tuszynski W., *Polacy w partyzance jugosłowiańskiej*, »Wojsko Ludowe« 6 (85), Warszawa 1957, 33 — 40.
- Wantula A., *Początki osadnictwa na Wistle*, »Zaramie Śląskie« r. IX, z. 4, Cieszyn — Katowice 1933, 158 — 169.
- Wantula J., *Sanetrorze*, »Zwrot« 5 (1952), Czeski Cieszyn 1952, 15 — 16.
- Wantula A., *Wsrod wiślan w Jugosławii*, »Zwiastun« r. VII (XXI), Nr 17, Warszawa 1966.
- Vareka J., *Lidove stavitelstvi v českych vesnicích v Bosni* (Prispevok ke studiu českého jazykohového ostrova), Narodopisné aktuality r. X, č. 3, Stražnice 1973, 169 — 177.
- Vereš A., *Slovenska evanjelicka krestanska cirkev aug. vyz.*, Petrovci 1930.
- Vereš N., *Wiesielcie sie u Pana*. Zbior nauki katechizmowej, Warszawa 1955.
- Wereszczyci H., *Pod berlem Habsburgów*. Zagadnienia narodowościowe, Kraków 1975.
- Winkler J., *Sanitrari*, »Radostna zeme« r. IV, č. 4, Opava 1954, 3 — 4.
- Wychodzctwo polskie w poszczególnych krajach. Materiały opracowane na podstawie sprawozdań konsularnych przez Referat Emigracyjny a Wydziale Administracyjno-Paszportowym Departamentu MSZ, Warszawa 1926.
- Зубицкий Д., *Граница между русинскою и полскою нациями во Галиции*, „Вестник юго-западной и западной России“ кн. 5 отд. 2, Львив 1864, 90 — 118.

ПРИЛОГ I

СПИСАК КАЗИВАЧА*

- АНДРЕС, Станислава, Јахович, 1891. у Клучковицама (Ополе, Лублин), домаћица у Челиновцу код Босанске Градишке
БАБ, Карло, 1900. у Сарајеву, судија у Бихаћу
БЛАЖЕВИЋ, Грга, 1902. у Кањину, свештеник у Кључу
БУГАЊИК, Ангелина, Андрес, 1920. у Челиновцу, земљорадница у Челиновцу
БУГАЊИК, Лудвина, 1948. у Челиновцу, радница у Јесеницима
БУГАЊИК, Михал, 1919. у Челиновцу, земљорадник у Челиновцу
БУГАЊИК, Миљана, 1965. у Челиновцу, ученица у Челиновцу
БУЈАК, Паја, 1951. у Остојићеву, економиста у Београду
БЕНБАЛА, Јан, 1920. у Висли, лекар у Висли
ДРОЗДЕК АЛОЗ, 1941. у Челиновцу, трговац у Чуругу
ДРОЗДЕК, Бенедикт, 1896. у Windthorstu (Нова Топола), земљорадник у Челиновцу
ДРОЗДЕК, Катарина, 1938. у Челиновцу, земљорадница у Челиновцу
ДРОЗДЕК, Катарина—Кашка, Пенделовски, 1906. у Челиновцу, земљорадница у Чуругу
ДРОЗДЕК, Паја, 1903. у Челиновцу, земљорадник у Чуругу
ДРОЗДЕК, Валерија, 1905. у Миљевцу (Босна), земљорадница у Чуругу
БОРБЕВИЋ, Светислав, 1917. у Челиновцу, председник Комисије за репатријацију Польјака (1945—1946), Бањалука
ЈЕСЕНКО, Марија, 1932. у Челиновцу, земљорадница у Чуругу
КАРАП, Валентин, 1898. у окт. Тарнобжега у Галицији, земљорадник у Старом Петровом Селу (Славонија)
КЕНБУР, Паја, 1892. у Потиском Светом Николи код Кикинде, земљорадник у Остојићеву
КОВАЛСКИ, Михал, 1926. у Лепеници, земљорадник у Лепеници
КОЗМИНЂУК, Станислав, 1932. у Челиновцу, земљорадник и музичар у Челиновцу
КШОК, Бура, 1936. у Остојићеву, земљорадник у Остојићеву
КУМОШ, Јан, 1916. у Мартинцу у Босни, учитељ и учесник НОР-а, народни посланик НРП, Болеславјец
КУНЕЦКИ, Игњаци, 1898. у Прњавору, учесник НОР-а, друштвено-политички радник у пензији, Болеславиће
КУПЧАК, Карло, 1901. у Малици, земљорадник и музичар у Малици, код Дервенте
КУРОПАТЊИЦКИ, Франо, 1903. у Канижи, у Славонији, земљорадник у Канижи

* Подаци о казивачима наведени су овим редом: презиме и име, година и место рођења, девојачко презиме (за јудате), занимање и место становљања.

КУРОПАТЊИЦКИ, Јосип, 1905. у Канижи, земљорадник у Канижи
 ЛЕЧАК, Владо, 1934. у Малици, земљорадник у Детлаку
 ЛЕЧАК, Зофија, 1938. у Детлаку, земљорадница у Детлаку
 ЉУБОВИЋ, Миленко, 1935. у Јазовцу, земљорадник и музичар у Јазовцу
 МОДИЋ, Босиљка, Човић, 1928. у Детлаку, земљорадница у Детлаку
 ОШЕЛДА, Владислав, 1927. Јашовјеџу код Висле (Пољска), новинар у Бешину
 ПОЉАК, Ђуро, 1952. у Остојићеву, историчар у Арадцу
 ПОЉАК, Емил, 1928. у Остојићеву, земљорадник у Остојићеву
 ПОЉАК, Емилија, 1955. у Остојићеву, ветеринар у Остојићеву
 ПОЉАК, Кристина, 1931. у Остојићеву, домаћица у Остојићеву
 ПШИБИЛА, Зафија, Шивецки, 1904. у Халитчу (Станиславов, данас Иванофранковск у СССР-у), земљорадница у Челиновицу
 ПШИБИЛА, Фрањо, 1965. у Челиновицу, ученик у Челиновицу
 РЕХЛИЦКИ, Карло, 1910. у Детлаку, земљорадник у Детлаку
 РЕХЛИЦКИ, Казимир, 1931. у Детлаку, свештеник у Жеравицу, код Дервенте
 РЕХЛИЦКИ, Петар, 1928. у Детлаку, свештеник у Жеравицу
 СМУТЕК, Францика, 1914. у Челиновицу, земљорадница у Чуругу
 СТОЈКОВИЋ, Пере, 1928. у Турјаку, земљорадник и музичар у Новој Тополи
 СТОЈКОВИЋ, Андрија, 1916. у Лепеници, земљорадник у Лепеници код Српца
 ШТУРЦ, Јано, 1894. у Остојићеву, земљорадник у Остојићеву
 ШТУРЦ, Катарина, 1894. у Висли, домаћица у Остојићеву
 ТВОРЕН, Паулина, Хододи, 1902. у Старом Петровом Селу, домаћица у Старом Петровом Селу
 УРБАН, Адам, 1909. у Мартинцу, земљорадник у Болеславицама у Пољској
 ВИНДАКИЈЕВИЋ, Владо, 1938. у Лишњи, инжењер у Прњавору
 ВИШТАТИЦКИ, Казимир, 1940. у Миљевцима, свештеник у Прњавору

ПРИЛОГ II

ПОЉАЦИ У НАШОЈ ЗЕМЉИ ПРЕМА ПОПИСИМА СТАНОВНИШТВА

У анализи су разматрани подаци 10 пописа становништва аустроугарске управе, међуратне и послератне Југославије, као и четири шематизма римокатоличке и гркокатоличке цркве у Босни и Славонији.

Попис 1879.

Свих 12 будућих пољских колонија су у срезовима Прњавор, Бербир, Дервента, Бањалука и Босански Нови, а планиране су у катастарским општинама насељеним искључиво „држкоизточњачким“ живљем, са изузетком колоније Нови Мартинац, која се једним делом наслажа на село Просјек, са 337 становника „мухамеданске“ вероисповести, док је у Папажанима код Гумјере живео један Муслиман.

Иначе, у котару Бањалука било је више од 10 насеља са по 250 и више римокатолика, у Прњавору само једно — Купаши, са 229; у котару Бербир то су биле Долина, Горња и Доња, и Орубица; у котару Дервента већином су биле римокатоличка насеља, а за досељавање колониста одабране су само катастарске општине са праволовним, односно муслиманским становништвом.

И све четири будуће пољско-рутенске колоније углавном су имале да настану у катастарским општинама са православним становништвом. Једино је за потоњу колонију Гајеви место одабрано делом међу православним, а делом међу муслиманским становништвом (Лишња — 950, Поточани — 337).

И три будуће рутенске колоније настале су касније међу катастарским општинама са православним живљем, а такав је случај и са по једном словачком и мађарском колонијом.

Штатистика места и пучанства БиХ, Сарајево 1880.

Попис 1885.

У другом аустроугарском попису у Босни и Херцеговини посебно је исказано становништво страног држављанства које се насељило у ове наше покрајине. Те године је избројано 11 414 присутних странаца. Као и у претходном попису, разврставање по вери било је следеће: мусимани, православни, католици, Јевреји и „остали“. Тек у следећем попису биће уведена категорија „евангелисти“.

На карти у боји, уз попис 1885, котар Прњавор је представљен зелено, што значи да је настањен претежно „източноправославним“ живљем. Тако је још око Босанске Костајнице Босанске Дубице и Босанског Новог, док је котар Босанска Грађишка означен зеленом бојом с црвеним пругама што, према легенди, значи да је у њему живело 20—40% мусиманског становништва.

У Windthorstu, као и у Новом Тополи, били су насељени скоро искључиво римокатолици (791 римокатолик од 802 житеља). У оближњим Церовљанима било је, те године, уз 441 источноправославног становника само четири римокатолика.

Попис 1895.

Према резултатима пописа из 1895, насеља у срезовима Бањалука, Босанска Грађишка, Прњавор и Дервента, у којима ће се оформити польске колоније, још увек нису имале римокатоличког становништва (Раковац, Грабашница, Детлак и др.).

Повећан је број римокатолика у пописној јединици Турјак (Миљевци) код прве польске насеобине Челиновац, на 298. Више је католика и у градовима у Босанској Грађишти, Прњавору, Дервенти — неке врсте „сабирним центрима“ досељеника.

Године 1895. Церовљани очито обухватају другу пописну територију са 825 житеља, према 445 децењију пре, са чак 717 источноправославних становника, 36 римокатолика и 72 припадника евангелистичке вере (аugsбуршки конфесије).

Регистровани су римокатолици (Италијани) у Штовору код Прњавора — 174 лица.

У вези са занимањем и социјалним положајем затеченог становништва, „објашњење“ је дато у уводу књиге с пописним резултатима по коме је у бањалучком окружју кметство изузетно заступљено чак са 57,59%, за разлику од осталих округа у БиХ, где проценат износи од 20 до 40%. Такође је подробно објашњена суштина „кметског права“ и трећине.

Попис 1910.

Године 1910, по броју колониста у БиХ, први су Немци — 16 471, а иза њих Польаци — 10.705, Русини — 8.146, Чехословаци — 6.377, Италијани — 1.762, Руси и Мађари.

Међутим, у округу Бањалука најбројнији су Польаци — 9.582, затим Русини — 7.941, Чеси и Италијани — 1.099. Немци су бројнији од Польака у срезовима Босанска Грађишка (2.442 : 1.299) и Дервента (1.094 : 470). У свим осталим срезовима бањалучког округа Польака има више од Немаца, а Польаци су доминирали у срезу Прњавор (6.283 према 5.997 Русини и 1.486 Немаца).

У пописним општинама у срезу Босанска Грађишка (Церовљани, Романци, Трошельји, Турјак), број Польака је тешко одредити јер су у истој пописној категорији са осталим римокатолицима (Немцима, Хрватима и др.). Ту се једино донекле могу издвојити подаци за Челиновац, са 195 житеља (190 римокатолика и пет гркокатолика). У Турјаку је римокатолика било више — 335, Трошельјима — 151 и Романовцима — 134.

У срезу Прњавор и даље је доминирало са два трећине православно становништво — 28.202, али је било чак 22 насеља са више од 100 римокатолика. Највише их је било у Кличковом Брду, као и у Новом Мартинцу — 1.404 (739 м. и 665 ж.), уз само 14 гркокатолика, а затим Раковцу — 817 (447 и 470), али са чак 117 гркокатолика, Кунови — 621 (311 и 310), Гумјери — 587 (301 и 386), Грабашница — 222 (123 и 99), Срђевићима — 136 (72 и 64).

Тамо где су Польаци били у мањини у односу на стариначко или друго страно становништво, ни апроксимативно се није могло израчунати просечно домаћинство према броју чланова. Тамо где су уз римокатолике (Польаке) грко-

католици (Украјинци), тај просек је израчунат кумултивно за обе народносне групе. Украјинаца у „пољским“ колонијама има од 1 до 32%. Просечно најмање чланова по једном домаћинству било је у Доњим Бакинцима (Босанка Грађишка) 5,5, а највише у Горњим Бакинцима, Домбрави (Босански Нови) и Раковцу (Прњавор) — 6,5 чланова.

Изузев неколико села, гркокатолика (Украјинаца) има у свим насељима где и досељених римокатолика (Пољака), од свега 1% у односу на Пољаке у Клиничковом Брду, главној пољској колонији у Босни, до 32% у Срђевићима, најчешће пак од 10 — 32%. Гркокатолика уз Пољаке, и обратно, нема једино у следећа три насеља: Трошевима и Турјаку (Босанска Грађишка) и Грабашница (Прњавор). На пример, у Домбрави, урезујући Босански Нови, уз 259 римокатолика било је и 70 гркокатолика. У Календеровима Српским, урезујући Дервента, било је 79 римокатолика уз остала конфесионалне категорије, а уз њих — 43 гркокатолика. И у Детлајку, сређујући Тешањ, где је било већинско православно становништво, било је насељено 150 римокатолика и 65 гркокатолика.

У украјинско-пољској колонији Деветина процентуални однос гркокатолика — 568 и римокатолика — 482 био је 54:46%, а у Старој Дубрави са 490 гркокатолика и 374 римокатолика процентуални однос био је 56,5:43,5%. У Новој Дубрави главни су чили Украјинци (560:43, односно 93:7%). Просечна пододица имала је у Деветини — 6,1 Старој Дубрави — 5,99, а у Новој Дубрави — 5,5 чланова.

Попис 1921.

Према резултатима првог југословенског пописа из 1921, од 94 насеља у бањалучком срезу у 54 је било лица којима је пољски био материјни језик — свега 6.283. Највише (5.001) било је концентрисано у следећих 12 насеља: Нови Мартинац — 1.464, Раковац — 832, Гумјера — 656, Деветина — 400, Стара Дубрава — 336, Срђевићи — 279, Грабашница — 224, Селиште — 221, Коњуховци — 174, Јадовица — 144, Ситнеш Српски — 153, Просек — 118. У 44 насеља бањалучког среза живела су 1.982 лица чији је материјни језик био пољски.

По попису из 1921, у Хрватској је било 3.077 лица чији је материјни језик био пољски, од којих највише у жупанији Пожега — 1.685. У околини Брада и Нове Грађишке било је по више од 450, а у околини Кутине око 350 лица. У новограђишком срезу највише их је било у Старом Петровом Селу — 253, Окучанима — 121 и самој Новој Грађишци — 37. У бродском срезу највише их је било у Свилају — 189, Тријанима — 112, Бродском Дреновцу — 59, Подвину — 40 итд. У кутинском срезу највише их је било у Лудини — 150, Поповачи — 78, самој Кутини — 56 итд.

Шематизам 1935.

Према овом шематизму, број римокатолика у Домброви код Босанског Новог повећан је на 327 (године 1910. било их је 259), док се број гркокатолика није мењао — 70.

У грађишком деканату, у Челиновцу је 268 римокатолика и пет гркокатолика, а у Доњим Бакинцима уз 425 римокатолика било је 33 гркокатолика, док је у Горњим Бакинцима уз 289 римокатолика 12 гркокатолика, а у Миљевицу — 199 римокатолика и само један гркокатолик.

У прњаворском деканату, Нови Мартинац је имао 1.674 римокатолика, док гркокатолика није било. У Куњовији, уз Пољаке — 621 било сасвим мало гркокатолика — 5. Међутим у Раковцу гркокатолици су чинили скоро осмину укупног становништва (875:117). Слична ситуација била је у Срђевићима (380:66), а у Лепеници је уз 125 Пољака било чак 57 гркокатолика, али су већину у насељу чинили Срби — 741. Најзад, у Гумјери, уз 592 римокатолика било је 69 православних.

Стара Дубрава и Гајеви су, према подацима овог шематизма, биле украјинско-пољске колоније (490:400 и 287:129), а украјинске колоније с незнاتним процентом римокатолика биле су Нова Дубрава (560:43) и Лишња (465:56) и Каменица (245:41).

Schematismus Cleri Diocesis Banjalucensis in Bosna pro Anno Domini 1935.
Banjaluka 1936.

Шематизам 1937.

У овом шематизму број душа дат је по поједињим жупама, посебно за римокатолике и посебно за грекокатолике, а наведено је и на ком се језику у цркви проповеда.

Највећа жупа била је Нови Мартинац — 3.570 верника, а у цркви се проповедало на пољском и хрватском језику. Друга по величини је била жупа у Прњавору — 3.340 душа, затим Раковац — 1.964, Кунова — 1.520, Гумјера — 1.240, Деветина — 960, Стара Дубрава — 629.

Највеће украјинске жупе, после Прњавора и Дервенте, биле су: Деветина — 1.500 душа, Козарац — 1.150, Лишња — 1.135 и др.

К. Драгановић, Опћи штетамизам католичке цркве у Југославији, Сарајево 1939.

Попис 1948.

У резултатима првог послератног пописа Польаци се могу тражити само у рубрици „остали и непознато“, и то: у срезу Прњавор — 319, Босанска Грађишка — 304 (од тога у Церовљанима — 184), Бањалука — 180, Дервента — 105 и др.

У Хрватској, по броју лица у тој рубрици највише се истиче Нова Грађишка — 362, а затим код Кутине село Поповача — 30. Као да су се те године Польаци у Славонији друкчије национално изјаснили (нпр. за Хрвате), јер ће се у Попису 1953. поново јавити у карактеристичним насељима.

Попис 1953.

Према резултатима пописа из 1953, Польака је највише било у срезу Прњавор — 311 (у самом граду 175, Лишњи — 43, Хрваћанима — 34), затим у срезу Босанска Грађишка — 256 (у Церовљанима — 169 и самој Босанској Грађишки — 36), у срезу Бањалука — 240 (у самом граду 118, у Лакташима — 81). С обзиром на то да су за пописне јединице узета већа сеоска и градска насеља, могло би се стечи погрешан утисак да су се Польаци непосредно после рата у њих пресељавали.

У резултатима пописа 1953. за Хрватску, Польаци (и Украјинци) нису посебно исказани као, на пример, Чеси и Словаци, већ у рубрици „остали Славени“. Највише их је било у срезу Новска — 522 (у Липовљанима — 321, Новској — 192), али су то, судећи по претходним пописима, већином Украјинци. Польака је највише могло бити међу „осталим Славенима“ у срезу Нова Грађишка — 403 (у Старом Петровом Селу — 179, Новој Капели — 73 и самој Новој Грађишки — 59), у срезу Кутина — 234 (највише у Лудини — 137, Поповачи — 57 и самој Кутини — 40), најзад у срезу Славонски Брод — 133 (такозваном Ваљском Славонском Броду — 69).

Према овом попису, у Војводини је живело 749 Польака, а као материјни пољски језик навело је 513 лица. Највећи број међу њима су, свакако, босански Польаци, од којих се неколико стотина после рата преселило у Бачку. У Остојићеву, насељу у коме живе пословачи Польаци, те године је живело 4.265 становника, од којих 2.053 Србина, 1.733 Мађара, 407 Словака и око седамдесет припадника других народности.

За разматрања о босанским Польацима посебно је драгоцен преглед Укупно становништво по народности. Из прегледа за Дервенту се види да се од укупно 104 лица пољске народности (49 активних и 55 издржаваних) више од половине издржава од рада у пољопривреди — 58 (27 а. и 31 и.), а од индустрије и занатства — 34 лица (13 а. и 21 и.). По родном крају (месту рођења) група лица која су рођена у иностранству — 31 (од тога 17 жена), одмах је после категорије рођених у месту сада станује, 52.

Шематизам 1960.

У Шематизму се помиње да су се, осим Польака, из Босне одселили још и Немци и Италијани, тако да је, у односу на 1939. годину, за приближно 27.000 мање верника.

У грађашкој деканији, жупа Миљевац је престала да постоји, црква је срушена, а звона (2) преузела је пољска филијала Челиновац. Кад је у питању прњаворска деканија, из жупа Деветина, Гумјера, Кунова, Нови Мартинац, Ра-

ковац и Стара Дубрава, Пољаци су се одселили у Польску, а цркве су срушене. Срушена је 1945. и филијална црква у Грабашници, у којој су до те године живели Пољаци.

П. Пајић, Шематизам Бањалучке бискупије, Бањалука 1960.

Popis 1961.

У резултатима Пописа из 1961, Пољаци, Украјинци, Немци и др. истакнани су у рубрици „остали и непознато“. Тако је у општини Прњавор, од 46.109 становника као „остали и непознато“ означен 3.052, у општини Лакташи — 656, Босанска Грађишка — 594, Дервента — 344, Србац — 336. Само у селу Деветини код Прњавора таکвих је било 345. Очигледно је да су ту пре свега били Украјинци и Пољаци, на пример: насеобина Лишња — 318, град Прњавор — 304, насеобина Храђани — 237, насеобина Бабановци — 139, Поточани — 130, Карађ — 104 (у овом последњем сви су прокатолици, по подацима потоњег шематизма, с. 170).

Шематизам 1962.

Не само польске, неке немачке и италијанске колоније у Босни већ и три прокатоличке жупе (Каменица, Стара Дубрава и Лепеница) престале су после другог светског рата да постоје услед пресељења њихових житеља у Бачку и Срем, а у мањем броју и у Славонији (с. 156, 160 и 167). Одселявали су се и из других жупа, па су прокатолици из Пастирева емигрирали у Польску (с. 158).

Године 1903. прокатолици су цркву у Деветини саградили заједно са Пољацима, „али је она увијек била својатана као польска црква“ (с. 164).

Јубиларни шематизам Крижевачке епархије, Загреб 1962.

Popis 1971.

Резултатима Пописа 1971. разбијају се илузије да је у категоријама „остали Словени“ из 1953. и „остали и непознато“ из 1961. био приличан број Пољака. Додуше, они су се у раздобљу између та два пописа пресељавали у Војводину и Словенију, у градове широм земље, па и у иностранство.

У Босни их је највише било у општини Босанска Грађишка — 182 (Челиновац — 76, Јазовац — 21, Крушиник — 14, Церовљана — 13, Чатрића — 12, Крајишићник — 11, а у граду само 4). Тамо где је Пољака у насељу више, обавезно има и Украјинаца. У општини Прњавор Пољака је 159 (у самом граду 29, Карадућ — 17, Мачином Брду — 18, Мујинцима — 16). У рубрици „остали и непознато“ за Горње Смртиће, у којима су Пољаци некад живели, уписано је 56 лица. У општини Лакташи — 70 (у самим Лакташима 29, Маховљанима 17). У општини Дервента — 56 (Горњи Детлак 24, сам град 14). У општини Србац — 24 (у Босанском Кобашу — 14).

У Хрватској је живело 819 Пољака, што је чинило око четвртину укупног броја припадника польске народности у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Више него у Хрватској, Пољака је било у Србији (првенствено у САП Војводини), а нешто мање у СР Босни и Херцеговини.

Број Пољака у Југославији стапио се смањује. Године 1953. било их је 4.400, осам година касније — 3.609, а 1971. само 3.300. Живе у дијаспори, с тим што их је у Србији, Хрватској и Босни знатно више него у другим крајевима Југославије. Више је Пољакиња него Пољака, настањених добром делом у градовима, где живе претежно у национално мешовитим браковима.

Popis 1981.

И у СР Хрватској, број Пољака се смањује (1961. године — 1.151, 1971. године — 819, 1981. године — 758), па је индекс за последњих десет година 92,6. Очигледно је да се највећи број Пољака иселио из Хрватске у раздобљу између 1961. и 1971. године. Пољаци у Хрватској су у већој мери градски него сеоски живаљ. Нешто више Пољака земљорадника има око Славонског Брода и Нове Грађиšке. Занимљиво је да од 51 припадника польске народности у општини Вуковар (углавном послератни досељеници из Босне) чак њих 46 живи у градском насељу, а само пет на селу.

У односу на 1961. број Польака у САП Војводини је 1971. смањен за 121 (са 825 на 704). У следећој деценији, смањење је такође знатно (од 704 на 596). Ово смањење, на пример из Чуруга, првенствено је настало услед исељавања Польака, и то највише у прекоморске земље у којима им живе рођаци. Знатан број Польака земљорадника преселио се последњих година у градове и индустријске центре: Титов Врбас, Сремску Митровицу и Суботицу. И у резултатима најновијег пописа из 1981. остојићевски Польаци су се исказали као Словаци, изузев неколицине који су навели да су Польци.

ПРИЛОГ III

Abel LUKŠIĆ

BOSNIEN UND DIE HERZEGOVINA

— Kurzgefasste Darstellung auer geographischen, volkswirthschaftlichen und sozialen Verhältnisse dieser Länder — Prag, 1878; 115—128.

AUFRUF UND EINLADUNG ZUR AUSWANDERUNG NACH BOSNIEN

Der berliner Congress hat der österreichisch-ungarischen Staatsregierung die Mission übertragen, in Bosnien und der Herzegovina Ruhe, Sicherheit und Civilisation einzuführen.

In Folge dieses Beschlusses werden binnen kurzer Zeit daselbst und Rechtszustände herrschen und dadurch eine Bürgschaft für friedliche geordnete Verhältnisse gegeben werden.

Eine wohlorganisierte Einwanderung von Intelligenzen, Industrielle, Baununternehmern, Kaufleuten, Landwirthen, Montanisten, Gewerbereibenden, Aerzten, Apothekern, Photographen, Gast- und Hotelwirthen u.s.w. Dahin wird nach ergolter Occupation durch die k.k. österr.-ungar. Truppen und Einführung geordneter Zustände, also etwa schon im Herbst 1878 nicht nur im Interesse des Landes höchst erwünscht, sondern auch für die Einwanderer vielversprechend, da daselbst bei einem Territorium von nahezu 1100 Quadratmeilen dermal nur etwa 1 Million Einwohner leber während für 5 Millionen und darüber Platz und genügende Existenz vorhanden ist. Namentlich für intelligente, fleissige, mit einem angemessenen Betriebs-Kapital versehene Ge (s. 115) schäftsleute auer Branchen stehen viele Wege zum Glück und Reichtum offen!

Es ist allgemein bekannt, dass namentlich Bosnien von der gütige Natur mit unerschöpflichen Quellen des Reichtums ausgestattet ist. Es ist ein gesundes, fruchtbare, gutbewässertes, wohlbewaldetes Land wo alles zum Lebensunterhalt erforderliche äusserst billig, das zum Comfort wünschenswerthe aber leicht zu erhalten ist, wo der Ackerbau — die Hauptquelle der Wohlfahrt eines jeden Landes, — mit grösstem Vortheil betrieben wird, weil der ausserordentlich fruchtbare Grund und Boden — geeignet aus Bosnien eine Korn — und Fruchtkammer von kanaanitischer Fülle zu machen — dermal noch ausserordentlich billig, dier Arbeitskraft sehr wohlfeil ist und sich desshalb mit einem gegeben Capitale dort weitgrösere Erfolge erzielen lassen, als in irgend einem anderen Lande der Welt, Nordamerika und Russland nicht ausgenommen! Bosnien ist ein Land, wo das Eigentum von jetzt an stetig im Werthe steigen, wo die Arbeit stets den Mann und seine Familie ernähren wird, wo ein weites Feld der Beschäftigung jeder Art für alle offen liegt, ein Land dessen grossartige Wasserkräfte und enormer Holz- und Kohlen-Reichtum jede Industrie erleichtern muss, — kurz ein Land, reich an immensen natürlichen Hilfsquellen, welchem nur Intelligenz, Kapitals- und Arbeitskraft, Industrie, Handel und Gewerbe nothwendig sind, um daraus den Wohnsitz des Glückes, eines der herrlichsten Länder der Welt machen!

Bergbauunternehmern zur Nachricht, dass grossartige Lager von Mineralien aller Art namentlich Gold, Silber, Kupfer, Zinnober, Blei, Antimonium, Schwefelkies, Mineralkohlen nachgewiesen und theilweise ausgeschlossen sind, mit Ausnahme des Eisens aber bis jetzt fast ganz unberührt in die Erde ruhen!

Industrielle finden in Bosnien mächtige Wasserkräfte, enorme Braun- & Steinkohlenläger, grossartige Massen von Hochwaldungen, billige Arbeitskraft, also Faktoren, welche jede Industrie fördern (S. 116). Bis jetzt existirt aber fast gar kein auf europäischen Niveau stehendes industrielles Etablissement! Für Papier-, Glas-, Leder-, Zucker-, Tuch-, Fabriken, Dampf- und Wassermühlen, Bierbräuereien u.s.w. sind dort die glänzendsten Chancen vorhanden und viele andere Zweige der Grossindustrie könnten dort gegenstand Löhnenideter Thätigkeit werden.

Kleinindustrielle und Gewerbetreibende jeder Art werden in Bosnien bestens propspenieren, wenn sie fleiss und Thätigkeit entwickeln und mit einigen Geldmitteln dahin kommen. Bei der Vilseitigkeit der Gewerbe kann nur auf spezielle anfragen von mir detaillirt beantwortet werden, welche Art der Gewerbsindustrie dort die besten Aussichten hat. Al ein Beispiel des Bedarfs möge die Tatsache dienen, dass die ganz Bosnien (die Herzegovina mitverstanden) nur eine Buchdruckerei, zwei Wochenblätter, eine europäisch eingerichtete Apotheke, keine Buchhandlung, keine Litographie, kein photographichee Atelier, kein Hotel, keine Restoration, und keine Caffehaus europäischer Art und ebensowenig eine Wiener- oder eine Luxus-Bäckerei existirt!

Kaufleute werden in einem Lande mit einer so bedeutenden Unproduktion selbstverständlich ein weiter Feld der Thätigkeit vorfinden. Die besten Niederlassungspunkte und die lukrativisten Handelsbranchen kann ich jedem Refelktanten namhaft machen.

Landwirthen zur Kenntniß, dass über eine Hallbe Million Jocke Acker- und Woesen-Land in der fruchtbarsten Ebenen in beliebigen Parzellen sehr billig gepachtet werden können dass viele bosnischen Gross-grunbesitzer (Beg's) bereit sind eine grosse Theil ihres Grundbesitzes sehr preiswürdig zu verkaufen. — Details über landwirtschaftliche Verhältnisse erfolgen auf spezielle Anfragen.

Bauunternehmer jeder Art werden in Bosnien selbstverständlich ein grossartiges Feld der Thätigkeit vorfinden, da dort, ohne Zweifel eine menge Strassen-, Kasernen, Festungs-, Schul- und Kirchen- bauten in den nächsten Jahren in Angriffe genommen (s. 117) werden, abgesehen von den projektierten Eisenbahn- und vielen Privat-Bauten.

Die gefertige, mit den sozialen, montanistischen, kommerziellen, land- und forstwirtschaftlichen, industriellen, geweblichen und allen übrigen Verhältnissen Bosniens vollkommen vertrakt, ertheilt, genaueste und vorlässlichste Auskunft und Rath-Schläge jeden Refelktanten, wenn sich derselbe unter detaillirter Darstellung seiner Wünsche und absichten mündlich oder schriftlich an Sie wendet. Selbstverständlich können diese jedoch nur gegen ein angemessenes Honorar erfolgen. Eine Auskunft, gleichviel ob mündlich oder Brief — ich ertheilt, kostet fünf Gulden. Spezielle Rathschläge werde, je nach der Wichtigkeit des Gegenstandes, nach Uebereinkommen honorirt. Nicht honorierte Briefe bleiben unberücksichtigt.

Auswanderungslustige aus Böhmen und Mähren können sich auch an Herrn Ant. Tuma, Buchdruckereibesitzer in Prag, Karlsplatz Nr 554 mündlich oder brieflich wenden.
Agram, im Juli 1878

Die Generalagentur
für die Auswanderung nach Bosnien und nach
der Herzegovina in Agram, Lange Gasse Nr 16
II Stock

ПРИЛОГ IV

D o s e l j e n j e
u Bukovinu

Jeden Słowak z Trenciny przyszedł do Gora Homory. Miał 12 synów i jedne dziewki. To się razemnożyło. 12 synów jak się pożenili, to zaraz było 13 chatup. Do Bosni przyszły od synów syny.

D o s e l j e n j e

Benedykt Drozdek. Siedemdziesiąty szwartzty rok. Urodził się tutaj, w Ćelinowcu. Do Bosni przyjechał jego ojciec — Jan Drozdek z Bukowiny, Gora Homora. On tam był Słowak. Tam było dużo Słowaków. Do Bosni przyjechali z Bukowiny następujące nazwiska: Jurasiuki Papik, Bugamie — »Wszyscy oni są Słowacy!«. My się nigdy nie stali Polakami! »Zawsze się Słowaci!«. Wyznania rzymskokatolickie. »Ale tutaj nas Bosniacy nazywali Polakami — Galicijami!

Čelinovac
Kazivač: Benedikt Drozdek, 74 g.

Rodziona u Haliczu, Stanisławowo. Njen otac doselio se u Windhorst. Udalao se u Ćelinovac za Przybyle.

Čelinovac

Stanisława Jachowicz, Andres, urodzona w Kluczkowicach Polska, Opole, Lublin. Jej ojciec kupił sobie ziemię w Galipowcach krole Przniaworu. Wyszła zamaż w 1909 za Andrija Andres w Ćelinowcu. Dostała jak się osiedlił 105 dulumów, a to jest dzisiaj 119 i coś metrów.

Tu byli Polacy, potem ludzie z Bukowiny, Ukraińcy, naokolo prawosławni (Serbowie).

Na Polaków mówiono »Mazury«, na Bukowinców — »Huculy«. My po swojemu mówili, oni po swojemu:

»Karzofle się gotują« — Poljaki
»Ziemniaki wrią« — Mazury
»Warzą się, ziemniaki« — Bukowinci.

Казивач из
ок. Српша — Лепеница

Moj otač добио број у Дубрав(ој). Није му се свиђало. Било је брдовито. Имао је новаца, па је купио земљу од неких из Горње Лепенице. Тако није отишao на број који му је додељен, тај је требало крчити шуму. Касније је купио још земље од Стојковића.

Кад се насељавао, отац је имао 2 деце (двапут се женio), а мајка је имала своје двоје, јер јој је муж умро у Босни.

У Лепеници је било још неколико „пољачких“ фамилија.

П.С. По речима овога казivacha, Rakovač je постао 1899. године.

ПРИЛОГ V

AAN — MSZ, sign. 10464, s. 1 — 8

Rezultati kulturno-prosvetne delatnosti i njen uticaj
na podizanje nacionalne svesti.

JUGOSŁAWIA

sprawozdanie za rok 1937.

Na terytorium Jugosławii mieszka obecnie przeszło 22.000 Polaków:
Polaków obywateli polskich 4.200 — 18%
jugosłow. 16.350 — 73%

Rusinów, Zydów, Rosjan —
obywateli polskich 2.000 — 9%

Najwięcej Polaków osiedliło się na terenie Bośni. Pod względem zawodów, sytuacji materialnej, poziomu umysłowego i poczucia narodowego tamtejsi Polacy przedstawiają dość znaczną mozaikę. *Obok służby domowej, robotników i rzemieślników rekrutujących się z polskich osiedli w Bośni materialnie najgorzej sytuowanych — jest grupa zamożniejszych fabrykantów, przedstawicieli wielkich polskich firm przemysłowych, agentów handlowych o poważnym odsetku żydowskim, przybyłych do Jugosławii po wojnie.*

W r. 1929 założono polską organizację pod nazwą »Ognisko Polskie«, która jest jedyną organizacją polską w Jugosławii, przejawiającą swą żywotność.

Działalność »Ogniska« idzie w następującym kierunku:

- 1). Prowadzenie kursów języka polskiego.
- 2). Organizowanie bibliotek ruchomych.
- 3). Udzierlanie stypendów dla uczącej się młodzieży.
- 4). Urządzanie odczytów i obchodów narodowych.
- 5). Organizowanie przyjęcia wycieczek z Polski i t.p.

W roku 1937 zaznacza się duża aktywizacja życia kulturalno — oświatowego Polaków w Bośni.

Swiadczy o tem zorganizowanie 6 kursów języka polskiego na które uczęszczało 300 dzieci; liczba zaś członków »Ogniska Polskiego«, które w r. 1934 liczyło 160 członków w r. 1935 — 35 członków, wzrosła w r. 1937 do liczby 901.

Celem stworzenia kadra duszpasterstwa polskiego spowodowano wysłanie w r. 1937 dwóch młodych Polaków do jugosłowiańskiego seminarium duchownego, który po ukończeniu studiów obejma placówki duszpasterskie w Bośni.

Należy zażnaczyć, że rok 1937 przyniósł przedewszystkiem wyrost uświadadlenia narodowego w Bośni; teren ten uprzednio w dużej mierze, pod wpływem trudności czymionych ze strony władz lokalnych, wykazywał inertcję i brak zainteresowania sprawami narodowymi.

Dnia 23 lutego 1938. r.

ANN — MSZ, sign. 10463, s. 53 — 70

Nije primećeno da lokalne vlasti preduzimaju korake za asimilovanje poljskog stanovništva.

KONSULAT GENERALNY
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
W ZAGREBIU

ZAGRZEB, dn. 30 kwietnia 1938 r
Ul. Haulikova Nr 6 II.

Nr 297/Jg/pf/3
W sprawie akcji kultumno-oświatowej
w Bośni.
W odpowiedzi na nr
z dn.
Zalążników szkic terenu

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Wydział E. II. W

W a r s z a w a

Konsulat Generalny przedkłada niniejszym sprawozdanie z dotychczasowej akcji kulturalno-oświatowej wśród polskich kolonii w Bośni. Akcja ta, podjęta przed 8 miesiącami, objęła swym bezpośrednim i pośrednim zasięgiem mniej więcej połowę zamieszkałych na tym terenie Polaków.

I. Stosunki z władzami miejscowymi na terenie.

Stosunek władz miejscowych do naszej akcji na terenie kolonii polskich w Bośni uważać można naogół za przychylny.

Nastawienie banowiny vrbaskiej, mimo kilkakrotnie zaszłych w międzyczasie zmian na stanowisku Bana i kilku wyższych urzędników, nie pozostawało nic do życzenia. Przy każdorazowym osobistym kontakcie Kons. Burdy w Banja Luce, czy też moim stwierdziliśmy istotnie pozytywne, neiraz nawet życzliwe, podejście do każdej poruszanej przez nas sprawy. Szczególnie osobiste kontakty Kons. Burdy i jego szerokie i dobre stosunki towarzyskie w Banja Luce i okolicy, daly możliwość załatwienia całego szeregu spraw, czasem ważkich dla całości akcji, bez uciekania się do oficjalnych interwencji. W ten sposób zostało przeformowane przeniesienie jedynego nauczyciela — Polaka Jana Kumosza z kolonii o niktym procencie Polaków do kolonii największej i czysto polskiej (Nowy Martinac); w tenże sposób udało się uzyskać od władz specjalne upoważnienie dla J. Kumosza do roztaczania przez niego opieki nad czynnymi w terenie kursami języka polskiego; również tą drogą uzyskaliśmy paszporty na wyjazd dla dwóch kandydatów, obywateli jugosłowiańskich, w wieku pobarowym, na kurs rolniczy w Polsce; itd., itd.

Nie znanych to jednak aby Konsulat Generalny w czasie okresu sprawozdawczego nie miał napotkać żadnych przeskódek ze strony tych władz. Takie istniały — choćby w fakcie rozwiązania dwóch kursów (Nowy Martinac i Kalenderovci Srpski) w fakcie zwlekania z udzieleniem zezwolenia na prowadzenie kursów języka polskiego w innych ośrodkach (Kunova i Prnjavor); oraz w zarządzeniu jednego z inspektorów szkolnych (Prnjavor) o przeniesieniu nauki języka polskiego z wybranych prywatnie izb do lokalów szkół państwowych, oddalonych czasem od 5 do 6 km.

Jednak dotąd Konsulat Generalny nie mógł stwierdzić aby fakty te były wyrazem jakiegś zmiany dotychczasowego nastawienia władz do naszych spraw, względnie aby miały one jakieś uzasadnienie polityczne. Raczej należy przypuszczać, że tego rodzaju objawy mają swoje źródło w pewnym nieskoordynowaniu organizacyjnym władz, przy którym czynniki należące nieorientujące się uprawiają swoją politykę indywidualną. Toteż w okresie sprawozdawczym Konsulat Generalny szynił starania by nic nie zrobić bez uprzedzenia miejscowych władz, oraz wspólnie z Kons. Burda weszliły w kontakt talkie z poszezególnymi naczelnikami powiatów, a nawet inspektorami szkolnymi.

Na zasadzie dotychczasowych obserwacji Konsulat Generalny nie zauważał, aby władze miejskie stosowały jakieś specjalne środki, zmierzające do asymilacji ludności polskiej. Wpływ natomiast szkoły i wojska na terenie objetym przez naszą akcję jest stosunkowo mały. O wiele niebezpieczniejszym jest wpływ na naszych, przeważnie religijnych, kolonistów — księży chorwackich. Dlatego przy obecnej wewnętrznej koniunkturze politycznej w Bośni nasi koloniści narażeni są raczej na schorwaczenie się niż na zserbienie.

AAN — MSZ, sign. L0464, s. 9 — 16

Povoljan uticaj osnovanog Saveza Poljaka na nacionalna osećanja kolonista u Bosni.

KONSULAT GENERALNY
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
W ZAGRZEBIU

Nr 297/1
W sprawie sprawozdanie z pracy
społecznej na terenie Bośni
W odpowiedzi na nr E. II. 0. 297-Og/17
z dn. 22. XII. 1938
Załączników

ZAGRZEB, dn. lutego 1939.
Ul. Haulikova Nr 6 II.

Ministerstwa Spraw Zagranicznych
Wydział E. II. O.

W a r s z a w a

W odpowiedzi na obok wymienione pismo Ministerstwa, Konsulat Generalny przedkłada następujące *sprawozdanie z akcji społecznej wśród miejscowej Polonii w r. 1938.*

ad. 1. Ogólne warunki pracy społecznej.

W ubiegłym roku pracy społecznej, duży wpływ na rozwój jej, miał stosunek władz jugosłowiańskich do tej akcji. Z jednej strony przychylne rozpatrzenie potrzeb organizacyjnych Polnii miejscowej, przez te władze, umożliwiło powstanie Związku Polaków w Kr. Jugosławii z siedzibą w Zagrzebiu z drugiej zaś, skrepowana rygorystycznymi przepisami władz szkolnych, utknięta, doskonale rozwijająca się w roku 1937/38 akcja oświatowa, w formie kursów języka polskiego na terenie Bośni.

Jeżeli chodzi o ten drugi przejaw ustosunkowania się władz jugosłowiańskich do akcji szkolnej, to należy zaznaczyć, że został on wywołany prawdopodobnie przez lokalne władze szkolne w Bośni, które nie orientując się wymagały od kierowników kursów spełnienia szeregu nader uciążliwych formalności, hamując w ten sposób akcję. Obecnie sprawa opiera się o władze centralne i jest nadzieję, że zostanie ona pomyslnie załatwiona, jednak z pewnym opóźnieniem.

Powstanie Związku Polaków w Kr. Jugosławii niezmiernie ułatwiło pracę w całym szeregu innych dziedzin, a przedewszystkiem niezmiernie dodatkowo wpły-nęło na poczucie narodowe, oraz zsolidaryzowało tut. Polaków.

ПРИЛОГ VI

ПРОТОКОЛ

о

исељавању Польака из Југославије

Влада Федеративне Народне Републике Југославије, коју претставља Господин Владомир Велебит, Помоћник Министра Иностраних Послова, и Влада Польске Републике, коју представља Господин Jan Karol Wende, изванредни и опуномоћени Амбасадор Польске Републике у Југославији

споразумели су се у следећем:

I

Југословенска Влада одобрава исељавање из Југославије југословенских држављана польске народности (у даљем тексту исељеници), које ће Польска Влада настанити на својој територији.

II

Исељавање Польака из Југославије вршиће се под следећим условима:

а) исељавање је добровољно. Сваки исељеник изјавиће написано да се добровољно исељава.

б) сваки пунолетан исељеник или отац за своју малолетну децу тражиће писменом изјавом отпуст из југословенског држављанства и пријем у польско држављанство; потом исељеници губе југословенско држављанство самим актом исељавања.

ц) сваки исељеник који има непокретна имања у Југославији даје писмену изјаву да се одриче приватног права својине над тим непокретним имањима у корист југословенске државе.

III

Југословенска Влада обавезује се да одобри исељење из Југославије ју-
гословенским држављанима пољске народности који се налазе у Југословен-
ској Армији, државној или приватној служби ако они то желе.

IV

Образоваће се мешовита југословенско-пољска Комисија која ће обавити
цео посао око исељавања Польака из Југославије. Польаци — чланови мешовите
Комисије уживаће личну безбедност, слободу кретања и рада на терену. Југо-
словенске месне власти ставиће на расположење Мешовитој Комисији потреб-
не просторије за рад и олакшати јој у сваком погледу обављање повереног
јој задатка. Месне надлежне власти издаваће исељеницима све исправе о лич-
ном статусу уз наплату само државних такса.

V

Мешовита Комисија саставиће за сваку породицу исељеника и за сваког
илюксног појединачни листу покретности у којој ће унети: *покућанство, пољо-*
привредне машине и алате, занатски алат, залихе хране, који исељеници изно-
се из Југославије као селидбене ствари. Предмети унети у ту листу ослобађају
се свих дажбина при извозу.

Мешовита Комисија саставиће попис непокретних имања којих су се исе-
љеници одрекли у корист Југословенке Државе.

VI

Свака породица исељеника или сваки пунолетан појединач моћи ће из-
вести из Југославије без икаквих дажбина (осим покретне имовине назначене
у т. V) два говечета и два коня, којим су обраћивали своју земљу, а ако не-
мају крупну стоку моћи ће извести три козе (овце) и три свиње које су имали
на својим имањима.

VII

Исељеници ће предати Пољској Амбасади у Београду на слободно рас-
полагање све износе Џинара, које буду имали приликом исељења. Пољска Ам-
басада издаће им признанице на те износе а примљене Џинаре употребиће као
интерне динаре.

VIII

Питање инвалида, помоћи удовицама и деци стеченим у ослободилачким
борбама на југословенској територији, а тако исто питање социјалног осигу-
рања исељеника као и питање обрачуна непокретних имања, која су исељени-
ци имали на југословенској територији биће предмет преговора између југо-
словенске и пољске владе.

IX

Југословенска Влада обавезује се да осигура на својој територији без-
бедност транспорта исељеника. Пољска Влада обавезује се да љакнади угаљ
потрошени за превоз исељеничких тронспората.

X

Мешовита Комисија стараће се истовремено о свим осталим техничким
појединостима у вези са исељењем. У случају неспоразума у Мешовитој Ко-
мисији, те неспоразуме решаваће југословенска и пољска влада.

XI

У случају да Југославија закључи сличан споразум о исељењу са којом
другом државом гарантује Пољској Републици највеће повлашћење.

XII

Одредбе овог Протокола треба да буду извршene у року од шест месеци почев од дана његовог потписа. У случају да се исељавање не изврши у том року, одредбе овог Протокола продужавају се још за шест месеци. Свака од обеју Влада може га откazati месец дана пре истека рока.

Овај Протокол сastављен је у два примерка на српском и польском језику, од којих је сваки аутентичан.

Овај Протокол ступа на снагу на дан потписа.

Рађено у Београду, 2. јануара 1946. г.

Владимир Велебит, с. р.
Jan Karol Wende, s. r.

ПРИЛОГ VII

Ч у р у г
Казивачи: Алојз Дроэдек, 31 г.
Јесенко, 44 г.

Пољаци у Чуругу
1967 — 1972

Maciej Drozdek, 70 умро; жена му се вратила у Босну
Ludwik Drozdek, 65, умро; после његове смрти, жена отишла у Америку
Rudolf Drozdek, један од најстаријих, живи са женом у Чуругу, син Алојз
Pawel Drozdek, такође један од најстаријих (73), син му се после две године
проведене у иностранству враћа у Чуруг

Fabian Drozdek, одселио се августа 1972. синовима у Аустралију
Katarina Drozdek, 65, с једним сином у селу, други син отишао у Аустралију
Ludwik Drozdek, Рудолфа, од пре три године у Америци, стар 35 година
Adolf Drozdek, син Фабијанов, у Аустралији
Michal Drozdek, умро пре 2 — 3 године; 1 син и 2 кћерке у Аустралији
1 син у Вуковару, жена у Вуковару

Jozef Jurasić, од пре две године у Аустралији

Franjo Jurasić, од пре пет година у Америци

Tomaz Najdek, од пре две до три године у Аустралији

— У Аустралији су чурушки Пољаци отишли углавном заједно пре две до три
године различито су се снашли, а живе у Мелбурну, Сиднеју и Аделаиди

Jozef Smutek, 44, живи у Новом Саду; у Чуругу остала његова мајка

Hanna Mirketyn, удала се за Дроэдека и с њим отишла у Аустралију

Karol Mirketyn, од пре годину и по — у Америци

Johan Chrzan, 52, зидар, ради у новосадском Новкаљелу, путује сваконевно

Jozef Kata, 42, пензионер, болешлив

Jozefina Czeladko, удовица, живи с једним сином у селу, други у Аустралији

Johan — Jova Drozdek, 40, земљорадник, живи у селу

Emil Drozdek, одселио се у Аустралију

Jano Strolka, 56, земљорадник у Чуругу

Johan Kata, пре три године вратио се у Босну

Каролина Грегуš, муж Мађар, радник — польопривредник

Jохана Орос, муж Мађар, одселио пре око 3 године у Аустралију

Марија , муж Мађар тракториста, живе у Темерину

*

Михаљина Радић, уodata за Србина, живе у Вршцу

Михаљина , такође уodata за Србина, живе у Зрењанину

Ангелина — Ањелка , уodata за Србина пре 4 године, он металобруш
сац, живе у Новом Саду

*

Регина Дроздек, од пре 2 — 3 године у Аустралији

— Рачуна се да је из Чуруга и Новог Сада одселило у Америку и Аустралију
око 170 Польака —

Земља — град	породица	Одсељених појединача
Америка		
Дулут	2	1
Аустралија		
Аделаида	6	6
Нови Сад	1	1
Темерин	1	
Буковар		1
Повратак у Босну		2
Умрло		3

ПРИЛОГ VIII

Белешке о језику

Три главне групе досељеника у Босну разликовале су се по говору (Мазури, Польци и Хуцула). Madzury (највише настањени у Миљевцу) у говору »ciagna« — они powiadaja; Polacy mowia a Hucuły »gwaria«. Meђусобно су се задиркивали, као: »A ty Madzur!«, »A ty Hucule!«, »A ty polska swinio!«. Највише антагонизма било је ипак између Хуцула и Мазура.

Разлике у говору су ове:

M.: »ziemniaki wria,	P.: kartofle sie gotuja	H.: »ziemniaki sie waria
M. : »byliswa«	P.: »bylismy«	H.: »byliimy«
M.: »pòjdziewa«	P.: »pójdziemy	H.: »pójdemys«
	P.: rżnać (chleb)	H.: rezać (chleb)
	P.: »ogiem sie pali«	H.: »Watra gore«
	P.: »dawać (komu) jesc sie	H.: »chodować go«
	P.: »karmi swimie«	H.: »choduje sie swinie«
	P.: »juž«	H.: už
	P.: »namcie«	H.: »nacie«
	P.: »funt« tzn. wciaż	H.: »w dieki«
	P.: »naklasć ognia«	H.: »kuryć — kurzyć«
	P.: ksiądz	H.: Kniež
	P.: kiedyś	H.: pirwyj »my mieli«

Многи „буковински“ облици запажају се у говору свих становника Челиновица па чак и оних најстаријих, иако нису пореклом из Буковине. Тако Станислава Андрес (82 г.) каже: »Dali my co my mieli«. Дошло је до изједначавања у говору. Није искључено да је до експанзије извесних „буковинских“ речи дошло због тога што су њихови облици у нечemu сличнији српскохрватским формама“, као: предавач — продајати, prida — слично облику прилазе, итд.

Иначе, за Мазуре насељене у Миљевцима се прича да нису знали да кувају тако добро као Челиновчани, на пример нису знали да припреме сарму, куvalи су спрову кафу или су покушавали да је испрже на павлаци. За Хуцуле се каже да су им забаве биле »braterskie«, тј. да су славили само у оквиру породице, мада су радо одлазили у госте.

*

Челиновац
Казивач: Michal Buganik

Przykład mowy bukowińskiej

Bukowińcy — jedne były od Mikuly, a jedne od Solonca.
 Mikulanie przyszły do Ćelinowca, a ze
 Solonca — zjeżdżały się na Troścélje — to się nazywałao Balvan
 W Ćelinowcu opowiadaly te z Mikuly: »Mialeł male mydło, pralem chłopowi
 huzna i poszło mydło!«
 A na Mikule/?/ opowiadaly: »Mialeł male mydelko, wyprałam chłopowi
 huzny, nie ma mydelka!«

*

Челиновац
Казивач: Franjo Przybyla, 6 lat

J e z y k

Roków 6. Umie rachować po polsku: jeden, dwa, trzy, sztyry, pięć, szesć, siedem, osiem, dziewięć, dziesięć... Nie umie powiedzieć jak strony świata się nazywają. Miesiące się nazywają: styczeń, luty, marzec, kwiecień, maj, czerwiec, lipiec, sierpień, wrzesień, październik, listopad, grudzień.

Tego się nauczył od baki i od tata.

*

Ч у р у г
разни сарадници

Запажа се да сада већина говори, чак и међусобно, српски. Тада српско-хрватски је екавски, с повременим убацивањем ијекавских речи, напр. уз лепо, прије, прољеће.

У њиховом пољском језику забележио сам неке речи, као »ki/e/ri« — које, у Францике Смутек, 62 г., затим Widén. Повремено се убацују и речи које је Алојз Дроздек научио за врсме свог боравка у Америци с тамошњим Пољацима, као »prosze ciebie«, »panie« и сл.

*

Примере које сам забележио код босанских и чурушких Пољака, разврстала сам према подели проф. Малецког. То су:

D e k l i n a c i j a

- nastavak — ów u drugom padężu množine: do Jeseniców, kurów, nie umiałam ręków, od widłów, hustków, nie ma dziurów, dajcie cygarów, do drugich bábów, gwiazdów, dwadzieścia roków, wszystko do miastów, bedzie jajków
- zostało si po tatwi (po ocu)
- tydzień u drugom padężu jedniny — tydnia
- fonetski bohemizam: cmentarž, na cmentaržu
- nastavak — a u drugom padężu jedniny: do groba, od mroza
- z ikoniami
- dwa braci, trzy bracia
- w Neimieccie

K o n j u g a c i j a

- nastavak -ta u drugom licu množine (dualski oblik): nie data społku, jak bedzieta, cekajta, oddzielita, siejta, ostawta, wymieńta
- nastavak -n u trećem licu jedniny prošlog vremena: zgino -n, żne -na

Mazurenje

- wycese, cas, capka, nie zakońcena, kwica (prosięta), znisczyć, płacze (= płacze), cy, dziewczęce, cekaj, cyste
- "ona, uodziała"

Mešanje nastavaka (nepostojanje razlike u nastavku za imenice muškog roda i lica sa onima koje obeležavaju stvari)

- Chłopy sā għidnej; Oni se pozbierały; Robotniki polały; Cygany grały

Postojanje åi ē

- Dziewcyna se wydajała, tera, lichtarz, járek (slično srpskočravatskom jarak=rów) nazad/ srpskočravatski nazad=wstecz, wybaczaj, jájków, nakázół

Povratno ó

- słónko, skrómnie, wel'ón, kl'ómpy, kómora, kónie, do dóm, więcej jak 15 ók (oka=jednostka miary), lzy z ócz, ali i grume, łalkomy.

Zadržavanie e

- cosnekiem

Gubljenje nazala

- bedzie

Zamienicki oblici

- hto, hile, hil'o

Hominimija

- Kawę słychać pieprzem; nie umiałam rąk; wiedzieli na oczy; raniła (= karmiła, iz srpskočravatskog (h)raniti=karmić); nawrócić (do kogoś) prema srpskočravatskom navratiti=wstąpić; przedzej u značenju przed tem; kiedyś u značeniu nekad/=dawno/wi=/umie; iz srpskočravatskog znati=wiedzieć); nie stanis/prema srpskočravatskom nestati=zabraknąć; wredne u srpskočravatskom značeniu = pracowite

Izreke, uzrečice i psovke

Poljske

- »Hto wybiera na wybiór — to wybierze plewny wór!«
- »Hto nie robi, niech nie rzadzi!«
- »Jak se człowiek zasłuży — taki bedzie miał!«
- »Poznaé pana po cholewach!«
- »Tam brakuje dziadka i babci!« (takav je nered)
- »Boże, Boże, dałeś temu co ni może, a kto by mógł, nie dałeś mu Pan Bóg!«
- »Daj, Boże, zdrowie!« (kad neko kihne)
- »Bóg zapłaći!«
- »Tam sa swinie, niech mi pan wybacy!«
- »A co zrobisz!«
- »Błyscy se jak psu jaja!«
- »Psią mać!«

Srpske

- »Ako se čovjek sam ne nauči, nikao ga neće naučiti!«
- »Nije ni kuma mačija pređa!«

- »Bujrum Musa kupusa, kad već nema mesa!«
- »Ovo je čića iz Rogache, voli rakije i pogače!«
- „Kosilica nova marka — po dulumu hiljadarka!«
- »Vino pijem lončićem, ženu tućem kocićem
Ženo mila, ženo slatka, za tebe je motika kratika!«

A k c e n a t

U rečima čiji je oblik isti s nečima srpskohrvatskog jezika (na pr. pszenica i pšenica) poljski akcenat se pomiče s pretposlednjeg sloga i izjednačuje s našim. Stariji Čelinovčani uopšte bolje govore poljski, na huculski način, a lošije srpskohrvatski sa veoma primetnim stranim akcentom.

Primeri »jezičke koegzistencije«

- »Wypijcie i bujrum« (Pijte i izvolite!)
  - »Co bedziemy dangubić!« (Što da gubimo vreme!)
  - »Nie można postignąć!« (Ne može se postići!)
  - »Wadzi se z nim!« (Svadaju se!)
  - »A jutro wszystko mamurne! (A sutradan, svi mamurni!)«
  - »Twoja baba by go wybiła!« (Twoja žena bi ga istukla!)
  - »Nie możemy się złożyć (Ne možemo da se složimo!)«
- Kazivač S. K. zna, na primer, da čita u slavu i recituje »Starca Vujadina«, dok B. D. važi za dobrog pripovedača našeg stvaralaštva (Priča o harambaši i dr.). Pozajmice iz jezika i stvaralaštva misu, naravno, jednosmerne. U selu Lepenici smo sretali kazivače Srbe koji su uz Poljake naučili poljski i vrlo dobro ga govorili čak četvrt veka posle odlaska Poljaka iz sela. Srbi u ovim selima za kupine kažu »orne jagode« prema poljskom »czarne jagody«.

Jezička srodnost ili pozajmice

- Bol'nica, l'udnica, sudbina(l'os), selo, prosjak, l'avorek, taniur koszana, mauny, drusztwo (=towarzystwo)
- pięćsta, piętnaście sto dinarów, za godzinę i pół, dwa sto dinary
- su prema poljskom sa, ju mesto ja hto — gođ (=ktokolwiek)
- Posztać (=szanować), zał'ubić (=zakochać), prosiły (=żebrały), poszli umesto pojechali, poumywaj mesto pozmywaj, wybić (=zbić), hajde! (=idź!), stanować (=mieszać), źrałe (=dojrzałe, prema srpskohrvatskom zrele), na pole (= na dwór, prema srpskohrvatskom napolje)

Iz rečnika čelinovačkih Poljaka

- Trzewiki (=buty), powóz (=grofovska kočija), czerep (krovni crep), gadztwo (štetocine), pl'otka (=intriga), palica (štap, nikad ne kažu »laska«), huncwot (=ugurusz; To są niedobre, to są huncwoły, robią na zbytki); zaplitka do włosów (=wstążka, traka za kosu), cioma (u značenju sioma = dzibra), zwada (=kłótnia, svadba), chmara (=chmura, oblak), golubki (=gołąbki, sarma)
- zblíkaj się (=nobzierać się, skidaj se), zaprzec-zapiirać (=zamknąć, zatvoriti), rachować (=liczyć, brojati), obrachować (rozliczyć, obliczyć, obračunati se), cudować się (=dziwić się, čuditi se), kłopototać (=mantwić się, selkiraiti se), nobić (nikada pracować, raditi), przejrzec świat (=obejrzec świat), rychtować (=szyczkować, przvrządać, pripremati), wyniszować (=gratullować, čestitati), plukać (=prać bieliznę, prać, prati rublje), chujdać (=kołysać, ljujlati), wycyganić (=mówić nieprawdę, lagati), bardzo szkodował (=załował, żalio), wypaskudzić (=niemowlę jakś coś zrobi, onerediti se), prawować się (=sądzić się, parničiti se)
- miętkie, letko zasmolone (=zabrudzone, neznatno prljave), niespełna (=nie cała, trochę tego, ne baš sasvim), bez (=przez, preko), okrutnie bogate /užasno bogati, panowe buty (=pańskie buty, gospodimove cipele)
- maniućko (=vrlo ranu), malućko (=sasvim malo), pomało (=piowoli, polalko, het (=daleko)), ino (=ale, tyl'ko, u srpskohrvatskom ali i samo), deszczawno (=dždžisto, kišovito), nieogabany(?)

O s l o v l j a v a n j e. Deca se roditelju obraćaju sa »vi« tj. u drugom licu množine. Starija žena je »kuma«, a stariji muškarac »sunsiad« (komšija, sused). Devojke se starijim ženama obraćaju pozdravom: »Witajcie chrzestna!« (Pozdrav! Jam vas kumo!), bez obzira da li se radi o pravoj kumi ili ne. O ličnostima iz priča govorи se u trećem licu množine: »Ojcowie nasi opowiadali!«, »Oni byli gazdal!«, »Sliwki mama zbierają!«.

Челиновац
Станислава Андрес

1.

Powiedziales bobrze
Że w Bosni jest dobrze
A w Bosni robić trzeba
To jak sie skora podrze

To jak sie skora podrze
I koszula popeka
Hto nie znal dla Bosni
To niech ju popamieta

3.

Ej, huljalam, huljalam
Ta 23 lјata
Wyhuljalamże chłopca
Że woła na mnie tata.

Dzieci, moje dzieci
Syny moje syny
Ja manusia wasza
I cese wam cubrzyny...

(иста мелодија)

*

2.

Dzieci, moje dzieci
Co źescie mnie obsiedli
Nie sialam, nie oralam
A co będącicie jedli

*

Челиновац
Станислава Андрес

4.

Pojechalem w pole orać
Jeszcze nie był dzień
Tu dana, jeszcze nie był dzień

Nadybalem słicznę pannę
Że plewila len
Tu dana, że plewila len

Ja ci mówię słiczna panno
Musisz moją być
Tu dana, musisz moją być

Mówię prawdę kawaleru
Nie umie robić
Tu dana, nie umie robić

A coż mi to za robota
W polu plewić len
Tu dana, w polu plewić len

Bo mnie mama raniusienko
Posadzila w len
Tu dana, posadzila w len

Челиновац
Станислава Андрес

5.

Za górami, za ljasami
Gdy zaczyna switać
Zaczeli sie polscy chłopcy
Z Moskaljami witać

Z góry kanonami
A z dolu gwarami
Dali chłopcy, dali żywo(t)
Bo już bida z nami

— 2 razy

Przyjechala do nas
Cysarzowa sama
Powi(e)dzcie mi polscy chłopcy
Gdzie jest wasza fana

Челиновац
Михал Буганик

Првих 20 — 30 година по досељењу певало се на свадби у Челиновицу:

6.

»Ideme, ideme
Młody nie widejme
Jechalo sie w Solce
na słodkiej goriolce

— 2 razy

У Доњим Бакинцима (они из Микуле): исте речи, али нешто друкчија мелодија, коју је казивач, на жалост, тако отпевао да се разлика није могла приметити.

Челиновац
Przybyla

7.

Żegnał goral swa dziewczyną
Jak szedł w świat daleki
Mówił: Kochaj mnie dziewczyno
kochaj mnie na wieki,
A ja za rok — za dwa wroce
do swojego siola
Potem cie zaprowadze
Na ślub, do kościoła.
Minal rok już i połtora
Jak goral powraca
Do swej lubej, oj dziewczyny
Na ślub, do kościoła.
Oj gorallju, oj gorallju
Smutne serce twoje
Bo dziewczyna już nie twoja
Wzieliśmy za swoje.

Poszedł goral do kościoła
Widzie światło wszedzie
Ogląda się po kościele
Co to z tego będzie
W ten spojrzała panna młoda
Spod ślubnego wianka
Na nieszczęście zobaczyła
Dawnego kochanka
W tem spuściła panna młoda
Na drużby ramiona
Ludzie krzyca po kościele
Wola: Boże, wez ma dusze
Daje ci bezpieczne.
Poszedł gorall w geste ljaszy
I geste gestwiny
Wola: »Boże, wez my dusze
Rzucam sie w glebine!«

Челиновац
Przybyła

8.

Žegnam cie žegnam
Dziewczano moja
Że juž nie wroce
Do ciebie
Na pożegnaniu
Lzy z ocz poplyna
Jeszcze ci piosnke
Zanuce
Piosnke zamruce
Jeszcze raz spojrze

Na twoje oczka
Niebieskie.
Maszyna gwiždże
Sygnal nasz daje
A mnie juž wiaża
W kajdany
Lesne ptaszeta
Wdzięcznie spiewają
A mnie bija
Morskie bałwany.

Челиновац
Станислава Андрес

9.

Ej czepcie že *ju*
Jak macie czepić
Nie dajcie że *ju(j)*
Tak dlugo siedzić
Oj milju, o nieboże
To na dol, to podgorze
Milju...

Челиновац
Бенедикт Дроздек, 74 г.

Jak baby tu przysły nie były *spiwy*, ale trojlikanie

10.

Ada — dai — ai
Ada — dai — airi
Dai — ui — am
Dai — ui — aimi

Jak ikrowy pasły, czy robily w robote.

Jak sie zeszły trzy — sztyry to tak samo sobie trojlikaly.
To baby z Bułkowiny, *slowaczkie*.

Челиновац
Бенедикт Дроздек, 74 г.

11.

Прича о харамбаши

Харамбаша кад је дошио овде са својом оном четом у Јазовац, е, онда је тај/ ал сад не могу доказали/ ће је овће близо њови кућа убио седам Срба, посјеко, знаш. И узели оне главе па изнијели оно тамо као рећемо пред кућу њој. А она, *била је* сама код куће и, каже, једно дијете има на руци а једно за кошуљу се држи јер није сукња било, то су кошуље само биле. И, а харамбаша није стигао, а они су дошли, каже: „Шта ти радиши, жењска главо?” Каже: „Ево, каже, гледам по свијету!” Каже: „Бе ти је муж?” Отишо је, каже, копат' бујад крмцима!” Каже: „Ваши мужкови све, каже, или у млин или у копање крмакама, каже, бујади!” И, каже, кад стиго арамбаша, каже: „Здраво старко!” „Здраво!”

Каже; „Шта то држиш у шакама?” А њој, дали су главу, за уво да држи. „А
ја, каже, држим за уво, ал’, каже, танко је уво, па измаче се!” Каже: „Баци
то!” Каже: „Не могу, каже, ага, јер мени је војска дала!” „Баци, каже, ја кад
ти реко!” Каже: „Ја морам спустити наземљу!” Каже спустила сам на земљу,
а он, каже, заповједи њима: „Деде, каже, пободте то по колу!” Те главе, каже,
да набију на коње. И, каже: „Ај’ ти мени, снајка, испиши каву!” Каже: „Ево,
каже, ага, ал’ немам каве!” „Ма, каже, каква била дабила, само нек’ је кава!”
Каже: Ја оде па самељем — она имала неколко зрна, каже, каве — ја саме-
љем па испечем, изнесем а он почне пити, каже, па кад сркну каву, каже, а он
каже: „О-х-о-х-о-х-о-х-о, каже, куд’ је прош’о Јаковић, нек’ пробе и Тан-
ковић!”

Челиновац
Benedikt Drozdek, 74 g.

12.

D/z/iweczka kochana
Z tysiąca wybrana
Szytry nockи pila
Eszcze nie pijana
Szytry nockи, dwa dni
K'uni sie nie jadly
Zarzynem na miedzu
Tam sie mi najedzu

13.

Poszla, ja se poszla
Za starego osla
Osieł bedzie robił
Ja se bedem rosła
Osieł bedzie robił
Na kawałek chleba
Ja se bedem rosła
Do samego nieba.

Челиновац
Benedikt Drozdek, 74 l.

14.

Z a j ą c z e k

Entliczki, pentliczki
Czerwone stoliczki
Na kogo wypadnie
Na tego bzék!

Челиновац
Benedikt Drozdek, 74 l.

15.

Slepa babka
Naiprzd poszedl na »budaszek« — to na dźwi: »Na czym stoisz?« — »Na budasz-
ku« — »Czym kolacziesz?« — Trzewiczkami!« — »Hito ci kupil?« »Tu masz!« —
»Obròć sie psem do nas!«
To bylo do ślepej babki bawienia.

Челиновац
Benedikt (77) i Katarzyna (35)
Drozdkowie

16.

Plynne Wisła płynie
Po polskiej krainie

A dopoki płynie
Polska nie zginie

Nad moja kołyska
Matka sie schyljala

I po poljsku pacierz
Mowić nauczala

Ojcze nasz i Zdrowaś
I skład apostolski

Ażeby nie zginal
Bidny narod poljski

Bo ten narod poljski
Ma ten uraz w sobie

Że co raz pokocha
Nie zapomni w grobie

Na pljeszanskim moscie
Stoja trzy mogilje

Idz do boju smialo
Krakowiaczku mile

Idz do boju smialo
I pamintaj bracie

Iż twoi pradziadki
Z grobu patrza na cie

————— 2 razy
Челиновац
К. и Н. Дроздек

17.

Szeroki mesteczek ugina sie

Rosnie na nim trawka nie kosi sie

Žebym ja tym mostkiem ärendowal

Ljepij bym go, lepij wyfundowal

Czerwunc i biale rože sadzil

Ktore ladne panne odprowadzil

Odprowadzil bych jom až do miasta

Nieszczesliwa patrolj co me znaszla

Jak znaszla tak znaszla i zabrala

Daljeko na wojne odeslala

Jak sie mi na wojnie źlje powiedzie

Na kogo narzekać jak ne ciebe

Na kogo, na ciebe, na twoje mać

Že mi cie za žone nie chcieli dać

Za žone, a za žone, za žneczke

Posiekać, porunbać kochaneczke

Челиновац
К. и Н. Дроздек

18.

Dzisiaj je sobota, a jutro niedziela
Juž je niedaljeko, juž je niedaljeko
Do mego weselja

————— 2 razy

Na moim weselju, siedem króli będzie
W mircianym wianeczku, w mircianym wianeczku
wozdbiona będę

Челиновац
К. и Н. Дроздек

19.

Jakżem byla na wolnosci
Každen mowil: Kocham cie
A teraz żem we wiezieniu
Každen mowi: Nie znam cie.

Jakżem byla na wolnosci
Przy piciu i jedzeniu
A teraz żem zasmucona
I siedze we wiezieniu

Zaparli mnie w cztery sciany
Iz kaminia bialego
Okna bite, pod sufitem
Ze szkla szljosowanego

By nie spadla kraplja wody
Na te biale podloge
By kljucznika nie obrazić
Tak wyciram jak moge

Przyjdzie ojciec, przyjdzie matko
I wezcie adwokata
Sedzia czyta, powoluje
I przyložyl trzy lјata

Przyszedl ojciec, przyszla matka
I stanely przed dźwiami
Przestan synu krasć, rabować
Nie bedom cie katowac.

Челиновац
К. и Н. Дроzdек

20.

Rzuć Kasiu dzicie do wody
Nie bedissz miala przeszkode
Kasiunia dzicie rzucila
Až sie za glowe chycila
Stoi melniczek na schodzie

Lapa dzieciatko na wodzie

Wszystkie panienki w wianuszkach
Wojtowa Kasia w lјancuszках
Wszystkie panienki do rzedu
Wojtowa Kasia do sadu

— 2 razy

Челиновац
Станислава Андрес, 82 г.

21.

Za gorami, za lasami ...

Za gorami, za lasami
Gdy zaczyna switać
Zaczeli sie polscy chłopcy
Z Moskalami witać

Ej, z gory kanonami
A z dolu gwarami
Dali chłopcy, dali żywo/t/
Bo juž bida z nami

Przyjchala do nas
Cyszarzowa sama
Powidzcie mi polscy chłopcy
Gdzie je wasza fana

Ale tam je nasza fana
W polu wystawiona
Naokolo naszej fany
Polska /z/bron złożona

— 2 razy

Челиновац
Станислава Андрес, 82 г.

22.

Dziewczyno moja, blogoslowiona

Dziewczyno moja, blagoslowiona
Dajże mi gebusi, bedziesz zbawiona
Ach nie dam, nie dam, bo ni mam woli
Od ciebie chłopczyno głowa mnie boli

Ach boli, boli i boleć musi
Bo nasze kochanie rozstać się musi
Dla ojca, dla matki musi się rozstać
A nasze kochanie musi się dostać

— 2 razy

Челиновац
Станислава Андрес, 82 г.

23.

Zakochal sie chłopiec w dziewczynie . . .

Zakochal sie chłopiec w dziewczynie
I chciał się z nia ożenić
Ojcowie nie dali, bracia mu wzbranali
Kazali mu we świat isć

Gdy młodzieniec ze świata powrócił
I ujrzał matkę swą
Mamusi moja najmilejsią
A gdzie moja mila jest

Na cmentarżu leży
Trzeci grob od wieży
Sa tam na nim roże trzy

Stawaj smila, najmilejsza
Przemów do mnie sloweczko
Nie bede wstajala, z teba rozmawiala
Mam zatrute serduszko

— 2 razy

Челиновац
Станислава Андрес, 82 г.

24.

Marsz, marsz me serce do Częstochowy . . .

Marsz, marsz me serce do Częstochowy
Oddajmy uklon Panie Królowej
Wiec dwie sieroty co pozostały
Kawałka chleba wcale nie miały - abo lecz ojca, matki . . .
Chłopiec miał lat pieć, dziewczyna dziewięć
Wiec te sieroty coź miały począć

Ach, wy sieroty czego placzecie
Lecz ojca, matki już nie znajdziecie
Żebyś ty mamo z grobu powstała
Tobys nam kraple wody podała

Wiec te sieroty rzy/e/wnie płakały
Kawałka chleba wcale nie miały
I Matka Boska to uczyniła
Bulki im chleba z nieba spuszczała

Chociaż go nigły nie używaly/li?/
Ale na patrzac za dosyć miały/li?/

Челиновац
Станислава Андрес, 82 г.

25.

Opowiadanie o Jezusie

Pan Jezus chodzil ze sw. Pietrem po swiecie i rachowali mezczyzni i zenskie i naszli jednego mezczyzne mniej a zenska wiecej.

I sw. Pieter sie pytal: »Co bedziemy Panie z nia robić?«

Ach, niech sie miesci pomiedzy wszystkimi — odpowiedzial Pan Jezuys.

Челиновац
Ангелина Буганик, г. 53

26.

Wynszowanie na Boże Narodzenie

Na to Boże Narodzenie
Dzieciatko sie rodzi
Rożowy kwajt schodzi
A to dzieciatko do nieba droge toruje
Dla was wszystkich chrzescijanow korone gotuje
A ta korona w nieskromnym stanie
Co sobie żadacie Panie
Gospodarzu i Gospodyn
Niech sie wam to stanie
W chalupie, na połu, w ogrodzie, na roli
Jablka, pszenica, owies, jarzyca,
Jagnieta, kurczeta, prosieta
Żeby sie mnożyły i tłuste były
Každa krowka żeby sie ocieliła i wam mlika dala
Každa kurka żeby wam w roku trzy razy kurczeta oddala
Niech bedze Pochwalony Jezus Hrystus.

Челиновац
Станислава Andres, 82 г.
Ангелина Буганик 52 г.

27.

Hej, mlynarzu Marcinie

Hej, mlynarzu Marcinie
Zemiel pszeniczke dziewczynie
Jeszcze mlynarz nie založył kosza
Na dziewczyne wystapila rosa.

Hej, mlynarzu Marcinie
Zmiel, zmiel pszeniczke dziwyczynie
Żeby byla ta pszeniczka na raz
Zemlelbym ci dziewczyneczko zaraz

Ale trzeba dwa razy zubrować
To ty musisz dziewczyno nocowyc

zubrować — raz tylko zemlieć
nie petlować

————— 2 razy

Челиновац
Ангелина Буганик 52 г.

28.

Ach, kumie moj drogi

Ach kumie moj drogi
Kumie jedyny
Takim utrapiony
Od swojej żony.

Nie wiem cy skoczyć do wody
Cy sie powiesić za brody
Takim utrapiony
Od swojej żony.

A ja tak pracuje
U potku czola
A oma furt na mnie
Nierobo wola

Ona na mnie jak na wilka
A co noc ma chłopców kilka
Ja nieboracysko
Leże jak psisko

2 razy

29.

Dziewczyny, dziewczyny /dopuna teksta koji je pevala kapela/

Dziewczyny, dziewczyny
Wszystkie zescie moje
Ja se jedna wezme
Bo wiecej nie stoje

Pojde do kościoła
W kościele obrazy
Spojrze raz na obraz
Na Jasia dwa razy

Jasiu, moj ty Jasiu
Maly pogamiasiu
Wzianeś mi wianuszek

Nie czechalżeś czasu
Uczyła mnie mama
Spiewać i tańcować
Po weselach chodzić
W domu nie nocować

Szerokie, dalekie
Moga Jasina pole
Nie mogliby dojrzeć
Siwe oczka moje.

Челиновац
Капела:
Stanislaw Kozminkiuk, skrzypce
Миленко Љубовић, гитара
Перо Стијаковић,*) бас

30.

W. Petersburgu, kraja Dunawa
W Petersburgu, kraj Dunava
Jest kasarnia, murowana
Murowana w sztyry strony
A ja bidny ne mam żony

Kasia izbe zamiatala
Elzamil) ja nakrapiala

Kasiu, izby nie zamiataj
I elzami ja nie nakrapiaj²⁾

2 razy
3 razy

*) Bio za vreme rata u Poljskoj, gde je naučio poljski jezik i poljske pesme.

1) Pevaju i egzami

2) Ovaj drugi deo druge strofe nisu otpetvali

У продужетку ове мелодије: посавско коло

Ој, игра коло Ваца
Коло се таласа
А кад дош'о Буро
Па је њу налуро...

Капела: Челиновац — Церовљани

31.

Pod gajem, gaikiem

Pod gajem, gaikiem/gajunkiem

— 2 razy

Pod gajem zilonym
Tam Jasiunio orze
Komikiem czerwonym

Jedan raz poczyna
Drugi raz konczuje
Obejrzal sie w strone
Czy idzie dziewczyna

Nie idzie dziewczyna
Tylko jego matka
Uz mi sie nie orze
Ta brózdeczka gladka

Synu, moj ty synu
Synu moj jedyny
Nie daleko wieczor
Pojdziesz do dziewczyny

Где се вино пије, пије
Ту сам први ја

Сеоска, највећа
Највећа сам пијаница ја

Где се чупре /снаше/ лубе, лубе
Ту сам први ја.

Сеоска, највећа
Највећа сам пијаница ја.

Капела: Челиновац — Церовљани

32.

Jeszcze Polska nie zginela

Jeszcze Polska nie zginela
Polki my żyjemy.
Jeszcze wódka nie skwasnila
Poki je pijemy.

Marsz, marsz Dabrowski
Marsz, marsz do Polski
Za twojem przywodem,
Za twojem przywodem
Zlaczym sie z narodem.

Jeszcze kura nie pochana
Poki je my zjemy
Jeszcze wódka nie skwasnila
Poki je pijemy.

Marsz, marsz Dabrowski
Marsz, marsz do Polski
Za twojem przywodem,
Za twojem przywodem
Zlaczym sie z narodem.

Jeszcze Polska nie zginela
Poki my żyjemy
Jeszcze wódka nie skwasnila
Poki je pijemy.

Marsz, marsz Dabrowski
Marsz, marsz do Polski
Za twojem przywodem
Zlaczym sie z narodem.

pochana = upieczone w bulce,
panierowana

33.

Ja jestem syn mlynarza
Ja do wojska iść musze
Petel, petłowaniec, dziewczyny i taniec
I to zostawić musze

Ja jestem syn szewca
Ja do wojska iść musze
Szydelko i kliszcze i to ładno dziwce
I to zostawić musze

— 2 razy

Лепеница
Казивач стариом из Галиције

34.

Sloneczko nad zachodem
Dziewczyno, odprowadz mnie
Odprowadz, aż za ljas
Daj buzi jeszcze raz
I tak sie rozejdziemy

Kraj pesme se gubi!

A jak sie rozchodziły
Oboje zaplakali
Oboi do jednej
Chusciny jedwabnej
Oczka su uci/e/rali

— 2 razy

Чуруг
Францика Смутек, 62 г.
Јесенко, 44 г.

35.

Ljatala, furgala biała ges nad wodą
Abys pienięd miala, żenil bym sie z tobą
Ty sie mi nie pytaj cy ja piniadz miala
Alli sie me pytaj cy by ja cie chciała
Idz se ty szuchajiku gdzie sá te bogate
Doweda ci krowy i woly rogate.

Чуруг
Францика Смутек, 62 г.
Јесенко, 44 г.

36.

Ljata ptaszek po ljeszczynie, ljata po dębinie
Podwidzże mi moja mila: cy mnlie kochasz cy mie?
Ja cie kocham, ach mój boże, jak boga na niebie.
Żeby moj kon karka złamał, pojade do ciebie.
Karka złamał i pod sieba nogi.
Pamiętajże, moja mila, dam cie na przestrogi.
Na przestrogi, na przestrogi, na opamiętanie
Žebys nie kochala pana we wojskowym stanie
Bo von kocha i caluje i do boga wzducha
Pamiętajże, moja mila, to nadzieję licha

— 2 razy

Чуруг
Францика Смутек, 62 г.
Јесенко, 44 г.

37.

Wysoki mosteczek ugina sie

2. crazy

*Rosnie na nim trawa nie kosi sie
Żebym tym mosteczkiem orędował
Lepiej bym go, lepiej wyfundował*

Чуруг
Францика Смутек, 62 г.
44 г.

38.

Szla dziweczka do ljaseczka, do zielonego do zielonego
Nadybala mysliweczka bardzo szwarnego bardzo szwarzego
La — la — la, la — la — la, tra — la — la...
Paroberczku, kochiweczku, bardzom ci rada bardzom ci rada
Dałabym ci chleba z maslem, alem go zjadla alem go zjadla
Tra — la — la, tra — la — la, tra — la — la...

Чуруг
Францика Смутек, 62 г.
Ясенеко, 44 г.

39.

Sztyry lata zawsze pasał w tej tu dolinie
Jako żywo/t/ nie słyszałem o tej nowinie
By synećka panienecka miała porodzić
By pamięstwo z macierzynstwem miało się zgodzić

A tu wczoraj kumpamia tałk se mowiła
By panienka se, na sianku, w żłobie powilla
Potwi/e/rdzaja te nowinie i amiollowie
Wesipiują dzinzioria/?/ wdzieczne poslowie

Чуруг
Францика Смутек, 62 г.
Ясенеко, 44 г.

40.

Pijcie chłopcy wodkę, zakąsajcie chłięba
Kochajcie dziewczyny, pojdzicie do nieba

- 2 razy

*Siwe kun, zieljune potęgi
Kochajcie me dziwki, bo ja chłopak tegi*

Kaje ide/m/ sama hto by rzekł to jama
Kaje ze szuchajkiem cesta maljowana

ПРИМЕРИ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ ПОЉАКА У ОСТОЈИЋЕВУ

41.

Juž tu nocka, juž tu śpia,
Juž nas tu ci nie puszcza... (o prosidbi)

42.

Mamo, mamo, nie daj jom brać
Gdo ci bedzie łózka ścielać
Łózka ścielać, szroty pierać
Mamo, mamo, nie daj jom brać... (o svadbi)

Szroty = odeća

43.

Na Czantorzyne, na długim moście,
Wróć sie dziweczko, mosz doma gościę
Aj, co za goście, co za wiesielnicy
Graja na huślach i na gajdzicy... (takođe o svadbi)

44.

W Jaworkowym Polu szyroki zagonek
Orał na nim pacholeczek w bieluśkiej koszulce...

45.

Na Podolu bialy kamień
Podolanika siedzi na nim
Siedzi na nim, rozważuje
A swe rece załamuje...

46.

Kam jedziesz syneczku na siwem koniczku
W tak dalekiej krainie
Pojmy mnie za sebo, pójde i ja z tebo
Nadobny gawalir (ima 12 strofa)

47.

Przed naszymi uokmi zogrößeczka
A w tej zogrößeczce jabłoneczka (dva puta)
A ta jabłoneczka jabłka rodzi
A moj najmilejszy, a moj nejszwarniejszy
K drugiej chodzi...

48.

Szare ptoszku, kroguloszku, wysoko lataasz
Przynieś od mej najmilejszej gdo ku niej chodzi...

49.

Na Uherskiej stronie, niedaleko zamku
Pasie szuchaj konie, targa marionku
Ej, targał uon targał, že sie cały trzesie
Że mu jego Miło pacholatko niesie...

Marionka = oveće

Miło=draga, dragana
pacholatko=novorodenče

50.

Nie chodź ty syneczku kole naszej sieni
Bo jak cie tam uwidza z kijem cie wedzwomia.
Miałbym ja kij dostać, dziewczęta nie dostać,
Raczej pójde du domu koniczkom siana dać...

51.

Drobne, bystre rybki dołu wode ida,
A ja sobie z kraja jedne cheta
z kraja jedne cheta
Ej, mie uwodz, nie uwodz, bo mnie nie zawiedziesz
Bom ja hudobna i tak mnie nie wezmiesz
i tak mnie nie wezmiesz
Hudobna dziewczętka miedzy bogatemi
Jako szuto koza miedzy rogatemi...
miedzy rogatemi...

cheta = chwytam

52.

Na wysokiej gorze, tam seneczek orze
Ale jeszcze nie śniadał

Ma miłe kochanie zanieść mu śniadanie
Ale sie z niem nie godej

Położyła gorki, dala sie do godki
Wiele uom ma koszulek.

godka = rozmowa

Try koszulki lniane, trzy roczki nie prane
Ale sie jej podobał...

53.

Z Francezy ja jade, szabliczke tocze
Podaj že mi mila szateczke bieluška, bo sie juž poce...

Ja ci jej nie podam, bo(h) nie powinno
Niech že ci jom poda z Francoje inno (dva puta)

54.

Miała ja ogród szalowy
Kam panny siadaly, kam panny siadaly
Wianeczki wiązały z liwendy.

Przyszał ku niej pon stary, pytał uom o wionek z liwendy
Ja ci wionka nie dam, bo(h) ja jest panienka
Tyś stary...

55.

Miał staryczek trzy cery
Wszeckie trzy sie wydaly.
Kiedy ta pierwszy wydawał
Pieć tysicy darował.
Kiedy ta druga wydawał
Trzy tysiace darował
Kiedy ta trzecia wydawał
Tej już nic nie darował.

cery = córki
Kiedy staryczek ostarzał
Ku najstarszej ceni szoł
Ma cereczko, ma cero,
Ja juž nie moż robić
Ty mnie bedziesz żywić.
Po komorki biegala,
Mój tateczko, mój tatko
Kiedy nie moż robić...

56.

Opasli owczarzy owies, owies
Od kraja do kraja, co jest, co jest
Opasli owczarzy wicze, wicze
Od kraja do kraja, wszeckie, wszeckie... (pevalo se i igralo)

57.

Miałam ja gołąba, ej pieknego, siwego
Ale mi uleciał do pola szyrego, do pola szyrego

Siadl sobie na debie, ej tak żalosnie hurkal,
Nie hurkaj, hurkaj, ej siwy golańczek
Nie rób że żalu mojemu serdeczku.

Bo moje serdeczko na poły sie dzieli
Jedna strona płacze, druga się wiesieli, druga się wiesieli...

Bo moje serdeczko twarde jako skala,
Dziś się nie pozpadnie od wielkiego żala...

58.

Pognala wołki na Bukowine,
Wziela ze sobą skrzypce jedzynie.
Talk gralia, śpiewała,
Swoje siwe wołki pasała.

Ej, pasła, pasła, aż pogubiła
Coż ja nieszczesna bede robila.
"On przyszedł ku niej na jej wołanie.
Dziewczyno co ci to, pewnie twoje siwe wołki zajeto.

Gdybyś ty Jasiu wołki odnalazł
Dalałbym ci gebulki zaraz.
Jał zaraz, talk zaraz,
Siedemdziesiąt siedem razy raz po raz.

Poleciał Jasiu na Bukowine
Odnalazł wołki, odnalazł, oddał dziewczynie.
Dziewczyna, wołki masz.
Obiecalała dać gebulki, daj zaraz.

Dalałbym ci dala, z najwiekszej chęci,
Bo sie mamka po siemi kreci.
Dziewczyno miglanko, obiecalała dać gebulki, Cyganiko...

59.

Trabia, graja i bebmuja,
Ej, już *regrucio* maszerują
Jonek by też maszerował
Jonek by też maszerował
Ej, gdyby mu gdo konia siidlal
Ej, gdyby mu gdo konia siidlal.

regrucio = poborowi

Starsza siostra usłyszała
Starszy siostrą usłyszała
Ej, ona mu go osiodlała
Ej, ona mu go osiodlała.

A ta młodsza bicz podala
A ta młodsza bicz podala.
Ej, tak żalośnie zaplakala,
Ej, tak żalośnie zaplakala.

Pytaly sie siostry brata
Pytaly sie siostry brata
Ej, czy przyjedzie za try lata,
Ej, czy przyjedzie za trzy lata

Trzy lata juž pominely
Trzy lata juž pominely
Ej, siostry brata nie widzialy
Ej, siostry brata nie widzialy.

A uon leży w szarym polu
A uon leży w szarym polu
Ej, głowyczka mu na kamieniu
Ej, głowyczka mu na kamieniu.

A kuń' jego wedla niego
A kuń jego wedla niego
Ej, grzebie nóżka, żal mu jego
Ej, grzebie nóżka, żal mu jego.

Choć byś grzebal po polana
Choć byś grzebal po polana
Ej, nie wygrzebiesz sw(oj)ego pana,
Ej, nie wygrzebiesz sw(oj)ego pana.

Choć byś grzebal až po uszy
Choć byś grzebal až po uszy
Ej, nie wygrzebiesz żywej duszy,
Ej, nie wygrzebiesz żywej duszy.

Dok ech jo mial sw(oj)ego pana
Dok ech jo mial sw(oj)ego pana
Ja že(ch) miewal owsa, siama,
Ja že(ch) miewal owsa, siama.

Teraz nie mom sieczki, slomny,
Teraz nie mom sieczki, slomny.
Ej, rozniesa, nas stroki, wrony,
Ej, rozniesa, nas stroki, wrony. (żołnierska)

dok (s-h) = półki

Razbrajalice i uspavanke

60.

Idzie žebrak po drodze
Stracil sobie pieniadze.
Gđo ich ma niech ich da
Da sie žebrak nie stara.

62.

Cicho, cicho popie śpi,
Gđo go pierwszy przebudzi
Ten go zje.

61.

Jeden, dwa, trzo
My chme bracio
Jest tu jeden miedzy nami
Co sie zesral župinami(?),
Kopa, lipa, len,
To je(—) oto ten.

63.

Ođoberi, dođoberi,
Varoš vljaški,
Kolenčice, koljička
Župlja i gajtam
I terencija i tamprc (nije poljska)

Dušan Drliča

COLONIZATION AND LIFE OF POLISH POPULATION IN YUGOSLAV COUNTRIES FROM THE END OF THE XIXth TO THE MID-XXth CENTURY

In some parts of Yugoslavia individual or group colonization of the Polish occurred in the past as well as the present. According to the way of colonization three categories of immigrations are apparent:

1. Polish individual immigrants who came to Yugoslavia during a planned deployment of civil and military personnel of the Habsburg Monarchy. They individually appeared in Croatia in the first decades of the XIXth century, and in Bosnia after the Austro-Hungarian annexation in 1878.

2. Polish individual volunteer-immigrants to some Yugoslav areas in the period from the first decades of the XIXth century to the First World War where they stayed for good.

3. Polish group immigrants who colonized the Bosnian Posavina within a planned colonization policy of the Austro-Hungarian Monarchy.

The individual volunteer-immigrants as well as colonized group immigrants formed several enclaves in Bosnia, Slavonia and Vojvodina which are the subject of this work. Of course the main emphasis is given there to colonized Polish population.

Introduction

After annexation of Bosnia and Herzegovina in 1878 immigrants of different nations originating from Austro-Hungary and other countries, including the Polish, came to Yugoslav regions together with the German population. A few Polish farmer families came to Bosnia in 1892 together with the German population from Bukovina. They colonized Windtchorst, named today Nova Topola. The still existing Čelinovac colony near Bosanska Gradiška was formed in late 1895 and early 1896. The largest two Polish colonies in Bosnia (Rakovac and Martinac near Prnjavor), which were formed between 1899 and 1901, ceased existing after the Second World War and liberation of Yugoslavia. This was due to the return of the majority of Polish colonists to their homeland.

Polish population in Slavonia is not a colonized population. The first group came there from Galicia at the beginning of this century when the colonization of Bosnia ended. The second group is composed of descendants of Bosnian colonists who came to Slavonia in 1930 after parcelling. The Polish population at Čurug originates from Bosnian colonists who came to Bačka after 1946. Those at Ostojicevo are descendants of former salpeter-producers of the first part of the XIXth century.

The largest colonization of Polish population in Yugoslavia was that in Bosnia.

I started the first ethnologic investigation of colonization and life of Polish population in 1961 at Lower Schlonisk in Poland. After my return to Yugoslavia I

established that there was no published work on Polish population in Yugoslavia. However, the analysis of a census showed me that there were still a few smaller or greater Polish oasis in the country and especially in Bosnia. Such a realization raised a question: for what reason, why would an ethnic Slavic group, close to the Yugoslav population, voluntarily leave the country where it was relatively well received, and accepted. Although we were witnesses of different migrations and re-grouping of population in the post-war period, the reason of this re-immigration must have been special in many ways.

The reply to these questions forced me to start a systematic study of Polish population in Yugoslavia. I carried out field investigations combined with work in the archives.

Data of ethnographic field investigations were for me the primordial source of information. They were collected in Bosnia (the region of Bosanska Gradiška, Pmjavor and Derventa), in Slavonia (the region of Slavonski Brod and Nova Gradiška), in Vojvodina (at Čurug and Ostojićevo) and in Poland (the region of Boleslavec and Wisla). My through study refers to the villages still inhabited by Polish population: the »completely« Polish Čelinovac and the Polish Ukrainian Gonije Deplovo. Most of these investigations were carried out over a period from 1967 to 1972.

In Polish population residing in Yugoslavia as well as in Bosnian Polish re-immigrants to Poland, I have found some excellent informants who were usually carriers and seldom creators of oral folk tradition. This is quite clear if we bear in mind that the first Polish migrants in Bosnia were mostly secondary colonists.

My field investigations were made in the three following ways: 1. registration of my direct observations; 2. use of the questionnary of the Ethnographic Atlas of Yugoslavia in my direct interviews, enlarged by questions related to the dynamics, appearance and duration of stay, and even reasons for leaving the country; and 3. free talks and discussions with informants recorded on a tape. During this free conversation I tried to turn some of my informants to interrogations so that I was sometimes able to hear a very precious answer in the form of their questions.

The reliability of this field material was checked in the three following ways: 1. registration of independant replies to the same question from different informants (taken off the tape and presented in their original form in the documentary part of this work), 2. combination of personal observation and its comparision with recorded material, and material from other ethnologic investigations, and 3. comparision of these results with other sources, especially with personal integral excerpts from churches of all Polish parishes in Bosnia, as well as archival materials.

Local data originate mostly from church registers for Polish population in Bosnia. Archival data concerned two periods: the period of settlement and colonization and the 30's of this century for which the files and registers were in order. I also studied newspapers and other periodicals of the time as well as other relevant literature.

On the basis of all these sources on Bosnian Polish population I made several surveys as were for instance: number of childbirths in some villages according to years; central place for the majority of people which could help in the determination of their origin and homeland; distribution of immigrants in Bosnian villages; number of marriages, according to years, nationality (pure or mixed), structure and age; and finally, number of death cases according to years, cause of death and age.

The main theoretic aim of the study of acculturation of Polish population in Yugoslav countries was not only the identification of the process itself, but also an attempt to establish reasons of refusal of a cultural contact. Therefore I tried in my analysis to encircle much of different degrees of preservation of Polish traditional culture, depending on migrations, ethnic composition of the population in the new environment (re-Polonization after return to homeland), social and historical conditions and duration of process.

For each of the Polish groups in Yugoslavia and for each period I tried to give an answer to the following questions: what was the particular traditional characteristic of the group in question, what disappeared in the new environment or what was accepted by the autochtonous population, and what Polish people

accepted from the native population and preserved in the new environment. Special attention was also paid to their language.

The mechanism of colonization is studied only as far as it was necessary to point out the existence of two neither parallel nor equal colonizations: external and internal. Chronology of historical data of a determined period is supplemented by ethnologic data which refer to this period.

Polish Colonists in Bosnia (1892 — 1977)

Before the annexation of Bosnia and Herzegovina the Austro-Hungarian Monarchy had some experience in the development of economy in Galicia and Bukovina. In Bosnia and Herzegovina elements of a typical feudal order, general insecurity, natural economy and low education were present.

In 1879 German population from North-West Germany, helped by the Trappist order, residents in the region of Banja Luka, came to the newly conquered country giving the name of Windtchorst to their first settlement near Bosanska Gradiška.

Since 1895 12 Polish colonies were formed in Bosnia: 4 of Polish-Ukrainian people and 3 of Ukrainians.

Villages in Bosnian Posavina (between the rivers Sava, Ukraine and Lower Vrbas) were in fact hamlets with a few houses around which the Austrian authorities colonized Polish people.

In 1892 some Polish families came to Windtchorst (Nova Topola from Bukovina together with the German population. Later Polish population from East Galicia, Kingdom of Poland and Russia inhabited the same region.

Polish population from Bukovina and those who previously lived in Bosnia were secondary colonists. The first ones came to Bukovina from their Tchadac homeland in the 30's of the last century. The others left Galicia for Bukovina in the 80's.

Polish people in the region of Bosanska Gradiška and predominantly originating from Galicia colonized the districts of Prnjavor and Derventa, Bosanski Novi and Tešanj. Most of them came to Bosnia in the period from 1898 to 1902.

During the first ten years of their stay in Bosnia (from the official start in 1896 to the official end of colonization in 1906) the colonists had some privileges which were prolonged. This period can be considered as adaptation period. However, because of new and different conditions of life and environment Polish people were obliged to make a selective reduction of their traditional culture and to accept the properties, especially those of the material culture, of the autochthonous Bosnian population. Polish people were allowed to use the village forest and pasture which was something quite new for them. They learned from the native population to raise maize and viticulture from Italians who lived at Mahovljane and Štivor. Changes which occurred in their material culture were reflected in their food and dishes. They eat less porridge and more bread. On the contrary, thanks to »Galicians« (name given to Polish and Ukraine populations) many new things were accepted by the native people, too: methods of soil growing, raising of vegetables and especially of cattle breeding because the natives were mostly sheep and swine breeders. However, transmission and acceptance of elements of social and spiritual cultures were slow.

After arrival to Bosnia local Polish groups were formed. So began the process of internal ethnic consolidation, and even re-Polonization of some of them, especially of secondary ones, where primary colonists were the first ones. Even there where direct contacts between Polish and Bosnian groups, they behaved as separate ethnic communities with a developed sense of group affiliation. Their relation was based on greater or lesser tolerance. The privileges of the colonists were not well accepted by the natives and were the cause of many misunderstandings.

After the First World War Polish population in Bosnia was obliged to pay taxes without any benefits as any other citizen. Although some of them wanted to return to Poland they could not realize their wish because of the refusal of Polish authorities. Large Polish families rented land and in sharecropping earned enough money to buy new agrarian land. Some of them came to live in the low-land of Bosnian Posavina from where they went to Slavonia and Vojvodina as seasonal workers. In this way some stayed for always in the Croatian part of Po-

savina. Some immigrated overseas to join relatives who left Galicia for Brazil or Canada at the same time as they left it for Posavina.

Information from diplomatic and similar reports of the period between the two world wars were contradictory and partial. Special attention was paid to very objective notes of Maria Dombrowska, a prominent writer, who visited Polish colonies in Bosnia in 1934. She did not share the opinion of diplomatic people of the misery of Polish colonists and did not think it wise for them to return to their homeland.

A few years before the Second World War Polish people in Bosnia did not use double plowing, did not use millstone, did not breed cattle and horses of Bosnian race, but used threshing machines, introduced new dishes bought in stores, constructed new houses like those constructed by the neighbouring German people.

Traditional food of colonized Polish and Ukraina populations was different than that of both native population and other colonists (Tzcheques). The costume of Galician female population was »civil« contrary to native female population who wore their traditional white folk costume until the Second World War. Parts of the costume of Polish female population which were bought in shops, were usually of special style and pattern and recognisable.

In Polish individual and many-member families (with seven to ten children) the land was divided in equal parts among all inheritants after death of the father. During the father's life each child obtained a part of land after having left the parents' house. According to folk tradition the oldest child, usually a son, stayed with the parents.

The celebration of Polish church feast days was different than that of native Croats. Polish population, for instance, took straw into the house on Christmas Eve, prepared food containing no fat and a special dish »kutja«. For Easter they prepared a special cult bread »pashka«.

Oral and musical tradition was very large. They sang lyric songs and organized meetings with dancing which also attracted Ukraina people and Serbian population. They danced »krakowiak« and »brundja«, »poljsko kolo« and »kolomjiska« from Ukraina, as well as different Yugoslav kolos.

Before the Second World War the Polish population in Yugoslavia was much influenced by social and economic conditions of the country, and the activity of some Polish organizations, especially of the Polish League formed in 1936 which was preceded by »poljska ognjišta« (Polish centres) formed in 1929 whose activity was very strong among Polish colonists.

At the beginning of the war Polish population tried to stay apart from »national conflicts« because they thought that they were a small group to start a separate fight. Ustaše and Tchetniks were against them. Although they joined relatively late the partizan units they formed their special unit which fought bravely and courageously till the end of the war. A few families, influenced by German propaganda, left for Poland in 1942. This was an insolent attempt of German authorities to deport Polish population from the region of Zamosze (East Poland).

A few years before the end of the war and in spite of a very strong desire to return to their homeland, they were kept at place by uncertainty of what they will find there. So, it is difficult to say which subjective and objective factors were decisive in this matter. Those who returned to Poland settled properties left by German population at Lower Schlonsk.

Of those who did not return to homeland the group from Čelinovac colonized the region of Bačka and that from Gornji Detlak the region of Srem and Slavonia. This occurred after the war. In the 60's one Polish immigration group from Čelinovac left for Slovenia and thereafter to Austria and other European countries. For many of them this was the beginning of overseas emigrations.

The language of the Polish population who stayed at Čelinovac is interesting. The »Bukovina« language is still different from the »Mazurka« language, especially when spoken by older people. Their church songs are sung in Croatian, and once or twice yearly in Polish. At Gornji Detlak the assimilation between the Polish and Ukraina populations is so intensive that it can be considered as a kind of »ukrainization« of the rest of Polish population (and vice versa).

Foreign Colonists as Neighbours of Bosnian Polish People

There were many other foreign colonists who lived in the neighbourhood of the Polish population (Germans, Ukrainians, Moravians, Tzcheques, Italians) who had certain direct or indirect influence on ethnic properties and cultural tradition of immigrated and colonized Polish people. Especially the influence of rich German people on all colonists, including Polish colonists, was strong and visible with regard to the introduction of mechanization in agriculture, stable cattle breeding and beginnings of local industry. The Polish influences were visible on Moravian and Tzcheque people at Mačino Brdo (who were mostly artisans) regarding raising and manufacturing of millet, flax and hemp. The food influences might have been mutual still in Vojvodina. From Italians living in Bosnia the Polish people learned viticulture and some rural artisancraft (bricklaying). As far as mixed marriages are concerned first partners were Ukrainians people and later Moravians and Tzcheques. At Mačino Brdo many Polish women married Moravian men, which was not the case with men.

The rest of Polish population in Slavonia was more assimilated to native people (as it occurred with some Tzcheque groups in Croatia) than it happened to their countrymen in Bosnia. Not only that these turned to be Croatians, but somewhere they turned to be Ukrainians or Bohemians. In spite of their small number they preserved some elements of former material culture (traditional farming and stable cattle breeding, architecture of economic houses and food). There were many families with a great number of children. The new lyric poetry was influenced by Polish population from America. From the native Croatian population Polish people accepted much of house living style, food, costume, wedding customs, personal names, etc.

Polish Population in the Province of Vojvodina

Two groups of Polish population live in the following parts of the province of Vojvodina: in the region of Bačka and in the region of Banat. Since 1946 about twenty families originating from Bosnia (mostly from Čelinovac) have been living at Čurug. Many of them moved to towns and industrial centres in Vojvodina, and since the 70's they immigrated to Duluth, Minn. in the USA and Adelaide in Australia.

The Polish people of Čurug are tertiary migrants (homeland — Bukovina — Bosnia) and their number is insignificant in relation to other national groups. In Bačka agriculture was on a higher level than that in Bosnia where they previously lived and to which they were accustomed and adapted. In Bačka they abandoned their Bosnian agriculture and tools: thresher, millstone etc. However, they preserved till the 70's some Bosnian traditional dishes, negligence for order at home and in the garden, bower (»brige«), clogs as part of their national costume etc. Families are very large. They celebrate name-day, give a requiem (»slubnik«) 24 hours after funeral, for Christmas Eve they prepare 12 dishes, they preserved their Polish lyric songs etc. However, as they are decreasing in number at Čurug all these essential characteristics necessary for the maintenance and expression of their special properties, are also disappearing.

The next Polish group colonized Ostojićevo near Kikinda. They moved to the region of Banat in the first decennies of the last century from Wisla in West Schlesian Beskides. In number they are about 400 people, they are Evangelists and since the beginning of this century they are officially registered as Slovaks.

This very fact induced me to study this small Polish group because as far as I know nobody, and especially scientists, were not prepared to proclaim these people either »clean« Slovaks or to assert them true Polish people.

The salpeter-producers from Schlonsk came to the region of South Hungary first as season workers and later settled there. Under the pressure of »Hungarianization« which was very strong after the Agreement, as well as under the influence of the Nazarens, they mingled increasingly with the Slovak people although they did not live in the same place nor close to them. This was encouraged by the lack of strong national feelings by the people from Wisla in the last century. They thought of themselves as of non-educated people from Schlonsk whose language was »Schlonsk language«.

The similarity with Yugoslav Slovak population is evident in some elements of material culture, from painting houses blue and considering a cow as the main domestic animal, to wheelwright's and blacksmiths' trades. Differences exist in costume and food. The social and spiritual culture have been preserved for decades. Coming from Wisla which was a part of the Polish-Slovak limnitrophe region where German influences were very strong, the Polish people from Ostojičevo brought with them and preserved in the region of Banat typical names originating from Wisla; nick-names according to toponymes; gave children two names, etc. Contrary to Slovaks population (in the Military Border) the Polish people at Ostojičevo had no affinity for very large family cooperative units (zadruga). With regard to Slovaks in Yugoslavia their terminology of marriage and feasts over the year is special, as well as are wedding songs. Special characteristics are especially visible in relation to their lyric songs where much of the soul, spirit and language of their homeland were conserved and preserved.

Polish Population from Bosnia at Lower Schlonsk (since 1946)

The Bosnian Polish people at Lower Schlonsk are a clearly differentiated group surrounded by repatriated people. The main differentiation between the Polish Yugoslav repatriates and their Polish neighbours is the Serbo-Croat language which was spoken by the old and middle, and sometimes also the young generations.

According to statements given to me by informants after their return to their homeland, the Polish population never quite adopted some of the elements of Bosnian culture during their fifty-year stay in Bosnia. They rejected everything that could be interpreted as regression in their civilization and progress, as well as those elements which would be hard to fit into the Carpathian culture type.

However, after fifty years of life in Bosnia, the Polish people brought to Schlonsk many objects of material culture and habits which they once thought unacceptable and which were now considered by their neighbours to be characteristics of Bosnian Polish people. This above all refers to the position of woman and female children in general (female emancipation in Poland was faster), then relation to church and religious service, which these »Bosnian people« took merely as a reason for meeting together and other people, their attitude towards domestic obligations is nonchalant, their temperament also changed, in the opinion of their neighbours and judicial organs, and they were labeled as »Southerners«. Consequently, on the basis of a song which reminds them of the native country as well as on the basis of many other elements, they will for some time yet still be considered Bosnian Polish people or Polish Bosniacs.

Language and Folklore of Yugoslav Polish Population

My study of the characteristics of the Bukovina (Huóulski) language as a constitutional element of the language of Bosnian Polish people established some similarities with the domestic language of the Polish group at Ostojićev. In addition to historic and ethnographic material this was additional proof that the origin of both these groups was the same — West Schlonisk Baskides — who were separated by differently oriented migrations a century ago. After the post-war migration of Čelinač Polish group to Čurug, these two groups became symbolically close, without knowing anything about each other. I pointed out the relative meaning of the conception that national minorities usually adopt the language, and the culture, of the majority of the neighbouring population. However, even languages of small ethnic groups, although far from their native lands, are usually jealously preserved, together with many ancient expressions. The linguistic assimilation, if it occurs, need not always imply assimilation with the dominant language of the majority of population but rather with that of the people who are linguistically and ethnographically close.

Conclusion

The Polish population who immigrated to Yugoslav regions in the last 150 years belongs to the group of nations in which complex ethnic processes occurred. While most of them voluntarily returned to their native lands after 50 years of

life in Yugoslavia the others (very few), on the other hand, assimilated (also voluntarily) with Slovak, Ukrainian, Croatian and Tzcheque population. Linguistic and religious similarities which are usually joining factors among different ethnic groups are, at the same time, a factor of separation between them and other nations with which they were in contact in Bukovina, Galicia and Bosnia. Similarity of traditional culture played a great role for the rapprochement of Polish population with other immigrant nations. In addition to ethnodemographic factors (especially in the process of adaptation of the immigrants) as well as of social and economic elements, psychologic factor (ethnically stereotype and prejudice, sympathy and hostility towards other nations) were very important in this matter. Last, but not the least, a great difference is evident in processes depending on secondary immigrations of Polish people. The ethnic processes which occurred in Polish population in Yugoslavia were much influenced by some demographic factors (sex and age structure in time of immigration, natality rate, high natural population increase despite of a high mortality rate, present small number etc.) of the anthropogeographic factors I may only mention dispersed settlements in Bosnia, their isolation from the main roads, while of social and economic elements the different development of their homeland and land to which they came to, as well as their favoured status in relation to autochthonous population. The stereotype attitude was manifested both towards people with whom they lived together and their decision to return to their homeland. The prejudice in relation to Ukraina people with whom they came together from the Galicia Villages (often as mixed marriages) maintained despite practice had denied them and latest processes showed a strong »Ukrainization« of the rest of Polish population in Bosnia. The similarity between traditional agriculture of Carpathian immigrants and particularities of the Balkan tradition of autochthonous people were responsible for a strong Polish conviction about mutual closeness and similarity between West and East Slavic people who immigrated to Yugoslavia. If we add similar languages and religion then a strong development of ethnic processes is logical.

Many things which usually united different nations proved in fact to be isolation factors for the Polish population in Yugoslavia. This can serve as a good example of the existence of such theoretic generations which are not categoric and statements such »as a rule«, e.i. those which include exceptions.

On the basis of the last census the number of Polish people in Yugoslavia is on a constant decrease: in 1948 there were 5,937 people, in 1953 — 4,400, in 1961 — 3,609, in 1971 — 3,300 and in 1981 — 3,034. The assimilation process of the rest of them is fast. However, not in favour of the majority population but of Ukrainianization, Boheminization, Slovakization and Croatinization.

The summarized answer to the question posed in the introduction can be that, the establishment of a true contact between the Bosnian natives and Polish colonists was difficult because of essential differences between the so-called Carpathian and Balkan traditions, especially that of farmer's culture. Such, often insurmountable differences, Polish people did not find in the low-land of Slavonia, Bačka and Banat. A firm cultural contact between Polish people and Bosnian natives was also hindered by special social and economic factors. A peasant with natural farming and deprived of many rights was faced to a privileged colonist with developed economic relations. Although linguistic barrier might have been surmounted, the religious one was stressed with special emphasis of the »Polish« religious ceremonial, different of the Croatian and Italian. Of course, these different periods of time should always be kept in mind. Finally, a strong activity of Polish social organizations before the Second World War coincided with the formation of a small group of intelligence within the third generation of Polish colonists. The most progressive of them directed their countrymen to the Yugoslav War of Liberation and later, organized repatriation to their liberated homeland.

